

Cidus hoc maximum dedit sui amoris signum, quòd cum Almundafar iste duo Regna quorum potiebatur, Cæsaraugustæ scilicet, ac Deniæ, inter duos filios, quos susceperat, Zulemam, & Aben Alfagium moribundus partiretur, Zulemæ quidem maiori, Cæsaraugustæ Regnum relinquendo, Deniæ verò, Aben Alfagio; ob eamque causam, Almundafare mortuo, grauiissimæ inter filios suborirentur dissensiones, ac bella; tandem sua industria effecit, vt fraternis his dissensionibus compositis, quæ pater iusserat, ab ipsis filiis rata haberentur. Vnde Zulemæ Cæsaraugustanense Regnum liberum mansit: Aben Alfagio autem, Deniæ.

X. ZULEMA.

ZULEMA autem in Cæsaraugusta regnasse constat Circ. An. 1081. **NUM** Chr. ∞ xxci. Cidumque eius tempore, vt fecerat viuente patre, eandem ipsam aduentasse Urbem.

XI. HAMEN ABEN HVTH.

IPSI verò Zulemæ, filius successit Hamen Aben Huth Circ. Ann. 1083. **CHR.** MXXCII. Qui Abubacaris, Valentis Gubernatoris, filiam, vxorem duxit. Verum non diu regnavit.

XII. IUCEPH ABEN HVTH.

NAM Circ. Annum Chr. MXXCIX. Iuceph Aben Huth, Hamenis filius, Cæsaraugustanensis Regulus nominatus apparet. Huc aiunt Anno Chr. MXCII Valentiam Urbem vna cum ipso Cido profectum esse: atque inde postea reuersum, obiisse.

XIII. ALMOZABEN.

MORTVO autem Iucepho Aben Hutho, Cæsaraugustanense Regnum adeptus fuit filius, nomine Almozabenius, siue, vt alii tradunt, Almizahenius, vel Almescahenus: eundemque esse suspicor, quem nonnulli Hametum Almuzazimum appellantes, in hæc tempora inducunt. Iam verò certum ponitur, dum Iuceph pater obierat, nõdum hunc eius filium è pueris excessisse. Proptereaque cum suorum animos timeret, fuisse ab eodem Cido, qui maiorum amicitiam retinebat, Cæsaraugustam delatum, in pacatam, & quietam illius possessione constitutum. Neque verò istius tanti beneficii fuit immemor. Ipsi enim Cido, in Hiayæ postea, Valentini Reguli, amici sui, nefariæ mortis vindictam properanti, præsto fuit, neque ad eam rem solam, sed & maximo quoque ad obtinendam ipsam Valentiam Urbem adiumento. Tandem nostrum Regem Petrum ab Oscæ Urbis obsidione auertere cupiens, cum ingenti ad Cæsaraugustam Urbem Maurorum, vt re-
1096. tulimus, acie collecta, nostris ad Alcoracensem locum obuiâ factus esset; nimia suorum clade superatus, aufugit Ann. Chr. MXXVI. Nullam verò aliam illius memoriam comperio, præterquam quòd ex Alfonsi Castellæ Regis historia hunc fuisse, qui Abubacaris Abualhazis filiam, vxorem duxit, colligitur.

XIV. ABDELMELCH.

ALMOZABENIO Regi filium, Abdelmelch vocatum, in Cæsaraugustanensi Regno successisse, nonnullis placet. Breuissimum tamen illius Regnum fuisse liquet.

XV. HAMAT ALMVZACAYTH.

ANNO enim Chr. MXXCIX. Hamat Almuzacaythus Cæsaraugustanensis Regulus nominatus exstat. Quem nonnulli, Abdelmelchi filium fuisse, tradunt: Almorabidumque Arabum potentia Regno depulsum. Almotabides enim his temporibus contra Almotabides sæuissimè irruerant: cumque grauiissimis seditionibus excitatis, aliquam diu superiores exstitissent; Almuzacaytho hoc Regulo exacto, quòd ex Almotabidum esset factione, Cæsaraugustanense sibi Regnum vendicarunt, eidem Duces, siue Gubernatores præficiendo: à quibus per aliquot annos, Regali nomine expulso, possessum fuit.

XVI. ABV-

1081.

1083.

1088.

1092.

1096.

1098.

XVI. ABVHAZALEN.

TANDEM Abuhazalen ultimus est, qui Cæsaraugustanum sub Regis nomine Regnum obtinuit. Sed ad Valterram Ann. Chr. MCX. a nostro Rege Alfonso I. cuius hoc loco res gestas describendas suscepimus, occisus est. vnde eidem ad Cæsaraugustam urbem inuadendam aditus patuit. Almustaenum interdum, hunc Regulum appellari solitum constat. Sic namq; illius nomen, atq; obitus diem notatum legi in Archetypo quodam Priuilegio ab Vrraca Regina, ipsius Alfonso vxore, Montis Aragonum Ecclesiæ irrogato. *Facta Carta, inquit, Era T̄ CXLVIII. anno, quo mortuus est, Almustaben super Valterra; & occiderunt eum milites de Aragon, & de Pampilona, nono die VIII. Kal. April. Regnante Domino nostro Iesu Christo, & sub eius gratia Anfusus, gratia Dei, Imperator de Leone, & Rex totius Hispania, maritus meus.* Anfusi autem nomen pro Aldefonso sapius vsurpatum reperitur. Tres autem sanctos Episcopos in hæc tempora Cæsaraugustanæ Ecclesiæ præfuisse in aliquibus priuatis monumentis continetur: Vincentium II. Petrum ac Bernardum. Sed si eos, his saltem temporibus, sedisse verum est; breuissimis quidem diebus: siquidem vnumquemque eorum vix singulos annos colligitur, ea dignitate potuisse perfungi. Dum autem Cæsaraugusta Mauri hi Reguli, quos memorauimus, potiti sunt Vrbe: pro certo, ac constanti traditur, Confratriam, cuius initio meminimus, Beatæ Mariæ Maioris, & de *Pilari* viguisse: ab ipsis quidem Muzarabibus constitutam: licet nonnullis, vt diximus, altiora videntur illius initia repetenda esse.

Hos itaque annotaui Mauros Cæsaraugustanenses Regulos à scriptoribus variis in locis nominatos. Eorum autem superiores narratiunculas propterea hic annectendas duxi: vt si non perfecta, adumbrata saltem ratione intelligamus, quæ fuerit Cæsaraugustanæ Urbis condicio, quamdiu misera seruire eorum iugum à sese depellere nequiuit. Ex huiusce enim rei, penitus obruse si non perfectione, at conatu tamen, atq; adumbratione, aliqua etiam dignitas his nostris Commentariis accrescer.

DE MAVRIS CÆSARAVGVSTA PVLISIS.

CÆSARAVGVSTAM igitur Urbem, Annos ferè Quadringentos seruitute oppressam, Mauri tenuere. Ea autem ab illorum manibus, post longam nostrorum obsidionem, erepta atque Omnipotentis Dei singulari beneficio ad Christianam, veram, & Catholicam Fidem reuocata; fortissimus, ac bellicosissimus Alfonso Rex ipsos Mauros penitus contriuit, ac domuit. Perpauci autem nonnulli in quadam Urbis regione manserunt, tributa nostris conferentes, qui propterea *Mudei* illis sæculis dicti sunt. Ceteri ex ea pulsi, ad diuersa Hispaniæ loca, suæ factionis gentibus subiecta, abierunt. At verò ipse Alfonso Rex cum primum Urbem introiuit; Mezquitam maiorem, qui priscus semper mos fuit, à nefariis cultibus purgari fecit, ac in ea Cathedralē Sedem consecrari. Quæ Petro Libranæ, Sanctissimo illius Episcopo iam antea designato, attributa fuit: ob idque Petrus ad Sedem Apostolicam missus, à Gelasio II. Pont. Max. consecratus. Alia feriam etiam, siue Alfaxeriam, Regiam suburbanam prædictam, idem Alfonso Rex cuidam Berengario (vt legitur) Crassensi, mihi verò legendum placet, Cisterciensi Abbati, & Monachis donauit vt in ea Ecclesiā construeret. Deinde inter Cæsaraugustæ expugnatores, Ricos homines scilicet, & alios, qui tantæ rei præsentis affuerant, eandem pro veteri consuetudine Urbem diuisit. Beneharnensi enim Vicecomiti, Galtoni Fuxio vocato, Christianorum Muzarabum regionem assignauit: quæ parochiæ, vt diximus, Ecclesiæ beatissimæ Virginis de *Pilari* finibus terminabatur: vbi hodierna die ipsius Vicecomitis Sepulchrum inuisitur. Rothroni verò, Perticarum Comiti, aliisque primariis viris, alia Urbis Regiones dedit, in quibus se Seniores appellati consueuerunt. Ac quia aliquibus quarta Urbis pars donata fuit: quandoque propterea nonnullos; Seniores in *Quarton de Caragoça*, hoc sanè loquendi genere, vocatos legitimus. Seniorum autem vocabuli significationem, ac quæ eorum, quos Ricos homines appellabant, vis, & potestas, infra explicabimus. Nequaquam autem hoc loco mittendum duximus, quod memoratus Excellentiss. Dominus Archiepiscopus Ferdinandus memoriter narrare solebat, Muzarabes Cæsaraugustanos ab ipso Rege Alfonso, dum de diuidenda Vrbe agebatur, suam quoque partem pro rata portione postulasse: affirmantes, se licet septos, & inclusos, intimam, quam

potuerant, Vrbi expugnandæ operam præstitisse. Cumq; eares fuisset posita in contentione: postquam diu, multumq; tractata, & agitata fuit, ob eam demum, Muzarabibus ipsis pro huiusmodi rata parte, Manliensis opidum datum fuisse. Quod se in prisca monumentis legisse affirmabat. His ergo rebus compositis, Alfonso Rex nouæ Vrbi Magistratus Urbanos præficiendos curauit: quippe quòd eam non militaribus præfidiis muniri solùm, sed consilii ope fulciri, ac Magistratum dignitate oportebat. Itaque Prætozem Urbanum ordinariæ causarum cognitioni præfecit: quem, ipso Arabiconomine retento, Zalmetinam vocari passus est. Vrbs præterea, & annonæ curatores statuit; quos postea Iuratos appellauere. Denique ipsam Cæsaraugustam, totius suæ diuisionis primariam Urbem, ac caput constituit, publicamque ac stabilem Iudiciorum sedem. Affluentibus autem vndique ingentibus incolarum copiis, ciuilibusque & criminalibus crebris inter eos quaestionibus, & controuersis excitatis: ad eas componendas forensis strepitus accedere oportuit. Vnde nostris in pace, & otio iudicia fieri, & exerceri cœperunt, legumque ac Fororum auctoritate definiti. Quod antea vix licuerat: ex quo illud, *Silenti leges inter arma*, est iam diu tritum sermone prouerbium. Hinc autem sine vlla dubitatione euenit, vt in rerum nostrarum narrationibus, siue antiquis, siue nouis, nullam Magistratus Iustitiæ Aragonum mentionem ante hæc tempora factam, præter illius institutionem, neque alicuius, qui eum gesserit, nomen nisi post Mauros dumtaxat Cæsaraugusta pulsos, vt in nostrorum Factorum Indice conscripsimus, inueniamus. Nam licet plures antea Iustitias Aragonum existisse dubitandum non sit, cum eius institutio, vt docuimus, ab ipsius Regni initiis pendeat, ob idque necessariò aliquos eidem præfuisse, dicendum est: tamen ante Cæsaraugustam obtentam, nostris, assiduis bellis continuò implicatis, non callido, aut versuto iure, sed militari potius, atque ex equo, & bono iudicia fiebant. Illud acre, & seuerum, meritò iam pridem à nostro Foro sublatum, Candenis ferri iudicium, prisca illis temporibus, ad dirimendas ferè omnes iudicarias controuersias magno in vsu fuisse legimus, & in Ecclesia Sanctæ Christianæ, quam vocant *de summo Portu* tamquam ad id certo, ac definito loco, aliquamdiu solitam exerceri: quo perquam breuiter constituebatur quibuscumque causis, ac litibus finis. Quam ob rem eo tempore Magistratus Iudicis Medii forensis auctoritas, & vis vsque adeo necessaria non fuerat: vel si fortasse aliquando, in oppressorum leuatnem adscita, opem tulit, illius certè casus, quemadmodum & multarum aliarum rerum, cognitionem ignoramus; saltem hæctenus indagare nõ potuimus. Huc etiam accedit, quòd mihi magis placet, ne de tam longo, vt ita dicam, somno huiusce Magistratus admiremur: eam apud nos olim Ricorum hominum dignitatem fuisse, vt quæcumq; occurrerent, tam in pace, quam in bello, omnia ab eis transigi necessariò oporteret. Vnde nec mirum, quòd hæctam suprema ipsorum dignitate vigente, per plures annos hic Magistratus noster vltim fortasse vltim non habuerit. Ipsi enim Ricis hominibus, continuò Regum consiliis assidentibus, libertates nostræ à Regibus violari non poterant. Postea verò, declinante Ricorum hominum potestate, abscissisque duobus illis memorandis Vnionis Priuilegiis, ac gliscentibus negotiis; multæ Ricorum hominum facultates in hunc Magistratum congestæ sunt, & eidem sensim plures aliæ concessæ, quæ temporum varietate Regibus, ac Regno visæ sunt ad viuendum quietè oportuniores. Quo pacto paulatim ad eam, quam nunc cernimus, amplitudinis, dignitatem ascendit. In prisca autem monumentis, temporibus, de quibus agimus, propinquiõribus, qui hunc Magistratum gerebant; passim Iustitiæ in Cæsaraugusta nominati inueniuntur: vel quòd Vrbs, illorum Iudicis sedes stabilita fuerit, vel quòd in eadem frequentius Iustitiæ Aragonum residere consueuerint. Quorum posthac singula nomina annotare decreui, dum singulorum Regum facta persequar: licet infra de iisdem Iustitiis separatim à nobis dicendum sit. Ab eo autem tempore, quòd apud nos, vt retulimus, bellico modo Iudicia exercebantur, duo illa nouissima nostrarum legum principia, ac quasi sedes, & fundamenta, quibus ipsæ niuntur, ducta fuisse non abs re conicere licet. Alterum, vt iisdem verbis vtat, quibus eadem constant: ¶ *Quòd in Aragonia omnes testamur iure militari, ac quasi in procinctu, minime aliis Iuris ciuilibus solennitatibus expectatis.* Alterum verò: ¶ *Quòd in omnibus Carta, id est, publicæ scripturæ standum est, nisi contineat aliquid, quòd fieri nequeat, vel sit cõtra Ius naturale.* Comuni enim, siue Ciuili Iuri à nostris legibus in quam plurimis est derogatum. Malè autem prima nostrarum Obseruantiarum, *De equo vulnerato*, in scripta legitur; cum, *Prologus*, tantum inscribi debuisset. Nam ad docendum, nostras leges minime recipere interpretationem, quam vocant, extensiuam, imò standum esse, vt dictum est cartæ; ea equi vulnerati similitudo adducta est, qui si nõ sit occisus, tãcti vulnerat, iuxta nostras leges

non venit emendandus. Vnde ineptè ab ea similitudine, Observantiæ titulus sumptus est: sed Prologus tantùm inscribendus, quemadmodum in Codicibus manuscriptis continetur. Atqui apud nostros, his temporibus, nonnullas Gothicas leges in vsu fuisse, argumento est mihi antiqua quædam membranula, quam in Tabulario de Pilari hisce verbis conceptam deprehendi.

CONDITO R. omnium rerum, Dominus Iesus Christus, Dominus noster, cùm in mundi initio cuncta creasset ex nihilo; ex osse viri dormientis, formam fecit mulieris. Ex vno duos faciens, duos vnum esse debere demonstravit: ipso attestante, qui ait: Relinquet homo patrem suum, & matrem, & adhærebit uxori suæ: & Erunt duo in carne vna. Quapropter In Dei nomine, Ego
10 Arnaldus de Via, procreandorum filiorum amore, eligo in sponsam, puellam honestam nomine Ermiffenda: & facio ei dotem, & donationem decimæ partis omnium rerum mearum, tam mobilium, quam immobilium, quas in presenti habeo, vel in antea Deo annuente acquirere potero: quia in Gothicis legibus continetur: Non sine dote coniugium fiat. Si quis hanc dotem, vel donationem violare præsumpserit, nullatenus possit: sed pro sola præsumptione libram vnã auri puri componat, & insuper hac dos, vel donatio firma, & stabilis omni tempore permaneat.

Quod est factum iij. Non. Sep. Ann. Chr. MCXCVIII.

✠ Signum Arnaldi de Via, qui hanc dotem facio, & firmo.

✠ Signum Bernardi de Forrad.

✠ Signum Petri Iozbert.

✠ Signum Berengarii de Rig, milans.

Arnaldus sacerdos: qui præscripsit, cum literis supra positis in iij. linea die & anno quo supra.

Exstant autem duæ Gothicæ Leges præclaræ, & seueræ lib. 3. tit. 1. De dispositionibus nuptiarum latæ: quas hic libet intexere, vt earum serie prospecta, id, quod proposuimus, confirmemus. Ac ea quidem, quæ sine dote fieri coniugium verabat, est huiusmodi.

FLS. RCDS REX.

Ne sine dote coniugium fiat, & vt de quibuscumque rebus dos conscripta fuerit, firmitatem obtineat.

NVPTIARVM opus in hoc dinoscitur habere dignitatis nobile decus, si dotalium scripturarum hoc euidenter præcesserit munus. Nam vbi dos nec data est, nec conscripta; quod testimonium esse poterit, in hoc coniugio dignitatem futuram? quando nec coniunctionem celebratam publicam roborat dignitas, nec dotalium tabularum hanc comitatur honestas? Proinde cùm quisquis aut pro se, aut pro filio, aut etiam proximo suo, coniunctionis copulam appetit: aut de rebus propriis, aut de Principum dono conlatis, aut de quibuscumque iustis profligationibus conquisitis, iuxta modum legis data, conscribendi dotem habeat potestatem. Quodcumq; autem legitime in dote conscripserit; modis omnibus plenum robur habebit.

Altera verò, quæ, vt superior inquit, conscribendæ doti modum definiuit, hæc est.

FLS. CHDS REX.

De quantitate rerum conscribendæ dotis.

CVM de dotibus diuersa semper inter nubentes oriatur intentio; plurimorum sit utilitati consultum; si euidentis huius rei institutio nihil ultra relinquat ambiguum. Decernimus igitur, ac legis huius perpetim seruata sanctione censemus: vt quicumque ex Palatii nostri Primatibus, vel Senioribus gentis Gothorum filiam, alteriusve cuiuslibet relictam, seu sibi, seu filio suo poposcerit in coniugio copulandam, seu quisquis ex prædictorum ordine, uxorem sibi elegerit expetendam; non amplius vnusquisque in puella, vel mulieris nomine, Dotis titulo conferat, vel conscribat, quam quod decimam partem rerum suarum esse constituerit. Quod si contigerit, vt quicumq; parentum pro filio suo, in nurus sua nomine, dotem conscribere debeat: eodem modo de eo, quod eidem filio post obitum parentum suorum in portione euenire poterat, decimam exinde partem per dotis titulum conferat, quod mulier, vel puella nuptiis traditura obtineat. Atque insuper decem pueros, decemque puellas, & caballos xxx. seu in ornamentis, quantum mille solidorum valere summam constituerit: sit illi conscribendi, dandique concessa libertas. Ita vt de his omnibus rebus in coniugio mulier assumpta; si non reliquerit filios, facere quod voluerit, liberam se nonerit habere licentiam: aut si intestata discesserit; ad maritum, aut ad propinquos mariti heredes eadem donatio redeat. Nec erit ultra licitum puella parentibus, seu etiam puella, vel mulieri, ab sponso,

vel ab sponsi parentibus plus quicquam petere, vel in suo nomine conscribendum optare, nisi quantum nunc legis huius institutio continet. Aut si forte, iuxta quod & legibus Romanis recolimus fuisse decretum, tantum puella, vel mulier de suis rebus sponso dare elegerit, quantum sibi ipsa dari poposcerit. Quod si forsitan praeventus sponsus scriptura alicuius, vel sacramenti vinculo, nuptiarum tempore alligetur, amplius se sponsæ daturum, quam quod hac lege constat esse permissum; id postea ipse conuellere, & in iuris sui potestatem reducere, libero potietur arbitrio. Si autem iuramenti reuerentia pauidus, aut, ut assolet, negligentia deditus, quod amplius sponsæ dederat, reuocare, aut euacuare noluerit, vel nequiverit; non oportebit vnus tepiditate, multis ad futurum damna nutriri. Sed dum sponsi parentes, vel propinqui tale factum agnouerint; vniuersa, quæ plus, quam supra taxatum est, sponso conlata sunt, suo iuri, absque cuiusquam præiudicio, perenniter vindicabunt. Certè si iam vir uxorem habens, transacto scilicet anno, pro dilectione, vel merito conjugalis obsequii, & aliquid donare elegerit; licentiam incunctanter habebit. Nam non aliter infra anni circulum maritus in uxorem, seu mulier in maritum, excepta dote, vi prædictum est, aliam donationem conscribere poterint; nisi grauati infirmitate, periculum sibi mortis imminere perspexerint. De ceteris verò, qui nubendi voluntatem habuerint; salubri etiam proposito providendum, decernendumque curauimus: vt qui in rebus omnibus decem millium solidorum dominus esse dinoscitur, ad mille solidos rerum vniuersarum comprobatione habita, in nomine sponsæ suæ, dotem conscribat. Cui autem mille solidorum facultas est; de centum solidis tali de ratione dotem facturus est. Et sic ista constitutio dotalis tituli, ab vltima vsque ad summam omni controuersia sopita perueniat. Data, & confirmata hæc lex pridie Idus Ianuarii, Anno felici tertio Regni nostri. In Dei nomine. Toletò.

Sed his omissis iam modò æquum erit, vt veterem nostræ gentis in liberanda patria laudem prope Quingentesimo anno referamus.

DE ANNO, QVO CÆSARAVGVSTA VRBS È MAVRIS ERPTA FVIT, DEQVE HVIVSCE ALFONSI REGIS, eius liberatoris, interitu.

CVM QVÆ tantæ molitionis tempus apud nos certum, atq; exploratum esse deberet; mirandum est etiã, quàm multiplex, ac varia confusio, tum ex veterum historicorũ scriptis, tum ex Archetypis, quoq; Priuilegiis oriatur ea de re. vt merito quidẽ quemadmodum & Surita noster suus in Annalibus, sic nos ipsi modò de ea conqueramur. Quidã enim An. MCXV. Cæsaravgvstam captã perhibent. Alii An. MCXVII. Verior tamen eorum sententia eidem Surtice visa est, qui An. MCXIX. eam obtentam tradunt. Nos autem, vt huiuscæ rei hoc loco certam aliquam rationem adhiberemus, ex Cæsaravgvstani Senatus decreto (hauð enim aliter fieri licebat) obtinuimus, vt in publico Vrbs Tabulario, siue, quod vulgò vocant, *Archiuo*, huius facti veritatem inquireremus. Itaq; die XII. Apr. Ann. MDXXC. vna cum DD. Vincentio Augustino, Andrea Aninonio, ac Iacobo Morlano, primariis ipsius Vrbs Iuratis, adstantibus Doctore Ioanne Sora Regente Cancellariã, Michaele Almazano, Ciuib. Cæsaravgvstani, & Michaele, & Martino, Spanno, Secretariis, in eodem Tabulario inueni, vidi, ac legi Archetypum Priuilegium, literis Gothiis mēbrana exaratum, eidem Vrbi ab hoc Rege Alfonso, statim cum eam adeptus fuit, irrogauit: quod primum est eorum, quæ à nostro Molino in suo Repertorio sub verbo, *Priuilegium*, apponuntur. Cuius exemplum, quod inde sumpsi, hoc loco duxi inferendum. In eo enim planè, & dilucidè notatum est, quo anno captæ fuit Cæsaravgvsta.

IN Dei nomine, & eius Diuina clementia, Patri, & Filii, & Spiritus Sancti. Amen. Ego Aldefonsus Dei gratia Rex, facio hanc Cartam Donationis vobis totos populatores de Zaragoza, qui ibi estis, vel in antea ibi veneritis populare. Do vobis fueros bonos; quales vos mihi demandastis, quomodo habent illos bonos Infançones de Aragon; quod bene populetis, & sincheis ibi. Et habent fueros Infançones de Aragon, qui non tenent Honore de Seniore: quod vadat ad lite campale, & a sitio de Castellum cū pane de tres dies. Et nullus Infançone, qui ibi non quesierit ire, non habet super illum nullam caloniam, nisi quod veter Rex de terra suos mercatos, quod non ibi comparet, nec vendat; & suos Absales, quod non illum iudicet. Et illos Infançones qui habuerunt, & tenuerunt Honore de Seniore, si fuerit reptata; non faciat directum, nisi in illa Honore stando. Istos fueros dono, & confirmo vobis, quod habeatis, & possideatis saluos, & liberos, vos, & filios vestros, & omnis generatio vestra per sacula cuncta: Salua mea fidelitate, & de omni mea posteritate per sacula saculorum. Amen.

SVNT Testes, visores, & auditores de hoc Donatium suprascriptum, Vicecomite Gaston; & Comite de Vigorra; & Comite de Comenge: & Vicecomite de Gabarret: & Episcopo de Lascarre: & Aug. de Miramon; & Arnal de Labedan; & Didacho Lopez; & Latron: & Exemeno Fortungones de Lefet; & Exemeno Fortungon de Punicastro, & Petro Momez; & Almuibut, & Lop Xemenones de Turrillas; & Lop Sanz de Ogabre, & Chaxal; & Lop Lopiz de Calaforra; & Lop Garcez de Estela, & S. Azennar Azenarze; & S. Enneco, Calme, & Lop Garcez Pelagrino; & Petro Xemenes Iustitia, & Galim Sanz de Belgit, & Sago Frungon Zalmedina, & Castange; & Pere Petit, & Frugo Lopez de Ayerbe: & Sancio Ioannes de Osca: & Ato Garcez de Petrafelice: & Ferriz de sancta Eulalia, & Ioanne Galez de Andilgon: & Lop Fortungones de

10 Albero: & Exemeno Garcez de Rotellare, S. Exemenon: Garcez Lobiello; & Tizon, & Frungo Ioannes, & Comite Bernardo Ramon, & Belenguer Gombal; & Pere Gazbert; & Pere Miro Dentencia; & Ramon Pere de Herille, & Ramon Amat. Et nullus homo, qui istos fueros suprascriptos vos voluerit disrumpere, dirruite illum, vel tota sua causa intus in Zaragoza, vel foras, ubicumq; inuenerit, & insuper peydet mihi mille morabedinos.

Signum Regis

Adefonsi.

20 FACTA Carta Donationis de istos Fueros suprascriptos sub Era M C L I I I. in illa Acuda Ciuitatis Zaragoza, in mense Ianuario, in ipso anno, quando fuit capta predicta Ciuitas Zaragoza, Regnante me Dei gratia Rex in Aragon, & in Suprarb. siue in Ripacurtia, & in Pampilona, vel in Castella. Episcopus Petrus electus in Zaragoza. Episcopus Stephanus in Osca. Episcopus Raimundus in Rota.

Ego Sanctius de Bue subuisione Domini mei Regis hanc Cartam scripsi,
& de mea manu signum fecit.

30 S. RAIMVNDI COMES.

Sign. Regis Ildefonsi, filius Barcinonensium Comitum, & laudo, & confirmo hoc suprascriptum.

At verò hæc duo Raimundi Comitum, ac Ildefonsi filii signa in Archetypo statim post signum Adefonsi Regis continentur; ante id quod legitur, *Facta Carta Donationis* & cetera: quasi hi tres Reges huiusmodi Priuilegii concessioni simul affuissent. Quod nequaquam fieri potuit. Vetus autem apud nostros præcos Reges consuetudo fuit, ut cum aliquod Priuilegium ab alio Rege antecessore concessum confirmabant; minimè istius confirmationis nouum Priuilegium, siue scripturam conficerent: sed in ipsomet antiquo, quod laudabant, suarum Signa Confirmationum apponerent: aliquando post signum concedentis, ut ibi; aliquando post signum scriptoris, quod frequenter fieri solebat. Id verò minimè intelligentes nonnulli, forsan annuerent, hos tres Reges simul eo tempore affuisse. Ac ne similis error quempiam offenderet: nos hic consulo in extremo, post scriptoris signum, Comitum, & filii signa apposuimus: quæ etiã diuersis temporibus, ab eisdem ibidem adhibita fuisse, intelligendum est. Hæc enim confirmandorum Priuilegiorum formula antiquitus maioribus nostris sufficere videbatur. Ex hoc igitur Priuilegio clarè liquet, Cæsaraugustam Urbem Ann. ∞ C X V. qui Aeræ 1115: 50 M C L I I. in eo appositæ æquè conuenit, ab hoc Rege Alfonso vindicatam fuisse. Illud autem hoc loco est obseruandum, eo tempore, annorum seriem, non à Natali die Christi, quemadmodum postea lege cautum fuit, sed ab Incarnatione apud nos peti consueuisse. Quo pacto illa Alfonso verba, dum, *in mense Ianuario*, dixit, quo anno Vrbs capta fuit, sunt accipienda. Anni enim ab Incarnatione initium in mense Martio sumi debere, perspicuum est: proptereaque Decembris menssem, in quo vrbs capta fuit, ac Ianuarium sequentem, quo dictum Priuilegium Alfonso irrogauit, in eundem prorsus Incarnationis annum incidisse. Ipsius autem Priuilegii fidem aliud quoque graue testimonium confirmat, scilicet Petri Regis III. qui Ann. M C C X X C I I I. in Comitibus Cæsaraugustæ

habitis, in quibus Generale, quod vocamus, Priuilegium concessum est, dum Cæsarauguste Priuilegia a maioribus irrogata, rata haberi voluit, eadem recensendo, istius meminit, illiusque concessione sub eadem AERÆ MCLIII. annotatione supposuit. Vix autem Centum, & septuaginta anni interuere ab hoc Rege Alfonso ad dictum Petrum III. quem credendum non est in ipsius Priuilegii concessionis recitatione aberrasse, cum vtriusque ipsorum Regum tempora quodammodo fuerint propinqua. Itaque quauis in aliis Priuilegiis contineatur, Cæsaraugustam Urbem, alio fortasse tempore fuisse captam: sanè quidem huic à nobis paulò ante inserto standum est, quòd eidem Vrbi ab eodem Rege, qui eam expugnauit, concessum fuerit, ab eoque tempore huc vsque maxima cura, ac diligetia in publico illius Tabulario seruatum. Quam nos computationem in Fastis sequuti sumus, dum Petrum Eximini, primum Iustitiam Aragonum, post Mauros Cæsaraugusta pulsos, sub dicto Ann. Chr. MCLV. annotauimus. Priorem enim illius mentionem in eodem ipso Priuilegio inuenimus, inter alios Testes Confirmatores ibidem appositos. Atque hæc de anno, quo Cæsaraugusta Vrbs Maurorum iugum euasit. De die vero, certi nihil habeo, quod possim afferre. Surita, & alii, quarta feria, id est, Mercurii die, decimo octauo Decembris, eam fuisse captam tradunt. Sic tamen existimo; eo decimo octauo die Decembris, urbem fuisse in deditionem redactam: mense autem Ianuario sequenti, Alfonso Regem, eam primùm introiisse; idque quemadmodum hætenus receptum est, Sacro Epiphaniæ Festo, à quo fortasse liberationis diem numerandum duxerunt. At verò fas erit intexere hoc loco, quæ nuper annotata inueni in vetusta membranula, in Tabulario Cæsaraugustani Archiepiscopi recondita, Gothicis antiquis literis, puluere, ac vetustate corrosis, exarata; sed quæ tamen legi potuerunt: vt aliis, quæ tot exstant, illustre hoc etiam accedat veteris sanctitatis, Augustissimæ, & Religiosissimæ Ecclesiæ, Beatissimæ Virginis Mariæ, quàm de *Pilari* vocamus, testimonium. Cuius Fabi tanta fuit, ac nunc est etiam religio, vt cum illuc eamus, non ad Ædem Virginis, sed ad ipsam Virginem videamur proficisci. Ad illud igitur instaurandum, quòd esset ruinosum, his verbis idem, quem nominauimus, Petrus Librana Episcopus vniuersos Christiani Orbis fideles excitabat.

VNIuersis mundi Ecclesia fidelibus, Archiepiscopis, Episcopis, Abbatibus, Presbyteris, omnibusque Catholica Fidei cultoribus, Petrus, licet indignus, Cæsaraugustanus Episcopus Salutem, & obedientiam. Diuina fauente clementia, vestrisque precibus, & fortium virorum audacia, Cæsaraugustanam Urbem Christianis manibus subiugari, ac Beata, & Gloriosa Virginis *MARIÆ* Ecclesiam (quæ diu proli dolor subiucit perfidorum Sarracenorum dittoni) liberari satis auduistis. Quam *BEATO, ET ANTIQVO NOMINE SANCTITATIS, AC DIGNITATIS* pollere nouistis. Adhuc tamen prioris captiuitatis mærore confectam, omnibus pæne necessariis egere sapiatis: cum quia non habent, unde diruti Ecclesia præfata parietes, & ornamenta restitui valeant; cum quia Clerici ibidem Diuino famulatu die, nocteque vacantes, unde viuans, non obtinent. Vestram itaque deprecamur clementiam, quòd si corporali presentia illam visitare nequirit, saltem elemosynarum vestrarum oblatione clementer visiteris, illud Psalmographi recolentes: *Beatus, qui intelligit super egenum, & pauperem: in die enim mala liberabit eum Dominus.* Prima enim tantummodò sunt singularum vocum elementa notata. Illis vero, qui præfata Ecclesia necessariorum solatio destituta, ac qui sue paupertatis gemitibus condoluerint, & unum denarium, vel quid valeant, ad eius restorationem miserint; Nō eis, Diuina clementia, ac Domini Gelasii Papa auctoritate freti (exemplar literarum cuius, quas in nostra Ecclesia signatas habemus, in subscripta pagina scriptum innemertis) atque Domini Bernardi Archiepiscopi Toletani, & Sanctæ Romanæ Ecclesiæ legati; ac omnium Episcoporum Hispaniæ penitentia remittimus. Alii quidem iuxta beneficiorum suorum quantitatem, & operum suorum meritum, delictorum suorum consequantur remissionem. Qui hunc nostrum Archidiaconum, nomine *Miorrandum*, & socios suos, presentium literarum latores, benignè susceperint, vel eis consuluerint; à Domino vitam consequantur æternam. Valete.

GEL. Episcopus seruus seruorum Dei. Exercitui Christianorum Civitatem Cæsaraugustanam obsidenti, & omnibus Catholica Fidei cultoribus Salutem, & Apostolicam benedictionem. Literas deuotionis vestra inspeximus, & petitioni, quam pro Cæsaraugustano Electo ad Sedem Apostolicam duxistis, fauorem libenter accommodauimus. Eundem ergo Electum, nostris, itaquam beati Petri, manibus largiente Domino consecratum, remittentes ad vos, Benedictionem vobis Apostolica

lca visitationis impendimus; equam Omnipotentis Dei misericordiam implorantes; ut per Sancto-
rum preces, & merita, opus suū, ad honorem suum, & Ecclesie suae dilatationem, vos faciat operari. Et
quoniam & vos ipsos, & vestra extremis obiicere periculis decreuistis; si quis vestrum, accepta de pec-
catis suis pœnitentia, in expeditione hac mortuus fuerit: Nos eum sanctorum meritis, & totius Ca-
tholicae Ecclesie precibus, à suorum vinculis peccatorum absoluiimus. Ceterum qui pro eodem Domi-
ni seruitio, vel laborant, vel laborauerint, & qui præfata Urbis Ecclesie, à Sarracenis, & Moabitibus
diruta, unde reficiatur, & Clericis ibi Deo famulantibus, unde pascantur, aliquid donant, vel dona-
uerint: secundum laborum suorum, & beneficiorum suorum, Ecclesie impensorum, quantitatem, &
Episcoporum arbitrium, in quorum parrochiis degunt; pœnitentiarum suarum remissionem, & in-
10 dulgentiam consequantur. Data Alesii III. Idus Decembris.

Ego Bernardus, Toletana Sedis Archiepiscopus, hanc absolutionem facio, & confirmo. Ego
Subobisuanus Episcopus hanc absolutionem facio, & confirmo. Ego Sanctius, Calegorritanus E-
piscopus, hanc absolutionem facio, & confirmo. Ego Guito, Lascurrensis Episcopus, hanc absolu-
tionem facio, & confirmo. Ego Boso, Sanctae Romanae Ecclesie Cardinalis, hanc absolutionem facio, &
confirmo.

Ut ad institutum igitur sermonem redeamus: Alfonso Rex, tantæ Urbis ditione ad-
quisita, illustrius, præter cæteros omnes Reges, Aragonum Regnū, ac nomen effecit. Sa-
cro enim hoc bello tam gloriose confecto, ut idem Surita rectè in Indicibus prodit, & fi-
nitimorum Maurorum Regum, & longinquorū etiam animi submissi fuere: quos idem
20 Alfonso Rex quamdiu vixit, continuò lacessiuit. Nequaquam autē his tantū implicatus
preliis, vitam traduxit: sed vxoris etiā, ac quandoq; externis. Nam præter varios bel-
lorum tumultus, quos, dum Vrracæ vxoris in continentia reprimere studuit, in Castella,
ac Legionem magna cum laude composuit: ad Baionam Urbem expugnandam, q; ab illius
imperio, ut suspicor, defecisset, trans Pyrenæos montes magno comparato exercitu pro-
cessit. In cuius Urbis obsidione, An. Chr. ∞.xxx. testamentum ab eo conditum perhi-
1130⁷ bent: in eoq; quia prole carebat, Ranimirus autem frater sacris initiatus, Monasticæ vitæ
instituti erat astrictus; Militaribus Ordinibus Sepulchri, Hospitalis, ac Templi, qui illis
saeculis erant illustres, hereditario iure omnia sua Regna donasse. Vnde nostris magne, ac
ingentes rerum turbationes excitatae sunt. Alfonso autem Rex à Baionæ obsidione ina-
30 nis rediens, impios hostes perpetuò afflixit. Tandem qui per quadraginta annos assidua
bella gerens, vnde tricies, collatis signis, cum hostibus dimicarat, ac propterea Pugna-
cis, & Bellatoris Principis Cognomentum adsciuerat; derisorio quodam certamine, ad
Fragam, antiquam Gallicam Flauiam, siue vtrali tradunt, ad Sarinienæ muros dimicans,
occubuit A. D. vii. Id Sep. Ann. Chr. ∞cxxxiii. licet alii Ann. Chr. ∞cxxxiv. eum
obiisse ferunt: quorum sententiæ libentius assentior. Nuper enim in extremo Priui-
legio Alfonso Regis, istius priuigni, quod in Tabulario Cæsaraugustanæ Ecclesie asserua-
1133³
1134⁴ tur, notatum inueni. *Facta carta Ar. MCLXXI. quo anno mortuus est Aldefonsus Rex*

Aragonum. Ea autem Aera posteriori anno conuenit, non autem priori. Inde no-
stris Tertium Interregnum paruit, non tam diuturnum illud, quam turbulentum, & in-
40 sedatum. Ipso enim Alfonso Rege deficiente, cum testamento heredes, Regnorum do-
minatum adire niterentur; eis resistere oportuit, ac Ranimirum Alfonso fratrem, quam-
uis Monachum, è religione abstrahere, & ad Regna capescenda commouere. Nostri
enim Regnorum iuri minimè in quoquam à Rege Alfonso præiudicium aliquod inferri
potuisse affirmabant. Atque hinc euēnit, quod Excellentiss. Archiepiscopus Ferdinan-
dus scitè, quemadmodum alia omnia, assererat: nimirum, ut cum istius Alfonso Regis
corpus nusquam neque viuum, neque mortuum inueniretur; variæ de eo fingerentur
fabulæ. Consultò autem à nostris illius cadauer celatum fuisse, ut donec de eo constaret,
testamento viribus carente, ex ista maiori temporis productione, nostri ad Regni statum
firmandum & componendum, meliorem ducerent opportunitatem. Atque hæc de Al-
50 fonsi Regis interitu. Iustitiæ autem Aragonum, qui eius tempore inueniuntur, ii sunt,
quos primos in nostris Fastis annotauimus. Petrus Eximini: Sanctius Fortunionis: San-
ctius Galindi: Lupus Sanz, & Fortunius Azenarii. De quibus alias pluribus. Nunc enim
nuda eorum nomina hic apponenda duximus, ut memoriam tantū recolamus: licet
de eis, ac peteris omnibus postea agendum sit; atque eadem hæc ipsa repetenda.

DE MIRANDO BEATÆ MARIE DEL PORTILLO

AD CÆSARAUGVSTAM VRBEM

Miraculo.

QUANDO QUIDEM, autem his temporibus, tametsi certam illorum rationem
ignoramus, ingens Cæsaraugustanensi Urbì à cælo collatum beneficium proditur, quod

non modò communi omnium traditione, verùm etiam variis templorum structuris, ac religiofissimo Delubro, tantæ rei consecrato, certissimum semper apud nos habitum fuit: res digna visa est, vt illius hoc loc loco aliquam mentionē faceremus: ne tantæ gratiæ, ac Diuini fauoris recordatio, aut deleatur obliuione, aut vlla vnquã senectute languescat. Ea siquidem miranda res est, quã ad Beatissimæ Virginis Mariæ, *del Portillo* propterea vocatæ, Sanctissimæ nunc Ecclesiæ locum nostris contigisse proditur. Ipsius verò narrationem Adriani Pont. Max. verbis persequar: vt illius Sanctissimi Pastoris sermone conscripta legatur, ne mei miserrimi homunculi inopi, ac fonti linguã tabesiat. Adrian⁹ itaq; in quibusdam literis Indulgentiarũ eidem Ecclesiæ concessis, de hoc celebri miraculo verba faciens, ita subdit. *Olim (inquit) cum Christi fideles Ciuitatē Cesaraugustanã contra Man-ros infideles Catholica Fidei hostes, qui tunc dictã Ciuitatē occupabant, expugnarent: quadam Imago eiusdem Beatæ Mariæ miraculosè in Ecclesia ipsius Beatæ Mariæ del Portillo Cesaraugustanẽ sibi eiusdem Christi fidelibus, dum bellũ aduersus eos in fideles gererent, apparuit. Cuius visionis fauore, & auxilio, præfati fideles victoriam aduersus eos in fideles consequuti fuerunt. Et extunc omnipotens Deus, meritis, & intercessione eiusdem Virginis Mariæ, crebra miracula in eadẽ Ecclesia operari indies dignat⁹ est.* Scio aliter rē hanc in eiusdem Ecclesiæ Tabulis contineri: scilicet, Mauris Cesaraugustam Urbē, quã nostri iam obtinuerant, noctu clã inuadere contendentibus, quadamq; muri parte ab eis conuassata, & diruta: Sanctissimã Dei Genitricem Mariam, cælesti Angelorũ agmine coacerbato, ipsis infidelibus restitisse, ac ne Urbis sibi charissimæ potirentur, illius se præbuisse propugnatricem, ac murum. Propterea nostros mœnium reparandorum negligentiores redditis; firmam, ac saluam Urbem ipsam statuentes, quæ eiusdem Virginis patrocinio muniretur. in ipsius verò muri diruptionis loco, quo cæleste signum apparuerat, sacrum ibi templum construxisse, tantæ rei consecratum; quod, nomine inde sumpto, sub Beatæ Mariæ *del Portillo* memoria, celebre nostra hac ætate inuisitur. Alia etiam sacra delubra in eorundē mœnium continuatione ædificasse, eidem Sanctissimæ Virgini dicata: nempe vt, totã Urbē ipsius templis circumdata, & quasi circumscripta, celebre tantæ rei, ac perpetuum signum extaret. Siue autē iuxta Adriani narrationem, siue iuxta ipsius Ecclesiæ Tabulas, res ipsa contigerit: quoquomodo eas res habuerit, Urbē ipsam, Virginis patrocinio liberatam fuisse, certum est. Nos propterea præ ceteris omnibus eidem obsequentissimos, deuotissimosque esse oporteret: cum non solum in ipsa nascentis Ecclesiæ, Catholicæ Fidei propagatione, Cesaraugustam ipsam fecundiori sobole ornatam, primo ex toto Orbe terrarum Templo, sub eius Sacratissimo Beatæ Mariæ *de Pilari* nomine, in ea ædificato, locupletare dignata fuerit: sed & in ea, quamuis Arabibus subacta, veræ Fidei semine retento, Muzarabes Christianos, piūque semper cultum conseruandum curarit: nunc verò semetipsum ad infidelium impetus, quasi murum quendam, ac propugnaculum opposuerit. Inde verò, ni fallor, prisca hæc ipsius Cesaraugustæ Urbis insignia, sumpta fuere: quæ apposita inueni in vetusto quodam sigillo cereo impendenti: quod in antiquis quibusdam literis in Tabulario Ecclesiæ Beatæ Mariæ *de Pilari* reconditis annotaui. In quibus expresse continebatur, hoc esse Sigillum maius Ciuitatis Cesaraugustæ. Sed de his satis. Nunc de tertio Interregno.

TERTIVM INTERREGNUM.

ITA Q. vteo vnde digressa est, nostra reuertatur oratio, post Alfonsi Regis, ad Fragã interitum, Tertium nostris Interregnum datum est. Eo enim sine prole decedente, variæ super Regnorum successione obeunda ortæ sunt disceptationes. Militares enim Ordines, quibus Alfonsus ipse noster Rex testamento Regna legarat, ea sibi propterea hereditario iure obuuisse dicebant. Castellæ autem Rex, nostri Alfonsi priuignus, qui Alfonsus etiam, ac imperator vocabatur, Regna sibi auita successione pertinere affirmabat. Nostri verò, ac Nauarrenses, qui simul de cooptando Rege consilia litabant; sibi id munus conuenire asserabant; quod neque Alfonsi testamento, neque alio quouis modo potuisse tolli affirmabant; nec in quoquam sibi abrogari. Propterea neque Castellani Regis, nec Militarium Ordinum imperio parendum decreuerunt. Immo ad eligendum sibi Regem properantes, ad antiquam Belsinũ, Burgiam nunc Urbē, Comitata indixerẽ. Eo autem tempore Burgiæ dominabatur quidam primarius vir, Petrus Ataresius, qui ceteris omnibus Regnorũ fastigio dignior habebatur: tum quod

cislongè potentia antecelleret, tum etiam quòd esset Regali sanguine ortus. Garfias enim Infantis, & Theresiæ Caxalis filius erat: Sancti Ranimiri Ripacurtiensis Comit-
 tis (quandoquidem ita placet nonnullis) nepos; Ranimiri autem Regis pronepos. Ataresii vero cognomentum sumplerat, ab Ataresia ditione, qua etiam fruebatur: ac
 quam sub Comitatus nomine antiquitus nominatam legimus. Priscis tamen quibusdam
 monumentis annotatū inueni, ipsum Sanctum Ranimiri, Ripacurtiensem Comitem,
 prolis expertē obuisse. Siue autem ab eo, siue aliunde fortasse duxerit originē; omnes scri-
 ptores consentiunt, Petrum hunc Ataresium Regio esse genere natum. Nostri ergò,
 ac Nauarrenses in ipsis Burgiensibus Comitibus, omnium suffragiis annuentibus, in hoc
 tandem conuenere: vt eundem Petrum Ataresium sibi in Regem cooptarent. Cumque
 propterea ad eum legationis munere duos primarios Viros destinassent, Petrum Tizoni-
 um Cadreytam, ac Pelegrinum Castellezuelum, Regale munus, ac nomen, pergratum
 certè nuntium, oblaturos: quæ communis omnium sententia est, Petrus ipse Ataresius
 adeo se legatis insolentem præbuit, vt omnes in sui odium concitaret: Regnumq; prius a-
 mitteret, quàm obtineret. Nostri etenim merito tam intempestina superbia stomachati,
 quos in eum coniecerant oculos, illico ab eo auerentes; cōsiliis mutatis, Comitia ipsa ad
 Montionis opidum transtulerunt. Nauarrenses autem à nostris dissidentes, à Burgiæ
 opido ad Pompelonem Urbem properarunt. Ibi Comitibus habitis, licet varia propo-
 sita fuerint consilia, tandem vno omnium ore Garfiam Ranimiri, Montionis dominum,
 sibi in Regem cooptandum decreuerunt, clam ad eum propterea legatos mittentes. Is
 autem Garfias, Sancti Nauarrensis Regis a Raimundo fratre ad Rotam interfecti, ne-
 pos erat; Ranimiri scilicet, ipsius Sancti filii, Cidi autem generi, filius; propterea ab om-
 nibus, Garfias Ranimiri vocabatur. Eum Alfonso noster Imperator, qui Cæsarangu-
 stam cepit, Montionis opido donat; ac Mergelinam, Rotronis Pertucarum Comitris
 filiam, & heredem, illi in coniugem dederat. Monnone autem aderas, tanquam Arago-
 nensis Ricus homo, suum in electione Regis faciendâ suffragium laturus. Atqui dum
 accepit se à Nauarrensi Regem euocari; clam Montione egressus, in Nauarram pro-
 ficiscens, Pompelone Nauarrensis Rex statim salutaris est. Tunc denuo Navarra Re-
 gnum ab Aragonum ditione seiunctum fuit. Diuturnior verò, quam ceteræ omnes,
 hæc existit huiusmodi Regnorum seiunctio. Nostri, ea re comperta, imminetia timē-
 res pericula accelerandum rati, ne externo dominatui parerent, Ranimiro Alfonsi fra-
 tri, licet Monacho, Sacerdoti, ac Episcopo, Regnum ipsum, omnium suffragiis, detule-
 runt. At verò Iaccetanos ex omnibus primos in hanc sententiam, voluntatum inclina-
 tione, propendisse, idem ipse Ranimirus Rex, auctor est. Tam festinanter verò ea res
 confecta proditur, vt vnicotantum mense Interregnum hoc absolutum fuerit. Mense e-
 nim Octobris eiusdem anni, quo Alfonso frater obierat; Ranimirum in Regno pater-
 no regnantem, ac Regem, & sacerdotem nuncupatum, in publicis monumentis inueni-
 ri, Surita noster in primis testatur. Eo denique in Regem adscito, Castellani Regis, ac
 Militarium Ordinum iura circa Regni obtentionem caduca, ac inania reddita fuerunt.
 Atque hic fuit insignis Tertii huiusmodi Interregni exitus, & finis apud nos.

RANIMIRVS II. MONACHVS. ARAGONVM REX X.

TERTIO itaque huiusmodi acto Interregno, Ranimirus II. Regnorum culmen adsciuit. A Rotensi autem Urbe, in qua Episcopus sedebat, ad Oseā delatus est; vbi Regale sumpsit diadema, ætatis suæ annū agēs quinquagesimū. Nec verò in longinquū distulit tempus, Iaccetanis ipsis se gratū præbere; eos enim quamprimū, quòd bene meriti fuissent de se, vt paulò est antedictū, magnis honoribus, ac beneficiis, ornandos publica rogatione decreuit. Castellanus autem Rex, Alfonsi mortui priuignus, qui Alfonso in idem, ac Imperator vocabatur, Aragoniā ditionē ad se auita successione pertinere, Sancti siquidē Maioris iure, contendens; cum ea fuisset illū frustrata spes, quam animo conceperat, se à nostris Regem euocatum iri: subita inuasionē, Darocam, Calaraiubium, Cæsarangustam, & alia plurima cis Iberum opida mense Decembris proximo occupauit. Ipse enim Ranimirus, nedum eadem defendere nequiuit: verum satis sibi, superque esse statuit, si se tueri, contra tantam potentiam inimici, in Monclusi arce, aliisue montosis locis antiqui Suprabiensis Regni, ad quod recesserat, valeret. Quamuis autem Castellanus ipse Rex vniuersæ Aragonum ditionis imperium ambiat; tantummodò ea, quæ diximus, opida inuasit; nec trans Iberum pe-

dem posuisse apparet: sed solum Cæsaraugustæ Urbis, aliarumque cis Iberum Regionū, sub Cæsaraugustanēsis Regni nomine, aliquibus diebus fuisse potitum. A quo dum Cæsaraugustam obtinebar, hisce nempe temporibus, Priuilegium illud irrogatum est, cuius idem Michaël del Molino in suo Repertorio meminit, sub verbo, *Priuilegium*. Incipitque *In Dei nomine. Hac est Carta de Foros, & Vsaticos, & quæ sequuntur.* Tametsi idem Michael del Molino nominum Alfonso, & Imperatoris similitudine deceptus, ab Alfonso nostro Imperatore concessum autumat. Minimè verò, sed huic eius priuigno tribuendum est. Quem etiam fertur, cum Legionensis Imperator ab ipsa Legionēsi ditione, quam possidebat, vocaretur; tunc quoque Cæsaraugustæ ipsi Vrbi præclara, quæ nunc gestat, Leonis Insignia statuisse, vt eiusdem Legionensis Imperii signis, atque ornamentis decorata maneret. Propterea coniecimus Leonem illum paruulum appositum fuisse in extrema parte illius Sigilli maioris; de quo paulò ante verba fecimus. vt Cæsaraugustam ipsam Urbem, cum primùm ab hoc Legionensi Imperatore eis Leonis Insignibus ornata fuit; non ea sola, sed priscis illis, ac prioribus mista, quæ superiora in eodē Sigillo visuntur, gestare solitã arbitremur. Postea priorib⁹ omissis, recentiora hæc, quibus nunc vitur, eidē manserunt Leonis solius ornamēta. Ac quibusdã etiã antiquis monumentis obseruauī, eadē hac ipsa tempestate, Cæsaraugustam Urbē, quasi obsidē, ab ipso Garzia Nauarræ Rege obtentam fuisse, pro eodē Legionensi Imperatore: quē, *petitum*, id est, paruulū nominatū inuenio; non q̄ parux ditionis dominaretur, vt volunt nonnulli, sed, vt mihi magis placet, quod corpore esset pusillus. In eam aduersum, iniquumq; casum his, de quibus agimus, temporibus Aragonii nominis maiestas deuenit: vt Castellano Regi licitum esset, nedum Cæsaraugustæ Urbis quietē potiri, sed eandem & Priuilegiis, & Armorum quoq; Insignibus honestare. Quin & in deteriore etiam fortunam Regnum nostrum deuenisse perhibent, cum, vt ferunt, Ranimirus ipse coactus fuerit Castellani eiusdem Regis imperio parere. Nostri maiora adhuc publicis rebus detrimenta ventura pertimescentes, si Ranimirus sine prole decederet: quamprimùm totis viribus ab Anacleto II. Pont. Max. siue, vt alii tradunt, Innocentio II. obtinere curarunt, vt Ranimirus ipse Rex, votis solutus, ad nuptias properare posset. Fuerat enim, viuente patre, p̄nē infans, Diui Benedicti instituto in Tomariensi cenobio addictus. Sacris postea Ordinibus initiatus, ex Sahagunensi illustri Abbatia, qua cum Alfonso frater donarat, Burgeni primùm, deinde Pompelonensi, ac Rotensi, seu Balbastrensi tandem Episcopalis Ecclesiis præpositus. Denique Apostolicæ Sedis gratia obtenta, Ranimirus, Aquitanix Ducis, Pictonumq; Comitum, siue sororem, siue, vt alii perhibent, filiam Agnetem: quam alii Mathildem, alii Vrracam nominant: in coniugem accepit Ann. Chr. ∞ xxxv. Ex qua, vnica filia, quam genuit, Petronilla, dum postea fuit Barcinonensi Comiti Raimundo desponsa, secunda ab ipsis propagata sobole, Aragonum Regnum ab imminentibus, quæ timebantur, externi imperii obeundi periculis liberauit; & Catalonia Principatū Aragonum ditioni subiuncto, posteris Regibus, ad maritimas oras, longinquaq; Regna appetenda vberimum aditum patefecit. Sed hæc aliàs pluribus. Iam verò Ranimiro ipsi in sui Regni initiis varia rerum euenta contigisse feruntur. Priuatis enim quibusdã monumentis, antiquis tamen, testatum comperio, eo, ac dicto Garzia Nauarrensi Rege conuenientibus, q̄ Ranimirus se Nauarrensi Regno exactum graueretur, eam tandē pactionem initam fuisse inter eos, vt in Nauarrensi ditione Ranimirus plebi; Garzias verò vniuerso militari Ordini præfesset. Atque hinc fortasse Nauarrensis Rex, nostri Ranimiri *Vasallus* appellari cœpit. Iam certum est, Garziam ipsum aliquandiu illud suum Pompelonense Regnum, sub istius nostri Ranimiri Regis imperio, atque vt in priscis ipsis monumentis legitur, *manu*, tenuisse. Ex quibus hoc tantum adducam Archetypum Priuilegium, è Xixenensi Tabulario depromptum.

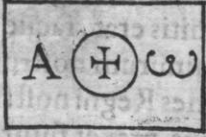
1135.

S V B Christi nomine, & eius diuina clementia, videlicet Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Amen. Ego quidem Ranimirus, Dei gratia Rex, facio hæc cartam Donationis vobis Don Pere Ramon de Stata. Placuit mihi libenti animo, optimo cordis affectu, & spontanea voluntate, & propter seruitia, quod fecistis totum tempus ad fratrum meorum, Rex Dopnus Petrus, & Rex Ildesofus, quibus sint requies, & modo facitis ad me, vel in antea feceritis. Dono, & concedo vobis Castrum, & Villa, quæ dicitur Set Castella, totum ab integro cum suis terminibus, & directaticis, eremis, & populatis, & montibus, & aquis, & palustris, & cum
omni

omni censu, quod mihi pertinet ibi, vel pertinere debet ad meam Regalem personam, & vocem. Et ut habeatis, & possideatis hoc totum meum donatium suprascriptum, quod habeatis, & possideatis ingenuum, & liberum, & francum, & quietum, & securum, vos, & filii vestri, & omnis generatio, vel posteritas vestra per secula, salva mea fidelitate, & de omni mea posteritate per secula cuncta. Amen. Et hoc suprascriptum Donatium dono vobis pro hereditate, & filiis vestris, & omnis generatio vestra, per facere inde totam vestram voluntatem, quomodo de vestra propria hereditate, cum toto suo sermino, sicut unquam melius habuit supradicto Castro Set Castella.

Signum Regis

Ranimiri.

FACTA vero hanc Cartam Donationis Era T̄ CLXXIII. primo die Februarii, in Monte Aragon. Regnante me Dei gratia in Aragon, & in Suprarbi siue in Ripacurtia. Garzia Ranimiriz sub mea manu Rex in Pampilona. Episcopo Don Dodo in Osa, & in Iacca. Episcopo Garcia, in Casaraugusta. Episcopo Michael, in Tarazona. Comes Arnal Miro Palgarensis, in Boil, & in Fonteuoua. Ergon Galindez, in Osa, & in Alquezare; Ergondar, in Balbastro, & in Petra Selez; Ergo Galindez, in Galasanz; Enneco Lopez, in Napal, & in Castro iam predicto. Pere Ramon, in Stata. Almazon, in Montecluso. Michael de Rada, in Petrarubea, & in Tronzeto. Per Gozpet, in Sancto

Stephano de illo malio. Pere Mur, in Banauare.

Ego Raimundus scriptor, sub iussione Domini mei Regis hanc Cartam scripsi: & de manu mea hoc feci.

SIGNVM

Nunc enim ea T̄ numeri nota millesimum numerum significat: prout iam supra in aliis quamplurimis perspicui potuit. Fit autem inde, ut Aera millesima centesima tertia ibi apposita, dicto Anno M̄CCXXXV. conueniat, quo Ranimirum nostrum Regem, duxisse vxorem, retulimus. Verum minime his pactis Reges diu stetit apparet; sed in maiori quam antea dissidio mansisse. Garzia vero secundissime euenerunt res. In hac enim tanta turbatione, Nauarrensē, seu Pompelonensē Regnum ab Aragonensi disiungere, & illud nedum, quamdiu vixit, integritum retinere valuit, sed posteris firmum, ac stabile constituere. Ea fuit egregia illius animi virtus, ac fortitudo. Nostri vero Ranimiri tanta ingerendis rebus inertia, atque ignauia, ut omnibus esset ludibrio, ac contēptui; Regnumque à proceribus misere labefactari pateretur. Sed tamen illum postea in eos grauiter seuitum memorant, xv. primariis viris ad Octam Urbem ab eo morte mactatis: Idque Froaldi Tomerensis Abbatis monitu factum fuisse; perauulgato illo renouato exemplo, quod à Periandro cuidam Thrasylulo propositum tradit Aristoteles. Quo, licet tetro satis, facinore suorum insolentiam compressit. Eum etiam tradunt, Castellaniūque Regem Alationæ, nunc Alagonis, in opidum sacro Diui Bartholomæi die Ann. Chr. M̄CCXXXVI. conuenisse: ibidemque de pactis; ut Petronilla filia, quæ vix annum compleuerat, Alfonsi ipsius Castellæ Regis filio grandiori esset nuptura: Ranimirusque quamdiu viueret, Casaraugustanensis Regni potitetur. Quarum nuptiarum, ac pactionis oblidem ipsammet Petronillam à fœcero Rege acceptam memorant, ab eoque ad Castellæ Regna delatam: vbi eam, Petronillæ nomine mutato, Vrracam appellauere. At nostros, quibus huiusmodi inira consilia vehementer displicuerant; inde puellam deducere summopere cōtendisse fertur, etiam fingentes eā, malè se extra patriam habere: ut hoc commentitio, & simulato

valeret infirmæ rumore, ad suos renocatâ, Barcinonensi Comiti in matrimonium, quod magis appetierant, collocarent. Ergo quod institutum fuerat, effectum est. Ob eam enim, tamen si confictam causam, quod ægra valetudine premeretur, Ranimiri pater huc illam deducendam curauit: ac Raimundo Berengario, Barcinonensi Comiti, strenuo, ac magnanimo Principi in futuram coniugem dedit, ac Aragonum Regno dotauit. Ea tamen lege, & condicione, ut Ranimiro viuente, sub eius fide, ac imperio, Raimundus Regnum obtineret: Principisque Aragonum semper, Regis verò nomen nequaquam attingeret, sed illud sibi Petronilla sola filia vendicaret. Quod à Raimundo Comite ad vnguem seruatum memorant. Interea his nuptiis, ex pacto, & conuentu, ipsius Raimundi, maiorumque Barcinonensium Comitū Insignia, quatuor

baculi rubri, aureo in scuto positi, Aragonensibus Regiis Insignibus antelata, posteris Regibus, Regnoque iam propria manserunt. Ipse verò Raimundus, vt historici nostri testantur, illico socero Regnum deiciēte, illius gubernationem suscepit: ac mense Octobris Ann. Chr. MXXXVII. à Cæsaraugustanensibus Regali pompa exceptus, eam Urbem ouans introiuit. Sed ego gesta hæc longius producerem; siquidem in annum sequentem. Nam sic in extrema parte Archetypi cuiusdam Priuilegii. *Facta Carta Era MCLXXVI. pridie Idus Iunii, ipso anno quando reddita est Cæsaraugusta Comiti Barcinonensi.* Nisi fortasse hoc de restitutione à Castellano Rege facta intelligendum sit. Eum enim aiunt, Berenguelæ vxoris suasionibus, quæ soror Comitis erat, facile à suscepto destitisse consilio, raraque ac grata omnia hæc, quæ inter Ranimirum nostrum, ac Comitem pacta fuerant, habuisse. Sed priusquam Raimundus Comes Regni nostri gubernacula prenderet; à Rege socero, Regni Ordinibus contendentibus, præter futurarum nuptiarum foedera, arctissimi Iurisiurandi Religione, ac nouo quodam fidelitatis sacramento deuinctus fuit: ¶ Vti Aragonensibus nostris pristino: Foros, ac libertates esset inuiolatè perpetuò seruaturus. Propè autè Surita noster in suis Indicibus has tantas, & tam subitas nostrarum rerum mutationes, admirandas proponit; quandoquidem eas nostros infra triennium ferè molitos cernimus. Ranimirus ad sacrorum Religionem reuocatus, orbis iis rebus, quibus eum, nec voluntas, nec consuetudo assuefecerant, in Sancti Petri veteris Oscēnsi Ecclesia quietam, ac liberam, superstitem duxit ætatem. An verò vxore mortua, vel dimissa, incertum est. Plerique mortuam credunt: alii dimissam. Sub eadem enim lege sibi à Pont. Max. ducendæ vxoris facultatem concessam tradunt, vt cum primum prolem haberet, ad pristinum Religiosæ vitæ institutum rediret. Nec non & eundem ferunt subter Regales superiores vestes semper secum Monachalem habitum gestasse. Tandem A. D. XVII. Kal. Septembr. Ann. Chr. MCLXVII. mortuus est, ac in eadem Ecclesia sepultus. Eo mortuo, Regia virili stirpe deficiente, Aragonum Regnum ad feminam delatum fuit, ipsam nempe Petronillam filiam, Barcinonensi Comiti in coniugem datam. Duos autem comperio tantum, sub Ranimiro Rege, Iustitias Aragonum extitisse: Ioannem Pelaium, & Athonem Sanz. De quibus plura alibi. Iam verò Barcinonensium Comitum originem, & progressum his Commentariis persequi, non tam laboriosum, quam nostro huic instituto inutile, ac infructuosum visum est: præsertim cum eorum narrationem abundè satis noster Surita & Latina, & Vulgari lingua complexus fuerit. Propterea nos consulto eam omittere decreuimus: ne plus, quàm satis sit, huius voluminis magnitudo crescat.

PETRONILLA, REGINA ARAGONVM XI. ET RAIM.

BERENGARIVS, BARCINONENSIS

Comes, eius Vir.

BARCINONENSIS ergò Comes Raimundus Berengarius, Regina Petronilla futurae sponsae foedere pacto, ex Ranimiri Regis soceri, totiusque Regni voluntate, Aragonum Princeps designatus, ipso etiam socero viuente, vt paulò ante dixi, Regni gubernationem suscepit. In qua ea se gessit fide, prudentia, ac virtute, vt iure optimo sit præstantissimorum Principum numero adscribendus. Ann. Chr. ∞CL. triennio ferme post soceri mortem, depactas eas nuptias cum Petronilla vxore, quòd iam nubilus esset, apud Ilerdam Urbem, quam ipse bello adquisierat, celebravit. Nec longo quidem intervallo interiecto, Ann. Chr. MCLII. Regina filium peperit: qui, viuente patre, Raimundus vocatus fuit: post illius verò interitum Regina superstes Alfonso illum nominarificit. Alii etiam filii ex huiusmodi matrimonio geniti sunt: Petrus; ac Sanctius. Filiz quoque Dulcia, siue Alduntia; ac Eleonora: quæ Armen-
goli, siue

1150.

1152.

goli, siue Ermengaudò, Vrgelitano Comiti nupta fuit. Illa verò Sanctio, Portugaliæ Regi. Tum & Berengarius, filius illegitimus Principi tribuitur: qui Abbas Montis Aragonum primam, Turiasonensis deinde, ac Ilerdensis tandem Episcopus creatus decessit. Sed præter Ilerdam Urbem, plurima alia insignia opida, strenua Principis virtute, ad nostram Catholicam Fidem reuocata fuere. Vnius tamen Dertusæ Urbis mentionem faciam, quòd iure à me hoc loco intermitteri nequaquam debuisset, cum ab ea ipsi Comiti, & posteris Regibus, illustris Marchionatus Dertusæ titulus emanarit. Denique Raimundus Comes in Berengarii fratris, Narbonensis Prouinciæ, Braccatæ interdum appellatæ, Comitis, qui à suis occisus fuerat, necis vltionem ad Urbem Taurinorum proficiscens, lætali morbo afflictatus, obiit in suburbano Sancti Danielis, siue Dalmatii loco, A. D. 1119. Id. Aug. Ann. Chr. MCLXII. Eius corpus in Cataloniam delatum est, ac in Riupulli monasterio maiorum tumulo collocatum. Nondum enim absolutum fuerat Populeti monasterium, quod ipse Raimundus Comes ædificare cœperat; celeberrimum postea Regibus nostris monumentum. At Raimundum ipsum, morientem proditur, suam circa Regnorum successionem, testamentum, ac voluntatem verbo, multis adstantibus, protulisse: quòd ad eam in scriptis redigendam nequaquam vita suppeditasset. Postea verò generalibus Comitibus à Petronilla Regina Oscæ conuocatis, testamentum hoc, licet solis verbis conditum, adhibita adstantium publica, ac sollempni iurisiurandi religione, ratum, ac sollempne decretum fuit: Alfonsoque filius natu maior, illius virtute, Reginæque matris annuente consensu, totius ditionis declaratus heres: qui deposito Raimundi nomine, Alfonso, vt diximus, appellatus est. Tunc etiam ex Comitiorum decreto constitutum; vt interea dum filius, puer esset; Regina ipsa mater ad gubernacula Regni sederet. Cui rei in omnibus cumulatissimè fecit ipsa satis. Fuit enim magni consilii femina. Et verò vt filius ad duodecimum pertinet suæ ætatis annum, statim ex ipsius Reginæ matris consensu, Ann. Chr. MCLXXII. idem ipse filius Alfonso gubernacula Regnorum suscepit. Ipsa verò Regina piis tantum intenta rebus deinceps vixit. Obiit autem Anno Chr. MCLXXIII. A. D. III. Id. Octobris. Barcinonæ sepulta iacuit. Sub cuius imperio plures Iustitiæ Aragonum Magistratum gesserunt: nempe, idem, quem atnotauimus, Atho Sanz: Ioannes Didaci: Petrus Monius: filius Ioannis Didaci: Petrus Medalla: Galindus Garfiz: Sanctius Garfiz: Sancta Olalla: ac Petrus Ferdinandi Castrus.

ALFONSVS II. CASTVS, ARAGONVM REX XII.

ALFONSVS autem II. Petronillæ Reginæ, & Raimundi Comitis F. Aragonum xti. Rex, maiorum Regna adeptus, ea præditus fuit animi integritate, ac modestia, vt Casti Principis cognomentum iure sibi optimo vendicarit. Non quòd à duenda vxore abhorreret. Ann. enim Chr. MCLXXIV. Sanctiam, ipsius Alfonso Castellæ Regis, quem diximus Imperatorem vocitatum, & Richæ Augustæ secundæ illius vxoris, filiam, in coniugem accepit. Sed quòd ipsius matrimonii ius castum semper, atque integrum seruarit: scq; tumnum modestiæ, ac integritatis amatorem professus fuerit. Ex Sanctia filios habuit; Petrum, Regnorum heredem; Alfonso; Sanctium; & Ferdinandum. Filias totidem; Costantiam, Emerico Vngariæ Regi primùm, eo verò mortuo, Federico Romanorum Imperatori nuptam; Eleonoram etiam; ac Sanctiam, duorum Tolosatam Comitum vxores; Dulciam quoque quæ in Xixenæ illustri ab his Regibus constructo Cœnobio sacrum viuendi genus amplexa fuit. Cui sociata Regina Sanctia, post Alfonso viri interitum, superstitem vitam traduxit. At Alfonso Rex postquam nonnulla opida Aragonum Regno subiūxit; ex quibus insignia fuere; Fauara; Maella; & Turolium; cui nouas leges sub Fororum Sepuluedæ nomine, concessit; Obiit tandem ad Perpiniæ opidum vii. Kal. Maii Ann. MCLXCVI. Ruscinonensi Comitatu, ac Marchionatu Prouinciæ suæ ditioni adiunctis. In Populeti monasterio, quod pater inchoarat, ipse tamen ad exitum perduxerat, eius corpus terræ redditum fuit. Ipsius autem Regno, Magistratum Iustitiæ Aragonum gessisse constat; Sanctium Tobiam: Stephanum (eius enim gentilitium nomen adhuc latet) & Petrum Sessesium. Ab hoc autem Alfonso Rege diui Valerii caput Cæsaraugustam, cui viuens Pastor præfuerat, delatum fuit.

HIERONYMI BLANCÆ
 PETRVS II. CATHOLICVS, ARAGONVM REX XIII.

PETRVS II. Alfonsi II. F. statim, patre mortuo, cui heres successerat, ad Darocam Urbē Comitibus indictis, Regale sumpsit diadema: præter maiorum consuetudinem, qui numquam eo insigniri assueverant, quousque; connubii participes fierent, aut militari decorarentur honore. Tunc etiam omnia Honoraria iura, *Honores*, appellata, primariis Viris, quos Ricos homines vocabant, ademit: sed illis protinus restituenda curauit. Grauissimè enim conquesti sunt: quæ ex antiquo iure, ac veteri instituto affirmarent, ea iura inter ipsos, quali in orbem, versari necessariò debere. Hinc serpere Magistratus Iustitiæ Aragonum dignitas cœpit. Rici enim homines huiusce rei nouitate perculsi, à sua antiqua, & suprema potestate plurima detrahi libenter sustulerunt; dummodò Honores si, quibus ad tempus tantum frui licebat, firmi, ac stabiles sibi, & posteris hereditaria, ac perpétua successione manerent. Labente autem Ricorum hominum dignitate, Iustitiæ Aragonum ius, ac iurisdicção concreuit. Sed de his aliis plura. Nunc ad Regis historiam redeamus: quem constat ex Folcalquerii Comitis sobrina filium suscepisse, Raimundum Berengarium. Qui infantulus obiit. Matre quoque deinde mortua, cum idem Rex aliam duxisset vxorè, Mariam Montis Pefulani Comitatus heredè, ab eaque sub cuiusdam affinitatis specie diuortium postea facere contendisset: re in contentiónem vocata, Romam eù oportuit proficisci. Vbi mirificè exceptus ab Innocentio III. Pont. Max. in Ecclesia Sancti Pancratii, panis Azimi diademate cohonestatus fuit. Illud autem propterea ex pane conficiendum curauisse Regem, in præfati Excellentissimi Archiepiscopi scriptis continetur; quòd cum Romanos Pontifices intellexisset, pedibus Diademata Regia Regibus ipsis imponere consueuisse, sibi ob reuerentiam panis, non pedibus, sed manibus imponendum esset. Denique ab ipso Pont. Max. coronatus, se, ac Regnum suum Romanæ Ecclesiæ subditium fecit: proptereaque illi Pontifex ipse, illustre id Catholici cognomentum impertiuit. Ad huius autem itineris impensas sustinendas antiquum vectigal, *Monetaticum* appellatum, impositum fuisse constat: à quo ii tantum liberi censebantur, qui militari erant decorati cingulo. Nostri antiquas libertates, sanguine partas, tot modis labefactari agere ferentes, Vnionis nomen, ac vires excitarunt; vt vna vi, & omnium consensu, vno quasi animo ex omnibus facto, has tantas iniurias facilius propulserent. Quid autem effecerint, non proditur. Sed inde fertur memoranda illa duo Vnionis Præuilegia, quæ paulò post ab Alfonso III. irrogata fuerunt, originem duxisse: vt licentius Regno similia aggredi deinde fas esset. Sed eis postea, vt explicabimus, à Rege Petro III. abscissis, Magistratui Iustitiæ Aragonum plurimæ cœperunt facultates irrogari. Quamuis autem diuortium à Rege petatum, minimè de iure procedere Regina Romæ obtinuerat; verum haud poterat mariti in se gratiam conciliare. Immo cum discordiæ inter eos excitatæ nequaquam sedarentur, Rexque libidinoso concubinarum amoti deditus, prorsus ab vxoris lecto abhorreret: quadam nocte, perhibent, ipsum Regem cum pellice concubiturum, supposita persona, cum Regina vxore concubuisse. Regina namque ipsa id adnitente, cuiusdam Gulielmi Alcalæ, siue, vt alii tradunt, Petri Fluuiz, Regis Cubicularii, industria fuisse effectum, vt in concubina locum, quæ propter famæ pudorem tenebricosum cubiculum fore depoposcerat; Regina vxor simulata, ad Regis lectum duceretur. Quo pacto cum Regina se illam, quæ non erat, esse simulasset, ipse verò Rex non eam ratus, quæ erat, sed potius concubinam; facile se cum Regina vxore commiscuit. Sequenti verò die, statim prima luce, Regina fraudis veritatem, scilicet se eam esse, quæ cum Rege concumberet, & non aliam, profeturi, ac patefieri curauit; testesque etiam fideles adhiberi: vt si fortasse ex eo concubitu (quasi iam illi animus præfagiret) ipsam grauidam fuisse factam contingeret, de futuræ prolis genere, ac nobilitate dubitari non posset. Atque tunc proditur, Iacobum Regem I. procreatum fuisse. Cuius ea fuit animi virtus, ac magnitudo, vt diuinitus Reip. datum iudicemus. Petrus autem Rex inclinatione animi in vxorè propendens, deinceps se illi præbuit beneuolentiore: Postea verò in Castellani Regis opem contra Fidei hostes adscitus, memorando illo Vbedesii prælio interfuit: in quo nostri insignem illam victoriam reportarunt. Inde rediens, Montispesulanum profectus, in Muretinz arcis obsidione Idib. Sept. Ann. MCCXIII. decessit; ac tertius decimus numerò Aragonum Rex censeri debet. In Xixenæ monasterio sepultus iacet. In præfati autem Excellentiss. Archiepiscopi Ferdinandi scriptis, quorum sæpe memini-

meminimus, testatum inueni; à sefe huiusce Regis monumentum Ann. **MDLV.** perlu-
stratum fuisse, in eoque ipsius Regis corpus integrum totum, præter nasi extremitatem,
inuentum, adeo ingentis, licet æque compactæ magnitudinis, vt insipientib⁹ magnam
præferret decoris maiestatem. Filiam illegitimam habuit Constantiam, quæ Guliel-
mo Raimundo Moncadæ nupta fuit. Regina verò Romam viuente marito profecta, a-
cerbo de eius morte nuntio delato, nes diu post obiit, filium relinquens, ac Regna Ho-
norii Pontificis Maximi, Romanæque Ecclesiæ fidei, & potestati commissa. Ad Di-
ui Petri templum in Beatæ Petronillæ sacello honorificè sepulta fuit. Quam autem
10 chara Senatui, Populoque Romano viuens fuisset, sumptuosi, ac lamentabilis funeris,
quo fuit elata, mœror indicauit. Eius obitu Montispesulani Comitatus, Aragoniæ di-
tioni subiunctus est. Huius autem Regis tempore Magistratus Iustitiæ Aragonum præ-
fuerunt: idem, quem ante diximus, Petrus Sessesus: Sessesus autem Petrus Petri Tarazona
suecessit: qui tempore etiam Regis Iacobi I. per plures annos eandem gessit præfecturam.
Tarazona autem primus eorum est, quorum Ioannes Eximini Cerdanus in sua epistola
mentionem fecit.

IACOBVS I. EXPVGNATOR ARAGONVM REX XIII.

10 IAM verò vt hæc superioribus connectamus, recte, ni fallor, Ara-
gonum Regum series hæctenus deducta est: quandoquidem Iaco-
bus I. cuius mirificæ res gestæ nobis hoc loco attingendæ occurrunt,
quartus decimus Aragonum Rex, iuxta ipsiusmet testimonium ad-
scribendus proponitur. Aequè enim à Sanctio Abarca Cæfione ad
eum, quatuordecim Reges verè in Aragonia regnasse, ex nostris his
scriptis perspicui potest, vt nouos à Garibaio Reges excitatos nobis
iure optimo vindicare possimus; eisque adhibitis, & ab ipso Abarca
Cæfione, non stirpis, sed Aragonum Regni initia petentes, constantè,
& certam & Regum, & rerum, ac temporum rationem eruamus. Sed quia

de his à nobis satis, superque dictum est: nunc reliquum erit, vt institutum de Regibus
sermonem prosequamur. Quo absoluto, ad Magistratus Iustitiæ Aragonum dignitatem
explicandam conuertemur: licet quandoque breuiter inter ipsorum Regum facta, non-
20 nulla, quæ fortasse de eo sese offerent annotanda, perstringemus.

Itaque Rege Petro II. in Muretinae arcis obsidione interempto, Regnorum successio
ad hunc vnicum eius filium, Iacobum, peruenit: qui tunc septimum ætatis suæ annum agebat.
Carcasonæ autè aderat; quod Regina matre annuente, Simoni, Montfortensi Comiti li-
berali educatione instituendus, à Pont. Max. traditus fuisset. At verò dum ad nostros de
Regis Petri morte delatum fuit nuntium; magni rerum motus, ac perturbationes suboriri
coeperunt, Sanctio Rascinonensi Comite, ac Ferdinando, pueri Regis patruis, illas con-
citantibus: quippe quia palam Regale munus, ac nomen appetebant. Nostri illico ad
Simonem Comitem de puero Rege postulando legatos miserunt, seuera ipsis mandata
dantes, vt Comiti non solum acre bellum indicerent, sed eum ad singulare etiam cer-
tamen prouocarent, nisi legatorum nuntio paruisset. Comes ea omnia aspernatus, Re-
gem puerum legatis tradere renuit, percitus, vt creditur, patruorum consiliis; qui Re-
gnum à puero abstrahere totis viribus nitebantur. Nostri aduersus Comitem magna
propterea molientibus, tandem Innocentii III. Pont. Max. iussu, puer Rex Petro Bene-
uentano Cardinali, Apostolicæ Sedis Legato; ad id nominatim decreto, traditus
est, ab eoque saluus, & incolumis Ilerdam delatus. Ad eam, enim Urbem quam
tunc Aragonii circumscribebant fines, generalia totius Regiæ ditionis Comitatus, ad ipsum
excipiendum conuocata fuerant. In quibus à Cardinali Beneuentano Iacobus puer pro-
positus fuit: & ab Aspargo Tarraconensi Archiepiscopo in vlnas susceptus, incredibili
omnium lætitiâ, & alacritate salutatus Rex. Ac quò magis, turbulentis illis temporibus,
30 de illius cura, ac defensione omnes anxios, & sollicitos esse oportebat: nouo; & inusi-
tato fidelitatis signo, iurifurandi nempe interposito fœdere, omne se vltro, & sponte
deuincientes, promiserunt fore, pueri Regis vitam, ac commodum pro virili parte
defensuros. vt Iacobus ipse fuerit primus Rex, cui Aragonenses fidelitatis iuramen-
tum præstiterint. Vnde apud nos mos ille manauit huc vsque seruatus: vt Regibus
regnare incipientibus, fidelitatis iuramentum præstemus, dummodò Reges ipsi no-
bis leges, libertates, patriæque instituta maiorum seruatos Iureiurando promit-
tant. Ob puerilem autem Regis ætatem nostros ad id faciendum inductos ferunt:
quod nouis his erga Regiam fidelitatem adhibitis signis, turbidos quorundam, & præ-
cipuè patruorum, concitatoque motus arcèri oporteret. Ipsum itaque Regem puerum

vniuersi Regnorum Ordines institutioni, ac tutelæ Gulielmi Monredonii, in his partibus Templariorum Supremi, quem illa ætas Magistrum appellabat, commendarunt. A quo in suam fidem receptus, statim ad Montionis arcem maximo ob id firmatam præsidio delatus est. Quosdam etiam Gubernatores constituerunt, inter eadem ex pueris Rex non excederet, singulis prouinciis præpositos. Ac Aragonii quidem Regni gubernationem præpotens, ac nobilis vir quidam suscepit, Petrus Ahonesius, Sanctii Ahonesii Cæsaraugustanensis Episcopi frater. Aliarum verò prouinciarum alii. At vetò vniuersorum Regnorum supremæ potestati Sanctius ipse Ruscinonensis Comes, pueri Regis patruus, præfectus fuit. Dedita autem opera, præcipuaque Cardinalis Legati industria factum id proditur, vt huius tantæ dignitatis munere Comes delinitus, à propositis Regni occupandi consiliis recederet: cum se videret, si non Regis, Interregis saltem personam sustinere. Verùm cum nec multos post dies ipse, ac Ferdinandus frater, noua molirentur, Regnumque appetentes, seditioforum hominum cateruas, quibus vniuersum Regnum redundare cœperat, non modò non disperderent, sed & latentes sustinere curarent, quòd sine seditionibus minime se assequuturos crederent, quæ expetebant; Regno autem perturbato, facilius ea se consequi posse sperarent: vt tanto malo imminente consuleretur, nec prævaleret improborum iniquitas; primarii nonnulli, ac potentes viri arctissimam inter se Coitionem, ad Vnionis instar, fecerunt, publicis, ac sollennibus scripturis cõpactam; quam ipsorù ob signatam Sigillis, ac Signis, firmam, & stabilem decreuerunt, multis eam, tum personarum tum etiam opidorum, quæ vetus erat consuetudo, obsidibus roborantes. Atq; vt eorù mens integra, ac simplex omnibus innotesceret, absentium verò ad se opè, & voluntates allicerent; varia istius Coitionis exempla per vniuersam Regis ditionem spargere, ac disseminare curarunt. Ita autè in scripta hodiernis temporibus exstant nonnulla. **COLLIGATIO MAGNATORVM PRO PACE REGNI TVENDA.** Cùmque ad refrenandum incredibilem grassantium furorem, qui latè serpens, totum ferè Regnum occupabat, nequaquam ea sola sufficeret; plurimæ Ciuitates, ac opida aliam inter se Copulationem inierunt, quam Vnionem, prisco vtentes vocabulo, appellauère. Tot malis, & incommodis misera Respub. affecta fuit huius Iacobi Regis Regni, atque ætatis initio. Sed maior quidam in eo feruor animi, quàm ætas postulabat, visus est; tam eximiamque iam iam a puero præsetulit semper magnanimi Principis spem: vt cum vix decimum annum attingeret, Montione egressus, Cæsaraugustam proficiscens, ea, Oscensique Vrbe, ac aliis nonnullis opidis ad se vocatis, Regna capeffere non dubitaret, eaque & per se ipsum regere, ac moderari, & armis etiam defendere, dum oporteret. Patruus ea re obstupescens, ac perterritus, futuram Regis virtutem præsentientes, paulatim mutare sententiam cœperunt. Rex verò nec diu post paccatum reddidit Regnum, & tranquillum. Anno autem ætatis suæ xiiii. Natalis Christi **∞ccxxi.** Eleonoram, Alfonsi Castellæ Regis filiam, vxorem duxit. Ex qua vnicum filium habuit Alfonsum: qui non infans obiit, vt fertur. Princeps enim, scilicet viuentis patris futurus Regni successor, designatus fuit, connubiique deinde cum Costantia, Gastonis, Bencharnensis Vicecomitis, filia, particeps factus. Verùm tamen cum Iacobus ipse, & Eleonora vxor, nulla ab Apostolica Sede dispensatione, vt loquimur, obtenta, licet imprudentes, contraxissent, cognationis vinculo obstante, quo inuicem erant coniuncti: diuortium inter eos à Romano Pont. fieri debere decretum fuit. Quo facto Eleonora Regina, nimis sanctitatis femina ad celebre se contulit Burgense monasterium, *De las Huelgas* vocatum: quod ipsa construxerat: vbi abdita piam, ac religiosam superstitem duxit ætatem. Ipse verò Iacobus Rex Ann. Chr. **∞ccxxxv.** Barcinonæ de pactas nuptias celebravit cum Iolante, siue Violante, Vngariæ Regis filia: à nonnullis Hiotesia, ab aliis autem Andræua nominata. Ex qua fecundissimam sobolem propagauit. Filios scilicet quatuor: Petrum, Regnorum heredem; Iacobum, qui Balearibus Insulis à patre expugnatis, primus ab eodem, Rex illarum constitutus fuit; Ferdinandum, Rossilionis Comitem; ac Sanctium, Toleranum Antistitem, qui bellum contra Mauros aggressus, tragula ictus periit. Filias vero sex Iolantem, siue Violantem, quæ Alfonso Castellæ Regi, in Romanorum Imperatorem vocato, nupta fuit; Costantiam, Emanuclis Lusitanæ Regis consortem; Mariam, & Eleonoram, quæ ambæ innuptæ obierunt; Ysabellam, Philippi Francorum Regis vxorem, ac Sanctiam, quæ mutata veste, ad sacra loca inuisenda profecta, multa ibi in pauperes Christi præclara gessit; & post eius mortem clariora per eam, Omnipotentem Deum gessisse miracula, proditur. Alios etiam filios; Iacobum, ac Petrum idem Rex habuit ex nobili femina, *Teresa*

1221.

1235.

Teresia Egidii Vidauré vocata. Qua se postea Regi nupsisse contendente, liteque agitata propterea, ac ad Romanam curiam delata: matrimonium non fuisse, decretum fuit: filii tamen inde suscepti, legitimi constituti. Eos deinde pater Rex præcipuis ditionibus donavit: priorem, Exericã; Ayeruiõ autem, posteriorem. A quibus postea clarissimæ Exericarum, & Ayeruiõrum Regiæ familiæ dimanarunt. Ipsa verò Teresia ad Zaydiæ monasterium, Valentia suburbano loco ab ea constructum, secessit: in quo quãdiu vixit, permansit. Ex variis præterea concubinis Rex Iacobus alios filios suscepit: Petrum; & Ferdinandum. Petrum quidem, ex Domna Berenguela Ferdinandi; ob idque Petrum Ferdinandi vocatum: quem Yxaris opido donavit: & ab eo illustrissima, quæ nunc viget, Comitum Belchitenium familia ducit originem. Ferdinandum verò, ex quadam Sanctii Antilionis filia, Ferdinandum Sanctii appellatum: à quo nobilissima alia, quæ etiam nunc exstat, profuxit Castrorum gens, ita à Baronia de Castro, quam ei pater concessit, nominata. Singulæ autem hæc quatuor familiæ singula hæc Insignia gestarunt.

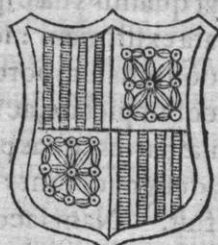
Exericæ:

Ayeruii:

Yxares.

Castri:

SE D & Rex Iacobus quandam aliam Domnam Berenguclam Alfonsi, Infantis Molinae filiam, contubernalem habuit: quacum, ut ipsemet in suis Commentariis testatur, tamquam cum legitima vxore aliquot annos vixit vnã prorsus. Aliquamdiu enim plus, quam decuisset, libidini paruit. De reliquo Princeps fuit, bello ac pace clarissimus. Cuius illustria, & gloriosa facta, quia à nostratibus vtraque lingua copiose satis explicata sunt; silentio prætermittam: ea tantummodo attingere conabor, quæ mihi clariora videbuntur, & magis ad institutum nostrum pertinere. Balearès Insulas, ac Murtiense Regnum vi expugnauit: & quod omnium maximum fuit, celeberrimam, & opulentissimam Valentiam Urbem. Ad cuius expugnationem vetustis monumentis testatum comperio, idem quod Michael del Molino in suo Repertorio commemorat; Aragonenses quinta omnium bonorum suorum parte in hoc bello Regi subuenisse: ideoque cum primùm expugnata fuit Aragonum Regno fuisse subiunctam, atque ut in omnibus, Aragonum legibus, & Foris subiaceret, constitutum. Eodem verò Rege posthæc nouas municipales leges Valentiniis rogante, Aragonenses quosdam Ricos homines, qui ibi aderant, grauitèr conquestos fuisse: asserentes; Valentia nedum iuxta Aragonum Foros iudicia faciendã, sed & Urbem ipsam, totumque Valentinum Regnum, pro more apud nos solito, in Honores distribuendum esse; quandoquidem Atagonensium facultatibus partum fuerat. Quibus, dummodò conticescerent, concessum fuisse traditur, ut quæ ipsis opida in Valentino Regno fuerant attributa, Aragonum Foris perpetuò parerent. quod in hodiernum vique diem seruatum eernimus. Municipales inde leges Valentiniis irrogari cœperunt: tametsi aliquantidui nostras apud eos seruatas constat, & forenses viguisse huic nostro Magistratui Iustitiæ Aragonum omnino similem Præfecturam. At qui dum Iacobus Rex ipsam Valentiam Urbem obsidione premebat, memoriæ proditur, Vespertilionem quemdam, siue alatum murem, nidulum sibi in vertice Regii tentorii collocasse. Quem cum inde auertere famuli Regis conarentur; Regem id expresse vetuisse. Optimum enim nuntium eam sibi rem spondere affirmabat, quod Vespertilio is (neque id enim vacabat mysterio) cum alioquin noctu tantum prædire soleat, lucemque ac hominum concursum fugere; inter ipsos armorum strepitus in loco tam aperto, & propatulo nidulum sibi construere ausus fuisset: in quo postea & pullos peperit, & nutriuit. Inde Iacobus Rex capta iam Vrbe, ipsius Vespertilionis effigiem in superiori parte Regii Armorum Scuti collocari iussit: eaque Insignia Valentino Regno concessit; quæ ab eo tempore ad hanc usque ætatem eidem, sub *Rat pennat* vulgari vocabulo, propria manserunt militarium Insignium ornamenta. Miror autem, cur in Suritæ nostri Antialium voluminibus, atque in publicis aliis nostrarum rerum, quæ quotidie proferuntur, monumentis, hæc quasi Aragonum Regni Insignia collocata sunt: cum numquam nostra, nec Aragonum Regum, sed istius tantu

Iacobi Regis fuerint, ab eoque primùm, Elogii loco, gestari solita, postea Valentia, ac Valentino Regno concessa. Sed de hoc satis. Quare nunc ad rem. Iacobus ergo Rex quatuor ampla Regna expugnauit: duo Balearica; Murriense; ac Valentinum. In quibus tum delubra ad bis mille in Deiparæ Virginis honorem construxisse perhibent: ac sub eiusdem Virginis nomine, cui se sapius vouerat, sacrum, quem nunc vocamus, *Redemptionis Captiuorum Ordinem* fundasse: & circ. Ann. MCCXXXIX. Alcoleæ in opido antiquum illud ædificasse Fontisclaræ cœnobium Cisterciense; quod inde postea Michael Zapata, primarius vir, & transferendum curauit, & celebre, quod nunc prope Cæsaraugustam existat, sub Sanctæ Fidis nomine ad Orbæ fluminis ripas construens, multis suis ornauit, ac locupletauit fortunis. Nec non & in ipsa Vrbe idem Rex præclara, quæ nunc vigent, Monasteria esse cōstituit: Sancti Dominici; Sancti Francisci; ac Beatæ Catharinæ. Sancti Francisci quidem, vbi nunc Augustinorum existat cœnobium. Cetera verò in iisdem, quibus hodie inuisuntur, eiusdem Urbis regionibus. Sed Beatæ Catharinæ Monasterium à quadam Domna Ermessenda *de las Cellas* sub Sancti Damiani nomine constructum fuisse, & ita in priscis monumentis appellatum inuenio. De eis autem sic statuo, vt quamuis hæc ipsi Iacobo Regi à scriptoribus tribuantur, non omnia ob eodem ædificata existimem: sed quod aliorum piã voluntatem ad ea construenda excitauit, vel quod eius tempore constructa fuerint, vel ab eo fortasse locupletata. Fuit enim Rex Iacobus pietate, ac religione insignis. Et verò dum ab eo palam totius Regiæ ditionis singulæ partes, quas post ipsiusmet obitum unicuique filiorum suorum obuenire statuebat, designatæ sunt: grauissima inde malorum semina excitata. Ea autem diuisio tripartita fuit. Nam Iacobo filio Baleares Insulas, ac Valentinum Regnum assignauit: Petro autem vniuersam Cataloniam: Alfonso filio grandiori Aragonum tantummodò Regnum relinquendo; quod in se Suprarbiensem, ac Ripacurtiensem ditiones, iamdiu subiunctas, continebat. Ac quo Petrum filium præ ceteris vehementius amabat, vt illius portio, Ripacurtiam, ac Montionis regionem complectens, magis concrederet: Cataloniæ fines, quos antea Sicoris fluius terminauerat, ad Cingæ fluminis ripas proferendos sanxit. Vnde inueterata illa Catalanorum querella orta est: vt Montionis opidum contendant, intra Cataloniæ terminos constitutum: cum Aragoniis semper legibus, ac iuri paruerit. Alfonso filius natus maior tam amplis ditionibus se à patre exspoliari acerbè ferens, inanes eas omnes Regnorum diuisiones, post obitum patris futuras, minabatur. Hinc fratres inter se non consiliis solum, ac studiis, sed armis etiam dissidere cœperunt: ac varias vtrinque perditorum hominum factiones ad se allicientes, magnas denuo aduersus miseram Remp. procellas, ac ciuiles tempestates excitarunt. Quas cō vsque peruenisse memorant, vt vix possent sani, & boni viri, vlllo loco, quietam mentem consistere; nec quicquam apud nos esset, etiam intra priuatos parietes, tutum. Cumque ad hanc immoderatam grassatorum hominum licentiam comprimendam, nec procerum colligationes inita, nec ciuitatum, & opidorum Vniones factæ sufficerent: vniuersum Aragonum Regnum, iam antea, vt quibusdam placet, distribui cœptum, nunc firmioribus præfidiis, pactis, & condicionibus admotis, in quinque regiones, quas Iunctas vocauerunt, distribuendum curarunt, unicuique earum certa, ac designata loca definiens. Quinque autem primarios Equestris ordinis viros constituerunt, singulis ipsis Iunctis præfectos: qui antiquitus, Paciarum sunt vocati. Pacerias enim appellauerunt quantitates eas, siue ea vectigalia, quæ quotannis ipsa opida præfectis huiusmodi pro eorum victu pensitabant. Et ab eo, quod ad pacem consequendam fuerant censa, Pacerias, quasi pacis iura nominarunt; ipsos verò præfectos; Paciarum; quasi pacis viros. De quibus multa apud Suritam, & in For. *De confirmatione pacis.* sub hoc Rege editis. Sed plura apud Vitalem. Infra autem quid ille hæc de re senserit, dicam: cum, vt in animo est mihi, illud de antiquis nostris quibusdam Magistratibus argumentum tractare cœpero. Postea verò hi; Supraiunctarii, quasi Iunctis præpositi, dicti sunt. Ad quorum munus hoc potissimum pertinebat, in seditiosos hosce turbulentos homines acerbè inuehi, eosque vehementer insectari: vt ipsis extra Regnum pulsiss, tranquillè, & placidè in eo traducere vitam liceret. Minimè autem Calataubium, Daroca, Turonium, singulæve ipsis attributæ regiones, quas nunc *Communitates* vocamus, in hac Iunctarum distributione constitutæ fuerunt; nec ipsa minus Ripacurtia. Ferunt autem propterea id factum fuisse; quod in prioribus tantam redundantes, nec superfluentes sonituum cateruæ vagarentur: quia eisdem puniendi curam habebant imperatores, siue militarium præfidiorum duces, ibidem con-

stituti ad cohibendos Castellanorum impetus, quibus Regionēs ipsæ cohærent. In Ripacurtia verò; quòd ea tunc, Rege tandem id contendente, Cataloniæ finibus adscripta fuisset. Paulo post tamen, publica legis sanctione, Aragonum Regno restituta fuit, Suprabienſique ac Vallium Iunctæ attributa. Ab eo autem tempore, quo Cataloniæ finibus designata fuit, Paciarius Ripacurtiæ; Vicarius, nominari affuevit, Catalanorum genere loquendi, apud quos ita vocabatur. Verum tamen lege postea cautum est, ne amplius Vicarius Ripacurtiæ, sed Supraiunctarius vocaretur. De quo habemus Forum speciale quadraginta post hæc annos conditum sub titulo, *Quòd Ripacurtia, & Lithera, sint de Regno Aragonum.* Vbi de his multa. Hac igitur Regni quinque Iunctas distributione, Forisque annotatis, *De confirmatione pacis.* constitutis, Regnum nostrum tranquillari cœpit, ac omni prorsus perturbatione carere: tum verò præcipuè, dum Alfonso filius natu maior, prolis expers his temporibus decessit, qui non Valentiniæ, vt multi prædicant, sed Verolæ illustri apud nos in cœnobio, sepultus iacuit. Eo enim mortuo, constitutus super Regnorum diuisione ordo, subirò commutatus est totus: ac Petrus filius, qui patri erat præ cæteris charior, vniuersæ Regiæ ditionis ab eo statim declaratus heres; ac sub illius supremo imperio Iacobus frater, Balearium Insularum constitutus Rex. Maxima inde rerum conuersio. Supraiunctariorum verò munus minimè abrogatum fuit, quòd Reipub. perquam vtile iudicaretur, in hodiernumque diem exstat, tamen si non sine aliqua ipsius dignitatis imminutione. Quamquam autem varia nostris sub hoc Rege Comiticia habita fuere: ea tãtùm persequar, quæ in nostrorum Fororum volumine annotantur. Siquidem ad Almudebaris locum Comitibus institutis, Ann. MCCXXVII. For. I. *De confirmatione pacis.* rogatus fuit. Tum aliis CæsarAugustæ, habitis Ann. MCCXXXV. For. 2. sub eodem titulo conditus. Aliis etiam, nequaquam Oſcæ, neque Ann. MCCXLVII. pro vt malè inscripti omnes hi Fori leguntur, sed in Montionis opido Ann. MCCXXXVI. editus est, For. I. *De confirmatione monetæ.* Quod si quorundam scriptis fides adhibenda, vt meo iudicio adhiberi debet; nummaria apud nos res iam antea sub eodem Rege Ann. Chr. MCCXIX. apud Ilerdam Urbem fuerat constituta. Iam pridem enim erat hoc in more positum, nostrorumque Regum instituto, vt vnusquisque eorum in sui Regni iniitiis nummariam rem nouam constitueret, vel sua effigie adhibita, vel quandoque etiam pondere, aut lege mutatis. Quod Iacobus Rex ad Ilerdam fecerat dicto anno. Cumque id nostris esset perquam graue, monetæ autem forma ab ipso Rege tunc excussa, eisdem vehementer placeret: de publica, & communi Regis, ac Regni consensione, dicto Foro postea cauendum curarunt, vt ea apud nos rata, ac firma perpetuò esset mansura. Propterea optimè dictus Forus, *De confirmatione monetæ.* inscriptus legitur: quòd eo non nouè constituta fuerit, sed ita confirmata, vt iam amplius augeri, minui, aut mutari non posset: sed sub eadem lege, pondere, ac figura hæreret perpetuò, quibus Iacobus ipse Rex apud Ilerdam antea eudi fecerat. Atque his etiam postea adiectum fuit, vt Iaccense nomen semper retineret: quemadmodum in Foro, *De cursu monetæ.* Iaccensem autem dictam fuisse coniecere licet, in clarissimam Iaccetanæ ipsius Urbis memoriam; quòd præclarum Regii Aragonum tituli initium, in sese genitum, iam per tot sæcula tam faustè, & feliciter propagasset. Sed de hac nummariz rei constitutione ita in quadam antiqua glossa dicti Fori *De confirmatione monetæ.* Nota (inquit) quod ante huius monetæ Iaccensis conditionem tempore huius Regis factam (loquitur autem de hoc Rege Iacobo) monetæ apud nos aliam habebat figuram, aliamque legem, ac pondus. Plus enim argenti in ea erat, nec tam magna forma. Solummodo erat figura vnica Crucis, qualis est Crux, quam Rex Aragonum, vt Rex Aragonum facit in clypeo liuico, id est Ceruleo. Attamen in monetæ habebat pedem, vt hic: & ab alia parte caput Regis. Attamen veritas est; quod dum dicti Reges intitulari cœperunt, Reges Suprabii, Ripacurtiæ, & Aragoniæ fecerunt monetæ pingue in argento. In vna parte cuius erat caput capillis cooperitũ sine corona. In alia vero parte Crucis signũ: atq; ex ei' extremitate quidã quasi arboris frõdes, Aragonio, nomine circũscripto. Relicta verò priori Cruce, Crux que nunc à Iacobo Rege in denario Iaccesi posita est, est isti' videset forma. Hęc itaq; vt dixi, in quibus-

dam antiquis Foris manuscriptis obseruantur. Sed nulla ibidem causa istius mutationis adducitur. A nonnullis antiquitatis nostræ studiosis accepimus: Patriarchalem, id est, duplicem hanc postetiorē Crucem, à Iacobo hoc Rege adhibitam fuisse, vt & primam Crucem, quæ Garfiaz Eximii supra arborem; & secundam, quæ Innico Aristæ cælitus, apparuere, præsignaret: ideoq; eandem ipsam Patriarchalē Crucem in superiori parte Sigilli veteris maioris, ciuitatis Cæsaraugustæ, appositam fuisse. Nec malè quidem ea mihi videntur coniecta: optimè verò conueniunt cum iis, quæ à nobis supra tradita fuerunt. Rei igitur nummarie noua apud nos lex, pondus, ac nota his Comitibus ita constituta fuit: vt ea vniquam moueri non posset. Simul etiam & iisdem Comitibus decretum, quoddam nouum vectigal, Marauetinum vocatum, Regi, & posteris perpetuò censum iri. Alia autem Comitibus ad Oscam Vibem Ann. MCCXLVII. celebrata sunt. Quorum apud nos magna est memoria, amplissimis monumentis consecrata. In eis enim, de communi Regis ac Regni consensione, vniuersum ius nostrum, quod diffusum, & dissipatum erat, Vitalis Canelis, Oscensis Episcopi, industria, & labore in singula genera coactum, ac digestum fuit: publica que sanctione decretum, vt iuxta id deinceps singula quæque fierent iudicia causarum. Vnde vetustiores hæ leges habentur omnibus, quæ apud nos vigent. Sed in eis, ac in nostris, quas vocamus, Obseruantibus (ne hoc silentio prætereā) plurimæ inueniuntur de verbo ad verbum omnino sumptæ à legibus, quæ hodierna die sub Suprarbiensis Fori nomine passim exstant conscriptæ: quarum plurimæ adhuc externa opida nedum ipsam retinent nomenclaturam, sed & forenses quoque ac quotidianam exercitationem & vsum: quemadmodum cernimus in nonnullis, tamen si priuatis, earum exemplis. Hæ autem apud eos veterrimæ habentur. Vnde etiam colligitur hanc Suprarbii vocem non nouè quæsitam, vt Garibaio placuit, sed vetustate antiquissimam existisse. Nam eadem prorsus ratione, qua à prisco Suprarbiensi Regno, tamquam ex fonte, Aragonum, & Nauarræ Regna fluxisse demonstrauius: ita quoque nec valde temerè, affirmare liceret omnes leges, quæ apud nos, ac Nauarrenses vigent, ab antiquo illo Suprarbiensi Foro dimanasse: quamuis eas postea & Regnotum, & temporum vicissitudines commutauerint. Nequaquam enim de nobis prædicari posset, quod de solis Lacedæmonis aliquando prædicatum fuit, eos vnus semper moribus, & numquam mutatis legibus vixisse. Itaque his Comitibus nullæ nobis leges nouæ rogatæ sunt, sed tantum quæ obseruandæ erant, ex priscis selectæ; tamen si aliter non nemo prodidit, qui nostros numquam antea, quod iustum esset, scientes, ius sæpe cum iniuria confundere fuisse solitos affirmat. Interdum enim agrestiores nos ille, quam ipsa effinxit natura; cum & idem Rex in ipsarum legum præfatione, à se eas fuisse tantum ex variis suorum prædecessorum Regum scriptis collectas, fateatur. Obidque in præfatione Comitiorum, quæ Execæ postea ab eodem Rege habita fuerunt Ann. MCCXLV. de quibus paulò post, dum *statuisse Regem Iacobum* continetur; additur quoque *& fecisse Foros nouos apud Execam*: quod si noui, atque tunc primum ederentur, priores verò nequaquam. In hac autem nostrorum Fororum collectione, siue, vt nos striloquuntur, *Copilatione*, præcipuam operam nauauit Reuerendissimus ille Vitalis Canelis Oscensis Episcopus; magnæ eruditionis vir, ac in priscis nostris Regni scriptis valde versatus: qui præter hoc magni laboris, & industriæ opus, Reipub. adeo vtilè, & necessarium: librum etiã composuit varia nostrarum antiquitatum explicatione refferentem. Is autem, quia incipit, *In excelsis Dei thesauris*: vulgò *Liber in excelsis* dictus est: cuius meminit prima Obseruantia sub titulo. *De venatoribus*. Illud tamen valde dolendum est, nullum fetè in his omnibus nec vestigium quidem de Magistratus Institutione Aragonum institutione apparere. Sed dū de eo verba facere oportet: tamquam rem notam, testatā, manifestam, atq; apud omnes peruulgatam proferri, eodem prorsus modo, ac dum de ipso Aragonum Regno sermo proponitur. Quam de hoc Magistratu loquendi formam in omnibus nostris Foris, tum antiquis, tum posterioribus, seruatam videmus: apertissimè tamen in iis, qui apud Execam Ann. MCCXLV. sub eodem Rege editi fuerunt, sub titulo. *Statuit Rex Iacobus, & fecit Foros nouos apud Execam*. Comitibus verò hæc, quibus dicti Fori rogati sunt, extrema sunt eorum, quæ, vt diximus, in nostrorum Fororum volumine sub hoc Rege habita perhibentur. In eis autem sancitum fuit vt qui Magistratum gereret Iustitiæ Aragonum, ex eorum Ordine necessariò esset, qui militari sunt cingulo insigniti: ne ex supremo Ricorum hominum cœtu, neve ex alio ordine, aut infima plebe quispiam ad munus hoc exequendum vocaretur. Ac Ricohomines illam ob causam ab eo gerendo sunt exclusi, quod per nostras leges in eorum corpora

1247.

pora grauer sauire, etiam si mererentur, ob eximiam ipsorum dignitatem, non licet. Is vero, qui huic Magistratui praesit, necesse est, cuiusque quantumvis graui, & acerba; si leges violat, poenae ut subiaceat. Quibus de rebus copiosius alias. Eisdem etiam Comitibus quaedam adhibita fuit antiqui Suprarbiensis Fori interpretatio. Nam cum in illius tabulis, quas antioctauimus, cautum fuisset, ut ad hunc Magistratum, tamquam ad Iudicem Medium, ab ipso Rege, si quempiam laederet, prouocare liceret; ne eius rei iudicium soli Iustitiae Aragonum fuisse attributum censeretur, eidemque plus, quam oporteret, concessum: lege tunc satisitum est; ut istius facti iudicatio, quamuis ad ipsum Iustitiam spectet, sit tamen ab eo facienda adhibito Ricorum hominum, & Militum consilio, qui, ut ibi legitur, *non sint de partida*: hoc est, quod facti illius participes non sint: Ut in For. 1. & 2. *De Officio Iustitiae Aragonum*, iisdem ipsis Comitibus promulgatis. In quibus omnibus cum prior huiusce Magistratus publicis legibus constituta auctoritas inueniatur; nulla profus de eius institutione fit mentio; quemadmodum nec de ipsius Regni primordis: quasi quae una, & eadem apud nos fuit vtriusque origo; & de eisdem loquendi eadem etiam ipsa ratio sit. Sed ut finem imponamus huic nostro sermone, quem longiorem oportuit esse in huius Regis factis recensendis, quod multiplex, ac varia eorum series extiterit; Iacobus Rex, Regali munere gloriose perfunctus, senex obiit Valentiae. A. D. VI. Kal. Aug. Ann. Chr. MCLXXVI. aetatis suae septuagesimo secundo; Regnorum vero fere sexagesimo tertio: Rem, ut idem affirmat, a Dauid, & Salomone Regibus ad ea usque tempora minimè visam. Ad Populci cenobium sepultus est. Duo insignia Monialium Monasteria eius tempore prope Caesaraugustam Urbem existisse comperio. Alterum prope Lucenich, & Alcalæ opida ad Iberi ripas, medio quasi loco, constructum, quod sub Cisterciensi Ordine, beatæ Mariæ Regalis nomine appellabatur; eidemque illustri quaedam femina, Sanctia Innici, Abbatissa praeposita, a Petro Garfia Ianuas Caesaraugustano Episcopo Ann. MCLXXII. benedicta fuit. Inde postea ad Trasouarem locum, vbi celebre nunc exstat, translatum. Alterum verò in opido, *Peraman*, prope Alauonem, ad Salonis fluminis oras. Cuius imperio paruisse perhibent locum quendam *Pozuelo* nominatum, ad *Carrapinillos*, quos nunc vocamus, montes situm. Sed horum hodie nulla exstant nec vestigia quidem. Eorum verò, qui sub hoc Rege Iustitiae Aragonum fuere, non ita. Nomen & nomina, & facta magis inter se apta, & connexa, quam ad haec usque tempora, inueniuntur. Fuerunt autem plures, videlicet; Petrus Petri Tarazona, quem nominauimus paulò ante; Ioannes Petri Tarazona, eius filius; Martinus Petri Artassona; Petrus Martini Artassona I. Petrus Sancti; Rudericus Castellezuelus; ac Fortunius Ahe. Martinus autem Sagarra, vix affirmare possum, an sub eodem hoc Rege, vel sub Petri III. illius filii imperio Iustitiatum obtinuerit. Adhuc enim certam huiusce rei rationem neque studio assequi potui, neque industria: tametsi ipsum Sagarra in haec tempora incidisse comperio. Sed de his suo loco. Quandoquidem autem huius Iacobi Regis Regno, Anno infra annotato, beatus Dominicus, innocens Caesaraugustanus, qui *Sanctus Dominicus* vulgò appellatur, illustrem in eadem Vrbe martyrii coronam reportauit: gloriosam illius mortem hoc loco, antequam ad Regis Petri facta conscribenda traducat, recensere decreui, ne tantam apud nos rem vlla vniquam obtuat vetustas: & vero praecipue, ut eorum Sanctorum imitatores esse propensiori animi studio laboremus, quorum nobis in ea quam nunc colimus, vrbe tot gloriosa trophæa proponantur. Huius vero Martyris tale fuit: quemadmodum in templi maximi Tabulario memoriae proditum exstat.

INCIPIT PASSIO BEATI DOMINICI, INNOCENTIS MARTYRIS, CAESARAUGUSTANI.

AD honorem Domini nostri Iesu Christi, Saluatoris, ac Redemptoris nostri; qui salus, & vita est omnium; cui omne genu flectitur caelestium, terrestrium, & infernorum: necnon etiam ad honorem Innocentis Martyris sui; nomine Dominici. Qui apud Civitatem Caesaraugustanam natus est cum signis mirandis; videlicet cum corona in capite, & Cruce in armò dextro; cuius fuerunt genitores Sanctus de Vall Tabellio, & Elisabeth vxor eius. Et cum Dominicus haberet aetatem annorum septem, & literas edisceret, & tractatus enormis, & nefarius inter hostilem, & impiam gentem Iudeorum eiusdem Urbis, iniquitatibus visitatam, esset habitus, ut quicumque occultè furaretur, aut raperet paruulum Christianum, & eis traderet, ut mori daretur; esset ab omnibus peccatis, ac tribulationibus, & impositionibus quibuscumque per eos solvendis exemptus: exinde *Mosse Albayhuzeo Hebraeus*, mali conscius, Iuda iniqui proditoris

sanctissimus imitator, suggestione diabolica, rapuit occultè, & repente Dominicum; & eum ligatum fune Aljama tradidit Iudaorum. Qui crudelissimè, renouantes Christi sanguinem, clavis pariete paruulum confixerunt, & eius latus grauiter lancea perforarunt. Et inde satagentes, ne hoc nefas tam detestabile panderetur; eligentes tempus oportunum, ad litus fluminis Iberi corpus Martyris occultarunt. Christus autem scrutator cordum, & cognitor secretorum, pro quo Sanctus Dominicus passus erat; corpus eius iam voluit reuelari. Itaque factum est, dum custodientes nauiculas, quæ erant ad portam præfata ciuitatis, solicite vigilarent: viderunt aliquibus noctibus lumina calica valde corruscantia supra locum litoris, ubi sanctum corpus, ut prædicatur, fuerat occultatum. Admirantes, quid hoc esset; cum hoc esset relatam ciuitati: aliqui ex Ciuibus accedentes ad litus prædictum, corpus Martyris absque capite, & manibus, ligatum, funibus inuenerunt. Clero autem, & populo hoc scientibus, fuit inde illud ad prædictam Ciuitatem ductum, atque positum in Basilica Sancti Egidii. Ex qua, aliquibus diebus elapsis, cum corpus Martyris extraheretur; se quidem miraculose flexis genibus, absque villo dubio, ante ostium ipsius Ecclesie assistenti populo ostenditur. Et audito præconi sonitu generaliter per Ciuitatem facto, necnon Episcopo, & Clero ad prædictam Ecclesiam cum ingenti solemnitate, & populi celebri deuotione uenientibus, miris corruscantibus miraculis, omnium sancta congregatio fuit facta. Et per manus Sacerdotum cantantium, & Deo psallentium, omnibus aliis Dominum in Sancto suo deuotissime laudantibus, solemniprocessionem unanimiter ordinata, & ad tam insigne spectaculum Ciuibus, Militibus, Nobilibus, & cuiuslibet conditionis hominibus, ac mulieribus occurrentibus, ac cereos albos suis in manibus baulantibus (ubi dulcissima omnium instrumentorum musicalium melodia, ac tubarum sonora armonia non defuit) ad Ecclesiam Sancti Egidii primo accesserunt, & ibidem debite receptis; per omnes Ecclesias sanctum corpus alacriter delatum, tandem per portam Cagneiam abeuntibus, exinde ad Sanctam Sedem Urbis prænominata fuit solemniter translatum. Mosse Albayhu tandem corde contritus, & relictæ via iniquitatis, impietatis, & doli Iudaorum, sacramentum Baptismatis acceptauit. Contemplemur eia fratres charissimi patientiam, passionem, & innocentiam beati Dominici; eius sacrum tumultum assidue visitantes. Hic est comes Innocentium, & Martyrum, habens Insignia Christi: & etiam positum in agritudine, & aliis necessitatibus, ut eum adiutorem sentiamus, eum fiducialiter inuocemus: cuius meritis, & precibus efficiamur participes Regni Dei. Passus autem est Beatus Dominicus mense Augusti Anno Incarnationis Dominica MCCL. Regnante Domino nostro Iesu Christo. Quicum Patre, & Spiritu Sancto uiuit, & regnat per infinita seculorum secula. Amen.

At Arnaldum Peraltam Episcopum eo tempore Cæsaraugustæ sedisse constat; magnæ religionis virum, ac in literarum scientia valde versatum. Qui nobilissimo genere ortus erat. A Peraltarum enim apud nos clarissima familia ducebat originem. Is secundus Episcopus fuit Valentinæ Urbis, post eam ab hoc Iacobo Rege Christianis, quem admodum narrauimus, restitutam. Inde ad nostram Urbem translatus, præsens affuit mirandæ huic rei. Propterea me hoc loco illius mentionem facere dignissimum iudicauit. Itaque tot rebus insignibus, meritò illustre Iacobi Regis I. Regnum existisse censendum est. Verùm illustrius redditum fuit, ineffabili, ac diuino Sacratissimi corporis Domini nostri Iesu Christi mysterio, quo Daroca ipsa Urbs tantoperè nunc gaudet insignita. Sed nunc ad Petri III. Regis facta annotanda conuertat.

PETRVS III. MAGNVS, ARAGONVM REX XV.

IACOBO enim Rege vita sancto, Petrus filius, excelsi, atque inuicti animi Princeps, Regnorum Aragonum, Valentia, ac Principatus Catalonia hereditatem adiuit; qui apud nos tertius huius nominis fuit: quintus decimus autem Aragonum Rex. Illustre uerò id Magni cognomētum, inde sibi inditum prædicat, nec immeritò, quòd tametsi Romanorum Pōficum, ac omnium ferè Christianorum Principum potentia aliquādiu in eius ruinam, tamquam in communem hostem, Ecclesieque inimicum conspirarunt; sui præterea subditi, antiqua iura, patriasque leges in quamplurimis rebus; frangi dolentes, ab eo dissidere, pristinae libertatis retinendi causa, coacti fuere: sola animi sui magnitudine omnes has, graues quidē, ac per se magnas, difficultates concoxit, neque non imminutam solum, sed ingenti potius incremento adauctā sibi, & posteris ditiois suæ maiestatem reliquit. quasi ad id potissimū tot in eum procillas excitatas fuisse iudicemus, ut magis illius uirtus, atque animi splendor enitescerent. Constantiam iamdiu, uiuente patre, vxorē duxerat, Manfredi Siculi Regis filiam, atque heredem:

dē: quam sociā sibi, ac comitē esse voluit, dum Regale Diadema, maiori quā ante a-
 paratu, ac sollempnitate imponendum curauit. Illud autem magnum fuit ipsius humani-
 tatis, ac prudentiæ signum; quod etsi pater adhuc viuus, extremo licet spiritu exanguis,
 & confectus, vniuersa eidem Regna detulerat; numquam tamen se Regem saluari
 passus est; sed tantum Infans primogenitus, etiam mortuo ipso patre, appellari voluit,
 Regale prorsus nomen recusans, donec sibi pro more solito a cunctis Regni Ordini-
 bus deferretur. Ad eam autem rem Nouemb. mense eiusdem Ann. Chr. MCCCLXXXVI. 1276.
 maximis ad Cæsaraugustam Urbem Comitibus institutis, Petrus ipse, ac Costantia v-
 xor, solempni pompa in templo maximo illius simul excepti, Regis insignibus ornati
 10 fuēre, atque oleo sacro à Bernardo Oliuella Tarraconensi Archiepiscopo vncti. Ve-
 rum antea Petrum ipsum expresse, adhibita sollempni stipulatione, excepisse prodit-
 ur; quod tametsi Regalia sibi, ea, quam recensimus, forma, imponerentur Insignia;
 nequaquam se ob eam causam iuri suo in aliquo velle abrogare, vt ab Ecclesia Ro-
 mana, neve per eam, neve contra eam, vilo vniquam tempore, illa se suscepisse indu-
 ceretur. Atque hoc idem nonnullos post eum Aragonum Reges cauisse comperi-
 mus, dum se simili modo Regis Insignibus honestarunt. Et vero Petrus Rex nec ita
 multo post, nouam Siciliensis appetendi Regni molem aggressus, ipsemet sibi sum-
 mum, in quo erat, otium perturbauit. Siculi enim cum post Manfredi Regis interitum,
 20 qui Reginæ nostræ pater erat, Caroli Regis imperio paruissent; neque unquam iam am-
 plius, vt dictitabant, illius perpetuā dominationē superbam, neque Gallicæ suę gentis quoti-
 diana, maxima, & turpia conuicia sustinere: effrenatē, soluto quodam, ac libero toti⁹ po-
 puli motu, in Gallos, insultantes, ad vespertinam illis, memoratam satis, inferendam ne-
 cem commoti sunt, quam singuli postea singulis suis hospitibus intulerunt. Quo com-
 missio facinore, Siculi statim, publica legatione missa, proicientes se ad istius nostri Re-
 gis pedes; eidem, quod maritus esset Costantiæ Reginæ, filię Manfredi, Sicilię quon-
 dam, vt diximus, Regis; vniuersum ipsum Siciliensē Regnum, bona, fortunas omnium,
 ac sese metipso totos offerentes prorsus, illius auxilium, ac fidem implorarunt. Pe-
 trus Rex turpe statuens eos deserere, quorum legati supplices ad ipsius pedes miserē la-
 crymantes iacebant; Siciliæ præterea Regnum, quod iniuste à Carolo oppressum sæpius
 30 mœruerat, vltro tunc sibi delatū vident: quo erat excelso, & magnifico animo præditus,
 vniuersum totius imperii sui patrocinium in Siculorum opē immittendum decreuit: seqq;
 eis, & ad imperium, & ad periculum, atq; acie futurum præsto, victoriæq; aut morte satis-
 facturum spondit. Idcirco protinus ingēni classe, quā iam antea ornari iusserat, ad Si-
 cilicæ oras appulsa, primus nostrorum Regum transmarina bella aggressus fuit. Sed an-
 tequam nauim conscenderet, Alfonso filium natu maiorem, quem vniuersi Regni
 Ordines in Comitibus Cæsaraugustanis, quorum supra meminimus, futurum heredem,
 solito iurisiurandi interposito fœdere, designauerant; ditionibus Aragonum, Valen-
 tiæ, ac Catalonię donauit: quasi illius animus futura mala, sibi iam imminencia, præsen-
 tiret. Neque ea res cuiquam tunc in opinione esse poterat dubia, aut incerta. Siculorum
 40 etenim causa in eum statum peruenerat, vt quisquis eorum partes susciperet; vltro atque
 obuiam grauissimis se offerret periculis: cum non ipsius Caroli solum, iudicati Re-
 gis, sæuitia, sed Romani Pontificis, ac Francorum Regis, qui illum fouebant, to-
 tiusque ferè Italiæ concitata vis, & potestas in eum esset necessariò eruptura. Sed ta-
 men quæcumque proponeretur fortuna, eam sibi omnino Rex Petrus subeundam sta-
 tuit: modò afflictis Siculis imploratam opem, auxiliumque præstaret. Itaque postquam
 ex sententia nauigans, tandem cum maxima classe, equestribusque ac pedestribus copiis,
 Siciliam appulit; incredibili alacritate exceptus, Septemb. mense An. MCCXXXII. genera-
 50 libus Comitibus indictis totius Siciliæ salutatus fuit Rex. Cuius animum quò Siculi ipsi
 ad quæcumque pro eorum defensione, subeunda pericula magis firmarent; sese prius om-
 nes, publica, ac sollempni vniuersorum Regni Ordinum iurisiurandi religione interpo-
 sita, deuinxerunt, pollicentes Regis vitam, ac commodum, quantum vires sufficerent,
 defensuros, quoduisque sibi ipsis potius periculum adeundum fore, quàm ab hac fide, &
 voluntate deficerent. Regis etiam postea promissionem accessisse proditur, se eos, quos
 tuendos suscepisset, numquam à se desertos esse passurum. Hinc varia bella commo-
 ta sunt acerbis, atque horridis: quibus diutissime non ipsa quidem Italia modò, sed totus
 penè Christianus orbis exarsit. In his autem omnibus Petrus noster Rex nedum præstan-
 tissimi imperatoris susceptum munus, sed & fortissimi quoq; gregarii militis cumulatissi-
 mē expleuit. Nam à Carolo competitorē, qui strenui Principis locum obtinuit, in sin-
 gulare certamen vocatus, impigrum se præbuit: ac oportuno, quamuis insperato tem-

pore, non sine magno vitæ periculo, constitutum certaminis locum accurrens, celebrem triumphum ex inimico absente reportauit: cum alioquin quod prouocator esset, primus eo loco sistere debuisset. Philippo etiam Francorum Regi, ipsius Caroli fratris, qui maximo suorum, & foederatorum comparato exercitu Cataloniam inuasit, perquam pusillis copiis obuiam procedens, audacter obstitit: eumque funesta peste correptum, inanem coëgit, ac mortuum in Galliam redire. Fuit etenim eidem Petro Regi, præter singularem hanc inuicti animi virtutem, quædam ad tot res benè gerendas diuinitus adiuncta fortuna. Sed tamen dum fortis ad pericula haberi voluit; in Rempub. nostram se talem exhibuit, vt non magis eius tempore externis, quam malis domesticis laborarit. Nam cum ab eodem Rege antiqua Regni scita, patrieq; leges passim labefactarentur, nec quidquã quotidianæ ea de re propositæ querellæ prodesse: nostri maiorum exëplo, arctissimam inter se coierunt generalem procerum, opidorumq; Vnionem, intermissæ libertatis vindicem: quam tanta constantia, animorumq; firmitate roborarunt, vt ab ea se diuellere vi, nec metu, nec vllis prorsus blanditiis paterentur: ad eò vt inter hos tot, ac tantos externorum bellorum tumultus, nihilominus de communi, ac publica libertatis causa prius agendum statuerent, quam ab illa mente desisterent. Nec minoribus profectò, quam his omnibus angustiis efferuescentem Regis spiritum conquassari oportebat. Tandem nostri, quod cupiebant, consequuti sunt. In Comitissimum Cæsaraugustæ habitis Ann. Chr. M C C X X C I I I. V. Non. Octob. Generale, quod vocamus, Priuilegium nobis irrogatum est: quo intestina bella aliquamdiu sedata fuerunt. Verùm Rex Petrus, cuius acrem, & elatum animum non natura sua, sed necessitas ipsa lenierat; inritam nostrorum Vnionem acerbè ferens, Petro Martini Aragonæ, Iustitiæ Aragonum, Magistratum abrogauit. Quamuis autem se ad id adductum dicebat, quod ipse Iustitia sibi esset suspectus: simulatæ istæ omnes erant, & conflictæ causæ: cum re vera quia in Vnionem coeunda suam præcipuam operam Iustitia nauarât, contra eum Rex acerbam iram suam, intimo corde conceptam decreuisset, in muneris tandem abrogatione etumpendam. Cui statim quemdam præposuit Cæsaraugustanum ingenuum ciuem, Ioannem Egidii Tarinum. Vnde reuirescere cœperunt domestica mala, quæ iam exaruisse credebantur. Nostri enim hanc ob causam, quam summæ libertatis statuerunt, intermissam Vnionem renouarunt. Post varios tandem rerum euentus, Petrus Rex, vt nostros ad se alliceret, quod de Gallicarum copiarum aduentu grates sparsi essent rumores; Comititia è ciuitate Oscæ, ad quam fuerant indicta, ad Zueræ opidum, à Cæsaraugusta Vrbe non longè, Ann. Chr. M C C X X C V. transferenda decreuit. In quibus quamquam id, super quo præcipua contentio orta fuerat; vtrum scilicet Rex ipsi Iustitiæ Aragonum, Magistratum abrogare posset, necne, definitum non exstat: sed iam nunc publica lege, ne id Regi facere liceat, interdictum est: quemadmodum demonstrabimus infra suo loco. Siquidem tunc in ea causâ superfederi oportere visum fuit nostris. Etenim cum Gallici exercitus tubarum sonitu, & clangore iam iam totum ferè Regnum personaret: satis benè res domesticas constitutas duxerunt, quomocumque constituerentur; modò in tanta rerum perturbatione, afflicti Regis animum, nimio tam potentis inimici exercitus terrore percussum, subsidio suo, ac impensa opè excitarent. Rex autem ea erat calliditate præditus, & astutia, vt se modò lenem, ac mitem, modò austum, & acerbum redderet, iuxta oblatis sibi temporis fortunam. Itaque nostri veteres initas querellas deponentes, in patriæ defensionem properarunt: quæ Dei nutu, Regisque & suorum virtute ab imminenti Gallorum periculo liberata fuit. Sed hæc de re æquum erit hoc loco, vt Martinum nostrum Regem loquentem audiamus. Nam sic ille, dum Gerundensem Ecclesiam donis locupletare curauit; quemadmodum in Regestrio Gratiarum Ann. M C C C X C I X. continetur. *Quia accensi nedum splendore nostra deuotionis innatae, quam erga Ecclesiam Sancti Felicis ciuitatis Gerundæ, qua perfectione operis indiget, non immerito gerimus, cum ipsa beatorum Narcisi, & aliorum quamplurimorum Martyrum, quorum corpora in eadem Ecclesia requiescunt, præcessorum meritorum titulis illustretur: sed etiam instinctu Serenissimi Domini Regis, genitoris nostri, recordationis eximia. Qui, ut accepimus, beneficiorum non immemor antiquorum, quæ Altissimi misericordia, ipsorum Martyrum contemplatione fuit in eadem ciuitate moles elargita: præcipue tempore guerræ strepitus Regis Francorum. Cui, ac eius cohorti pestilentiam tantam muscarum, ipsorum Martyrum, ut legitur, meritorum suffragiis, miraculose immensus conditor Orbis immisit, quod earum fatidis simulis ab expugnatione ciuitatis ipsius, quam viriliter debellabam, & in qua ipsorum quamplurimi perierant, penitus cessauerunt: sic quod ipsa ciuitas ab eorum manibus extitis liberata. Philippus enim Francorum Rex mortuus, vt retulimus, ad propria reuocatus fuit*

eodem Anno MCCXXXV. Quo noster Rex Petrus, ne diu tantæ victoriæ potireretur, A. 1285
 D. IV. Id. Nouemb. in Villa Franca de Panades, Pænorum olim, nunc insigni Catalonia
 opido, ex hac vita migravit. Barcinonæ in monasterio Sanctarum Crucum sepultus
 iacet: Princeps quidem ingenti rerum gestarum gloria refertus: Ex Costantia vxor
 re, præter Alfonso filium grandiozem, paternæ ditionis, vt paulò ante diximus, he-
 redem, reliquit etiã filios: Iacobum; Federicum; ac Petrum. Iacobum quidem, Re-
 gem Sicilia primùm, deinde Alfonso fratre sine filiis decedente, Aragoniæ ditionis po-
 situm: Federicum verò, in Iacobi fratris locum Siculis Regem suffectum: Sicilia enim
 Regnum, à Caroli manibus ereptum, hereditario iure sibi, & posteris mansit incolu-
 10 Petrus autem filius natu minor, illustrissimam, ac ditissimam feminam Gulielmam Mo-
 nacham, vxorem duxit: quæ per id temporis parrochiam beatæ Mariæ de Pilari ad no-
 stram hanc Urbem Honorario retinebat iure, sicuti Gastoni Bencharnensi Vi. ecotanti
 prius tradita fuerat, quemadmodum supra explicauimus; à quo ipsa Gulielma orig. in
 ducebat. Sed ea postea sine prole decedente, ex ipsius testamento, vt proditur, illa Vitis
 Regio in Regum potestatem peruenit. Filias etiã reliquit: Isabellam; & Costantiam,
 quam nonnulli Violantem nominant: hanc Ruperto Neapolitano Regi nuptam: illam
 verò Dionysii Lusitanæ Regis vxorem; quæ plurimis eximie sanctitatis miraculis ful-
 gens, Sanctorum numero adscripta fuit; quartusq; dies Iulii eius annua celebritate apud
 20 ipsos Lusitanos peragitur. Alios etiã filios idem Rex Petrus habuit, non iusto martim o-
 nio nato: Ex quadam enim Maria Nicolai suscepit tres: Iacobum; Ioannem, & Beatri-
 cem. Ex aliâ Agnesia Zapata quatuor, Petrum, Ferdinandum, Sanctiam, ac Tereham: ex
 quibus varia soboles propagata est. Huius autè Regis Regno, An. Chr. MCCCLXXIX. à qua-
 dam Domna Oria, Pallariensi Comitissa, illustre, quod nunc exstat, Beatæ Mariæ de Ca-
 sua cœnobium de Stephani Ocsensis Episcopi consensu ædificatum fuisse comperio: à
 liud verò paucis post annis funditus euersum, quod ad Bayo, præpè Sadabam opidum,
 temporibus Raymundi Berengarii, Barcinonensis Comitis, Circ. Ann. Chr. MCXLVI.
 constructum fuerat. Ipsi autem euerisionis eam fuisse causam perhibent, quòd Prior,
 ac Monachi illius, turpi iudicio malæ erga patriam fidei, conuicti fuissent. Cuius ruina
 nonnulla hodie cernuntur vestigia. Iustitias autem Aragonum sub hoc Rege eos tan-
 30 tum fuisse inuenio, quos annotaui: Petrum Martini Artassonem; ac Ioannem Egi-
 dii Tarinum, qui Alfonso etiã Rege regnante, eundem Magistratum per aliquot annos
 obtinuit.

ALFONSVS III. MVNIFICVS, ARAGONVM REX XVI.

40

Regis namq; Petri mortui hereditas gloriæ, ac ditionis ad filium
 peruenit Alfonso: qui tæcti rerum magnitudine ob exiguum
 suæ vitæ curriculum patri adæquari nō potest; plurimum tamē ei-
 de præstitit māsuetudine animi, ac liberalitate. Vnde Larg°, & Muz-
 nificus cognominatus est. Ad Balearē maiorem insulam, viuente
 patre, profectus, Maioricæ Regis sibi nomē vendicauit, patrio mi-
 de pulso, quòd Gallis in patrem irruentibus opē tulisset: Ibi eadem
 de patris morte nuntiarum fuit. Qua de re statim literas ad nostros
 misit. In quibus cum se Aragonum Regē nominaret, nostris id per-
 quam graue visum est: proptereaq; legatos ad eum decreuerunt, tū
 patris mortem maximè dolentes, tum etiã expostulantes ne ante Regale Diademā
 maiorum more susceptum, Regio se nomine honestari pateretur. Quibus Re-
 gem benigne respondisse ferunt, se minimè quidem id fecisse, vt antiquis patriis mo-
 ribus deductio fieret: sed quia indecorum fore iudicauerat; se, qui iam Maioricæ Re-
 gno occupato, Regale inde sumptum nomen adsciuerat, Regio nomini Infantis Ara-
 gonum nomen anteferre. Hoc autem, quod erat totius suæ ditionis caput, nullo mo-
 50 do postponendum censuerat. Verum se illico CæsarAugustam venturum, vt in ea
 pro veteri consuetudine suum cumulatè officium expleret. Quod ita effectum fuit. Fe-
 ria enim quinta Maioris Hebdomadæ, Ann. Chr. MCCXXCVI. eam Urbem ingressus 1286
 est: ac in templo maximo illius, sequenti Dominicæ Resurrectionis die, oleo perun-
 ctus sacro, Regale nomen, ac munus assumpsit: antiquaque Præuilegia, ac Regni scita
 quamprimùm confirmauit, nostris ibidem generalibus Comitibus institutis. In quibus
 nullę leges conditæ. Quædam tantummodo facta fuerunt Comititalia decreta de Regiæ
 domus ornatu, atq; ordine. Veteres enim fuerant ea de re sepius à nostris querimoniz iā-
 ctæ; nouam scilicet rationem, & modum adhiberi oportere, vt dispersum, & dissipatum

Regale patrimonium conneeteretur. Nostri etiam Regionum Aulicorum munerum mandatorum curationem ad se solos spectare contendebant. Rex id neque præscripta aliqua lege cautum asseuerans, neque vsu receptum esse, à conuentu discedens, Oseam properauit. Ex eo res in maius adducta est discrimen. Nostri enim contra, & Priuilegio generali rogatum, & in more positum affirmabant. Verum à Comitibus intempestiuè discedere, id quidem dicebant, Regi nefas fuisse: neque tantam iacturam factam iuris æquè sustinendam. Idcirco protinus Vnionis vires, ac nomen concitarunt: quòd pro communi causa libertatis non verbis solùm, sed armis quoque contendere liceret. At Alfonso Rex mala, quæ aderant iam, & impendebant, depellere cupiens, Oseæ vbi aderat, de quorundam procerum sibi assentientium consilio, infra scriptas sanctiones 19 ex edicto suo promulgauit: quibus se credidit totam hanc controuersiam sedaturum. Edixit enim:

Vt deinceps Rex singulis diebus Lunæ in publico adestet: suorumque petitiones audiret.

Vnde Forus postea editus Ann. Chr. MCCC. sub Rege Iacobo II. huius Regis fratre, manauit: quem nunc habemus sub tit. *Vt Dominus Rex in audientia diebus Veneris, vel Sabbati audiat conquerentes.* Sanxit etiam:

Vt consiliarii Regii quotidie vnum se in locum ad consilium congregarent: Rex verò diebus Martis, & Veneris ante meridiem eodem congressu coniungeretur cum ipsis: vt eo præsentè & priuata rerum suarum, & publica quoque negotia 10 transigerentur.

Præterea:

Vt singulis diebus Iudices, quos vocabant, Curiz in Aula Regia iudicia facerent.

Ad hæc:

Vt Quæstores Regii, & qui vectigalia exercebant, tribus personis à Rege destinatis datorum, & acceptorum rationes redderent. Rex autem, ac consiliarii Regii ad hosce calculos vocarentur.

Item:

Vt Maiordomus Regius sumptuarias rationes quotidie à dispensatoribus acciperet, assidente sibi Scriba, quem vocant, Portionum: qui rationes ipsas subduceret, in codicesq; referret.

Alias etiam his similes sanctiones protulit: quæ licet nostris placebant; displicebat tamen, quòd ex Regis edicto solùm, non tamen de Comitiorum sententia latæ fuissent. Etenim maiores illi nostri permultum semper iudicauerunt in omnibus rebus interesse, quibus illæ modis fiant. Propterea Vnionem initam minimè dirimendam duxerunt. Denique post varios rerum, euentus, quos hic recensere nequaquam est nostri suscepti muneris, Alfonso Rex in Comitibus Cæsaraugustæ habitis Ann. Chr. 1287. MCCCXXCVI. illa duo memorabilia Vnionis Priuilegia concessit: quæ tot postea virorum sanguine atrata fuere, ac tandem à Petro Rege IV. vt paulò post dicemus, abscissa. Eorum exempla, quæ vix vlla reperiuntur, in præfati Excellentiss. Archiepiscopi monumentis annotata inueni. Atque illa ego libenter adiunxissem huic meæ propositæ narrationi. Continent enim, quam initio expressimus, Fori illius Suprabienensis seriem, ac de Iustitiæ Aragonum potestate non pauca. Expresse enim cauebatur: ¶ Ne contra Iustitiæ Aragonum interdictionem, quam nos Iurisfirmam vocamus, Regem in quouis animaduertere liceret. Quod si fieret, datur nostris libera illa, quæ fuerat in Suprabienensi Foro, optio delata. Sed libentius publicæ legi parebo, qua id facere nefas est decretum: mihiq; ab ea re omnino temperabo, ne illa videar nunc velle me inducere, quorum memoriam, cum vestigio exempli, maiores nostri sapientissimè quidem non ex patrio more, atque institutis solùm, sed ex priuatis etiam literarum monumentis delendam, vno omnium consensu, legeque publica ea de relata, decreuerunt. Eorum itaque rogatione Alfonso Rex nostrorum animos quam maxime sibi conciliauit. Omnibus enim discordiis sedatis, armisque depositis, cum nihil postea nisi de ciuili pace tuenda cogitaret: eum mirificè coluerunt, & amarunt. Nec abs re. Præter hanc etenim eximie suæ virtutis laudem, in dando munificentissimus fuit, in exigendo autem non acerbus. Eleonoram, Eduardi Anglici Regis filiam, in matrimonium ducere concupiuit. Cumque tandem de pacta hæc inter eos nuptiæ fuissent, atque ad eas celebrandas magnificentissimi apparatus instruerentur, sic vt numquam sumptuosiores: pestilenti morbo affectus, mortè obiit immaturam A. D. x. v. Kal. Jul.

Iul. Ann. Chr. ∞ c c x c i. ætatis autem suæ xxvii. In tumulo matris Barcinonæ in cœnobio fratrum minorum sepultus, liberalitatis, & mansuetudinis suæ triste omnibus desiderium reliquit. Quod sine filiis decessisset; Iacobus frater è Sicilia Regno, cui post obitum patris præerat, ad hæc capeffenda traductus est: Federico altero fratre in Sicilia Regem adscito. Anno autem Chr. qui eius obitum antecessit, m c c x c. Vgo Mataplana Cæsaraugustanus Episcopus, Fortunii Verguæ successor, Religiosis, & Fratribus Sanctæ Mariæ de Monte Carmelo xv. Kal. Iulii facultatem concessit, ut in Cæsaraugustana Vrbe sui Ordinis domum ædificare possent. Quæ eò tempore constructa fuit, quo nunc cernitur loco: vbi antea quoddam Diuæ Helenæ delabrum Eremiticum exstabat. Sed celebre nostra ætate ibidem monasterium instituitur. Illius verò structuræ initium datum fuit tempore huius Alfonsi Regis. Sub cuius imperio duos tantum Iustitias Aragonum fuisse constat: Ioannem Egidii Tarinum, quem supra annotauimus; ac Ioannem Zapata Cadreto, virum nomine, & memoria dignum: qui etiam Magistratum obtinuit Iacobi II. Regis temporibus, quæ nobis ordine pertractanda occurrunt.

IACOBVS II. IVSTVS, ARAGONVM REX XVII.

ALFONSO etenim Rege sine liberis decedente, cum Iacobus frater è Sicilia Regno, vbi aderat, ad hæc obtinenda fuisset vocatus, ac more solito, Cæsaraugustæ Regali insignitus diademate, illorum ratione suscepisset; cumq; nec inultos post dies magnam quoddam apud nos quorundam Optimatum dissidium excitatum, eò usq; ipsos perduxisset, ut sibi licere contederet ab ipsius Iacobi Regis officio deficere, & ad alterius cuiusvis peregrini Regis mercedem se ipsos libere accommodare, q; se prædicaret in plurimis rebus nimium gravatos fuisse, ac maximis contumelias affectos: ad eos sibi conciliandos Iacobus Rex Magistratus Iustitiæ Aragonum (cui tunc præerat idem, quem nominauimus, Ioannes Zapata) præsidium flagitauit: deposcens, quatenus Optimates ii ad docendum premerentur, qua de causa huiusmodi faciebant dissidia, tantis ne esset ista eorum iusta defectio. Ioannes verò Zapata Iustitia Aragonum proprio munere, re ipsa accuratè perspecta, & cognita, iucundè, ac suauiter (quæ mirifica est huiusce Magistratus vis, ac potestas) Optimates illos, qui ex totius Regni primoribus erant, cum Iacobo Rege consociauit: edicto prius, ut quæ iactabantur Regis iniuriæ, arcerentur; ipsi verò Optimates ab institutis dissidiis recederent. Cuius sententiæ protinus omnes paruerunt. Rex tunc Iacobus benignè, ac liberaliter eos in suam fidem recepit. Fuit enim æquitatis studiosissimus cultor, acerrimusque iniustitiæ inimicus. Vnde merito apud omnes nobile, ac illustre Iusti Principis cognomen obtinuit. Vxorem duxit Blancam, Catholi Neapolitani Regis filiam. Depactas enim cum Ysabella, Castellæ Regis filia, quam nonnulli Mariam vocant, celebrare nuptias nequiuit, Celestino V. Pontif. Max. consanguinitatis gradui, quo inuicem coniuncterant, indulgere renuente. Propterea Ann. Chr. m c c x c v. Blancam in matrimonium habuit; nimis sanctitatis feminam, beati Ludouici Tolosani Episcopi, cuius erat germana soror, pietate, ac religione valde consimilem. Quinque ex ea filiis suscepit: Iacobum, Alfonsum, Ioannem, Petrum, ac Raimundum Berengarium. Filias totidem: Mariam, Costantiam, Ysabellam, Blancam, & Violantem. Iacobus quidem natu maior (ut de his omnibus aliqua ita mediè adducamus) viuente patre totius eius ditionis heres designatus, illius successionem, & quod summum fuit, Eleonoram Ferdinandi Regis Castellæ filiam, sibi in coniugem, sacro Missæ nuptialis fœdere iuncto, datam reiecit, non sine magna omnium admiratione, patris verò acerbitate, & tristitia; qui summopere filio Regale Diadema imponendum optarat. Tamen factum hoc minus consideratum, ac leuitatis, & futilitatis plenum, visum fuit. Etenim cum Iacobus filius, dimissa vxore, licet minimè cum ea concubuerat, Sancti Ioannis Hierosolymitani Religioni primum, deinde Beatæ Mariæ Montesæ militari instituto, quod his temporibus cœperat, se addixisset; temperantiæ quidem, aut continentię nulla; incontinentię verò, & mobilitatis plurima satis testimonia dedit. Tandem adhibito sollempni, quod vocant, scriptionis genere, vltro se paternorum Regnorum exheredem constituit. Quorum propterea ad Alfonsum fratrem merito venit hereditas. Fuit namque Alfonsus, Princeps minimè maioribus suis indignus. Sed de eo paulò post dicendi locus erit. Ioannes autem, huius Regis tertius filius, ex Montis Arago-

num Abbatia ad Toletanz Ecclesie pastoralem curam euectus, inde ad Patriarchatum Alexandrinum cum Tarraconensis Archiepiscopatus administratione assumptus, doctrina, & sanctitate mirifice claruit. Petrus quoque illius frater, Ripacurtiaz Comes, pietate, ac religione insignis fuit. Ipse enim Comitatu, qui iamdiu Regio Diademati subiunctus exstiterat, a patre donatus, Ioanna vxore mortua, Fuxensis Comitissis sorore, cum filiis ex ea procreatis ampla sua bona partitus, mendicitatem illis omnibus praeferens, in Valentina vrbe Beati Francisci Religionem suscepit, ac in ea mira, & singulari paupertatis patientia ornatus, vixit, & obiit. Cuius postea Alfonso filius natu maior, vt demonstrabimus, Martino Rege mortuo, Regnorum successione appetiuit. Raimundus autem Berengarius Pratensem obtinuit Comitatum. Atque hæc de filiis. Maria verò filiarum grandior Petro Infanti Castellæ nupsit: Costantia Portugaliæ Regi nepoti: Ysabella autem Federico Austriæ Duci, Romanorum Imperatori designato. At Blanca filia, insignis fuit Xixenensis monasterii Priorissa. Sed Violans, primum Philippi Romaniæ Despoti vxor; eoque deinde mortuo, D. Lupi Lunæ, primarii apud nos viri, Segorbiensis ciuitatis domini: qui postea Lunensis Comitissis nomen assumpsit. Tanta, tamque illustri progenie Iacobum hunc Regem Regina Blanca vxor honestauit. Quæ quamdiu vixit, piis semper operibus intenta fuit. Celebre, quod nunc Cæsaraugustæ exstat, Monialium Sancti Dominici monasterium sub Sanctæ Agnetis nomine construxit Circiter Ann. Chr.

1300. MCCC. Atque eodem anno, Regis ope, & impensa, ad Ilerdam urbem publica disciplinarum Gymnasia, ac Scholæ constitutæ fuerunt. Decennio autem post, Ann. Chr. MCCCX. Barcinonæ Regina ipsa Blanca extremum vitæ suæ diem morte contexit. Monachos Augustinianos his temporibus, Circiter Annum Chr. MCCCXII. Cæsaraugustam venisse comperio: in eaque sui Ordinis domum collocasse, forsan quò nunc visitur loco. Nec longè post, cœnobium Monialium Sancti Sepulchri fuisse institutum à nobilissima Marchesia, Theobaldi Nauarræ Regis filia, Petri Ferdinandi Yzaritani vxore, Circ. Annum Chr. MCCCXIX. Is autem annus apud nos & priscis sæculis, & præsentibus, memorabilis semper habitus est, nedum Mariæ Reginæ Aragonum morte, quæ cum Iacobus Rex mortua Blanca se matrimonio coniunxerat, eratque soror Henrici Regis Cipriæ sed Cæsaraugustanæ Ecclesiæ in Metropoli-tanam cohonestatione, Ioannis XXI Pont. Max. speciali gratia, & fauore. Prodicur enim Pontificem hunc Ecclesiæ nostræ studiosissimum fuisse. Post hæc autem Ann. Chr. MCCCXXII. Iacobus idem Rex aliam duxit vxorem, Elisendam Moncadam, nobilis Petri Moncadæ, & Bergæ Pinos filiam. Sed nullam ex ea, neque ex superiore Maria, prolem suscepit. Filium habuit illegitimum, Iacobum: quem amplissimo patrimonio in Sardinia donauit. Illius enim, & Corsicæ sollemnem, quam vocant, Inuestituram à Bonifacio Pont. Max. obtinuerat: quamquam in earum expugnatione diu, ac sæpe ita armis, & ferro tam Iacobo ipsi, quam posteris Aragonum Regibus contendere oportuit vt non gratis traditæ ambæ hæ Insulæ censerentur, sed plurimo sudore, & maiorum nostrorum sanguine partæ. Iam verò ne rerum in Sicilia gestarum, quæ multæ, & magnæ exstiterunt, narrationem penitus omittamus, Iacobus Rex, qui dum Siculis præfuit, constanti animo, & virtute, officia eorum, ac partes susceperat; ad hæc nostra translatus, mentem, voluntatemque suam mutare coactus est, armatque quibus sæpius pro illis dimicarat, subito in eorum damnum conuertere. Et enim cum huiusmodi Regna vehementer afflicta rentur, quòd indies contra se, ob eam Siculorum causam, Apostolicæ Sedis indignatio ingrauesceret, diuque Ecclesiastico subiacerent Interdicto: pro summa, quæ semper, Diuino beneficio, apud nos viguit illius Sæctæ Sedis obseruatiã, maiores nostri cum Iacobo Rege, statim in suo apud nos regnandi initio, agere cœperunt, vt quoquomodo fieri posset, tot incommodis patriam leuaret. Ille verò a Romano Pontifice id obtinere nequiuit, nisi prius ad arma ære proprio contra Siculos ipsos sumenda se ipsum obstringeret. Eam enim, Ecclesiæ causam esse, Pontifex ipse decreuerat. Itaque in eorum, quos prius fouerat, periculum noua Regem moliri oportuit: vt Sanctæ Sedis concitatam iram, quando aliter fieri non poterat, etiam Siculorum periclitatione, leniret. Quo Regi ad dolorem nihil accidere potuit acerbius: quando quidem belli fortunã non in eorum modò discrimen, quod acerbum erat, tentare cogebatur, sed, quod acerbissimum, in Federici germani fratris ruinã: quem Siculis ipsis Regem constituerat. Siculi tamen, qui dubiis rebus forsitan fuissent infirmiores; desperatis magnopere confirmati fuere, maioremque Federico Regi, quam antea habuerant, addere animum cœperunt. Ipse verò Federicus, cuius animi magnitudinem nulla vmquam inflectere potuit

potuit aduersa fortuna, omnium in se obiecta tela, vi sua, ac virtute, perfregit. Tandem Siciliz Regno quamdiu vixit, potitus est, & posteris suis hereditarium constituit. Sed ipso Regno præstantiorem eis tradidit hereditatem; gloriam nominis sui, rerumque gestarum. Ob quas viuentem proditur, vna omnium consensione, adeptum fuisse amplissimum Federici Magni cognomentum: Sed de his dicere mihi longum esset præsertim ad alia properanti. Hoc breue dicam, hæc, quæ certuntur, Siciliz Regni militaria Insignia, ab eodem Federico Rege constituta fuisse, ex Aragonum Regum, & Romanorum Insignibus Imperatorum, à quibus maternus auus, Manfredus Rex, originem ducebat, compacta. Noster autem Rex Iacobus (vt ad eum redeamus, cuius hic res gestas breuiter suscepimus perscringendas) postquam manum à Siciensi bello subduxit, non sine magna Romani Pontificis, Gallorumque omnium querimonia, qui Siciliæ Regnum funditus conterendum proposuerant: ad nostros reuocatus, in hoc sibi totis viribus elaborandum constituit, vt quæ ad sacros ritus pertinerent, assiduisque bellorum tumultibus fuerant dissipata, diligenter instrarentur, summaque esset in omnibus suis Regnis in iuredicundo seueritas. In quo tantum consequutus est, vt nec multos post dies omnia viderentur à summis laboribus, & miseriis ad placidissimam pacem, & tranquillitatem traducta: tamen si eam (quæ mira fuit illius sæculi labes) aliquandiu perturbarunt noue quorundam concitate ex nostris hominibus dissensiones. Qui cum se stipendiis militaribus, quæ merebant, vulgarique nomine, *Cauallerias* vocabant, conuerterentur spoliari à Rege sine causa: minime dubitarunt Coitionem quandam, ad Vnionis instar, facere inter se, & iuramentis, & obsidibus communitam. Id enim sibi & maiorum more, institutisque concessum esse, ac legibus, & Priuilegiis Regno rogatis, affirmabant. Rex verò contendebat, se malitiosè nihil contra quemquam eorum nec fecisse, nec facturum vniquam, quin potius iniquè has de se querellas à nonnullis ex eis iactitari, qui maleficio, & scelere pascebantur, proptereaque ipsius iustitiæ nomen odiosum erat: placere sibi, quòd causa hæc apud Aragonum Iustitiam, quæ admodum patrium summum diffinitum ius erat, ageretur. Itaque ad Cæsaraugustam Urbem Comitibus indictis, istius contentionis iudex constitutus fuit Iustitia Aragonum: magnus ille, clarus, & præstans, Eximius Petri Salanoua, Ioannis Zapatae successor, nomine, ac memoria dignissimus vir. Qui vt M. ille Varro Romanæ antiquitatis, sic ipse nostræ diligentissimus inuestigator fuit; earumque rerum scientiam, quæ apud nos solo vltu constabant, à maioribus acceptam, auctamque per se se, pluribus quam antea, ac illustrioribus literis explicauit. Eas autem, quòd ab ipso collectæ fuerint, Salanouæ Observantias appellamus. Re igitur in iudicium adducta, quamquam ii, qui causam dicebant, Iustitiam Aragonum ab illius cognitione repellere conati sunt, asserentes, eum in ea, de iurisiurandi religione violanda, seruandave agendum esset, idque ad Iudicis Ecclesiastici iudicium spectaret, quòd causa illa esset merè (vt loquuntur) Ecclesiastica, minime eam posse propterea à Iustitia Aragonum definiri, qui Sæcularem tantum iurisdictionem exercebat: verumtamen Iustitia Aragonum, de more pronunciauit, ac sine vlla exceptione præcidit; Coitiones eas penitus dirimendas esse, tamquam minime permittenda legis initas, iuramentaque ob eam causam adhibita, rata esse non debere, quòd in re minus æqua facta fuissent. Ipsarum verò Coitionum magistros, & auctores Regis nutui, ac voluntati subiacere: modò ne de capitibus illorum, nec de omnibus bonis præscriptio ferretur: neve mulctarentur perpetui carceris, aut exilii poenæ. Sanxit præterea: ¶ A sententia per Iustitiam Aragonum de Comitiorum consilio lata nullum prouocationi locum relinqui. Rex hilare, ac studiosè dicto audiens fuit. Se enim libenter cum suis coram Iustitia Aragonum actorem sæpius constituerat, vt vel se eis æquabilem, ac iustum præstaret, vel facilius nocentes opprimeret. Proditur autem eundem de se se plerumque solitum affirmare: se nunquam in omni vita sua in iustitia fobenda à recta conscientia fuisse transuersum, nec scientem ab obseruatione legum vnguem discessisse. In his autem Comitibus, quibus hæc gesta feruntur, Ann. Chr. mccc. ad Cæsaraugustam, vt diximus, Urbem, idem Rex antiquas leges emendas curauit, ac in meliorem ordinem redigendas. Quarum qui tunc liber editus fuit, more antea seruato, nonus Forum Aragonum liber appellatus est. In quem etiam coniectæ sunt alix leges, deinde nobis sub eodem Rege constitutæ, tam in Comitibus ad eandem Urbem in sequenti Ann. Chr. mccc. i. habitis; quam in aliis, quæ Alagonis opido Ann. Chr. mccc. vii. & Darocæ Ann. Chr. mccc. xi. ha-

- bica fuerunt. In quibus enucleandis multa accuratè effecit Salanoua ipse, singulari sua diligentia, & doctrina. Vltimis verò Comitibus ab eodem Rege habitis Cæsaraugustæ Ann. Chr. MCCCXXVI. insignis illa, quæ hodie exstat, generalis Priuilegii Declaratio rogata fuit: eaque plurimæ dubitationes, & controuersiæ sublatae, ac nonnullæ libertates Regno attributæ: quæ antea non lege fortasse scripta, sed in capitibus prudentum, vt in præfatione exposuimus, communique omnium ore versabantur. Demum his, nonnullisque aliis rebus, Iacobus Rex nostris se reddidit beneuolentior.
1327. Nec diu equidem postea vixit. Anno enim Chr. MCCCXXVII. A. D. IV. Non. Nouemb. Barcinonæ vitam amisit, annum agens ætatis suæ sexagesimum sextum. Ibi dem in cœnobio Sanctarum Crucum sepultus est: diuturnisque exequiis, sed diuturnioribus lacrymis meritò cohonestatus. Fuit enim simplicis cuiusdam veritatis, iustitiæque amicissimus: bello præterea, ac pace amplissimus, & clarissimus Princeps. In eius locum Alfonsus filius successit. In locum autem Salanouæ, Sanctius Eximini Ayerbius: qui diu ipsius Alfonsi tempore eidem præfuit Magistratui. Sed nunc nobis de Alfonso dicere propositum est.

ALFONSVS IV. BÈNIGNVS, ET PIVS, ARAGO-

NUM REX XVIIII.

- ET ENIM ob miram, quàm diximus, fratris grandioris inconstantiam vitæ ac mutabilitatem, Alfonsus iste, Iacobi II F. totius paterne ditionis heres institutus fuit. Iam pridem autem Ann. Chr. MCCCXIV. nobilissimam, ac ditissimam, Teresiam Entenzam, vxorè duxerat: Gombaldi Entenzæ, & Domnæ Constantiæ Antilonis filiam: Virgelitani Comitatus, plurimarumque aliarum ditionum heredem. Ea simul cum Sæctio filio, illius partu correpta, Cæsaraugustæ obierat quæ riduo ante soceri Regis interitum: ibidemque in celeberrimo Sancti Francisci monasterio sepulta iacet. vt hoc acerbissimo casu minimè possit inter Aragonum Reginas numerari. Filios peperit: Alfonsum, qui paruulus obiit; Petrum, septimo mense natum, qui patri in Regno successit; Iacobum, Virgelitanum Comitem, cuius postea nepos, vt mox dicemus, Regnum appetiuit; Federicum, qui puer mortuus est; ac Sanctium, qui quemadmodum memorauius, vna cum matre ante extinctus fuit, quàm pene exortus esset. Filias quoque Constantiam, Iacobo Maioritarum Regi nuptam, & Isabellam, quæ eodem anno, quo mater, vitam amiserat. Alfonsus itaque & vxoris, & filii exequiis operam danti; acerbum de patris morte nuntium allatum est. Cuius interitu, domesticum luctum nouis lacrymis, ac fletu augeri oportuit. Sed posteaquam iusta soluit paterno funeri cum ea, quam decebat supremi illius dici celebritas, & magnitudo; Regale sibi Diadema imponendum constituit, maiori quàm vmquam antea pompa, & ornatu. Comitibus propterea ad Cæsaraugustam Urbem indictis, III. Non. April. Resurrectionis Dominico die, Ann. 1328. Chr. MCCCXXIX. à Petro Lupi Luña, primo almæ illius Urbis Archiepiscopo, in templo maximo, sacro perunctus oleo, coronatus est. Totam deinde urbem, nobilique aduectus, ambulauit, magna adhibita ludorum varietate, vestiumque tum argenti, tum auti mirabili copia: vt suæ maiestatis amplitudinem, ipsiusque urbis magnificentiam, omnibus, qui eo conuenerant, ostentaret. Quorum numerum Raimundus Montaner, perquam grauis illius sæculi scriptor, qui se huic rei præsentem adfuisse perhibet: triginta millia Equitum superasse prodit. His peractis, Alfonsus Rex ad publica Regnorum negotia pertractanda conuersus, Darocæ in mense Septembris eiusdem anni publico quodam edicto sanxit: Ne Patrimonium Regium, vectigaliue intra decem annos villo modo, neque à semetipso, possent abalienari, aut disiungi. Quod maximam peperit inter fratres contentionem, grauib; postea inimicitias incensam: quæ diutius ipsam Rempub. afflictauit. Nam cum idem iste Alfonsus Rex Ann. Chr. MCCCXXIX. prior orbatus vxore, secundam duxisset, Eleonoram, Castellæ Regis filiam; quam vt meminimus, Iacobus frater dimiserat; eumque liberis ex ea susceptis, Ferdinando, ac Iohanni contra promulgatum à se se edictum, ampla quædam patrimonia constitueret: Petrus Regnorum futurus heres, in quo acris quædam fuit acies ingenii, iis se exspoliari acerbè ferens, nouercam, ac filios, quàm diu vixerunt, capitali odio persequutus est. Quod licet diutius occultum continuit: verum patre mortuo, adeo immaniter in eorum fortunam, ac vitam erupit, vt nec mitigari precibus, nec vlla vmquam sedari vetustate potuisset. Aliter certè, quàm Alfonsus pater assueuerat. Mirum nãq; fuit & illis sæculis, ac etiã præ-

sentibus,

sentibus, Petrum filium, hoc tam pio patre natum, ac benigno, in tam dissimilem naturam incidisse: cum non in corporibus solum magnæ fuerint inter utrumque dissimilitudines, sed maiores etiam in animis varietates extiterint. In Alfonso enim patre, cui hoc loco facta persequimur, omnia semper vasa fuere, clementiæ, mansuetudinis, pietatisque & humanitatis plenissima, tum inter ipsos armorum strepitus, dum adolefcentem, à Iacobo patre imperator constitutus, Sardiniam expugnauit: tum etiam post susceptum ab eo Regale, ut dictum est, munus, ut siue mediam, siue extremam illius ætatem attendamus, hæc semper eidem fuerit ab omnibus collaudatio attributa: quasi in eo benignitas, ac mansuetudo naturaliter insita viderentur. Unde sibi Pii, ac Benigni Regis cognomentum inuenit. Tandem morbo graui, & mortifero affectus, ex hac vita migravit Barcinonæ A. D. ix. Kal. Febr. Ann. Chr. MCCCXXXVI. Eius corpus ad Ilerdam urbem delatum fuit, ibique in monasterio Sancti Francisci, Ordinis Minorum, ut ipse iusserat, collocatum. Quamquam autem sub eo nullæ nobis leges constitutæ fuerunt: alia tamen produntur annotatione digna, quæ ad Magistratus Iustitiæ Aragonum ornandum munus spectant. Proditur enim a Sanctio Eximii Ayerbio, qui post Salanouam Iustitia Aragonum fuit, Ann. Chr. MCCCXXXII. sancitum fuisse: Oriæ opidum intra Aragonios terminos constitutum esse, cum alioquin Catalani intra suos fines contenderent contineri. Post hanc autem Iustitiæ Aragonum sanctionem aliquamdiu istud opidum nostris finibus comprehensum fuit, tamen postea Catalanis ipsis ex conuentu, & pacto, ut suspicor, restitutum. Ayerbio autem cum successisset Stephanus Egidii Tarinus; eidem, ac muneri Alfonso Rex in perpetuum concessit: Vt deinceps Iustitia, ac posteri publicos Curia suæ Notarios adhiberent; quod antea Reges ipsi facere solebant. Ex quo tempore, illius quæ vulgò vocantur *Scribania*, Magistratui connexæ continentur. Nec mediocris ea re ad illius ornatum cumulus accessit: Illud verò amplissimum, & insigne istius Alfonso de nostris legibus, ac libertatibus iudicium præterite nefas iudicauit, tamen à proposito parumper digrediari: ut ea, quanti à nostris Regibus æstimatæ fuerint, ostendamus: liceatque nobis in eo ipso paululum gloriari. Etenim cum ampla, ut retulimus, patrimonialia filii Ferdinando, ac Ioanni relinquenda Rex iste contenderet: grauissimæ seditiones apud nos ob eam causam commotæ fuerunt, Petro filio eas concitante. Sed longè multò grauiore apud Valentinos. Ad quos reprimendos, sibi que conciliandos, (nimia quippe licentia redundauerant) Rex se cum Eleonora Regina, ac liberis Valentiam contulit. Ibi ergò ea de re cum ipso Rege, præseate Regina, quæ ita efficiendum curarat, dum cœptum est agi: licentiora, ac duriora quædam verba, quam quæ ipsi Regine æquè viderentur sustinenda, prolata fuere. Cumque ea nihilominus Alfonso Rex tacendo sustinuisset: ipsius taciturnitatem Regina uxor, quo erat elato animo, atque ardenti prædita, ita hisce verbis statim exprobrauit omnium, qui ibi aderant, vultu, & conspectu. *Miror profecto, ò Alfonso Rex, quoniam pacto tam leniter ferre potuisti, quæ tibi modo dicta sunt. Si fratri meo Castellæ Regi, similia hæc, quæ tu audisti fuissent prolata, minimè ea tam lente tulisset. Quinimo istorum impudentiam, qui ualia loqui ausi sunt subito crudeli morte multasset. Cui Rex: Nostris populi, ò Regina uxor, est propria, atque innata libertas, quam nos rescindere nequimus. Non enim, ut alia nationes, paritur seruitutem. Sed nostri nos reuerentur, ut Dominum: nos autem eos, tamquam fideles subditos, ac socios æstimamus.* Atque hæc de Alfonso. Nunc enim instituta ratio postulat sermoni, ut ad Regis Petri, qui ei successit, facta persequenda traducamur. Inopinanti autem accidit mihi, ut ita tam longum de posterioribus his nostris Regibus sermonem delaberer. Eum tamen iam me ad exitum perducere oportet: neque extra rem suspicor id futurum. Cum enim omnia sint inter se nimis connexa, & colligata: ruerent facillimè, nisi alia aliis, posterioraque prioribus necterentur.

1336.

1338.

PETRVS ergo, Alfonsi III. filius, tanta ardebat cupiditate regnandi, ut se minimè possit continere, quin patre adhuc viuo, & viuente Regale nomen, contra quàm fieri licebat, vsurparet. Fuit autem huius hominis quartus; inter Aragonum vero Reges numero nonus decimus: Cærimoniosus iccirco appellatus, quod in cærimonii Regiæ dignitatis seruandis diligens admodum fuerit, & curiosus. Ac nisi se fraterno sanguine polluisset, tantumque domesticis, & ciuilibus dissensionibus implicasset: potuisset merito in optimorum Principum cœtu collocari. Fuit enim ad excogitandum acutus; ad audendum callidus; ad efficiendum acer, & proptus; rei militaris peritissimus, summi consilii; maximi animi; vsu verò bellorum gerendorum, in primisque eorum hominum, qui sua ætate fuerunt, longè omnium exercitissimus. Verùm ita durus, suspiciosus, ac turbulentus fuit, tam singularique immanitate, ac sui sanguinis crudelitate præditus, ut summa illa ipsius ingenii vis, vehemensque natura visa equidem fuerit, tanquam fallaces herbæ, desperatos fructus attulisse. Quamprimùm autem regnare cœpit, magna orta fuit Catalanorum cum Aragonensibus nostris disceptatio. Catalani enim magnopere contenderunt; prius sibi, quàm nostris leges, ac mores patrios ab ipso Rege confirmari debere. Nostri contra referebant; Catalanos nobis in honoribus, & dignitatibus non modò non antefendos esse, sed nec in aliquo quidem adæquandos: cum Aragonum Regnum, totius Regiæ ditionis summum semper habitum fuisset fastigium. Neque quoad ipse Rex ad Cæsaraugustam, omnium Regnotum principem ciuitatem, more solito Regiis decoraretur Insignibus, Aragonensibusque foros ac libertates sanciret, & ab ipsis Rex constitueretur: licuisse vique nec Regale munus exercere, necdum Regium sibi nomen vindicare. Quam rem, licet minimè dubiam, Rex tamen disceptandam duxit. Tantopere enim nouitatibus, ac controuersis delectabatur: ut sensus, ac considerationem suam in earum quasi aucupium, quam maximè intendere videretur. Tandem Cæsaraugustæ prius Regale sibi diadema imponendum constituit. Comitibus ergo indictis, Dominica die, Sanctissimæ Resurrectionis festum proximè sequuta, Ann. MCCCXXXVI. pretiosa amictus veste, aureaque corona insignitus, multis fulgentibus gemmis illuminata, patrias nostras leges, maiorumque instituta iureiurando firmavit. Catalanis postea ad Ilerdam conuocatis, leges suas, aliaque scita perpetuò seruaturum, simili adhibita Iurisiurandi religione promisit. His ita constitutis, præter illud, cui supra meminimus, in nouercam, ac fratres concitatum odium, quod nisi misera, & ad extremum iactata eorum fortuna, minimè vique saturati potuit: in Balearicum Regem Iacobum, Costantiæ sororis maritum, alio is etiã pluribus & propinquitatis, & consanguinitatis vinculis sibi coniunctissimùm, effrenato ac præcipiti furore commotus, varia intulit tum obsequationis mortæ, tum diminuta maiestatis, tum etiã prodicionis crimina. Balearicùm namque Regnum, iam inde ab illius constitutione, sub Aragonum Regum supremo iure, ac imperio constitutum fuerat. Petrus autem, mitto ceterè in omnibus suis rebus simulationis artificio eruditus Rex, quod facilius posset omnium odio subicere scelera ac fraudes, quas in Balearicum Regem infererebatur prius, deinde vi, & armis cum eo sibi decernendum proposuit. Sed rei exitus aperte indicauit illius ferocem animum, immanemque naturam: quando quidem nec miseranda Balearici Regis fortuna, qui se ad illius pedes supplex abiecerat, nec sororis lacrymis læpius effusis, nec multorum precibus in eorum opem adscitis, à suscepta via potuit vique deduci, quin Balearicùm Regno spoliaret. Quod tandem Aragoniæ ditioni perpetuò subiunxit: ut misero, atque infelici Balearico Regi nulla spes reliqua esset. Cuius tam acerbum casum longæua ipsius vita acerbiorem reddidit. Diu enim vixit patria pulsus, & Regno. Clarentius tamen deinde nominari voluit; hac tam peregrini nominis mutatione, se eum, qui antea erat, simulare studens. Neque ea Balearici Regni euetione contentus, statim Petrus Rex nouam aliam machinari cœpit: qua iura, ac libertates nostræ in extremum pene discrimen adductæ fuerunt, ac dimicationem fortunæ. Etenim cum virili prole careret, quod Maria Regina vxor, Philippi, & Ioannæ, Nauarræ Regum filia, quam Ann. Chr. MCCCXXXIX. in coniugem acceperat, filias sibi tantum peperisset, Costantiã, Ioannem, & Mariam: Rex, se viuentem, decernendum constituit: Vt eo sine filiis masculis decedente Regnorum, omnium successio Costantiæ filia grandiori deferretur.

deferretur: prætermisso Iacobo, ipsius Regis fratre germano: cui, eo casu, hereditatio
 ac legitimo iure ea omnis hereditas obueniebat. Quæ quidem contentio omnibus vi-
 sa fuit magnitudine profectò grauissima: nouitate autem, certè prima. Minime enim
 videbatur ullam ea in re dubitationem esse posse, quin Iacobus frater, quem Rex palani
 heredem antea dicitur, Regis filiis masculis deficientibus, in Regno succederet, si-
 liabus Regis penitus exclusis: cum à longo iam tempore generalem Regnorum gu-
 bernationem Iacobus ipse tractasset: ad quam sedere, solis filiis Regum masculis
 primogenitis, futurisve Regnorum heredibus concedebatur. In tot autem malis,
 quæ hanc ob causam iam aderant, atque impendebant, repente lætissimus dies quidam
 illuxit Ann. Chr. MCCCXLVII. quo Maria Regina, Valentia filium peperit: cui Pe-
 tri nomen inditum fuit. Eo enim in lucem edito, omnis hæc dirimebatur contro-
 uersia de futura Regnorum successione. Sed subito idem ipse dies calamitosissimus fa-
 it: eaque omnia quam citò ex huiusmodi lætitia, & voluptate ad luctum, & lacrymas
 reciderunt. Infantulus namque Petrus, statim dum sacro Baptismate fuit insignitus, de-
 cessit: ipsaque Regina, quinto postea die. Quod ingens sanè infortunium, omnibus, qui
 Regis acerbitatè fuerant experti, illico maiora minari Reip. mala visum fuit. Præcipi-
 ti enim furore Rex Petrus, instituti sui nequaquam oblitus, nec multos post dies, Iaco-
 bum fratrem à suscepta generali Regnorum gubernatione deiecit: omnibusque iis, qui
 eius nomine aliquibus præerant Magistratibus, eosdem abrogauit. Nec non & publico
 edicto fratrem exheredans, Costantiam filiam generali gubernationi præposuit, tam-
 quam veram, legitimam, vnicamque quam statuerat totius Regiæ ditionis heredem
 futuram. Neque verò vstro, ac callido Regi vetus sua absuit ad præcauendum astutia.
 Nonnullos enim ex nostris ad sese allicere curauerat, tum legum peritos, tum etiam O-
 ptimates: quorum auctoritate, & consiliis nefarium istud facinus colorabat. Ceteros
 nequaquam potuit in suam voluntatem adducere: quia nefas habebant, Rege sine filiis
 masculis decedente, fratrem Iacobum à futura deturbare Regnorum successione, quæ
 ad eum paterno, atque auito iure, omnibus claro & notissimo pertinebat. Inde apud nos
 plurimæ suscitari cœperunt ciuiles seditiones, domesticaque bella, acerbataque horri-
 fica; quæ vniuersam Regis ditionem vehementer afflictarunt, nō tam diuturnitate tem-
 poris, quam ingenti malorum multitudine, incendiis, rapinis, & iis omnibus, quæ in atro-
 cissimis bellis contingere solent. Qui enim ex nostris patriæ libertati studebant, quo-
 rum maior, & integrior pars habebatur, hanc tam grauem Iacobo iniuriam factam,
 haud leuiter ferendam statuerunt: neque Iacobo ipsi solū, sed vniuersæ Reip. factam
 fuisse. De qua nihil profuturum esse iudicantes, verbis conqueri, aut deplorare, quod
 inexorabilem Regis animum cognouissent; decreuerunt eidem obistere oportere ar-
 mis, & vi: ne effrenato, ac solito suo furore, ad maiora damna patriæ inferenda, quemad-
 modum iam cœperat, properaret. Itaque maiorum peruulgata exempla vendicandæ
 libertatis sequuti, denuo duobus illis Priuilegiis, quorum paulò ante meminimus, robo-
 rata; præscam illam Vnionis, quasi iam morientis Reipub. extremam vocem, auctori-
 tatis, & grauitatis plenam, Regum insolentia apertum indicem, summa, ac singulari bo-
 norum omnium consensione, excitarunt. Quæ rei getendæ ratio, tametsi antea Regiæ
 potestatis vim sæpius obsederat; verum periculosa nimis eo tempore videbatur. Calli-
 dus enim, & versutus Rex eos ex nostris Optimatibus ad suam voluntatem adiunxerat,
 quierant ex potentioribus, & primariis viris. Sed ita contracta res fuit, & adducta in an-
 gustum, cum magna etiam esset aliarum iniuriarum vis; vt ad propulsandas eas nul-
 lus alius aditus nostris patèret, nisi solius Vnionis perfugium. Nondum enim tunc in-
 Iustitiæ Aragonum Magistratum (quem illustris ille, egregius, ac præclarus vir, Gar-
 dias Ferdinandi Castrus gerebat) ea congesta fuerat potestatis vis, quæ ad reprimen-
 dos impetus hosce sufficeret. In ipsam namque Vnionem maiores illi nostri admodū
 veteres, plus certè, quam decuisset, opis, & dignitatis contulerunt. Nihilominus ta-
 men est valde mirandum, nullum ex his rebus, quæ hac tempestate gestæ fuerunt,
 istius Magistratus affari odorem: licet nonnulli perhibent nostros illius iudicium sub-
 terfugisse, à Regis fratribus concitatos, tum Iacobo, tum verò præcipuè Ferdinando,
 ac Ioanne: qui in hanc tantæ dissensionis materiam, tamquam funestæ faces, adhæse-
 runt. Et fortasse ipse Rex, vsitata sua calliditate, & astutia, hanc nostris laborem infe-
 rendam curauit, vt probabili aliqua causa, sin iusta minus, in patriæ fortunam, quos mo-
 liebatur, impetus compararet. Quoquomodo se res habuerit, nostri veteri exmplo, &
 instituto, solitam Vnionem inierunt: quasi communi consilio, in retinenda libertate, vna
 mente, & voce consentientes. Dare autem operam cœperunt, vt quam primū

omnes CaesarAugustam Urbem conuenirent. Ibidem ergo frequenti illico concursu facto, publici istius consilii auctores, ac rei gerendae duces, Vnionis Conseruatores vocatos, designarunt. Ipsi autem merito statuentes, necesse omnino esse ea in re omnes virium nervos contendere; quod ferox Regis natura comprimere leui brachio non possit, ut ceterorum mentes facilius permouerent, ceperunt statim ad patriae praesidium non solum praesentes multis cohortationibus, & exemplis, sed absentes quoque variis literis, ac nuntiis, diligenter instructis, excitare. Verum tamen ne haec alieubi possent vitio verti, viderenturque fortasse contra Regiam dignitatem inita, cum nequaquam tenderent, nisi ad retinendam tantummodo libertatem: magnum quoddam efficiendum curarunt, ad omnia quaeque ob signanda Vnionis monumenta, Sigillum. In quo vfanaz eorum mentis, innataeque fidelitatis illustre, ac publicum signum exstaret, reconditaque illorum animi, casti, atque integri, perpetuo apparerent: haec omnes rerum ibi expressarum apponendas effigies decreuerunt: siquidem, Regem ornatum Regali in Solio pro tribunali sedentem, populumque armatum circumstantem, ad illius pedes abiectum, & supplicem, Regis misericordiam captantem. Et ea quidem pulcherrima sunt fidelitatis, & conscientis multitudinis signa: neque solum fide, sed & fortitudinem etiam praesferunt: quasi & Regis insolentiae indicia ostenderent, & nostrorum propterea dolorem vultu gestuque significarent, seque coactos, & inuitos ad arma pro patriae defensione capienda fuisse commotos. Non autem audaciae, aut confidentiae tribuenda videntur: quemadmodum placuit nonnullis, sed potius summae erga Regem fidelitatis: quandoquidem inter ipsos armorum strepitus, etiam Regis intemperantiam exprobrabant, supplices tamen, animo demisso, atque humili, illi obtestabantur fide, ut se docile, ac beneuolum patriae exhiberet. Neque in sigillis solum, sed in vexillis, ac militaribus paludamentis eadem haec ipsa curarunt depingenda: ut iis quoque rebus inanimatis, ac mutis, indicarent omnibus, suam in Regem, Regalemque munus perpetuam obseruantiam, & fide. Cautioribus sane consiliis, quam Valentini. Ipsi etenim dum similem inter se confluauerunt Vnionem, vnum idemque cum nostris in ea libertatis causa sentientes: liberio- re tamen, quam decuisset, licentia, in Regiam dignitatem irruerunt. Rex tantam suorum concitatum vim pertimescens, A. D. xlix. Kalen. Septemb. eiusdem an. Chr. mcccxlvi. ad CaesarAugustam Comitium indixit. In quibus dum de communi causa agi ceptum est; nostri quamprimum statuerunt, novos Regi Consiliarios, atque administratos dari oportere: quippe non aliunde, quam a prauis suorum consiliis Regem fuisse inductum praedicarent in tot errores, quot tantarum rerum nouitas attulisset. Nec non & illa duo Vnionis Privilegia ab Alfonso II. Irrogata, deinde ab ipso Petro Rege quamquam inuito, & recusante, confirmari curarunt: illius assensionem captare studentes, ad roborandam susceptam eam, tam apertam militaris disciplinae viam, initaque ab ipsis vim, ac potestatem Vnionis. Praeterea loco bofratri generalis Regiorum Procuracionem restitui fecerunt: super quo praecipua contentio orta fuerat. Sed tamen perceler interitus illius magnam illico in plerisque atrocis rei suspicionem iniecit: Regem veneno, eidem mortem consciuisse. Atqui cum Rex in aede maxima CaesarAugustana pro veteri consuetudine suggestum ascendisset, de Comitibus dimittendis verba facturus: at des iraetundia, & stomacho, asperiora nonnulla, & intolerabilia iam quosdam ex nostris nominatim emisit, qui dum laceffiti audacter responderunt; Regis ferocitate tantopere irritarunt, ut subito maior, quam antea colluuius, ac rerum euersio visa sit. Rex enim festinanter Vrbe egressus, Optimates quosdam a nostris alienare curauit, & in suam partem transferre: quorum ope, & consilio, quae ex primoribus essent, properauit rem deducere in vltimum belli iudicium; ut haec, quam ipse praedicabat, seditiosorum hominum procacitatem non iam iustitia, & aequitas, sed ferrum impium, ac cruetus gladius vindicaret. Ferdinandus, omnium nostrorum concitatorum caput, ac Ioannes, Regis fratres, qui iisdem Comitibus ad fuerant, vniuersum Regnum illico ad arma vocauerunt: Vnionisque vexillum a maxima Urbis domo deduceres, propalam in publico loco, tamquam communis pro patria belli iustum, ac certissimum signum, collocarunt. Tunc clades miserae patriae flamma, ferroque parata est. Et quam a tot antea saeculis benignitas Dei ad tantam gloriam erexerat, maiorumque tum Regum, tum subditorum virtus ad summam laudem extulerat: repente ad fatalem depulit calamitatem inflammatus, atque ignitus, Regis furor: praecipue verò fraternum odium. Postquam autem nostri pacis condicionibus, a memorato Garzia Ferdinandi Castro Iustitia Aragonum propositis, acquiescere noluerunt; optimus quisque iudicauit, Vnionem eam ad vltimas

eendas potius veteres Regis, ac fratrum inimicitias, quam ad defendendam patriam libertatem
 iniri. Militaribus denique copiis utrinque collectis, cum ad Epilam opidum, a Caesaraugusta ipsa
 non longe, acies conuenissent, postquam acriter, diuque ab utraque parte pugnatum fuit, haud
 aliter certe, ac si omnibus pro aris, & focis constitutum esset certamen: nostri tandem A. D. XII.
 Kal. Aug. Ann. Chr. MCCCXLVIII. in Regiam potestatem venerunt, ab illius exercitu su-
 perati. Sed nihil tam praeter spem unquam, quam quod post huiusmodi victoriam visum fuit. Nam
 cum funesto hoc casu nedum iura, ac libertates, sed & ipsi quidem parietes nudi, qui tunc
 stabant, & manserunt, extrema iam omnium malorum metuere incommoda viderentur: Rex
 tanta victoria potitus, suam acerbiter naturam, maxima humanitate, ac insperata clemen-
 tia temperauit. Quamquam enim saeuiter animaduertendum censuit in nonnullos: reliquis
 tamen omnibus libenter pepercit: quod eos sciret falsis fratrum suasionibus fuisse in magnum
 illud discrimen adductos, iam ut satis liqueat, nequaquam tantam malorum molem, quanta dum
 iacuit oppressus, hunc Regem Petrum depellere potuisse a se, nisi acris eius, acerbis
 que natura aliquibus virtutis radicibus niteretur. Ut igitur iacentes omnium animos in re-
 tinenda libertatis induceret spem: generalia illico Comitium ad Caesaraugustam Urbem iussit
 conuocari. In quibus, assidente Galatiano Tarba Iustitia Aragonum, in Garfiam Ferdinandi
 Castri locum suscepto, vno omnium consensu, Regis scilicet, ac Regni, quamprimum decre-
 tum fuit: Vnionem ipsam a nostris funditus esse tollendam. Tunc peculiaris ille Forus pro-
 mulgatus, quem nunc habemus, sub tit. *De prohibita Vnionis cassatione, & annullatione ipsius, &*
dependentium ex eadem: & quod de cetero numquam fiant nec fieri possint. Haec enim omnia ipsi-
 us Fori titulus, quem Rubricam, vocamus, complectitur: quasi visus fuerit ipse Rex, pau-
 cioribus verbis memoriam extinctionis illius haud fuisse satis expressam iudicasse, nisi in
 ipso titulo tot verborum strepitum adiunxisset. Quin & illud est in dicto Foro maxime pon-
 derandum: quod tametsi in eo duo illa Vnionis Priuilegia, ab Alfonso Rege irrogata, ex-
 presse nominantur; penitusque extinguenda sanciantur; nullam videmus ibi dici, aut loci,
 quibus concessa fuerant, factam mentionem. Atque ut antiquus quidam istius Fori, ut Iurispe-
 riti loquuntur, glossator obseruauit, a Rege id consulto omissum fuit, ne dum ea fortasse re-
 citaret, licet id solum tenderet ad eorum funditus tollendam fidem; quidquam ex eis approbasse
 tacite induceretur: non sibi sat ducens Vnionis ramos, ac truncos amputare, si non minu-
 tulas quasuis euelleret fibras radicum. Nec non & eundem Regem proditur cum arche-
 typa ipsa Priuilegia laceranda in manus sumpsisset suas: dum nimium festinanter pugi-
 unculo quodam, quem assidue secum gestabat, eadem rescindere concupiuit, e digito sibi
 sanguinem elicuisse. Cuius promptum illud tunc, ac facetum dictum omnes fere conce-
 lebrant scriptores. Nam cum ea suo sanguine tincta inspexisset: iustum erat, inquit, ut quae
 fuerant tot virorum sanguine atrata, non nisi Regis ictu conciderent. Praeterea ne in ali-
 quibus forsan Tabulariis, aut priuatis scriniis aliqua dictorum Priuilegiorum exempla ma-
 nerent, quae in posterum possent nostrorum animos reuocare ad Vnionis pristinae spem: ar-
 denti studio curauit, ut omnia quaeque haberi possent, siue publica, siue priuata essent mo-
 numenta, ac siue de ipsa Vnione agerent, siue nequaquam, penitus interirent. Atque per id
 temporis plurimae perierunt praesae nostrae vetustatis Tabulae: eaque iactura, sicuti in praes-
 fatione conquesti sumus, miram attulit in antiquis nostris rebus obscuritatem, ac tenebras,
 & quam nunc cernimus, in scriptorum iudiciis infirmitatem, ne turbulentis illis temporibus
 hoc etiam deesse crudelissimum miseram ipsi antiquitati supplicium. Nostri etiam nolentes po-
 sterioris periculosam proderet istius imitationem exempli, alacri vultu, & ore, Vnionem ipsam,
 illiusque vim, ad memoriam, sempiterna ista obliuione, futurique saeculi reticentia, merito se-
 peliendam censuerunt: quod re vera, ea nihil aliud esset, nisi vberissima serendi quotidie do-
 mesticum bella, civiliumque seditionum materia, ac seges. Verum tamen cum iam inde a
 praesentis temporibus leges, ac libertates nostrae perquam maxime tumultuoso illo Vnionis
 subsidio niterentur, ob idque, ruere illa non posset, quin idem ipse motus eadem ve-
 hementer labefactaret: de communi Regis, ac Regni voluntate maximam Vnionis
 vim in Magistratum Iustitiae Aragonum transtulerunt; decernentes: Ut vniuersum
 Regum, ac Regni ius non iam ferro, aut gladio, sed istius Magistratus censoriae nota-
 tioni in posterum semper subiaceret. Quodam singulari consilio, tantaeque pruden-
 tiae, ac fidelitatis pleno, mirifice omnes populi seditiones sedatae fuerunt, Regumque ac
 ministrorum extraordinarii impetus, atque adores repressi. Eo enim Magistratu, vnico
 tunc omnibus per fugio constituto: communi paci, ac concordiae adeo caute, & pruden-
 ter consultum fuit, ut admirabilis illa temperatio, eo tempore inducta, firma, & stabilis
 ad haec usque tempora permanserit, cum summatum Serenissimorum nostrorum Regum
 laude, tum etiam totius nostri Regni gloria, & virtute. Haec itaque domestica Regis victo-

ria, quæ miserrimū vniuersæ Reipublicæ interitū videbatur esse allatura, stabilem nobis constituit pacē, tranquillitatē & otium. Inde enim Magistratus Iustitiæ Aragonū in eam, quam nunc colimus, amplitudinē dignitatis deuenit. Nam tamen si iā ab ipsius Regni primordiis, quem admodū docuimus, potissimū fuerat ad cohibendos Regū impetus constitutus: verū sapissimē corruptus ille Vnionis mos, Magistratus vicē gerēs, consueuerat Regios hos conatus armis comprimere, vt ad eā rem maiores illos nostros non alterū demouisse, sed vtrumq; constituisse iudicemus. Atqui cū arma contra Regē capere plebū que offenderet puros, ac castos nostrorū animos, quamquā id ad defendendam libertatem fieret, lege permittente, maiorumq; exemplo, & instituto: vt hanc offensionem vitarent, nobis iure, non armis, deinceps cū Regibus contendendū statuerunt: ad eam rem tantū opis, & dignitatis in eundē Magistratum conferendum, quantum ad magnū istud opus commodē præstandū sufficeret. Idcirco in eū sensum tum ē Ricorū hominum antiqua auctoritate, tum ex ipsius Vnionis potestate, ac vi, tot belli, pacisq; munia translata fuere. De quibus infra suo loco. Sed hi conuentus, qui magna omnium nostrorum frequentia celebrabantur; nec diū post fieri desierunt. Octobr. enim mense eiusdē ann. Chr. 1348. MCCCXLIX. teterrima pestis Cæsaraugustam inuasit. Ob quā causam Petrus Rex eos illico dissoluendos constituit. Cumq; omni festinatione Valentiam properaret; in ipso itinere, Exericæ opido, Regina vxor Eleonora maritū sequuta, eodem mense obiit, nullis supersticibus filiis. Eam Rex, post Mariæ prioris vxoris mortē, in coniugem acceperat. Alfonso autē, ac Beatricis Portugaliz Regū erat filia. Rex ergo Petrus Valentiam tendens, Valentinarū Vnionem acriter agitatam penitus contriuit, ac domuit. Sequenti verò Ann. Chr. MCCC. XLIX. Eleonorā, Ludouici Siciliæ Regis sororē, sibi in matrimonio collocauit. Ex qua, Ioannem, Martinū, & Alfonso, filios suscepit; filiam autē Eleonorā: quæ postea Ioanni Castellæ Regi nupta, filiū habuit Ferdinandū, à nostris Regem in quarto Interregno constitutū: ad cuius rei narrationē properamus. Virili ergo prole Regi exorta, Ferdinandus, ac Ioannes, fratres Regis, depulsi fuere ab spe, & conatu futuræ Regnorū successionis: quam Ferdinandus eodē iure, quo Iacobus quondā, vt diximus, appetierat; acriter tamen contentione, & vi: quippe qui studiosissimū sui propugnatorē habebat, Petrum Castellæ Regem, Crudelem appellatum, nostro vehementer oppositū, & obiectū. Inde fuerunt inter hosce Reges, nomine quidē simillimos, moribus autē non longè dispares, & maxima, & periculosissima bella commota, terrestria, & maritima. Castellanus enim nostrū Regem imperatū adortus, postquā plurima Aragonū Regni loca occupauit: Valentiam obsedit; ac Barcinonæ tandem, ingenti nauium copia ad eius litus appulsa, non minimum intulit terrore, tamen illa tunc Vrbs ab officio debito nequaquā desciuit. Sed hac tanta iniuriarū mole noster lacescit, minimē sibi satis esse constituit ditionē suam omnibus his angustiis liberare, q̄ statim effecit; nisi inimici Regis internecioni, ipsiusq; Regni excidio aliquis acerbissimus modus pararetur. Certatim igitur ei ad hoc opus currenti haud defuit consiliū, nec occasio. Inimici enim Regis opprimendi paratissima causa fuit, illius feritas, atque aggressis immanitas. Ob quā causam difficile dictū est, quanto in odio esset apud suos: qui nullū aliud illius beneficiū, neque virtutem memorabant, nisi ista tantummodò eū vitā dedisse, quibus non ademisset. Deniq; cum Henricus Trastamaræ Comes, Castellæ Regis frater, patriæ se liberatorē prædicaret: noster Rex causam hanc, licet aliquoties iugulatā, reuiuiscere duxit oportere: neq; se solum consciū, sed præcipuū ipsius delendæ tyrannidis fautorē indicauit. Vnde Henricus occasionē habuit regnandi. Nostro enim Rege sibi maximē suffragante, fortiter re ipsam aggressus, post varios viri usque casus, cū fratre Petrum proelians occidisset; illius imperiū consequutus fuit. Itaque noster Rex illatas sibi ab inimico iniurias vindicauit. Ferdinandus quoque horum omnium incendiorū fax, pœnarū satis pertulit. Nam à Rege fratre sapius patria pulsus, postea ab eodem adscitus, tandem in aperta, quemadmodum Rex affirmabat, contra eum coniuratione deprehensus (quamuis nonnulli id à Rege confictū prodidēre) interfectus est. Iam verò non possum non vehementer admirari summā istius nostri Regis aciem ingenii: quandoquidem talibus principiis res, quas adoriebatur, prætexere consuevit, vt ad eū semper, quem optabat, exitū peruenirent. Quod si eā ad bona deligenda exercuisset, nec se tantopere suorū sanguine cruentasset; nullū vniquam ex nostris Regibus habuisset minus honoris, ac laudis gradu superiorem. Veruntamen cuius in gerendis inimicitias ferocitas, ac pertinacia nimium efferbuisse visā fuerat, & quem acris quædam naturæ vis ad periculosissima, nec semper æqua, aggrediēda concitaret: iam ipsarum rerū tractatio, & vsus flectere cœpit; tempora lenierunt; ipsa quoq; ætas mitigauit. Visus est enim non iam arumnosus, vt antea, consiliisve præceps, aut deuius: sed officii, & æquitatis plenus; pa-

terneque bonitatis, & beneficentiæ studiosus, & cupidus imitator. Tantæ autem morû mutationis cum in plurimis rebus maxima dedit documenta: tû verò præcipuè, dum generalè Regnorum Gubernationè Ioanni filio Primogenito, qui iam pridè illâ tractabat, abrogandâ constituit. Et is quidem Ioannes aliquamdiu Regi ipsi charissimus fuerat; ab eoq; singulari quodam amoris signo, Secundæ Ducis nomine insignitus: vnde Titulus hic, Aragonum Regum Primogenitis filius mansit illustris. Sed mortua Eleonora Regina, ipsius Ioannis matrè, tercia verò eiusdem Regis vxore, cum idem Rex Petrus quartam duxisset, Sibiliam Forziã, Bernardi Forziæ, Catalani Equitis, filiam, quæ prius D. Artallo Focio, Aragonensi Rico homini, nupta fuerat: Ioannes patri in tam acerbum odium venerat, noueræ Reginæ insidiis circumuētus, vt ab ipsa generali Gubernatione, publico Regis edicto, Ne quis filio obtemperaret, depelleretur. Quod cum Ioannes contra, ac liceret, factum prædicaret, quia ad se tamquam Primogenitum, futurumq; heredem, à Rege, & Regno designatû, generalem illam Gubernationè, certo, ac legitimo iure, pertinere affirmabat: demû ad paternam hanc iniuriam propulsandam, Magistratus Iustitiæ Aragonû præsidium implorauit. Ipsi autem Magistratui tunc præerat Dominicus Cerdanus, Ioannis Eximini Cerdani, cuius supra meminimus, pater: vehemens, ac discretus vir, in primisq; ad resistendum fortissimus. Itaq; coram eo Ioannes ipse vt Primogenitus, iudicalem obtulit de Rege patre querellam: quam nos Iurisfirmam appellamus; quòd in ea de stando, ac patendo iuri coram eodem Iustitia Aragonum firmè, ac grati-
20 ter asseueremus. Ipsi verò Iurisfirmæ ea apud nos est maxima vis; vt à Iustitia Aragonum recepta, de vi, ac violentia interdicit. Dominicus igitur Cerdanus Iustitia Aragonum, huiusmodi Iurisfirmam recipiens, id, quod à Rege factum fuerat, nefas decreuit: Regique de vi interdicens, Magistratus auctoritate edixit; vt Ioanni Primogenito generalem eam Regnorum Gubernationem, à qua illum iniuriã, non iurè deiecerat, restitueret; tamquam certum, & definitum Primogeniti ius: contraquam Rex censuisset. Quòd si se huiusmodi edicto crederet læsum iri; iure cum filio coram ipso Iustitia contenderet. Se enim vtrique parti æquabilem, ac iustum iudicem futurum offerebat. Hac namque modestia Magistratus semper vt solet in literis, vt
30 etiam rebus Regiam Maiestatem cultu, atque honore debito venerari. Petrus Rex huiusmodi interdicto non solum opere (ad id enim legum, ac Magistratus premebatur vi) sed animo, ac mente (quod nouum in eo, vt retulimus, notatum fuit) liberalissimè conqueuit. quasi non iam coactus, & inuitus, vt antea, legibus parère videretur, sed quod id ad Regii sui muneris stabilitatem salutare maximè iudicaret. Tandè perdita valetudine, ac summa senectute confectus, mirabili quodam casu migravit è vita. Proditur enim eum proscripta, & edicta die sexagesima, à Sancta Tecla, Tarraconensis Ecclesiæ Diua tutelari; quòd in ipsius patrimonium violenter irrupisset; ob-
40 isse citatum. vt miser ipse Rex, vsque ad extremum vitæ spacium, nullum vius sit otiosum spiritum duxisse, nec tranquillum. De illius autem obitus tempore in perue-
50 stis codicibus manuscriptis Sedis Cæsaraugustanensis, ac Ecclesiæ de Pilari, in quibus Canonicorum, aliarumque insignium personarum obitus designantur, ita annotatum inueni. *Obiit Serenissimus, ac magnificus Princeps, & dominus, Dominus Petrus Rex Aragonum Ann. Chr. ∞ CCCXXCIX. Obi. Id. Ianuarii.* Quamquam autem nonnulli anno anteriori Non. Ianuar. mortuum testentur; mihi codicibus his maior fides vide-
60 tur adhibenda, quòd in ambobus, antiquissimis literis, id ipsum describitur: nisi fortè dicamus minori numero annum ab Incarnatione, maiori autem a Natiuitate notari: qui error in annorum computationibus passim occurrit. E Barcinona ciuitate ad Populeti monasterium eius corpus delatum fuit. Sed ea funera minimè tam ampla, quam aliis Regibus, facta sunt. Ioannes enim filius grauissimè eo tempore arotabatur; nouercamque vehementer, paterno profus exemplo, insectabatur. Im verò sub hoc Rege, quia diutius imperauit, plurimi Iustitiæ Aragonum exstiterunt: ex quibus non-
70 nullos recensuimus: sed non omnes. Fuerunt autem hi; Stephanus Egidii Tarinus, qui in locum Sanctii Eximini Ayerbi, viuente Alfonso Rege, successus est. Stephano autem successit Pelegrinus Anzanus. Reliqui verò fuere: Pelegrinus Oblitas; Garfias Ferdinandi Castrus; Galacianus Tarbas; Ioannes Lupi Sesselius; Blasus Ferdinandi Heredia; ac Dominicus Cerdanus: qui etiam Magistratum obrinuit Ioannis Regis temporibus. Sed priusquam illius res gestas attingam, hoc loco omittere nefas duxissem; antiquam Aeræ computationem, quæ ad tempora designanda adhibebatur, à Petro hoc Rege sublatam fuisse: decretumque & meritò, vt à Natali Domini nostri Iesu

Clarissimi die annorum ratio deinceps peteretur. Idem & ab eodem Rege ad Oscam Urbem publica scientiarum Gymnasia constituta fuerunt. Quamuis autem hæc diu antea gesta produntur; consultò in hunc locum reieciimus: vt notabili hoc exitu varii, anticipetisque istius Regis casus concludantur. Multæ etiam nobis sub eo leges editæ sunt. Scæpius enim Comitibus celebrauit. Sed ne nostra longius aberret oratio, de his nec verbum facere decreuimus. Illud tantum animaduertendum, hunc Regem malè nominatum in iisdem ipsis legibus contineri. Siquidem Petrus secundus legitur, cum quarto omnino dici debuisset. Ex Sibia, Regina filiam suscepit Isabellam; Iacobo illi Vrgelitano Comiti nuptam, qui ob Regnorum successionem, malorum grauem deinde molem sustinuit.

IOANNES I. ARAGONVM REX XX.

IOANNES I. Petri III. F. hereditario, ac legitimo iure patris mortui locum occupauit. Quamquam autem par vtriusque dignitas; dispares tamen animorum motus in hoc, & in illo fuerunt. Non enim in filio visus fuit patrius ille acerrimus mētis ardor; flagrans bellandi studium; nouandarumque rerum cupiditas insatiabilis: sed blanda quædam, ac mollis natura, ab armorum vsu, negotiorumque tractatione tantopere abhorrens, vt nulla alia in re, nisi in exercitationibus ludicris versaretur. Hinc in eius aula lauræ crebro, & magnificæ cœnæ; quotidianus vocum, neruorum, tibiaramque cantus; histrionum, & saltatorum maxima turba; venationum præterea magnifici apparatus; ac poetarum frequens concursus. Hisce enim rebus eodem prorsus modo pascebatur, ac si non ad laudis, sed ad omnia delectationis studia natus fuisset. Viuente patre uxorem duxerat Matham, seu Mathæam; Ioannis Armeniacensis Comitis sororem. Ex qua vnicam filiam suscepit, Ioannam, Mathæo Fuxiensi Comiti nuptam. Mortua autem Regina Maha, Violantem Roberti Barenis Ducis filiam, & Ioannis Francorum Regis neptem, sibi in matrimonio collocauit: contraquam Petrus Rex pater voluisset. Ille enim Mariam, Siciliæ Reginam; filio in coniugem dari concupierat. Sed Ioannes Violanti matrimonio coniunctus, dum sibi Regium munus delatum fuit; totius Regiæ potestatis, ac imperii summam uxori concessit: quod ipse cutis vacuus liberius posset omnia ad sui corporis voluptatem referre. Id nostris perine commodè visum est accidisse. Nam etsi cum Rege propter illius desidiam nisi incommodè agere non licebat; incommodius tamen cum uxore: quæ etiam se totam supra modum dederat cuidam Carroziæ Villaragutiæ, ipsius famulæ. è quarum duarum sexus imbecillitate vniversus Regnorum status pendebat. Verumtamen Rex Ioannes hac indole virtutis, & continentiæ fuit, vt si quando eidem aliquæ forsan querimoniz de suorum ministrorum iniuriis proponebantur, vel eum à recta legum via aliquo modo aberrare; facillimè se admoneri, ad rationemque & æquitatem reuocari peteretur. Nec illi vnquam graue, aut molestum fuit, si aliquando præceptis ad aliquid agendum nimia celeritate ferebatur, subito à suscepta mente desistere; modò in oprati sibi otii portum confugeret. Cuius generis exempli causa hoc loco his, quæ dicta sunt, libenter adiungam, præclarum illud factum, lepōris, ac vrbانيتatis plenum, quod Ioannes Eximini Cerdanus Iustitia Aragonum, in patris locum suffectus, sibi cum hoc Rege perhibere contigisse. In eo enim aculei, quos idem Iustitia habuit in respondendo, Regi minime molesti acciderunt. Illud autem referam, quemadmodum ab eodem Iustitia proditur: quamquam Latine redditum, haud poterit eundem in iocando sonum referre, quem vulgari nostra lingua retulisset, siue quod ipsum facerem fuerit, siue fortasse factum narrante eo venustissimum. Fuit enim Ioannes Eximini Cerdanus, non solum sapiens, ac disertus vlr, variaque eruditione refertus, sed lepore, & venustate affluens, atque vt nunc loquimur, vrbanus. Is ergò testatur, Ioannem hunc Regem aliquando in quosdam Cæsaraugustanos ciues grauitè sauientem, patrio iure nequaquam seruato, eos in carcerem contrudi imperasse. Qui tamen innocentiissimi, mortis sibi periculum intendi metuentes, vt hanc Regis vim effugere possent, in aram Magistratus Iustitiæ Aragonum confugerunt, ab eo firmissimum, ac summum illud, quod vocamus, Manifestationis auxilium flagitantes. Atque vt ipsum Manifestationis vocabulum interpretemur, ne à nobis fortasse obscurius dicatur, quam vt quiuis intelligere possit; est apud nos Manifestare, reum subito sumere, atque è Regiis manibus extorquere, nequa ipsi contra ius vis inferatur. Non quod tunc reus iudicio liberetur; nihil enim minus enim, vt loquimur, de meritis causæ ad plenum cognoscatur. Sed quoddam deinceps ma-

eeps manifestò teneatur, quasi antea celatus extitisset: necesseque deinde sit de ipsius culpa non impetu, & cum furore, sed sedatis prorsus animis, ac iuxta constitutas leges iudicari. Ex eo autem, quòd huiusmodi iudicium manifestò deprehensum, omnibus iam parère debeat; Manifestationis sibi nomen arripuit. Iustitia igitur Aragonum adscitam Magistratus opem ciuium periculis subleuandis protinus impertiuit. Neque enim sibi aliter facere licuisset, quin graui etiam pœna mulctaretur. Rex id acerbè ferens; quorundam suorum impulsu, Iustitiam Aragonum sibi in ea causa nimium esse suspectum asseuerans; eidem adiunctum, quem vocant, Iudicem dandum decreuit; Raimundum Franciam, peritum, ac præstantem virum; qui eo tempore Procancellarii Regis manus sustinebat. Tunc ista partium contentio in magna posita fuit iudiciali contro-
 10 uersia; cum non iam de facto ciuium, sed de publico Regni iure disceptaretur: Vtrum scilicet, Iustitiæ Aragonum, quantumuis, vt loquimur, pro suspecto dato, adiunctus Iudex à domino Rege dari posset in communi causa libertatis: Ciuibus, haud posse, contendentibus; Rege verò contrarium enitente. Qui per priuatos etiam nuntios eidem Iustitiæ mandauerat, ne ea de re iudicium faceret: donec sibi prius, quid faciendum esset, præscriberetur in Regio consilio: ad quod idem Iustitia, Regis iussu, fuerat accersitus. Sed ei tunc illa fuit animi virtus, quæ quondam Dominico Cerdano patri suo. Nam antequàm ad Regem accederet, abiecta omni cunctatione, ne forsitan tarditas, aut procrastinatio ciuibus periculosa esset futura; contra istam rem minimè
 20 dubiam statim iudicauit: ab eo in dicta causa sine vllò adiuncto ius dici debère. Post autem aliquanto in Alfaxeriam, Regiam suburbanam domum memoratam, in qua tunc Rex consistebat, ipsius vocatu se contulit. Ibi cum frequens staret clarorum virorum congressus in Regis conspectu ad consilium, fuit ab eodem Procancellario sermo propositus, omnisque ad Iustitiam Aragonum directa oratio: illum nempe iccirco in eum locum vocatum fuisse, vt de causa ciuium, antequàm sententiam pronuntiarer, ad eos omnes ibidem referret. Cui cum dictus Iustitia responderet; rem iam ab eo iudicatam, eamque Iudicis adiunctionem penitus esse repulsam: Procancellarius cœpit tantam celeritatem magna vocis contentione obiurgare; eò præsertim, quòd ipsi Iustitiæ, ne id ageret, ab ipso Rege, etiam per priuatos nuntios, præscriptum fuisset. At
 30 Iustitia sibi visum fuisse affirmauit, rem illam tritam esse, & vulgarem: nec quæ ex tempore agi ius erat, tardari, aut procrastinari oportere. Tunc Rex eundem Iustitiam, acriori adhibita obiurgatione; de iudicii æquitate, & iure postulauit. Verùm ille grauius, & acutè causam in tempus conferens, hac vsus fuit vrbana, & iusta excusatione. *Que faulando con reuerencia del dño Señor Rey non lo podia fazer. Car de los feytos del officio, se era affrontado; deuia dar razon en Cort general, & non en otro lugar.* Nam eo tempore Iustitia Aragonum de factis per eum nemini tenebatur reddere rationem, nisi in Comitibus generalibus. Nondum enim Forus editus fuerat, quem nunc habemus substitit. *Forus Inquisitionis Officii Iustitiæ Aragonum.* quo edictum fuit: vt Magistratus hic subiectus existat suprèmo Septemdecim Virorum iudicio, ac potestati. Eadem autem ipsa antiqua nostra vulgaria verba, apponenda duxi & deinceps, dum similia
 40 recenseri oporteat, libenter annotabo: quòd ea videantur mihi planius, quàm Latina, antiquæ nostræ vetustatis leporem, & vrbani sermonis venustatem exprimere. Itaque ne longius, quàm quod scitu opus sit, in narrando procedamus; cum Iustitia Aragonum non pateretur se vllò modo ab ea mente, & sententia dimoueri: Rex à Procancellario, & nonnullis aliis in Iustitiam Aragonum acriter concitatus, statim sequenti die in Zueræ opidum, non procul ab vrbe, consistæ venationis causa, secessit; Iustitiamque ad se quamprimùm iussit euocari, & alios duos, Michaellem Capielliam, & Vincentium Yecaram, primarios viros, eidem Iustitiæ amicitia, & sanguine valde coniunctos: qui istius facti conscii, ac participes putabantur. Eo enim pacto crediderunt, eosdem melius in ea ciuium causa ad Regis arbitrium adducendos. Hi ergò omnes
 50 quamquàm à nonnullis perterriti fuerant, & à Deputatis Regni commonefacti, ne Regem adirent: tamen ipsius dicto audientes, confestim ad eum se perrexerunt: vt ille qui, quo ad fas esset, Regibus semper parère didicissent. Tutpe enim fore iudicabant, ac meritò, Regis sui conspectum subterfugere, qui ipsius accitu benignè euocabantur: tametsi Iustitia Aragonum, vt ipse de se testatur, constanter statuerat omnem cruciatum perferre prius, quàm aut officium proderet, aut fidem. Cuius eo tempore fuit facerum illud dictum, & acutum. Etenim cum ad fucatam illam venationem inuitarentur, quasi eos apud se Rex Zueræ aliquatidiu cuperet diuersari, forensi ciuium causa omnino supposita: Iustitia Aragonum, quæ multa fuit in homine iucunditas, & magnus in iocan-

do leposita se perhibet respondisse. *Que men de marrauillana muyto, que el Señor Rey nos mandasse yessemos al dito lugar de guerra à la dita caça. Car non creya, que tan malos tres Caçadores hauiesse en el Regno, como nosotros.* Tandem Zueram versus profecti sunt. Vbi dum peruenerunt; Rex eos liberaliter excepit: ac eodem Procancellario, aliisque nonnullis praesentibus, ita sermonem suum orsus est. *Iusticia, yo he embiado por vos, por la razon que vos dira el Vicecancellor.* Qui eadem repetens, quae Caesaraugustae dicta fuerant, permulta verba contra sententiam in ea ciuium causa latam denuo facere coepit: Iustitiaeque Aragonum nimiam in ea ferenda celeritatem vehementer exprobrare. Nec dum ea ad extremum usque persequutus fuerat; cum Rex, interrupta illius oratione, ad hunc modum eundem Iustitiam est affatus. *Iusticia, hoc en buena manera os lo digo.* Quae verba continenter ab eo ter, aut quater repetita fuerunt: quasi vellet, illa non tam exprobrandi causa, quam commonendi gratia, dicta iudicari: vel fortasse cuperet meritam sibi gratiam ab eodem Iustitia memori mente persolui; quod Rex tam lentè sustineret, quae ipse in Magistratu decreuerat, ut Regi visum fuerat, iniuriose. Attamen ille, quod se, ut fas erat, humilem, & urbanum Regi exhiberet; quoties eadem sibi verba proferebantur, osculans Regis manum, his verbis curabat illius benevolentiam captare. *Yo vos lo tengo Señor en gratia, è merce: que mas son estas paraulas de padre, que non de Señor.* De reliquo autem, quod ad remanet, nec quidquam laxari passus est ex eo iure, quo erat astrictus; ut meritò quidem praecclarum hoc ipsius factum à nobis hoc loco propositum fuerit ad imitandum: quandoquidem non furiose, aut petulanter, sed prudenter, grauitè & venustè in proposita sententia permansit; ipsam verò venustatem admirabili quadam constantia, generosaque animi fortitudine decorauit. Rex autem Ioannes cum bona gratia dimisit. Cui vniuersa iam ciuitas, ac totum ferè Regnum, quasi suis sedibus conuulsam, ad complectendam suam conseruatorem procedere obuiam festinabat. Proditur autem Regem ipsum, cum à suis agigaretur; ut vehementius in Iustitiam Aragonum insultaret, respondisse: *Que por poder que ellos hauiessen, non lo farian barallar con el Iusticia de Aragon.* Perinde ac si apertè omnibus protulisset, se minimè cum eo Magistratu velle contendere, cuius ope fuerat in defendenda generali Regnorum Gubernatione contra patrem, ut diximus, subleuatus. A suscepta igitur narratione huc digressus sum; eo consilio, ut istius Regis facilitatem, & mansuetudinem indicarem: praecipue verò, ut intra nostrarum rerum narrationis cursum, aliquibus propositis exemplis ostenderem, Magistratus Iustitiae Aragonum dignitatem, & vim: quod nostro potissimum muneri incumbit. Ita enim, factis ipsis perispectis, & cognitis, facilius ipsius amplitudo poterit ponderari: cum rerum euenta plerumque magis arbitremur, quam ipsas causas queri oportere. Sed ne nostra longius aberret oratio; Rex Ioannes ex Violante Regina filios habuit, Iacobum, ac Ferdinandum; qui infantuli obierunt: filiam autem Violantem; quae A. D. iix. Kal. Iunii, Ann. Chr. mcccxcii. Ludouico Andegauensi Duci nupta fuit: quorum postea filius Ludouicus, Calabriae Dux, Regalem hereditatem appetiuit, post Martini Regis mortem: quae nostris quartum, ut mox dicemus, Interregnum attulit. Huius autem Ioannis Regis tempore, ut hoc Diuino fauore illud etiam illustretur, A. D. vi. Non. Mart. Ann. Chr. mcccxcix. ad Orbem flumini ripas in suburbano, quo nunc Caesaraugustae coluntur, loco Diuae Eneratis, & Sociorum sancta corpora inuenta fuere: quae ibidem ita abditè latebant, ut nec maxima diligentia inueniri antea potuissent. Atqui tunc cum terra effoderetur, fortuito, vel potius Diuino beneficio deprehensa fuerunt: indeque nobis celebre Festum constitutum quod nunc quotannis sub *Inventionis Sanctae Engratiae* nomine veneramus. Sed ne Ioannes Rex penitus hebesceret, & langueret in ocio; nonnulla bella commouere coactus fuit aduersus Gallos, Cataloniae infestantes: illud verò grauissimum, quod in Sardiniam indici oportuit ad restringendam quorundam sceleratorum conspirationem. Quibus postea, mortuo hoc Rege, à Martino, ipsius ex fratre nepote, superatis, deuictisque tamen ea omnis Insula fuit in Regiam potestatem redacta: verum cum caelo, ac loco calamitosissima sit, immatura ipsius Martini morte Rempublicam nostram ad dictum quartum Interregnum adduxit. Demum Ioannes Rex venationi deditus plus, quam oportuit, in ipsa venatione decessit. Ad Foxanum etenim nemus ob eam causam profectus, iuxta opidum Vriols, cum ex equo cecidisset, mortuus fuit inuentus A. D. xiv. Kal. Iunii, Ann. Chr. mcccxcv. seu, ut aliis placet, anno sequenti. Eius corpus ad Populeti monasterium delatum fuit Martini fratris, qui ei successit, iussu. Istius verò Ioannis Regis tempore plurimae Iudaeorum per-

1392.

1395.

fidæ gentis Synagogæ à tumultuantibus populis deletæ sunt, quòd non possent iam amplius, vt dicebant, eorum nequitiam, ac nefaria crimina sustinere. Ioannes autem Eximini Cerdanus longius ætate processit. Diu enim post, Magistratum & sapientia summa administravit, & fide. Ac ne illud omittam: nonnulli apud nos Fori vigent, qui sub hoc Rege editi fuerunt in Comitibus ad Montionem habitis Ann. Chr. MCCCXC. In quibus præcipuè ipsius Iustitiæ enituit industria, Anno vero Chr. MCCCXCIV. Petrus Luna, Ioannis Martini Lunæ, & Domnæ Mariæ Petri Gotoriæ filius, è Diacono Cardinali Sanctæ Mariæ in Cosmedia, à Cardinalibus obedientiæ Clementis, A. D. III. Kalen. Octob. Auinione Pont. Max. salutatus, Benedictus XIII. in sua obedientia dictus fuit, diuturno schismate Ecclesiam Catholicam occupante. Quòd si iurè tanto muneri, quietis aliis temporibus, præfuisset (qui summus in eo fuit sanguinis splendor, animi magnitudo, & doctrina) præstitisset multa laudibus, & præconiis digniora. Eius autem me hoc loco obliuisci haud decuisset: tum quòd ex nostratibus sit, è nobilissima, & amplissima Lunarum familia, qua nulla illustrior in Hispania, Regali excepta, visa est: tum etiam quòd ipse aliquando postea, Magistratum hunc in amplo quodam honoris gradu collocarit. Sed de his suo loco. Nunc ad Martinum Regem.

MARTINVS, ARAGONVM REX XXI.

IAM verò vt paulò altiùs dicere ordiamur de eo, ita enim res postulat; Petro III. patri charissimus fuerat: ab eoq; iam pridè Exerica ditione sub Comitatus nomine honestatus; ac Magni Aragonii Connestabuli munere insignitus. Illud autè Connestabuli munus apud Catalanos olim, Senescalia appellari consueuerat; apud nos verò non Regis, quemadmodum nonnulli prodidère, sed Regni Aragonũ, vel Aragonum tantummodò Maiordomia: cuius diuersa apud nos multiplicatio fuit. Ad hos itaq; tam amplios honores, quibus pater Martinũ hunc filium viuens decorauerat; magna etiam à Ioanne fratre Rege, quamprimũ regnare cœpit, facta est accessio: siquidem eum Momblanci ditione, & illustri ab ea Ducis Titulo assumpto, ac dignitate honestauit. Martinus ergò dum Regale munus adsciuit, his honorum gradibus erat ornatus: vt Magnus Aragonum Connestabulus, Exericæ Comes, ac Momblanci Dux vocaretur. Idque patris, ac fratris claro, & legitimo, vt diximus, iure. Vxoris verò, qua summo loco nata erat, penè æqualium, ac forsàn maiorum ditionum imperio potiebatur. Comitatum namque, Lunensem, & Segobrigensem, tractum obtinebat. Erat enim vxor eius, D. Maria Luna, D. Lupi Lunæ, Lunensis Comititis filia, ac heres. Cuius patrimonium lautum fuit, & amplissimum. Nam præter Lunensem ipsum Comitatum, à quo clarissimæ Lunarum familiæ nomen sumptum fuerat; plurima alia in Aragonum Regno copiosa opida continebat: in Valentino verò Segobrigam ipsam, nunc Segorbem, antiquam, & nobilem ciuitatem, locaque eidem contributa. Ac ne nos hoc loco sermo de laudibus ipsius Comititis Lupi conticescat; fuit is altus, & excel-lens vir; omnium in Hispania Ricorum, quos vocabant, hominum clarissimus, ac nobilissimus: potens, & locuples: summo Lunarũ genere natus. Violantè, vt meminimus, Iacobi II. Regis filiam vxorem duxerat. Sed ea sine prole decedente, in coniugè acceperat Briandam Agaouthiã, Beltrandi Agaouthii Comititis filiã: quæ fuerat propinqua cognatione paterna cum Clemente V. Pont. Max. valde coniuncta. Ex ea Lupus Comes duas filias susceperat: Mariam; ac Briandam. Mariam quidem natu maiorem, heredem testamento reliquerat: dummodò nullis se locari nuptiis liceret, nisi interueniente, & approbante clarissimo illo, nulla vmquam satis digna laude celebrato, Egidio Carrillio Albornozio, Toletano Archiepiscopo S. R. E. Cardinali Sabino, ac sæpius in Italiam Legato: qui fuerat Garfiæ Aluari Albornozii, & D. Teresiæ Lunæ filius: maximaque ipsius Teresiæ causa, Lunensi Comiti cognatione deuinctus. Eum ergò Lupus Comes filiarum orbitati tutorem instituerat: edicēs; vt ea omnis Mariæ filix dos, si sine Cardinali tutore auctore diceretur, nulla esset futura. Rex autem Petrus III. Cardinalis gratiam aucupatus, Mariam sibi nulum comparauerat: eamque huic Martino filio Ann. Chr. MCCCCLXXII. desponderat. Amplissimo itaque Lunensis Comititis patrimonio aliis Martini ditionibus subiuncto. Martinus ipse ditissimus, & locupletissimus factus fuerat. Iam verò ex Maria vxore filios susceperat: Iacobum; Ioannem; Martinum; & Margaritam. Iacobus quidem, Ioannes, & Margarita paruuli decesserant. Martinus autem filius, vt parentibus is quoque cumulus honoris, & dignitatis accede-

ret; Ann. Chr. **MCCCXC.** vxorem duxerat Mariam, Federici, & Costantiæ, Sicilia Regum, vnicam filiam, & heredem: quæ Trinacriæ Regina vocabatur, Athenarumque & Neopatriæ, vt loquimur, Ducissa. Sicilia namque adiacentibusque Insulis, quarum tunc Maria potiebatur, Trinacriæ nomen impositum fuerat tunc, cum Federicus pater, ac Ioanna Neapolitana Regina conuenerunt de acerrima illa, tot antea seculis agitata, Siciliensis imperii contentione. Verùm Federico mortuo, cum nonnulli Siculi nequiter profolientes, in Repub. violanda fraudes inexpliabilis concepissent, Marizque Reginz pupillæ palam conati essent adimere patrias fortunas; cumque ea diu ab ipsis quasi seruitute oppressa iacuisset: clara tandem, & insigni aliorum virtute, quorum fidelis sibi opera nequaquam defuit, Maria ipsa liberata, Martino nostro huius Regi, Momblanci tunc Duci, tradita fuerat, vt Martino eius filio matrimonii dignitate coniungeretur. Nam vtriusque illorum, patris scilicet cognita virtus, ac filii mirifica indoles, & firma expectatio, Reipub. defendendæ, ac pristinz dignitatis recuperandæ non dubiam, aut tenuem, sed certam, & pænè exploratam Siculis ipsis ostentarat spem. quorum studiis factum fuit cumulatè satis. Erenim cum Martinus pater, Momblanci eo tempore, vt dictum est, Dux, celebratis filii, ac Reginz Trinacriæ nuptiis, magnas militum copias, filiumque ac nurum ipsam, secum multis instructis nauibus, Ann. Chr. **MCCCXCII.** Siciliam transportasset: illius aduentus, præcipuè verò animi virtus, ac fortitudo, impudicam illam seditiosorum hominum impudentiam vehementer represserat: quæ nulla alia quidem re tam diu alta fuerat, nisi suorum impunitate scelerum diuturna. Itaque dum Ioannes Rex funesto illo casu extinctus interiit: Martinus frater in Sicilia aderat his rebus, molestis sanè, & operosis, verùm tamen magnanimo Principe dignissimis, implicatus. Eas hoc loco tot verbis sum persequutus: ne in præteritis quidquam relinquerem, quod ducerem sciri oportere: quandoquidem huc vsque continuatam vniuersarum rerum nostrarum narrationem protraximus. Nulla igitur superstite Ioannis Regis virili prole, Martinus frater, Momblanci Dux, qui felix ad casus, fortunaque iudicabatur, cum secundum vitæ suæ cursum sine vlla hætenus offensione in omnibus semper rebus tenuisset: totius Regiz Aragonum ditionis subrogatus fuit heres; idque tum auito, & antiquo iure, tum etiam fraterno. Frater enim eum testamento heredem instituerat. Secus certè ac decreuerat pater Rex. Ipse enim constituerat: vt si fortè Ioannes, masculis filiis orbatus, moreretur; non Martinus frater (quod mirandum est, cum eum valde diligeret) sed Ioannis filia, quæcumque existeret, natu maior, Regiam omnem hereditatem adiret: veterem illam causam reuiuiscere studens, quæ fuerat tot malorum semen, ac stirps, dum ad filiam Costantiæ, quemadmodum explicauimus, Regnorum successionem deferendam ambierat. Quo enim tunc iure Costantiæ nixæ, Regnorum gubernacula prendere concupierat; eodem prorsus nunc Ioanna, Fuxensis Comitissæ vxor, ad paternam ditionem capeßendam summopere nitebatur. Neque verò illius maritus, Fuxensis Comes, satis sibi duxerat futurum, quòd ea de re per ciuilem iuris disceptationem contenderet, nisi per vim etiam decertaret; nec iure, aut legibus, sed ferro tantum, & armis se vinci passurum referebat. Ea propter repente in Cataloniam inuasit. Deinde in Aragoniam tendens, subito omnia disturbauit. Atque cum ex Petri III. Regis præscripto, ista modò oriretur contentio; visum est planè illius acerbiter naturæ eò tandem vsque durasse, vt qui viuus omnia peruertisset, mortuus etiam noua moliretur. Præterea vt huiusmodi successionis opus in dubium magis, incertumque reuocaretur; Regina Violans, recens Regis vidua, se à Ioanne marito prægnantem esse relictam firmissimè asseuerabat. Illud quoque maximum accedebat incommodum: quòd Martinus eo tempore in Sicilia aderat negotiorum, quorum mentionem fecimus, laqueis irretitus. Is motus temporum visus est, tantaque rerum perturbatio in istius Martini Regis regnandi initio. Verum nostri nequaquam iudicarunt fore se causæ, & officio suo facturos satis, etiamsi absentis Regis certum, ac legitimum ius solita sibi fide tutarentur: nisi eò tunc melius, quòd præsens ad imperandum non esset, maiori diligentia, & cura saluum illud, atque integrum, ad ipsius reditum, reseruarent: præsertim cum ea omnis Fuxensis Comitissæ causa, ab omnibus & caduca, & friuola, nullisque defixa iuris, aut iustitiæ radicibus censeretur. Itaque vniuersi totius Regni Ordines, Iulio mense eiusdem Ann. Chr. **MCCCXCV.** quo Ioannes Rex obiit, exhibitata prorsus ea Comitissæ Fuxensis sententiæ & explosa, Martinum, concordibus omnium animis, lætisque acclamationibus Regem declararunt. Deinde legatos, tum ad eum, vt ventis, ac remis in patriam

triam omni festinatione properaret; tum ad ipsum Comitem decreuerunt, eidem suadentes, vt sponte ad Martium, propenderet Regem agnoscendum, priusquam ad ipsum inuitus premeretur. Neq; illam ad defendendum absentis Regis ius, omnium Ordinum concordia, quam videbat; absurdè, temere, aut frustra, sed consideratè, & propè se crederet esse inuitam. Vsq; eò tamen ipsius insania prorupit: vt his omnibus spreis, Regem se à suis saluari stultè, & arroganter iubèret. Necnon & nonnullis Francorum aduentitiiis copis coactis, hostilem in modum omnia diuexans, postquam plurima Catalonia loca occupauit, ad insignis Balbastrensis opidi muros, Nouembri mense castrametatus fuit: quòd eum locum, quia Pyrenæos montes attingit, ad suppetias sibi è Gallia ferendas aptissimum fore constitueret. Nostri hisce Comitibus Fuxensis conatibus obuiam itum iri oportere statuentes; vt cum domi, tum etiam militiæ debitam fidem, ac diligentiam præstarent, maximum illico exercitum compararunt. Cui omnium consensu imperator præpositus fuit, Petrus Vrgelitanus Comes, nobilissimus, & clarissimus vir, cum ipso Martino maxima cognatione coniunctus. Erat enim Regio sanguine ortus; filius Iacobi, Petri IV. fratris germani, ab eo, sicut dictum est, veneni suspitione interempti. Ob quas causas videbatur habere ex se se in ipsos milites legitimam non modò auctoritatem, sed quodammodò etiam imperium. Is ergo de obuiam itione ita fecit, quæ admodum à nostris statutum fuerat. Quamprimum autem dare operam cœpit, vt auxiliariis Francorum copiis introitus omnis prohiberetur. Sic enim bellum hoc quam celerrimè videbatur felicem exitum habiturum; cum Fuxensi Comiti nullus patere aditus posset, nisi ad fugam. Ac in eam protinus ille se, ac libenter coniecit. Nam huiusmodi consiliorum rationem attulit statim ad eum non aliquis ex prælio nuntius, sed creber suorum rumor, timoris, ac periculi plenus. Per Nauarram autem Pyrenæos transcendens spe vacuus in patriam remeauit. Balbastrenses enim, forti animo, & constanti, summis obsidionis periculis obstiterunt, tam cì o euauere stulti omnes mimici illius Regis conatus. Ceterum quòd ad Violantis Reginae grauiditatem attinebat, prudenter quoque prouisum fuit. Ne qua enim suppositi partus suspicio subesset; quatuor adhibita fuerunt matronæ optimates, quæ assidue cum eadem versarentur, illius fœtus fideles testes futuræ. Haud multos tamen post dies ipsa Violans illam penitus præcidit spem, quam se in aluo prædixerat retinere, à marito Rege mortuo commendatam. Palam namque se minimè prægnantem esse renuntiavit. Iam pridem autem, siquidem A. D. v. i. Kal. Jun. eiusdem Ann. ∞ cccxcv. 1395, simulatque Ioannes Rex mortuus fuit; D. Maria Luna, Martini vxor, prudentissima, & diligentissima femina, Barcinonæ, vbi aderat, Regium sibi nomen, marito absentis, vt diximus, iure vendicauerat. quasi etiam tunc omnem illam Fuxensis Comitibus quaestionem irrideret: Violantis veò Reginae grauiditatem, fictam, & commentitiam esse præsentiret. Cum ergò, vt ad Martinum redeamus, de morte Ioannis fratris in Siciliam allatum esset; tamen si publicis nostrorum literis, maximeque ingenti legatorum sollicitudine vrgebatur, vt reditum suum in patriam festinaret: nihilominus moram sibi interponendam è Sicilia decedendi constituit, donec instituta rei expediret exitum gloriosum, quem sperabat. Gratum autem omnibus dabat responsum, se, quatum susceptorum negotiorum ratio paterecetur, suum maturaturum aduentum; anxioq; & sollicito, nec sibi ignoto, nostrorum amori, amore etiam grato, & beneuolo responsurum: quo facturum omnibus satis, confidebat. Sed interuallo haud longo interiectio, vniuersum Siciliae Regnum pacatissimum reddidit; singularique sua fortitudine, Reginae dignitatis auctoritatem, quæ fuerat apud maiores, filio, ac nurui Regibus cumulatè restituit. Demum, in patriam rediens, Barcinonæ summa alacritate, & lætitia. A. D. v. i. Kal. Jun. Ann. Chr. mcccxcvii. à Catalanis exceptus est; eamq; urbem ouas, ac propè triumphantem introuit, quòd tutum Siciliae Regnum bellica sua virtute præstitisset, fratrem namq; Regiam possessionem occuparet tantæ hereditatis, & gloriæ. Nostri eidem statim celeberrimam gratulationem decreuerunt, & Siciliae rei tam benè gestæ, & optati sui, prosperi, & felicis aduentus. Eundem autem vehementer obrestau sunt, ne Regale munus exerceret, donec prius CæsarAugustæ Regiis decoraretur Insignibus, patriasque leges, ac libertates more solito stabiliret. Maiores namque nostri permagni suâ, ac nostra interesse putauerunt, attentos semper animos ad decoris conseruationem tenere. Martinus Rex benignum his rebus responsum dedit: aduentum suum in nostram Urbem celerem fore, dum se Barcinonæ ex summo itineris labore paululum recreasset. Deniq; Non. Octob. eiusdè An. mcccxcvii. Dominica quadâ die CæsarAugustâ ingressus est, tantæ multitudinis cœcurfu ad eum alacriter excipiendum facto; quam capere potuit

ipsa vrbs. Eodemque die, assidente, vt moris est, Iustitia Aragonum, Ioanne illo Eximi-
 ni Cerdano (qui eo tempore dictum Magistratum gerebat) in eius certa iam verba soli-
 tum Iusurandum iurauit: Se omnia nostra libertatis iura diligentissimè seruaturum. Se-
 1398. quenti verò An. Chr. ∞ cccxcix. generalibus Comitibus ad eandem urbem indictis, A.
 D. III. Kal. Maii idem ipse Rex, in solio sedens, ante Aram Templi maximi, celeberrimam
 illam habuit concionem, tot floribus nostræ antiquitatis conspersam; qua gratiam
 præstite operæ, dum eo absente Regnum sibi integrum reseruatam fuerat, cum
 summa gentis nostræ fidelitatis laude coniunxit. Eam liquidem nos non ab aliis nationibus
 accepisse, sed arripuisse ex natura ipsa, longè dilatata oratione, magnaque commemoratione
 antiquitatis, ac exemplorum adhibita prolatione, copiosius indicauit. 10
 Varios deinde casus percurrit novos, ac veteres: in quibus nostri bellica etiam virtute,
 ac rei militaris peritia, aliis gentibus multum præstiterant. Nuperrimè tandem affirmavit,
 se dum in Siciliam delendæ tyrannidis causa perrexisset, perpusilla vix Quingentorum
 nostrorum manu, ingentem Quatuor millium, & plurium Siculorum Equitum aciem profligasse.
 Cumque ad eam rem exemplis vteretur multis, veterem illam dicendo renouauit Iaccensis,
 ac Suprarbiensis imperii expugnationem: à qua, tanquam à fonte, & capite, vniuersarum rerum
 nostrarum dignitas dimanarat. Atque hoc mirificè conuenit earum à nobis traditæ rationi.
 Postquam autem hæc omnia late, ac fuse persequutus est, solitumque fidelitatis iuramentum
 sibi à nostris fieri postulauit: vniuersam argumenti sui sententiam hac peroratione
 conclusit; Vti Martino filio, Sicilia Regi, quamquam absentem (ea enim inusitata, & noua res erat)
 Regnorum omnium successio post longam ipsius vitam, eadem fide interposita, deferretur.
 Id nostri libentibus animis concesserunt: frugi tamen prius, nec incallida, posterius temporis
 prouisione interiecta; ne aliquando istius casus, cum sponte fieret, ad alium similem casum,
 necessaria fortè consequentia notaretur. Hisce ergo rebus constitutis, nonnullisque
 legibus promulgatis: Comitibus ea peracta fuere, summaque Regis, ac Regni consensione
 laudata. Sed melius hæc notata erunt vulgaribus literis, quam Latinis. Quam obrem
 eadem infra, vernacula nostra lingua, proferemus. Ceterum cum Martinus Rex,
 aliquibus de causis, se coronari in id vsque tempus distulisset: diem tandem certam
 destinandam duxit ad eam rem; Cæsaraugustamque primarios viros, ab exteris etiam
 1399. nationibus, conuenire. Idibus ergo April. Ann. Chr. mcccxcix. in Templo maximo
 coronatus est, & à Garzia Ferdinandi Heredia, Cæsaraugustano Archiepiscopo, sacro oleo
 perunctus: nec multos post dies D. Maria Luna Regina iisdem prorsus insignibus
 decorata. Quæ sollempnia, ac iusta ludorum summa cum cærimonia ab ipso Rege
 celebrata fuerunt; vt noster Surita testatum reliquit: qui hæc omnia, quæ ego
 nunc percurro, vberius ac fusius, quemadmodum cetera, in suis Annalibus pertractauit.
 Ad ea autem celebranda tantam Optimatum, Equestrium, ac Plebeiorum multitudinem
 fuisse perhibent congregatam: vt nullis vquam Comitibus ipsa vrbs tanta celebritate
 omnis generis hominum floruisse. Verum dies illi pro Festis funesti præne extiterunt.
 Villanouanus enim Vicecomes D. Petrus Ladron Cheluzæ Valli dominabatur
 40 intra Valentinis fines constitutæ: sed quæ tamen nostris Aragoniis legibus subiacebat.
 Valentinenses verò Magistratus iam pridem, viuentem Ioanne Rege, eam omnem
 peruerterant iudiciorum rationem: quæ iam inde ab ipsius Valentini Regni expugnatione
 fuerat, quemadmodum demonstrauius, iisdem, ac nonnullis aliis opidis constituta.
 Itaque Vicecomes ipse hanc iuris læsionem statuens sibi, ac suis esse nocentissimam,
 cum ex præscripta lege, veterique consuetudine, suæ, ac subditorum lites accommodandæ
 essent ad Fororum Aragonum formulas: sæpenumero Ioannis, ac Martini, Regum fidem
 prece humili, ac supplici fuerat obtestatus: ne paterentur ius suum ea iure tantopere
 violari. Cumq; nihil profecisset quotidianis huiusmodi iactatis querellis; ab eodem
 tandem Ioanne Eximini Cerdano Iustitia Aragonum depoposcerat (eum enim sciebat
 sibi, & suis & debere, & posse opitulari) vt peregrinæ huic Valentinorum infolentia,
 Magistratus interponeret auctoritatem, & vim. Iustitia Aragonum iudicans petitionem
 illam aptè esse coniectam, Interdictionem solitam concesserat; Valentinensesque
 Magistratus, qui noxii dicebantur, præscripta die iusserat adesse coram se, de officii
 suis responsuros. Sed ii neq; citati comparuerant. Imo id pro nihilo putantes, grauiora
 adhuc, acerbioraq; fuerant moliti. Iustitia Aragonum, solito suo facetiarum, & vrbani-
 tatis lepore, istius facti vindicationem in commodius tempus distulerat, quo posset
 Reipub. magis prodesse: ne se fortè, vt erat prudens, ac prouidus, eò dimitteret, vnde
 nullus esset Valentinis ipsis, ac nostris etiam fortasse, nisi exitialis exitus futurus. Tam-
 diu au-

diu autem conuiebat; ut omnes crederent, pristinam illam animi sui fortitudinem, non
 iam diuturno aliquo, sed sempiterno fuisse somno confopitam. Cum igitur ad eam
 Festorum celebritatem, in quibus Martinus Rex Insigne Regium susceperat, Valenti-
 norum legati conuenissent: Iustitia Aragonum tenens, quam optabat, occasionem, ne
 iam amplius illius tarditatem expectaret: omnia eorum bona, illatarum iniuriarum pi-
 gnora, Magistratus auctoritate, occupauit. Hinc maximi tumultus excitati sunt. Rex e-
 nim adeo id acerbè tulit, ac molestè, ut natiua sua lenitate deposita, nouus iam homo, ve-
 hemens, ac ferox, non mitis, aut blandus, ut antea, videretur. Illud tunc factum dictum
 à Regis Medicis idem Iustitia sibi dictum fuisse perhibet, quod hoc loco anne&endum
 10 statui: operæpretium namque me facturum existimaui, si seriis hisce rebus veteres interdum
 nostri, & vrbanis sales accederent. *Por esto el Señor Rey Don Martín fue muy sañoso,
 è congoxado contra mí. E me dixerón los Medges suyos, que yo era el millor Medge de la tierra:
 que auia feyto tornar el dito señor Rey de fleumatico en colerico.* Edicto tamen Iustitiæ A-
 ragonum parendum fuit; ipsiusque Magistratus præsidio, Vicecomitis, & suorum
 causæ in antiquum statum restitutæ: quo pacto Iustitia Aragonum temporis oportu-
 nitatem expectans, sapientissimè totum id, quod nostro iuri diminutum fuerat, ex-
 quauit. His ergo rebus ita constitutis, quæ maximam perturbationem attulerant, eâ
 Comitibus sedate, ac placide dimissa fuere: omniaque apud nos otii, ac pacis plenissima.
 Verumtamen nec diu postea factum est, ut incredibili, qua omnes fruebantur, lætitiæ
 20 voluptate carerent. Tristes enim è Sicilia huntii vna die, atq; vna literarum significatio-
 ne venerunt, de morte Mariæ Reginae, ac Petri filii, Martini nostri Regis nepotis: ad
 quem Aragoniam vniuersam ditionem, cum Siciliensi Regno coniunctam, peruenturâ
 fore putabatur. Is fuerat A. D. xv. Kal. Decemb. Ann. Chr. ∞ cccxcix. Siciliæ natus;
 Ann. vero Chr. mcdi. obiit: eodemque anno Regina mater, Martino ipsius marito,
 totius Siciliensis ditionis herede constituto. Ex quo iam tempore vniuersæ res no-
 stræ penitus visæ sunt ad quartum Interregnum procliuës. Etsi enim Martinus idem Si-
 cilie Rex secundam illico Ann. Chr. mcdii. duxit vxorem, Blancam Caroli Nauar-
 1402
 ræ Regis filiam: simili tamen fatali casu, Augusto mense, infantulus eorum filius, cui
 Martini etiam nomen inditum fuit, mortem obiit Ann. Chr. mcdvii. Quo et-
 1407
 iam anno D. Maria Luna, Aragonum Regina in Villa Regali, Valentinenſi opido, mor-
 tua est. Ipse verò Martinus filius Siciliæ Rex, nec diu postea iisdem certè finibus gloriam
 suam, quibus vitam, ac immaturam ætatem terminauit. Nam in Sardiniam pro-
 fectus ad restinguendam quorundam sceleratissimam conspirationem, gloriosam
 tandem victoriam consequutus, ad Callaris ciuitatem cælo, ac loco calamitosam vii.
 Kal. August. Ann. Chr. mcdix. non tam morbo, quem ex labore contraxerat, periit,
 quam funestæ pestis vi, ut extremum spiritum quasi in ipsa effudisse victoria visus sit,
 1409
 cum non satis diu nec naturæ vixisset, nec gloriæ. Cuius interitus incredibilem no-
 stris intulit mœstitiâ, & quod sine filiis legitimis decessisset, patri verò habendorum
 vix firma aliqua expectatio maneret, propter nimiam corporis crassitudinem. Ad au-
 40 gendum enim dolorem, hos etiam rarioreſ casus Martini Siciliæ Regis obitus habebat:
 ita ut vix consolabilis videretur. Ea est humanarum rerum volubilitas. Qui enim patris
 futurus heres putabatur, patrem testamento amplissimæ Siciliensis ditionis heredem no-
 minatim scripsit. Tunc Martinus pater, Aragonum, & Siciliæ Rex vocari coeptus, ac A-
 thenarum, & Neopatriæ Dux. Neq; verò ipsius morte, ut omnes crediderant, sed Mar-
 tini filia ea facta fuit Siciliensis Regni cum Aragonensis imperii maiestate coniunctio.
 Ex duabus autem concubinis filium, ac filiam reliquerat Siciliæ Rex: filiam quidem
 Violantem, quæ postea Nieblæ Comiti nupta fuit, ex Agathusa Siciliensi femina susce-
 ptam. Ex Tarsia verò, itidem Siciliensi, Federicum: qui eodem testamento Comitatus Lu-
 50 hensis heres institutus, vniuersam Regnorum successionem appetiuit post Martini, au-
 Regis, ad quæ iam properamus, interitum. Illud etiâ est maximè in rão, tamq; præcipiti
 Reip. casu dolendum, quod Martino Siciliæ Regi de tam amplo Regnorum patrimonio
 nec iter quidem ad auita maiorum sepulchra relictum fuerit. Callari enim sepultus iacet.
 Martinus pater, cui secunda fortuna tot Regna fuerat elargita, aduersa verò viuo, & vidè-
 ti, Regiæ totius sobolis occasum; ne ea penitus interiret, non tam senio, quam corporis
 infirmitate confectus, A. D. xv. Kal. Octob. eiusdem Anni mcdix. Margaritam Pra-
 1409
 desiam, Regio genere natam, vxorem duxit. Sed cum ex ea nullam prole susciperet, nec
 suscipiendam speraret; se viuento, ciuilem disceprationem esse voluit de futuræ suc-
 cessionis iure. Maximè enim exoptabat Federici Lunensis Comitis, nepotis sui, causam plus,
 quam ceteras omnes valere, saltem in Siciliensis Regni possessione: ut si iam immaturus

ille interitus Martinum filium à Regia hereditate abstulisset; in ea saltè parte liceret modo, has eius reliquias in posterum remanere. Verùm Vrgelitanus Comes Iacobus, quòd rectam duceret originè à Regia Aragonum virili stirpe, haud pariebatur se ea de re iniuris aliquam contentionem vocari. Imò, quia debere se statuebat sine aliqua dubitatione vniuersæ Regiæ hereditatis potiri, generalem illius Gubernationem fidenter postulauit: perantiquum quidè, vt dictum est, Regiæ successionis signum. Rex autè illi nõ solum eam, sed & Proregis in Aragonia munus impertiuit: non quasi ea re cuperet id illi concedere, quod expetebat (odio enim non recenti, sed diuturno, ac veteri in eundem flagrabat) sed vt furentis hominis à sese depelleret importunitatem: quæ valde sibi molesta erat. Ille verò, qui iam ab eo tempore facere studebat initium Regiæ dignitatis prestandæ; omni ope, & operâ enixus fuit: vt Iustitia Aragonum solitum à se iuramentum reciperet. Nam nisi eo in ipsius manibus factò, muneribus ipsis fungi non licebat. Verùm Iustitia Aragonum, Ioannes Eximini Cerdanus, non incallidè fuit tergiuersatus. Iustam enim excusationem adhibebat: fuisse se à Deputatis Regni, ne id faceret, interpellatum; quòd affirmarent, Comitem ipsum nequaquam muneribus istis iuxta nostras leges poruisse præponi. Vrgeli verò Comes de obiectis nihil confitebatur. Quamquam autem vehementer instabat: Iustitia Aragonum sibi prius cunctandum proposuit. Sed antequàm sententiam protulisset; tristes nuntii allati fuere, Martinum Regem Barcinonæ, A. D. II. Kal. 1410. Jun. An. Chr. MCDX. vitam cum morte commutasse. Quo misero, ac fatali casu vniuersa Resp. nostra ad quartum Interregnum adducta est, eaque omnis Vrgelitani Comitis, ac aliorum competitorum contentio ab armorum strepitu ad forensè disceptationè, non sine magna, & immortali maiorum nostrorum laude, reuocata. Martinus enim Rex tametsi commonefactus suum eam de re iudicium ferre recusauit. Populeti tandem sepultus, orbatam partiam reliquit splendida illa, ac generosa Aragonum Regum virili stirpe: in quam, tanquam in vnâ arborem, tot Regum tam admirabilem, præstantè, ac penè diuinam virtutem insitam intuemur. Nec intuebimur profectò minorem in iis, quæ nobis percurrènda desunt. vt iure quidem affirmare possimus, ipsius stirpis non truncum modo, sed & ramos, ac folia vberrimos, lectissimosq; immortalitatis, ac gloriæ fructus attulisse. De ipso verò Ioanne Eximini Cerdano Iustitia Aragonum satis multa dicta sunt, ac dicenda etiam supersunt præclara industriæ, ac prudentiæ suæ opera: quandoquidem diuinitus quasi in hæc incidit, de quibus agimus, tempora; vt operosi istius ædificii, quòd tunc nostris extruendum proponebatur, machinator adesset, eodem prorsus modo, quò antiquitus fuerat vltimus ille Aragonensis Comes, tam benè statuendæ Reip. nostræ tot antea sæculis architectus. Sed nunc ad rem.

QVARTVM INTERREGNVM.

Cv m illa itaq; duo imperii nostri lumina, ambo scilicet Martini Reges, immaturam mortem, nulla legitima relicta prole, obiissent: vniuersa cœpit Resp. nostra, quasi nauis quædam in alto tempestatibus fluitans, incerto cursu agitari. Quinque enim prodierunt acerrimi competitores: quorum vnusquisq; Regalem ad se dignitatem pertinere diuerso ab aliis iure contendebat.

1.

Horum primus fuit (vt eos prius numeremus, qui orti erant recto nostrorum Regum virili fatu) D. Iacobus Aragonius Vrgelitanus Comes: qui Martino Rege viuente, generalem, vt dictum est, Regnorum ambierat Gubernationem. Modò tamen Repub. ad Interregnum adducta, fidentius Regale ipsum munus appetebat. Erat autem paterno genere, recto ordine, à Regia virili stirpe profectus. Regis etenim Alfonsi IV. pronepos erat: nepos Iacobi, tertii illius filii; qui dum Costantiæ Petri IV. filia grandiori in Regali successione antelatus fuit, satis firma, quam diximus, veneni suspitione deceffit. Ex Cæcilia autem vxore, Comengis Comitis filia, Iacobus ille Petrum reliquerat filium, Vrgelitani Comitatus heredem: eum nempe, qui Fuxensem Comitè mortuo Ioanne Rege Regnum appetentè armis repulit, & fugauit: sicuti hæc omnia fusius à nobis sunt superioribus in locis pertractata. At Petrus ex Margarita, Monferratensis Marchionis filia, Thadæum, Ioannè, ac dictum Iacobum, filios susceperat. Sed Iacobus à patre Vrgelitane ditionis heres institutus fuit: quòd ambo ii Thadæus, ac Ioannes, grandiores filii, mortui fuissent sine liberis. Atq; eorum alteri (quæ aliquamdiu apud nos fama percrebuit) Iacobus ipse iniusta, ac insana elatus dominandi cupiditate, occultè nimis, & clâ suis manibus necem attulerat. Deniq; Isabellam duxerat vxorem, Petri IV. & Regiæ Forzianæ filia, Regumq; Ioannis, & Martini, tametsi non vterinâ, sororè. His de causis, in ea, quæ tunc

verfa.

versabatur, de Regali adeunda hereditate contentione, ipse Vrgeli Comes alios antecedere videbatur. Cuius apud nos præcipuas partes agebat D. Antonius Luna, Aragonensis Ricus homo nobilissimus: qui tam amplo patrimonio in Aragonia potiebatur, vt per sua ferme opida è Castellæ finibus ad Galliam vsque iter sibi facere liceret. Verum dum se temerè in alieni iuris defensionem immisit, anxiusq; nimis, & sollicitus videri voluit, alieni patrimonii propugnator: nec quidquam ea curatione alteri profuit, & ipsemet sibi, ac suis suorum omnium bonorum dissipationem, atque acerbum inde interitum comparauit. Vna etenim ruina, ac tempestate, & vniuersæ illius opes corruerunt, & ipsius etiam Vrgeli Comitæ: quamquam is potior, vt dictum est, communi omnium opinione, in ea successione causa ducebatur.

II.

Secundus autem erat, Gandiæ Dux, ac Ripacurtiæ Comes, D. Alfonso Aragonius: Iacobi II. Regis nepos: filius Petri, illius quarti filii; qui, quemadmodum exposuimus, beati Francisci instituto addictus, claris vitæ operibus, Valentia obiit. Huic autem Alfonso iam tunc aduersari cœperat ipsa fortuna, cum illi Villienæ Marchionatus, ac Castellæ Connestabulia abrogata fuere: quibus ipse fuerat ab Henrico Rege, Traстамарæ antea Comite, paulò ante donatus. Præterea Violantis Arenosiæ vxoris immoderata nimis licentia, libertasque viuendi, haud sibi comparauerant eam, quæ tantum virum decuisset, claram, ac stabilem auctoritatem. Adhæc tanta erat confectus senectute, vt penè iam desipere censeretur. Eas ob res videbatur ab omni non modò fortuna, verum etiam spe derelictus. In omnium tamen fide, quòd esset rectæ virili Regum stirpi proximè adiunctus, causam ipse suam deponebat.

III.

Tertius verò, qui genus quoque suum ab eadem ducebat Regia virili stirpe, D. Federicus erat Aragonius, Lunensis Comes: Martini Siciliæ Regis ad Callarem mortui ex Tharsia, quam non minima concubina filius. Cui, Martino auo Rege cõtendente, Benedictus XI. I. concesserat, vt Regale munus posset obtinere, ac si esset ex iusto, & legitimo natus matrimonio. Id autem licet fuerat impetratum ad Siciliæ tantummodo Regnum obtinendum, à quo filii illegitimi censebantur exclusi: tamen ad Regalem etiam Aragoniæ ditionis hereditatem adeundam ab iis modò adducebatur, qui ipsius Federici orbitati, cum puer esset infans, ac pusillus, fuerant tutores adscripti. Præter eos etiam Regii omnes domestici, & familiares illius causæ videbantur esse fautores. Verùm tamen cum eam Comitatus, ac Lunensis ditionis successionem cognati appetere propinquiores, nequaquam ea Federicum potiri posse, quòd illegitimus esset, contententes: tot in eius miseri, atq; infelicis fortunæ, procellæ, ac tempestates commotæ sunt, vt in ea, quæ tunc vertebatur controuersia, nullius causa desertior videretur.

III.

At quartus ad Regium Principatum accedebat, Ferdinandus, Castellæ Regis filius: Princeps quidem per se satis cognitus nulla commendatione maiorum. Cuius virtus, eo ipso tempore, laetè splendebat: quòd complura loca à Mauris diruta, & penè deserta, per eum essent recreata. Ex Antequeræ autem illustri opido, quod tunc vi obsessum tenebat, infantis Antequeræ traxerat cognomen. Sed maiorem laudem præstulerat, dum Castellæ Regnum, vltro sibi oblatum, puero Regi, è maiori fratre nepoti, deferendum censuerat. Præclarum continentiæ, & integritatis exemplum. Nam etsi alios vincere magnum est: maius tamen à se semetipso quemquam superari. Hic igitur Infans Ferdinandus ad Regiam dignitatem capessendam hoc vno potissimum nitebatur, quòd esset vltimis Regibus, Ioanni, & Martino, proximiori, quàm ceteri omnes, vinculo propinquitatis coniunctus. Erat enim Eleonoræ, Petri IV. filia, ac Regum Ioannis, & Martini germanæ sororis, filius: quæ fuerat Ioanni Castellæ Regi, Traстамарæ Comitæ filio, quemadmodum suo loco diximus, collocata. Ob id proditur, Martinum Regem, dum, se viuente, de e. Regiæ successionis causa agendum decreuerat, in istius Ferdinandi partem visum fuisse propensiorum. Quod permagni interfuit ad fouendos nostrorum sensus, conciliandosq; animos: plures enim deinde huic sententiæ fauere visi sunt. Inter quos præcipui illius erant adiutores, D. Petrus Eximini Virea, ac D. Ioannes Martini Luna; nobilissimi duo, primarii, & amplissimi viri. Quorum ille erat, clarissimæ gentis Virearum princeps, Ruedæque Vicecomitatus, & Alcalatensi ditioni dominabatur. Hic verò, qui Illuecæ ditionis dominium obtinebat, tametsi erat, D. Antonii Lunæ, cuius supra meminimus, vxoris frater germanus; magis ab eo in hac causa voluntate, ac studiis dissidebat, quàm natura, aut genere

esset diſiunctus. Patruſi autem ſui D. Petri Lunæ, quem diximus in ſua obedientia Benedictum vocari, conſiliis parens, eas Infantis Ferdinandi partes agebat. Benedictus enim præcipuum ſe ipſius dignitatis fautorem conſtituerat. Ideoq; præſens, atq; aliquamdiu apud nos ſedens, ſuam ea in re operam, ſtudiumq; nauauit. Cuius ſumma auctoritas, atq; amplitudo ipſi Ferdinando non parum attulit adiumenti.

V.

Quintus tandem, & vltimus, qui in ea Regia cauſa non iam æqualem aliis, aut parem ſe eſſe, ſed longè ſuperiorem diſtitabat; Ludouicus erat, Calabriae Dux, ac Guiſæ Comes nuncupatus; Ioannis demortui Regis ex filia nepos Violante: quæ Ludouico Andegauienſi Duci, Siciliae Regi aliquamdiu appellato, matrimonii fuerat, vt recensuimus, 10 dignitate coniuncta. Ioanna enim eiſdem Ioannis Regis, ac Mathæ primæ illius vxoris filia, quæ Fuxenſi Comiti nupta, ſtatim in ipſius Martini regnandi initio, ſuper ipſa Regia ſucceſſione eam, quam docuimus, vniuerſæ Reipub. noſtræ attulerat perturbationem; iam pridem deceſſerat ſine prole. Ex ſecunda autem vxore idem Rex Ioannes filiam ſuſceperat Violantem, matrem iſtius Ludouici: qui modo Regale munus apprehendere, hæud minori fiducia, ac ſi ea de re ſolus contenderet, conabatur. Ea tamen omnis ſpes, & ratio, & cogitatio pendebat ex Caroli Francorum Regis oblata ſibi tutela, & præſidio. Ipſe enim Carolus enixè Ludouici cauſam ſuſceperat defendendam, quòd eſſet ſibi propinqua cognatione coniunctus. Ex noſtris verò illius ſe ſtudioſiſſimam eſſe profitebatur florentiſſima omnis Herediarum gens. Vnde genus ducebat D. Gaſias Ferdinandi Heredia, ea tempeſtate Cæſarauguſtanæ Eccleſiæ Archiepiſcopus. In quo præter ampliſſimum hunc tantæ dignitatis gradum, in quo erat locatus, tantæ erat nominis, induſtriæ, ceterorumq; ornamentorum omnium amplitudo; vt apud nos Ludouici nomen ſolus ſuſtineret. Sed cum ſe Vrgeli Comitris cauſæ indicaret animo, atq; armis inimicum; grauiſſimum in ſe eiſdem Comitris, ac ſuorum odium concitauit: quòd tandem in ipſius Archiepiſcopi crudelem, ac miſerabilem mortem erupit.

Hic igitur omnes de Regiæ ſucceſſionis iure inimiciſſimè inter ſe, ac infeſtiſſimè contende-
debant. Neque quiſquam eorum concedebat alteri, vt iure, aut æquitate ſe, potiorem eſſe fateretur. Quin imo in ea cauſa omnes vi opprimi melius eſſe, quàm iuri cedere iudicabant. Inde noſtri ſubito maximum, ac ſummum allatum eſſe periculum, & diſcrimè patriæ cognouerunt. Non enim ciuiles iã ſeditiones afflictabãt Remp. aut de legû, vel libertatum obſeruatione erat tantummodò decertatio inſtituta: ſed de adeunda totius Regii imperii poſſeſſione grauiſſima oriebatur contentio. Quæ tamen ſi valdè timenda videbatur, ac qui illius curſus, aut exitus futurus eſſet: nihil magis noſtri, quàm præpoſteram aliquam vniuerſarum rerum conuerſionem timebant, quæ nouum induceret morè iudiciorum, Remp. publicæq; de priſtino libertatis ſtatu dimoueret: cum humanæ res omnes, ac ipſa Regna, & Principatus per leui ſæpe pendeant momento fortunæ, temporumque inclinatione puſilla. Eoque etiam id magis; quòd noſtrorum Optimatum variæ eſſent, ac diuerſæ, & in varias competitorum partes diuſæ factiones: nulla autem domus tam ſtabilis ſit, nec tam firma ciuitas, quæ non odiis aliquando poſſit, ac ciuilibus euerti diſſidiis. 40

Neq; vero ſpes noſtris vlla oſtendebatur, vt qui tantopere inter ſe animis, ac ſtudiis diſſiderent, vna vniquam poſſent voluntate cõiungi. Nec tot iã incommodorum prouidè alicui cautioni, ſi quæ forſan adhiberi potuiſſet, locus erat. Vrgelitanus. n. Comes Iacobus, quo aderat Almunia loco, à Cæſarauguſta non longè, quã primum ſibi de Martini Regis morte allatum fuerat, generalis Regnorum Gubernatoris nomen vſurpauerat. A quo munere ſe nequaquam abduci paſſurum dicebat, neq; vt cauſa ſua cum aliorum competitorum cauſis contenderet: qui ad ſe ſolum Regiam dignitatem pertinere luce eſſe clariùs affirmabat. Quò autem prope huiusmodi contentio accedebat: eò iam propius grauiora patriæ pericula conſtabantur. Regis autem nomine conſultò, vt proditur, ſe ſalutari in aliud ipſe tempus diſtulerat; vt hoc continentia ſigno noſtrorum ſenſus 50 permulceret: apud quos nefas ſemper fuerat decretum, quemquam ſe Regem ante ſancitas more ſolito leges nominari. Quin & id ipſum Gubernatoris generalis nomen tam cito vſurpaſſe, hoc quoque magni in patriam amoris artificio condiebat: quaſi in eo ipſo noſtris videri cuperet beneficentiſſimus, quòd Reip. penè ſuccumbenti, & aliorum competitorum oneribus, turbulentisque factionibus indigniſſimè oppreſſæ, ſi minus ſua vi, ſuorum ve poſſet, ipſius tandem poteſtate muneris ſubueniret. Sed nota hæc illius calliditas in maius ſui odium retrahebatur. Non enim demiffus iſte, atq; humilis ſermo corruptis eius moribus conſonabat: imo insolentem ſuam, ſuperbamq; naturam extulerat ſanè ſupra modum tanti iſtius insolentia dominatus. Quæ in re quo ſuo-
rum

rum dissimilis videbatur: eo erat illorum in corporis figura, ac membrorum compositione simillimus. Erat enim in eo forma, & species quædam liberalis, ac statura appo-
 sita ad dignitatem: præstans præterea lineamentorum totius oris, & corporis confor-
 matio: ad hæc gestus ipsius ita venustus; vt ars etiam, quæ non erat, atque è disciplina
 motus quidam videretur accedere. Quæ ornamenta cum splendore Regii gene-
 ris, à quo erat profectus, mirificè lucebant; ac complures, præsertim Catalanorum, al-
 liciebant ad sese: quod vnum aliquem se crederent ex mortuis nostris Regibus, exem-
 plum fortitudinis, imaginem continentiæ, atque expressam quamdam, & eminentem
 eorum virtutis effigiem intueri. Verumtamen non abfuit perspicax, qua opus erat, ad
 10 præcauendum prudentia aliquibus ex nostris, qui neutram in partem mouebantur,
 publicumque tantum agebant retinendæ libertatis, ne his voraginibus summergere-
 tur, negotium. Earum verò, atque adeò ventorum huiusmodi duo præcipui moderato-
 res, & gubernatores scientissimi exstiterunt: Egidius Ruiç Lihorrius alter; qui eo tempo-
 re generalis apud nos Gubernationis, vt loquimur, regendæ mutius getebat, eratque
 fortis, ac constans vir, deque ipsa Rep. optimè sentiens; alter vero, quem toties nomina-
 uimus, Ioannes Eximini Cerdanus Iustitia Aragonum, eiusdem Reip. conseruan-
 dæ studiosissimus, ac diligentissimus vir: qui de eadem sæpius, vt iam satis docuimus,
 benemeritus fuerat. His duobus ob suorum munerum dignitatem tempus, ac facul-
 20 tas agendi erat magis propria, quàm ceteris: doloris verò, timoris, ac periculi ea-
 dem erat illa causa communis. Ad eos itaque confugerunt ii, qui integrum defende-
 bant ius libertatis. Omnes autem Cæsaraugustam quatrimum conuenientes, con-
 sideratè rem ipsam agere cœperunt. Inter quos negotiorum tractatione, & vsu, prin-
 cipem locum tenere videbatur Berengarius Bardaxinus, iuris & publici, & priuati valde
 peritus: qui à veteri, & illustri Bardaxinorum familia originem ducebat. Illius autem
 non in sententiis solùm, sed etiam in nutu tanta residebat auctoritas, vt eius domus
 sine dubio totius Regni esset oraculum, & ad respondendum, & ad agendum, & ad
 cauendum omnium peritissimus censeretur: tamen apud nonnullos aliquando sin-
 gularis cuiusdam artificii suspicio imminuebat hanc tantam ipsius auctoritatem, & fi-
 dem. Ad nostrorum autem sermones protinus se adiungens Benedictus, eandem vr-
 30 bem A. D. v i i. Id. Decemb. eiusdem Ann. ∞ c d x. ingressus est. Cuius cōspectu, ma-
 gna ea, quæ plures angebat, de Rep. cura confedit: in hoc enim naufragio colligendo,
 ac reficiendo communi saluti, semper illius consilia reperiebantur esse versata; nec dum
 palam in alterutram partem propendebat. Reipub. igitur omne bonum, eorum, qui ibi
 aderant, sinebatur conuenientia, & concordia. Ex quibus licet plures erant, qui ani-
 mis, & voluntatibus non leuiter dissidebant inter se: omnes tamen (quod perma-
 gni interfuit, neque est in exigua laude ponendum) de Reip. salute vna & mente, & vo-
 ce consentientes, oportere sibi potius statuerunt præsentibus temporibus, ac periculis,
 quàm pristinis suis dissensionibus assentiri: quòd priuatas inimicitias in viris fortibus
 non solum extinguere debeat Reip. utilitas, sed ad maiorem etiam amicitiam traducere.
 Nec decuisset sanè dissoluto prorsus, ac quasi dissipato nauigio, tunc cum maiores erum-
 40 pebant venti, & uiroresque turbines exstebant; quidquam aliud nisi de publicis commo-
 dis agere, & cogitare: cum nemo eorum posset ab ea, quæ tunc concitata erat, formido-
 losissimi temporis tempestate liber, aut securus censeretur, si publica res dilaberetur. Hi er-
 go omnes congressi, quia competitores ad nullam condicionem videbantur accessuri;
 in primis coram inter se sermones eos contulerunt, quos Martinus noster Rex mori-
 ens habuerat eo ipso die, quo excessit è vita, in ea, quæ iam futuræ Regnorum suc-
 cessionis causa pendeat. Etenim quærentibus ex sese, cui post eius obitum Regiam
 hereditatem tradendam censeret; moribundus iam responsum dederat: NEMINI prorsus
 se velle, præterquam ei, ad quem iure, ac legibus pertineret, quasi omnia no-
 50 strorum consilia, atque facta ea in re, ad iustitiam tantummodò, & æquitatem referen-
 da esse, per paucis illis verbis protulisset. Cuius non sententiæ solùm, sed etiam, vt no-
 stri dicebant, Regii præcepti tantam vim esse debere, omnes qui Cæsaraugustæ eo, de
 quo nunc agimus, congressu aderant, decreuerunt; vt omnium mentibus cum ea Marti-
 ni Regis voluntate consentientibus, statim ab ipsis memorent amplissima illa decreta
 facta fuisse.

Omnia sc. omnium armâ contra eum esse capièda, qui in ea Regiæ successionis cau-
 sa, vi, & armis, non autem iure, & legibus decertaret. Competitores autè ipsi, licet ani-
 mis contenderent inter se; ibi tamen consisterent, vbi opus esset. Nec quæ du-
 bia erant, quisquam eorum sumeret, pro certis, aut concessis. Quinimo æquo ani-

mo parere nuntius omnes, rem ad Interregnum adduci; ut vniuscuiusque iure diligenter examinato, momentoque suo ponderato, causa hæc non gladiis, sed litibus ageretur: præsertim cum ea esset, quæ longi temporis, & magnæ, arduæque cogitationis indigeret. De ea autem re omnes ipsi ad vnum ita sentirent: Ut qui iudicium impediret huiusmodi, se sciret contra Rempub. esse facturum.

Quamprimum verò statuerunt, Vrgelitanum Comitem Iacobum, exultantem nimis, præsentemque sibi, de eo, quod temerè usurpauerat, generalis Gubernatoris munere detruendi oportere. Quòd si aliter fieri non posset; Iustitia Aragonum eidem inferret Magistratus manum, & vim. Addebant præterea; quo ad has res obeundas auctoritas maior accederet, totius siquidem Regni consensus: omnes nostrorum Ordines in vnum esse locum congregandos: generaliaque nostris Comitibus iccirco iure esse indicunda. Quamquam enim ea apud nos ex antiquo iure nisi ab ipsis Regibus haberi non possent; tunc cum tanta inerat efficiendi necessitas, rectè posse affirmabant, ad speciem, atque usurpationem vetustatis adumbrari: cum hanc deceat esse rationem consiliorum, quæ rerum, ac temporum sit vicissitudo. Comitibus autem huiusmodi à duobus ipsis, qui ibi aderant, præcipuis Reipub. moderatoribus conuocari debere: Egidio nempe Lihorrio, officium Gubernationis Regente (quem Gubernatorem vulgò appellare solemus, atque ita eum deinceps nominabimus) Ioanneque Eximini Cerdano Iustitia Aragonum: ut prior Regis personam, posterior verò solitam gereret Magistratus. Atque hæc quidem omnia, quæ facienda erant, statim facta, & transacta sunt. Gubernator enim, ac Iustitia Aragonum, quemadmodum fuerat decretum, de communi suorum munerum potestate, generalia totius nostri Regni Comitibus indixerunt: iusseruntque solito more, omnes Ordines A. D. v. Id. Febr. Ann. MCDXI. in Calataiubii ampla, ac nobili ciuitate vt adessent, suam de communi Reipub. causa sententiam dicturi. Ioannes etiam Eximini Cerdanus consue. o sui Magistratus Iuri. firmæ remedio, Vrgelitano Comiti interdixit: ne deinceps amplius eo, cui contra leges præerat, generalis Gubernatoris munere fungeretur: neve expectaret, si id tandem renueret, vt eum reprimere validiores Magistratus haberent. Tunc fieri quædam nostrarum rerum ad meliorem spem inclinatio visa est. Vniuersum namque Regnum erigere se cœpit in retinenda libertate consentiens. Protinus autem Vrgeli Comes Iustitiæ Aragonum paruit interdicto. Ceterum præstituta die Comitiorum, cum illud Gubernatoris, ac Iustitiæ Aragonum de Comitibus conuocandis edictum omnes nostri magna frequentia ornassent, & concursu: Gubernator, ac Iustitia Aragonum, merito quidem illorum Comitiorum præsidēs, eum ipsi ambo essent custodes, ac præsidēs libertatis, exponere omnibus cœperunt summam rerum in Regno post obitum Martini Regis gestarum, & quod eorum fuisset istius conuocationis consilium. Illud omnibus persuasum esset, in ea, quæ tunc causa pendebat, fortunatam solam Reip. disceptare. Nam si armis, non litibus ea esset controuersia definienda: victores quam Remp. habituri essent, nesciebant: victis se credere nullam futuram. Neque tam exploratum esse vniuscuiusque competitorum ius, quam sibi quisque suadebat. Pro certo enim vnusquisque eorum sumebat, quod aliis dubium, controuersumque videbatur. Ad extremum (ne longius progrediar, quam oporteat, tamen si huc non inuitus declinabam) longa habita oratione, grauissimis verbis, & sententiis omnium animo, & voluntate in eorum fortunas irrumperent, qui aliter, quam iure, ac legibus. de huiusmodi Regia causa contenderent decretari. Qua in re polliciti fuerunt se consilio, quantum possent, labore verò, plus certè quam possent, pro patria vigilaturos. Atqui cum hæc eorum oratio minimè iniucunda videretur: magnus repente fuit ex plurimis, qui ibi aderant, plausus excitatus. Aderant autem nonnulli, quorum studia inter se magnopere discordabant, non iam intus, vt antea in animis inclusa: sed quæ foras etiam audacter prorumpabant. Hi dissimulare non poterant vllò modo, sibi quæ à præsidibus proponebantur, vehementer displicere. Etenim cum vnusquisque eorum sensu suo, ac quæstu Regiam illam causam metiretur, quasi iis Comitibus iudicanda esset; palam, ac publicè contendebat, ei soli ex competitoribus sine vlla controuersia Regale nomen, ac munus deberi, cuius ipse partes suscepisset. Ad quod negotium conficiendum non iam occultè, sed nominatim illi suam quisque, suorumque auctoritatem, gratiam, copias, ac opes deferrebat. Verum D. Antonius Luna, clarus ille, ac præpotens, quem nominauimus, vir, audacius præ cæteris omnibus cunctationem propositam, initamque Comitiorum rationem exprobrabat. Primùm enim dicebat nullam esse rem, quæ cuiusque animum in ea causa dubiū facere posset, quin sine vlla mora Vrgelitanus Comes Iacobus, qui

qui non procul ab eis, sed prope aderat quasi præsens, ad Regale munus capeffendum vno omnium consensu vocaretur: cum omnibus iamdiu esset exploratum, eum solum apud nos, tum proprio, tum vxoris iure, iuste, & legitime imperare debere. Turpeque nimis videri sibi affirmabat, peritos, qui ibi aderant, dubitare se dicere aulos esse, quæ non rustici quidem dubitabant. Valde vero iniquum, cui fortuna Regiam fuerat dignitatem apertè elargita; eandem modò destinatam iam, & quasi desponsam, callidis tergiversationibus velle præripere. Deinde acriter illis obiiciebat eam Comitiorum conuocationem à Governatore, & Iustitia Aragonum factam: cum, vt ipse dicebat, Regibus finitis, Regnum conuocare, Deputatorum Regni proprium esset officium, ac munus: è quorum numero D. Antonius ipse eo tempore erat. Irrita ea propter decernebat; quæque ibi agerentur, esse futura: nisi fortè tenderent ad Vrgeli Comitem, Regem acclamandum. Id enim quoquo iure fieret, optimo iure fieri prædicabat. Ac ni protinus fieret: minas iactabat; formidines proponebat; magnos denique nostris iniiciebat terrores; quasi vi melius, ac metu, quam precibus, aut suasionibus rem illam transigendam putaret. Hæc itaque tam concitata, ac vehemens D. Antonii oratio, summaque ipsius nominis amplitudo, ac Magistratus, quem gerebat, auctoritas per multos facillè de proposito sententia dimouisset: nisi D. Gasparus ille Ferdinandi Heredia Cæsaraugustanus Archiepiscopus, qui ibi aderat frequens, atque in Comitibus, & in ore omnium quotidie versabatur, statim suam opposuisset non minorem certè auctoritatem. Is enim graui sententiarum, ac verborum pondere, ea omnia sapienter refutauit, quæ insipienter nimis D. Antonius fuerat minacibus illis verbis persequutus. Cumque ob eam causam acerbè satis in illum Archiepiscopus ipse inuiceretur: iam tunc apertè visus fuit D. Antonii animus, vehementer incensus, detestabile, quod postea peperit, scelus concepisse. Sed quo Archiepiscopus magis auram sibi captauit popularem, id tandem fuit; quòd cum se palam affirmaret esse Reginæ Violantis, ac Ludotici filii studiosissimum, quorum causam, vt ipse assererat, notissimum erat; iure, & æquitate longè ceterorum competitorum causis antecellere; nihilominus tamen quidquid in ea agendum esset, cautè prius, ac pederentim agendum statuebat: cum tantam rem maturissimè iudicari oporteret. Atque illud idem visum est aliorum competitorum fautoribus: quorum plerique illuc conuenerant. Verum haud cessabat vnusquisque eorum contrarias refellendo, quam quisque fouebat, variis argumentis, & rationibus confirmare: quòd pro certo putaret studio, ac suffragio suo viam sibi ad beneficia à futuro Rege impetranda munire. Hinc res confuse agi cepta fuit. Nouæ enim nostrorum factiones subito fuerunt excitatæ: quæ quasi redundantes quidam fluctus, ac superfluentes, ventorum vi agitati, ad alios passim accedere, & ab iisdem statim recedere videbantur. D. Antonius Luna, qui ardentè cupiebat Vrgelitanum Comitem Regem acclamari; maximam animo molestiã capiebat, ipsius Comitibus causam prospiciens in partem partem versam, & mutatam. Eam autem mutationem capitali odio, & malitiæ Cæsaraugustani Archiepiscopi tribuebat. A quo potius, quàm ab iis, qui in alios propendebant, ipsum Comitem fuisse Regno depulsum dictitabat; quòd in eum Archiepiscopus ipse artificiosissimè, nulla data occasione, omnium Ordinum odium concitasset. Nimia iccirco exarscebat iracundia. Sed eam, vt erat veterator, & callidus, inclusam animo continebat; donec tetri illius, ac scelerati facinoris, quod postea commisit, opportunum locum, & tempus obiret. Quamquam autem ipse huiusmodi causam à Governatoris, & Iustitiæ Aragonum summi consilii gubernatione auferre conabatur: inanes tamen in rem istam infractus eius furor impetus faciebat. Eorum enim honorata senectus, ac in publicis rebus cognita virtus, tantam apud omnes auctoritatem habebat, vt non à propensis solum in singulas competitorum partes, sed à competitoribus etiam vehementer colerentur. Ipsi verò communitè commodum mutuis officiis sapientissimè gubernabant: omnibusque aliis ferme inuicis, ambo soli suis humeris tota hæc Comitibus sustinebant. Ad quæ tandem Legati venerunt à Catalanis, & Valentinis, publicis cum testimoniis, atque auctoritatibus missi, postulantes: vt huiusmodi nostrorum Comitibus ad alium locum transferrètur, qui esset singulis eorum regionibus magis propinquus. Quòd idem se statim facturos pollicebantur. Ad ea enim exquirenda consilia, quæ ad commune commodum pertinerent, inuicemque secum conferenda, conuocare nimis affirmabant, omnes non armis solum attentis, verum etiam corporibus propius adesse; vt eò maturius de re tanta transigerent, quo celerius possent in vnum, dum opus esset, locum conuenire. Eam verò, quæ esset omnium causa communis; communi omnium consensu agi oportere. Quæque autem fierent; diu esse ab omnibus conuocanda. Totius namque Regii imperii, vereri ferme exemplo, nouum

tunc modum statuendum purabant. At inter nostros, dum hac de re agi ceptum est, magna, ut solet, orta fuit confusio suffragiorum. Denique præstantes quidam viri lecti fuere, quibuscum legati agere possent de proposita huiusmodi trium Regnorum conveniencia. Fas est enim interdum Cataloniam, Regnum appellare. Nam et si tantum sit Principatus nomine insignita; aliquando nec immerito potest Regali nomine digna iudicari. Hæc ergo sæpius congressi decesserunt: singulis in locis oportunis quam citò à nostris, Catalanis, ac Valentinis Comitibus esse indicanda, quæ omnium Regnorum faciem præ se ferrent, communisque auctoritatem Reipublicæ. Nostra inde Comitibus dimittenda, convocandaque ad Alcagniciense opidum, Ergauicense olim, seu Erganicense, ut nonnullis placet, appellatum; quod esset Cataloniæ, ac Valentino Regno valde finitimum. Catalanos Dertosam; Valentinos autem Traygueram protinus conuenturos. Ea etenim loca ad pares quosdam angulos, satis vicinos, sita sunt: singulisque trium Regnorum oris, atque extremitatibus terminantur. Quamquam autem Turiasionensis Episcopus, ex lectis vnus, contra ista dicere visus est, quod non fuisset, ut ipse assererat, ad ea d. Iberanda vocatus: nihilominus Comitibus ipsa 111. Calend.

1411. Iun. eiusdem Ann. MCDXI. ab ea, in qua tunc habebantur, Calaraiubii ciuitate dimissa fuere: decretumque ut in Alcagnicii opido celebrarentur. Diem verò illorum à selectis viris dici debere. Biduo autem post, Kal. scilicet Iun. Cæsaraugustanus Archiepiscopus D. Garfias, quem retulimus D. Antonii Lunæ consiliis, ac sermonibus obstitisse, cum Calaraiubio egrederetur, tenderetque Cæsaraugustam; dum ad Almuniam, memoratum iam non longè vtrinque locum peruenit, recentissimas à D. Antonio ipso literas accepit, suaues, & iucundas, significantes: se cum eodem Archiepiscopo de Rep. colloqui velle, ut ambo commentarentur inter se, qua ratione commodius esset & ipsorum tunc temporum paci, & totius posteritati oratio consulendum. Ea propter se amicè, & beneuolè ad Almuniam muros solum in agro, regia, qua itur Cæsaraugustam, via eundem Archiepiscopum præstolari: quod tacitum huic eorum congressum esse oporteret. Infidiosè tamen fingebat hæc omnia. Diu namque eidem periculum capitis moliebatur; ac in præcordiis suis conceptam illi mortem continebat: quod vnicum hoc statueret esse, ægrota, sed nondum desperata, Vrgelitani Comitibus causa remedium; cuius se profitebatur, ut dictum est, esse & in consiliis capiendis auctorem, & adiutorem in agendis rebus fortissimum. Archiepiscopus quidè nihil mali fuerat suspicatus. Idcirco ex Almunie opido parum comitatus exiit: rectaque ad D. Antonium profectus est. D. Antonius enim summa sua auctoritate istam calumniæ suæ licentiam possidebat. De via autem ad sinistram paululum declinauerat Almonazirium versus: cuius loci tunc supremæ dominationis iure potiebatur. Itaque Archiepiscopo iter suum eò conferenti, haud longo intervallo, D. Antonius cum armata suorum caterua obuiam processit. Ac dum ambo simul iuncti fuere, postquam se vicissim salutarunt benignè, ac comiter, ut fit: secreto colloqui ceperunt de publicis negotiis, & rebus. Tunc D. Antonius tempus sibi oblatum nolens prætermittere, de singulis competitorum causis sermonem orsus, quod speraret non posse Archiepiscopum habere diu sua ea de re clausa consilia, captiosè illum interrogauit: quid de vnoquoque competitorum iure sentiret: num Vrgeli Comitè futurum esse Regem aut maret. Cui cum Archiepiscopus prudenter parum, *non me viuo*, respondisset: D. Antonius incredibili furis audacia, detestabileque iam celus anhelans; *si non te*, inquit, *viuo, mortuo igitur esse oportebit*: protinusque stricto gladio eundem adortus, graue capiti illius vulnus infixit. Infelix tunc, & miser Archiepiscopus dare sese in fugam properauit. Verum ea statim repressa, à D. Antonii domesticis, & familiaribus qui non procul fuerant in infidiis collocati, vndique cinctus, repente è mula, in qua vehebatur, exturbatus est: humique iacens, nefariè, ac truculenter occisus. Sui etiam, quorum perpauci admodum illuc conuenerant, iique imparati omnes, atque inermes; subito eodè periculo circumuenti, nonnulli grauiter icti, Almuniam confugerunt; alii crudeliter interfecti sunt; alii ab infidiatoribus capti, & comprehensi, Almonazirium ducti, ibidè diutius in priuatis custodiis asseruati. Quorum vnus fuit Iacobus Cerdanus, Iustitiæ Aragonum filius; qui fortè eodè die eundem Archiepiscopum stipabat. Sed de hac illius morte, ita in Kalendarum codice Sedis Cæsaraugustanæ. *Kal. Iun. obiit D. Garfias Ferdinandus de Heredia, Archiepiscopus Cæsaraugustanus: qui pro defensione, & iustitia Regni sustinenda in loco de la Almunia mortem passus est, primò die Iun. Ann. à nat. Dom. MCDXI.* Tanto igitur patrato scelere, omnia denuo turbati cepta: cum nouarum inde perturbationum causæ viderentur oriri. Verum tamen ut euenire solet in iis, quæ perperam fiunt, quod D. Antonius putauit Vrgeli Comiti commodum fore, id summum illi exstitit exitium. Etenim non solum ex

nostris, qui non acerrimè ad tantâ vlciscendam iniuriam incumberet; eoq; tempore tantum virum vniuersæ Reip. ereptum fuisse; communis ab omnibus iactura statuebatur. Præterea amplissima omnis Herediarum gens, quæ Ludouici Andegauensis Ducis, vt diximus, partes agebat: ab eo protinus delcuiuit; accessitque ad Infantis Ferdinandi causam fouendam: cuius præsidio, quod propius adesset, facilius se posse sperauit, D. Antonii, ac Vrgeli Comitis furorem reprimere, domesticiq; sanguinis pœnas expetere. Quin etiam & omnes ipsius Comitis inimici, quorum ille erat plenissimus, quo in eum totius Regni odium concitarent, magnis clamoribus horribilis istius casus atrocitatem augentes, palam coram omnibus exclamabant: ab eo tanquam à domino aggressi, & furioso fugiendum esse. Nâ si regnaret; affirmabant, sine dubio futurum esse, procellam patriæ, turbamque ac tempestatem pacis, & otii: nostrosq; eo Rege, neque patrias leges, neque communia iura tenere posse. Ipsi verò D. Antonio probra omnia, maledictaq; obficiabant non Vrgeli Comitis inimici solum, sed omnes prorsus omnium generum, ætatum, atque Ordinum homines; summi, medii, infimi, peregrini, ciues, viri, denique & mulieres cunctæ; atque etiam infantes: quod amicum; quod inermem, quod Antistitem; quod Pastorem suum, per simulationem amicitia, sub pacis nomine à se accersitum, nefariè prodidisset. Et quod summum erat, quod secum, quasi in triumpho, ad victoriæ ornatum, Archiepiscopi famulos, atque affectatores, qui viui euaserant, deportasset; etiamq; tunc eosdem, ac si infideles essent, captiuos in arctissima vincula coniectos, retineret. Ob id denique factum, ipsius D. Antonii memoriam, mores, nomen tandem, dum illud audiebant, apertè execrabantur: quod vniuersam nationem, patriamq; communem, quæ semper esse cõsueuerat in hostes lenissima, tanta tunc crudelitate polluisset, nobilissimūq; genus suum tantò prodicionis dedecore maculasset, quantum vix reliqua omnis ætas posset eluere. Inde natum fuit, quod modo tritum apud nos est vetustate prouerbiū: vt dum alicui malum aliquod auspiciū detestari velimus, vulgari lingua, *Con don Anton te topes*, crebro dicamus, quasi eum, qui illi obuius sit, miserum, atq; infelicem ea detestatione obnuntiemus. Iam verò hæc ita istorum temporum miseræ Gubernatoris, ac Iustitiæ Aragonum, reliquosque omnes bonos viros vehementer excruciant. Nihil. n. minus tunc miseræ ipsi Reip. conueniebat, quam domesticas apud nos esse dissensiones, nouasque turbas, ac rixas concitari. Verumtamen dum inspexerunt necessariò à se tam aduersam subeundam esse fortunam: maiori constantia, ac virtute proposuerunt; sibi cum ea decertandum; turbidosque ipsius motus summa ratione, ac consilio gubernandos esse; neque ab humili animo, aut demisso, sed à graui potius, & firmo, tamquam fluctum à saxo frangi debere. Quamquam autem crudele id factum, tanti flagitii plenum, ac dedecoris, acri, & repentina animaduersione dignum statuebant; interdum tamen tempestatì obsequendum duxerunt. Ea namque erat fontium potentia, quam illa vis temporum labefactare vix posse videbatur, donec infelix patria, tot vndique periculis circumacta, ad optatum aliquem portum perueniret: ad quem breui appulsuram Dei benignitate sperabant, si trium Regnorum conuentus singulis in locis præstitutis, alijsve coniunctis agerentur. Confidebant enim, se quam citò Regem habituros. Eo autem constituto, maxima tenebantur spe, fontes eos, vt meriti fuerant, crudelissimè esse multandos; tuncque maturius posse grauitate pœnæ tarditatem supplicii compensari. Interea ne longius prorumperet improborum audacia; magnas subito equitum, ac pedum copias compararunt; easque in præsidis, variis in locis per vniuersum Regnum collocantes, ad communia pericula, seditiososque homines insectandos paratas esse voluerunt: atque huc, & illuc, quo magis opus videretur, promptas. Tot modis fulciendâ tunc Resp. fuit: quæ iam iam ruere videbatur. Eis autem aliquantulum subleuata. Interfectores enim Archiepiscopi Regno fugati, pulsiq; fuerunt. Neq; enim illorum fuga vllò modo potuit intercludi. Eorum vero inimici ex Herediarum, & fautorum gentibus; quorū magnæ cohortes toto Regno, mita omnium consensione, in oblatæ necis vindictam vagabantur; aliquantulum etiam repressi. Quibus in rebus componendis diu, multumque à nostris elaborandum fuit. Propterea oportuit propositam eam Regnorum conuenientiam per illud idem temporis prorogati. Ceterum postquam se à magna ista tantarum rerum molitione expedierunt; ad inita Comitiorum rationem peragendam conuersi sunt. Ad diem autem illorum destinadam, vt decretum fuerat, in Epilæ opidum A. D. i. x. Kal. Aug. eiusdem anni conuenerunt, Gubernator, Iustitia Aragonum, Berengarius Bardaxinus, pluresque alii ex delectis viri. Sed hi tres, non solum consiliis, sed facie, ac vultu suo sustinebant miseræ Reipub. dignitatem. Quod si languidiore ea in se studio fuissent; proculdubio ceterorum omnium fractus animus, debilitataque virtus fundi-

tus concidisset. Hi ergo Epilam congressi, consilium mutauerunt: statuerunt liquidè ad eam dicendā Comitiorum diem, Cæsaraugustæ v. Id. eiusdè mēsis Aug. eos omnes adesse oportere; quia ad id Urbem eam, oportuniorem esse locum, iudicauerunt. A Catalanis autem per literas, ac nuntios certiores facti sunt; eos iam Dertosam, vt constitutum fuerat, conuenisse. Ideò nostri accelerandum sibi decreuerunt. Sed Catalanorum adhibitam operam tacitus nullo modo præterire possum: quandoquidem in ea Reipub. iactura, tametsi nostri cum ipsis condicione pares, & fortuna socii existerent, atque interdum etiam ob graues nostrorum euentorum casus inferiores; longè tamen nostros sedulitate, ac concordia superarunt. In quo nihil eis tribuimus, quod non res, & veritas ipsa concedat. Semper enim primi in exquirendis consiliis fuerunt: in exequendis autem haud nouissimi: tum magis inter se concordēs, & coniuncti, priuatas suas inimicitias, quamquam graues, ac veteres, alacri animo, & vultu ob communem, & publicam causam deponentes. Denique licet illis naturâ insitum sit, quod nobis cum ipsis est commune, vt sententiis magis, quàm verbis abundemus: in his rebus adèd & verbis, & sententiis abundarunt, vt nisi certè fuerint sese metipsum, ac suas etiam naturam superasse. Tandem vt me retineam, à nostris, qui Cæsaraugustam conuenierunt, ea Comitiorum dies, secunda mensis Septembris proximi dicta fuit: ad illamque totius Regni Ordines Alcagnizii in opido adesse iussi. Quo statim omnes pergere cœperunt. Atqui dum eò ventum est; cum Catalanis, qui Dertosæ iã aderant, agi cœptum. Nam Valētinus, graues quædã, eo tempore ciuiles ortæ dissensiones detinebant; quæ diutius eos ab instituta illa Regnorum conuenientia retardauerunt. Neq; eæ penitus sedari potuerunt, quin ipsi in duas partes diuisi, alii Vinalarozium conuenirent, alii verò in constitutum antea Traygueræ opidum: contendentes, quam quæ se sequeretur vocem, eam certam, ac veram esse, Valentini Regni propriam, ipsiusq; potestatem, & auctoritatem præferentem; aliam verò fictam, & corruptam, meritoq; paruipendendam. Idemq; apud nos D. Antonius ipse Luna, & nonnulli alii, Mequinentiam conuenientes, ineptè, ac stolidè tentauerunt. vt hæc quoque noua perniciēs cum vniuersa Reip. calamitate coniungeretur. Verum hi omnes sensim euauerunt conatus. Singulis enim Regnis singuli tantum conuentus constituti sunt. Eos autem deinceps Parlamentorum, non autè Comitiorum nomine vocandos duxerunt: in hoc etiam seruare volētes debitum Regiæ dignitati decorum; quæ sola nobis potest ex veteri instituto, vera, & iusta Comitia celebrare. Legati verò à Balearibus, & Siculis missi ad nostros venerant, pollicentes, se in huiusmodi Regia causa, quodcumq; nostri perciperēt cōsiliū, penitus sequuturos. quæ legatio omnibus grata fuit, & iucunda. Illud autè iucūdiſsimū, quod dum horum triū Parlamentorum sermones mutuo inter se conferri cœpti sunt; omnes tendere videbantur ad benè de communi Rep. statuendum. Quamquam enim aderant vtrouque nonnulli pestilentes viri, ac perniciosi, publicæ istius causæ præuaricatores, apud quos ea, vt plerumque fit, non ex vtilitate publica, & communi, sed ex priuato illorum quæstu, & compendio pendebatur: tamen ii callida sua consilia, nefariis mentibus inelusa continebant, quod vehementer vererentur iustam ceterorum omnium reprehensionem. Circumstabat enim summa Parlamentorum auctoritas: quæ obliuisci eos domesticæ laudis non sinebat. Itaque hinc fiebat, vt cum hos verecundia cohiberet, ceteros autem integri officii studium incitaret: de Reip. salute mitificè omnes vna & mente, & voce consentirent. In primis autem statuerunt: vt dum hæc causa ageretur; introitus omnium, quibus terra, aut mari in regiones hæc adiri posset, firmissimis essent armatorum hominum præſidiis interclusi. Deinde Arces, & Castella omnia tutissimis custodiis munita, & maioribus quàm antea vigiliis. Ea quoque Regnorum Parlamenta, cohortibus armatis circumſecta: vt & Regnorum fines ab excursionibus hostium tuerentur, & communem patriam à ciuilibus seditionibus vindicarent. Quæ omnia sicuti statuta fuerant, confestim facta sunt. Ad hæc de Regia illa causa decreuerunt, non temeritate, aut cæco, & populari impetu, sed perspicua prudentia, & percauto quodam delictu iudicandum. Nec alienum esse ad eam rem adhibere doctos homines, vel vsu peritos: quorum cōmitteretur fidei, ac permitteretur iudicio, & potestati. Esse enim affirmabant liberorum populorum condicionē, præcipuè autè huiusce nostri Aragonēſis populi; posse suffragiis suis dare, vel detrahare Regnum, cui velint. Memoria namque repetebant, prisca illis seculis, tribus oblati similibus Interregnis, quorum supra meminimus, similia iacta fuisse retinendæ libertatis fundamenta: dum Innicus Arista primum, deinde Abarca Cæso, postremo tandem Ranimirus Monachus, à nostris fuerant Reges acclamati. Quin etiam & Garſiam illum Eximini, primum Suprarbiensium Regem,

gem, afferebant fuisse, quemadmodum dum re vera fuit, vltro, & sponte ab ipsis Sarracenis Regem cooptatum. Vnde in ea, quæ tunc circa Regiam hereditatem quaestio vertebatur, nihil competitorum, tam proprium esse debere, quam ferre modicæ voluntatem, quibus semper fuerat in mandando Regno nativa, ac propria libertas præstituta. Nec qui fortè præterirentur, quandoquidem vni soli Regale erat munus deferendum; de ipsa conquererentur iudicii iniquitate: cum si libertatis proprium est, facere id quod velis; nostri populi, qui liberi erant, iure poterant, quem sibi vellent, Regem constituere. Quid? quod, ne ea, si qua esset, competitoribus fieret iniuria; vniuersi Regnorum Ordines statuebant; Eum solum, Regem acclamandum, ad quem iure, & legibus Regia ipsa dignitas pertineret. Iudicium verò istius rei, quæ tam ardua, ac difficilis erat, nequaquam ducebant vniuersæ multitudini committendum esse: cum multorum animi in deliberando semper in contrarias partes distraherentur, nec quidquam sic incertius multitudine. Sed viros ingenio, prudentia, atque integritate præstantes, ex singulis tribus Regnis deligendos, qui lumina ingeniorum, consiliorumque suorum ceteris omnibus porrigerent, atque tenderent. Ipsique soli, graui suarum conscientiarum pondere, non populari aliqua trutina, sed quasi fidelissima quadam statera, singula competitorum iura examinarent, decernerentque. Quem tandem Regem vniuersi Regnorum Ordines in posterum essent habituri. In quibus deliberandis rebus mirifica existit Parliamentorum, incredibilis patriæ totius, bonorumque omnium summa, & singularis consensus. Verùm hæc consilia Vrgelitano Comiti vehementer displicebant. Etenim, vt ipse affirmabat, ob inimicos suos, timidius se huiusmodi delectorum virorum iudicio committebat. Sed ne diffidere iuri suo fortasse videretur: huic trium Parliamentorum voluntati obsequendum statuit: quod eam tandem ab omnibus videret esse certam, ac stabilem, vltimamque explicatam de expediendo huiusmodi negotio sententiam. Cui ceteri etiam competitores statim sunt assensu. Quisquis autem eorum sic statuebat: vt si causa cum causa contenderet, se suam perfacile crederet non æquis solum, sed barbaris iudiciis probaturum. Tantum vnusquisque sibi, æquitate iuris sui nixus, confidebat. Postquam igitur omnes initam hanc consiliorum rationem summa consensione laudarunt; reliqua fuit, in quo plusculum erat negotii, vt viri ii deligerentur, qui tantæ rei essent præficiendi: decernereturque quot futuri essent, ac quo tandem in loco congressuri. Primùm quidem constituerunt: Nonnem tantum viros cooptandos, ex tribus siquidem Regnis ternos, qui electorum quasi munere fungerentur. Quem enim ipsi omnes, vel ex eis sex, dummodò aliquis è singulorum Regnorum electis interesset, Regem habendum iudicarent: is statim quietè, & pacificè, sine tumultu, sine armis, de communi Parliamentorum consensu, publicaque Regnorum auctoritate, Regna cum dignitate obtineret. Id autem iudicium intra duos menses fieri debebat. Si verò latius id tempus vellent profectre: liberè possent illud in alios duos menses prorogare. Quòd si ex deligendis aliquis suffeptum munus commodè explere nequirit, vel forte recuset: superstites, quem vellent, in eius locum sufficerent; qui idem munus cumulatè exequi valeret. Deinde autè, quia Aragonio Regno à ceteris ditionibus semper dari consueuerat in tota dignitate principatus; decretum fuit: vt istius amplissimi iudicii sedes intra Aragonios fines statueretur. Propterea de communi Parliamentorum consensu, Caspe, celebre apud nos opidum, futuris iudiciis consistendi locus circumscriptus. Iphis quoque hæc adhibita fuit iudicii, ac cognitionis regula: vt primum illius competitoris causam audirent, qui ad eos primus accederet. Si verò plures adessent vno tempore: quem vellent ipsi, ordinem seruarent. Competitoribus per procuratores, non per se ipsos agere licitum erat: neque proprius iudicii locum XII. M. passuum accedere, plurimum, quàm singulorum xx. equitum turmis stipatos. Eorum autem procuratoribus, legatisve edicebatur: ne plurimum, quàm singulis xl. equitum, & L. peditum inermibus cateruis comitati, ad futuros iudices in ius adirent. Iphis verò iudicibus; ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus in tanta re adhiberi posset: vt sumpta priùs Sacrosancta Eucharistia, solemne Iusiurandum præstarent, fidem suam omnibus obligantes: se pro eo tantum sua suffragia laturos, quem iudicarent iure esse ad obtinendum Regale munus potiorum. Neque se precibus, nec pretio, nec gratia, nec simultate, à recta iuris via deducendos; sed ea semper mente futuros, quam ratio, & veritas ipsa præscriberet. Tum: vt suum quisque suffragium, & suorum eiusdem muneris sociorum tam diu tegetet, & supprimeret, quam diu notum, atque apud omnes peruulgatum esse oporteret. Ad hæc Caspensis ipse locus confestim fuit firmissimo militum præsidio munitus: quo futuris electori-

bus tranquillitas animorum adesset, & maior securitas. Quin etiam vniuersi Regnorum Ordines decreuere: Parlamenta illa minimè esse dimittenda, tamen ad alia forsitan commodiora loca transferrentur. Sed in inceptis iis communib' congressibus, qui singulorum Regnorum faciem præferrent, quasi in vigilia permanendum; vt eis in huiusmodi custodia, tamquam in specula, collocatis, electores Iudices ab omni cura vacui redderentur, causaque & officio suo satisfacere possent cumulatiùs. Quæ omnia singulis competitoribus vniuersa Parlamenta per literas, ac nuntios deferenda curarunt, initamque hanc rationem consiliorum, omnibus esse exploratam. A qua nemini licitum fore nuntiabatur, transuersum, vt aiunt, digitum discedere: si populorum gratiam sibi quisque conciliare cuperet, & quod aptissimum erat ad quietè regnandum, charitatem. Huic verò magnæ, & obscuræ quæstioni iudices esse præficiendos, graues, sapientes, iustos, integerrimos, tales denique quales ipsa natura causæ, ac fides omnium publica postulabat. Ad quos, monebant eos, ne recusarent, neve multum differrent mittere oratores suos: diligenter instructos; quod hereditariæ huic controuersie finem iam constitui tempus esset. Catalani autem separatim legatis suis mandata dederunt, vt eorum nomine singulos competitores ad concordiam hortarentur. Quam inter eos, si ipsi sibi vicissim satisfacerent, hac conditione iniri posse credebant: vt is, in cuius imperium decideret res, damnum illud amissæ causæ, quantum commodè fieri posset, ceteris competitoribus resarciret. Cupiebant enim, vt si aliter competitores sentirent; grauis ea Parliamentorum admonitio reprimeret illos: si verò dubitarent; suauius hæc hortatio ad communem pacem impelleret. Vsq; eo ipsi, cautiore huiusmodi consiliis, adhibendam curarunt in competitorum fortunis misericordiam, in Reip. autem salute, quam semper soliti fuerant, sapientiam. His igitur ita constitutis, extremum illud erat, vt Iudices illegerentur, apud quos Regia hæc causa agenda esset. In quo tandem tota operose istius molitionis summa consistebat. Nostri quidem protinus Gubernatori, ac Iustitiæ Aragonum potestatem, optionemque fecerunt: vt ex omni populo deligerent, quos vellent. Ipsi vero tales delegerunt viros non ex nostratibus solum, quod ad eos tantum spectabat, sed ex Catalanis, atque etiam Valentinis, vt statim id omne, quod ab ipsis actum esset, tria Regnorum Parlamenta, singulari studio, ac incredibili plausu, comprobarent. Hi autem fuerunt selecti Iudices:

EX ARAGONENSIBVS;

D. Dominicus Ram, Oscensis tunc Episcopus, magnæ sanctitatis, ac doctrinæ vir: qui postea Ilerdensi Ecclesiæ præpositus fuit: indeque ad Tarraconensem Archiepiscopatum translatus, tandem à Martino V. Pont. Max. S.R.E. Presbyter Cardinalis tituli Sancti Xisti primum, mox Ioannis, & Pauli, Portuensis denique Episcopus creatus decessit. Cuius generis antiquitas ex eodem Alcagniciensi opido profecta perhibetur; patre siquidem Blasio Ram, & Domna Dulcia Lanarga matre, Alcagnicenis viris natus fuit. Eorum autem error omnino eripiendus est, qui eum, Dominicum Raimundi, vt Onufrius Panuinus testatur, vel, vt alii, Dominicum Royziuti appellatum memorant. Ram enim ipsius, ac gentis suæ nomen erat.

Hic ergo nostræ classis primo loco collocatus fuit. Secundo autem

II.

Franciscus, seu, vt vulgo vocabatur, D. Frances Aranda, in Turolensi ciuitate Equestri familia natus non ignobili: homo sanè æquus, & ab omni cupiditate remotus: veritatis amicus, & apud omnes maximè charus. Hic fuerat studiorum, ac officiorum Ioannis, & Martini Regum maximè conscius, eorumque fidelis, ac beneuolus consiliarius. Sed ea omnia contemnens, iam pridem se in otium, solitudinemque conuulerat, ac in celebri Carthusianorum cœnobio, Porta cœli nuncupato, illius se dederat religioni, sub eorum, quos ibidem *Donatos* appellare solent, instituto. Quorum more vestitus, capillatior quàm antea, barbaque maiore incedebat. Inde ergo fuit ad regiam huiusmodi causam iudicandam vniuersæ Reipublicæ voce reuocatus. Tertius autem fuit

III.

Berengarius Bardaxinus tum civilis iuris, tum etiam totius nostræ antiquitatis peritissimus: qui apud nos plures annos fuerat publici consilii princeps: huiusce autem tam magni operis præcipuus inter ceteros omnes parens, & effector. In cuius industria,

dustria, & consilio vniuersi omnium Regnorū Ordines tantam componendæ Reip. spem collocauerant, vt communis huiusmodi causa, quæ sine eo deserta, ac desperata putabatur, cum eo non existimatione modò, sed quasi re ipsa iam ià constituta crederetur, tamen non esset dicto, & pronuntiatione definita. Verùm infra illius facta fufius persequemur, cum de singulis Iustitiis Aragonū erit nobis sermo propositus. Eidem namque Magistratui post Ioannem Eximium Cerdanum, qui vt dictum est satis, hæc tempestate eum gerebat, præpositus fuit.

Hi tres igitur fuerunt ex nostris Regiæ huic quæstioni præfecti Iudices, competitorumque iuris, æqui æstimatores. At alii tres

EX CATALANIS;

I.

D. Petrus siquidem Sagarriga, Tarraconensis tunc Archiepiscopus, ex Ilerdensi Episcopo translatus: vir summo officio, ac virtute præditus, iustitiaque & integritate plurimum præstans. Alter verò

II.

Gulielmus Vallesica legum, & patriæ consuetudinum valde peritus: cuius in ipsis legibus interpretandis, æquitateque explicandis scientia, admirabilis illis temporibus habebatur. Tertius autem fuit

III.

10 Bernardus Gualuesius; qui ipsius etiam ciuili iuris intelligentia, atque omni prudentiæ genere multum præstabat.

Sed

EX VALENTINIS;

I.

D. Bonifacius Ferratii primo loco selectus fuit: quierat præfate Portæ cæli cœnobio præpositus Prior. Homo quidem iustus, natura bonus, prudens, & laudatus, studiisque ciuili iuris, ac etiam canonici optimè deditus. Illi autem adiunctus

II.

30 Vincentius Ferratii, illius frater germanus; Sacræ Theologiæ Doctor sapientissimus, ex Prædicatorum, vt vocant, instituto: sanctissimus, & religiosissimus vir: in omnibus vitæ suæ partibus moderatissimus, ac temperatissimus: plenissimus pudoris, officii, & charitatis. Cuius miræ sanctitatis, ac religionis fama vniuersi Christiani imperii fines peragrauerat, earumque celebritate remotissimis etiam nationibus notissimus erat. In patria autem sua, Valentina nempe ciuitate, ita illius sanctimonia quasi lumen aliquod elucebat, cum inter præclaras alias virtutes rarissimum esset exemplum continentiæ, vt omnes in admirationem eum, sicuti aliquem de cælo lapsum intuerentur. Cumque singulari hæc vitæ suæ integritas ad extremum vsque spiritum prouecta fuisset, diuinitusque magnis signis, ac miraculis comprobata: antecepta, pro more solito, accurata inquisitione veritatis, illum tandem Calixtus III. Pont. Max. postea in Diuorum cœlestium numerum retulit. At dum à Valentinis ad huiusmodi deliberationem faciendam adhibitus fuit: repente omnes maximis lætitiis incesserunt: quòd tanti viri interuentu nihil inde non verè iustum, æquum, rationi consonum, omnibusque vtile, & conducibile profecturum fore sperarent. Tertius denique istius iudicii socius à Valentinis adscriptus fuit.

III.

50 Ginesius Rabaza, Equestris ordinis virtuosusque ciuili interpretis grauis, ac disertus. Sed eo postea insaniente (siue quòd re vera in illud genus morbi delapsus fuisset, siue, quæ vulgari; ac vehemens illis sæculis opinio fuit, quòd se data opera insanum finxisset; vt se ab huiusmodi iudicio abstineret) in eius locum, cum iam Caspi adisset, suffectus fuit Petrus Beltrandi, Decretorum clarissimus Doctor, plurimis, maximisque in rebus probatissimus.

Hi igitur Nouem grauissimi homines, istius tanti muneris socii, officiique & mandatorum iudices ab vniuersis trium Regnorum Ordinibus constituti fuere. Quorum inter ipsos consensus, vnica iam proponebatur communis, ac publicæ salutis spes: atque eadem ipsa omnes obtentabat, nihil futurum aliter, ac deceret. Inicia enim illa præclara, quando quidem tam citò tales iudices ad talem causam fuerant selecti; communi omnium felicitati tribuebantur: extrema autem, summæ ipsorum iudicum virtuti, ac prudentiæ; foreque faustè, ac feliciter euentura. Quò autem propiùs huiusmodi contentio accedebat ad iudiciariam cognitionem veritatis: eò omnes hilarioribus oculis quasi terram videbantur videre iam sese, in optatumque portum ex odiosa,

1412. & perdifficili nauigatione venisse. Attamen vt humanæ res sunt instabiles, fragiles, & caducæ; Gandiæ Dux Alfonso, vnus ex competitoribus Regni, per ætatem, quæ nimis decrepita erat, ac infirma, nullam partem sanæ, & saluæ Reipub. gustare potuit. Etenim A. D. III. Non Mart. Ann. Chr. MCDXII. in ipsa meditatione Regii muneris obundi, excessit è vita; Alfonso filio grandiori, Deniæ Comiti, ac Ripacurtiæ, integram suam petitionem relinquens. Verum Ioannes, Pradensis Comes, Ducis mortui frater, pro suo proprio iure actionem illam suscepit, & sobrino, & ceteris competitoribus aduersantem. Quam quoad alios; ipsomet prorsus, quo frater iure, omnibus anteponebam esse contendebat: quoad sobrinum autem; quod esset eo, Ioannes ipse gradu propinquitatis proximior. Sed protinus fuit de inani illo conatu depulsus. Nam si quod tunc ius ad Alfonso Ducem mortuum in Regia ea hereditate pertinebat, id omne ad filium, non autem ad fratrem, censebatur translatum: cum ad Martini Regis interitus temporis communium rerum status reuocandus esset, vt qui tunc esset ceteris iure potior, is nunc, & sui ceteris essent præponendi. Atque ita attendendum esse, statim Nouem ipsi selecti Iudices decreuerunt. Quamprimùm enim Caspensem constitutum iudicii locum quasi Conclauem quoddam, ingressi sunt, A. D. IV. Kal. April. eiusdem Ann. MCDXII. præterito prorsus Ioanne ipso Pradensi Comite, ceteros competitors hæc ordine, atque his cognomentis, siue vt appellare solemus, Titulis in grauissimum istud iudicium vocauerunt: scilicet,

Primogenitum Illustrissimi Neapolitani Regis, Ludouicum: 20
Inclytos, Ferdinandum, Infantem Castellæ; & Alfonso, Gandiæ Ducem:
Egregiosque Federicum, Lunensem Comitem; ac Iacobum, Vrgelitanum.

In quo solitum illud decorum seruare voluisse visi sunt, vt qui maiori dignitate, vt putata Regis, Infantis, aut Ducis antecederet; priori in loco is collocaretur. Sed præter hos vocari etiam iusserunt; Violantem Reginam, dicti Primogeniti matrem, Ioannis Regis; vt diximus, filiam: nec non & Isabellam, eiusdem Ioannis, ac Martini Regum sororem, vxorem Vrgelitani Comitis Iacobi: ne illæ, quæ ius etiam ad Regale munus habere contendebant, conqueri possent, à nostris non fuisse in eandem conditionem vocatas, ob eamque causam ipsi Iudices in prætermis debiti sui officii reprehensionem incurrerent. Tunc viæ multitudine legatorum vndique missorum celebrari cœperunt. Idque eo ipso vehementer delectabat, quod in ciuili contentione proposita, factaque iudicum selectione, omnes partes videbantur inter semet quodam applausu consentire. Sola Regina Violans, ac filius Ludouicus, Iudices eos constitutos, grauitè sibi suspectos, atque infensos dicebant: legatique ab eis missi multas suspicionum causas coram ipsis Iudicibus proposuerunt, cupientes eorum fidem in hoc iudicio faciendo derogare. Sed ab eis protinus decretum fuit; illam sibi non esse abrogandam. Itaque deinceps accuratè nimis cœperunt esse, & ciuiliū legum disputationibus vehementer incensæ, inter ipsorum Competitorum legatos, qui Caspiaderant, contentiones. Vnusquisque enim industriæ suæ neruos contendebat, vt is causam eam vinceret, à quo fuisset ipse iustitiæ suæ patronus constitutus. Ceterum eo tempore Federicus Lunensis Comes, infans puer erat, neque solum parentibus, verum tutoribus idoneis orbatas. Etenim qui apud Iudices illius partes agebant; in eius iure cognoscendo, aut exponendo haud erant diligentes; disertive patroni, prout solent esse plerumque mercenarii: sed tantummodò suarum miseriarum deprecatores; vt aliquando ipsos Iudices patris, atque aui memoria, ac desiderium teneret. Idcirco cum illius causa, tutela vacua, cerneretur, communemque Regnorum fidem, tamquam legitimi tutoris, implorare: Iudices statim decreuerunt in deserti ipsius fortunæ publicum immittendum esse Regnorum patrocinium. Itaque vniuersi Ordines protinus eidem, totius Reip. voce, amplissimos patronos, defensoresque acerrimos adoptarunt; tres Equestres viros, sex Iurisperitos, ac tres alios, quos appellamus, caudicos procuratores: ne viderentur ea in re, nec paululum quidem, à debita sua integri, & recti officii religione deficere. Ipsi verò patroni traditam sibi Federici Comitis defensionem singulari studio susceperunt, in eaque accuratissima diligentia, & fide laborarunt. Ac priores quidem triginta dies, totos, selecti Iudices in audiendis singulorum competitorum iuris, & facti disceptationibus consumpserunt: reliquos verò, in vnoquoque eorum iure, integro sanæ mentis iudicio, ponderando. Nequaquam enim ipsis præfinitum fuerat, vt eam causam non nisi recondita arte, quæstiuosave iuris ciuiliis scientia perpenderent; sed permissum interdum, vt etiam recto naturali sensu iudicarent,

rent: præsertim dum tantæ visæ sunt, tamq; contrariæ clarissimorû virorum auctoritate s
inter se. Itaq; ommissis auctoritatibus, ipsa re, & ratione veritatem exquirebant. Illud autē
mirandum, quàm suspensi, incertique singulorum vultus pendebant obscura, ac cæca
futuri euentus expectatione: neq; eorum solum, quorum præcipuè res agebatur, sed plu-
rium aliorum: cum tanta cuncta quanta nulla vniquam in disceptatione versata fuisset, a-
pud nos tunc in civili contentione posita cerneretur. Non enim id latebat, neque abdi-
tum erat: sed in oculis, atque auribus omnium nationum, ac gentium versabatur. Præter
competitorum autem oratores, legati ab ipsis Parliamentis missi ad eundem iudicii locū
venerant, sententiam audituri. Quos omnes sollicita, & anxia illius expectatio tene-
bat: quia videbant in ea esse de salute Reipub. decernendum. Fuerat autem prius de
communi decreto constitutum; ¶ Eum, qui à Iudicibus Rex appellaretur, dulci,
ac suavi, præstituta iam vniuersæque Re-pub. moderandæ forma in omnibus re-
bus: vti debere; suosque suorumque motus, legum, ac patrii iuris sedatione condi-
re: neque in iudiciorum moribus, populorum scitis, ac libertatibus vllam, nec minu-
tulam, esse mutationem futuram. Qua in re communis operæ summa, ac sancta selecto-
rum Iudicum fides supposita fuerat: ipsiq; Iudice penè domini, ac publici istius iuris vi-
carii constituti. Quibus etiam adhibiti fuerunt publici Notarii sex, à tribus siquidem Re-
gni: bini, prudentes, graues, & discreti; publicæ istius fidei, ac omnium, quæque ageren-
tur, integerrimi testes futuri. Quamquam autem patriæ libertas tot fuerat prudentibus
consiliis sepra, salutaribusque præsidis communita, vt nihil inde timendum videretur;
nostri tamen, atque ad eò omnes, quem exitum habitura res esset, metuebant: cum in
omni mutatione dominorum, morum etiam mutatio timenda sit. Denique profligata
iam hæc fuit, & ad felicem exitum adducta quæstio. Aperit enim Veneris quadam
die Natalis Sancti Ioannis Baptistæ, vicesima quarta mensis Iunii, Anni sæpe di-
cti MDCXXII. maior Iudicum pars, quæque tandem sufficere poterat; in vnus ex
competitoribus causam incubuit. Insequenti verò die Sabbati vicesima quinta e-
iusdem mensis omnes Nonem Iudices (ita enim fuerat constitutum, vt quod maior,
& sanior pars decerneret, id superstites etiam approbarent) sua ferentes suffragia,
testes, & à dictis sex Regnorum Scribis testimonia postularunt, publicis literis, vt
moris est, consignata. Sed consilium hoc ceperunt inter se, vt ea occulta mane-
rent, donec modo, atque ordine ab ipsis adhibendo omnibus essent peruulganda.
Decreuerunt enim ad eam tantam rem diem dici debere. Illud verò peruulgandi mu-
nus Diuo Vincentio Ferrario commiserunt, dum de rebus sacris ad populum conciona-
retur. Ea autem dies, Martis XXIX eiusdem mensis Iunii dicta fuit. Auspicatò igitur ad
Caspensis Ecclesiæ portam, quasi pro theatro illi iudicio ædificato, publicus quidam
locus apertus, & propatulus, captus est opportunus. In quo altare constructum fuit,
suggestusque ornatus, vt res diuina maxima eum cærimonia fieret, celeberrimaque il-
la concio haberetur. Ibi ergò præstituta die, audiendi causa, maximo vndique homi-
num ex agris, ex vicis, ex cunctis denique domibus concursu facto, hora Tertia Eccle-
siæ consueta, aut non multò secus, Iudices quamprimùm altioribus in sellis distinctè
confederunt. Atqui tunc D. Dominicus Ram Oscensis Episcopus, inter eos primus,
omnium Legatorum, & Oratorum frequentia stipatus, innumerabilique cinctus populi
multitudine, cunctis astantibus, & audientibus Sacræ Missæ solemnia celebrare cæpit,
ac pro more solito Spiritus Sancti gratiam implorare. Quibus peractis, Diuo Vincentio
Ferrario suggestum ascendente, magnum illico fuit omnium, qui ibi aderant, silentium
consequutum. Neque enim necesse fuit veritate; ne qua vox mitteretur, ne quis disputa-
ret; ne loqueretur; neue pedibus streperet; aut quouis alio modo sermonem interrom-
peret. Omnes enim ingentes illæ astantium vndæ, tamē si valde efferuescebant,
atque huc, & illuc quasi ventorum vi agitabantur; mira quadam taciturnitate, ac si ne-
mo homo adesset, tamquam stupefactæ, intentis oculis dicturum sic intuebantur, vt
in eo penitus viderentur defixæ. Ille verò suauissimè, vt solebat, orsus est loqui. Pri-
mum quidem nonnulla de sanctissima nostra Religione concionari cæpit. Mox suam, &
collegarum in audiendis competitorum causis adhibitam rationem explicare. Deinde
singulas eorû contentiones referre: ac quo quisque iure niteretur. Tum quæ fuisset sua,
ac sociorum ea de relata sententia. Quam tandem suo, ac eorum nomine pronuntia-
turus, locum illum ascenderat. Ad extremum, quo iam eum vocabat tacita omnium
expectatio, Dei Optimi, Maximi prius, sacratissimæ deinde Virginis matris Mariæ,
ceterorumque omnium Sanctorum auxilio implorato, quod bonum, faustum, felix,
fortunatumque futurum precabatur, magna, & contenta voce, vt ab omnibus posset ex-

audiri, Gloriosissimum, Inuictissimum, ac Potentissimum Principem, Ferdinandum, Infantem Castellæ, Felicem, Pium, Victorem, Augustum, Maximum, totius Aragoniæ ditionis Regem acclamauit: pronuntiauit eidem, omnes Aragonum ditioni subditios, obnoxios, & supplices solitam communem fidem obligare debere. Omnia tunc repente tibi & lætificis audientium vocibus, & ingenti tubarum sonitu, ac buccinarum, tibiarumque cantibus, variisque aliis musicæ generibus personarunt. Nuntii verò, seu potius pegasi, acclamati Regis Ferdinandi protinus visi sunt alacres, & læti volitare, eisdem exoptatissimum huiusmodi nuntium afferentes. Quod statim etiam ad singulorum Regnorum Parlamenta à legatis ibidem astantibus remissum fuit, vnà cum Tabellis singulis Notariorum Signis obliquis: vt ea res omnium oculis testator esset. Sabato enim, 10 quo huiusmodi sententia lata fuerat, curauerant Iudices, solemnem eidem, quam diximus, Notariorum testificationem adhiberi: cauerant tamen, ne manifesta ad quempiam ante publicæ promulgationis diem deferretur. Tunc autem constituerant, vt ipsi Notarii publicum darent grauiissimi istius iudicii testimonium; quo & viuis res illa perspicua fieret, & eadem ipsa perspicuitas posteris etiam maneret sempiterna. Illius verò exemplum hoc loco exarare constituimus; vt tanti facti memoriam iam prope senescentem ab obliuione hominum, atque à tanto silentio vindicemus. Id autem est huiusmodi.

IN nomine Domini nostri Iesu Christi. Pateat vniuersis. Quod die Sabbati intitulata Vicesima quinta mensis Iunii, Anno à natiuitate Domini Millesimo Quadringentesimo Duodecimo, Hora Tertiaria, vel quasi. Existentibus Reuerendissimis, & honorabilibus Dominis, Nouem personis infra scriptis, ad inuestigandum, instruendum, informandum, noscendum, recognoscendum, & publicandum subscripta deputatis, & electis, in quadam Aula Castri Villa de Cass prope flumen Iberi in Aragonia constituta, personaliter congregatis. In presentia nostrorum Notariorum subscriptorum. Qui de auctoritate, facultate, & potestate dictorum dominorum Deputatorum & alius per Calendaria factis, & expressatis (prout nominati sumus inferius) facimus autenticam, & veridicam fidem. Et in presentia etiam honorabilium dominorum testium infra scriptorum prefati domini mandauerunt Reuerendo Magistro Vincentio Ferrarii subscripto; quod ipsorum nomine legeret, & publicaret quendam scripturam. Quam illico dictorum dominorum ex parte Reuerendissimus in Christo pater, & dominus D. Dominicus Ram Episcopus Oscensis infra scriptus dedit, & tradidit eidem Magistro Vincentio Ferrarii, & requisierunt nos infra scriptos Notarios, quod de predictis omnibus & singulis faceremus vnum, & plura publicum, & publica Instrumenta. Qui quidem Reuerendus dominus Magister Vincentius Ferrarii accepit dictam scripturam, & eam coram omnibus legit, & publicauit. Cuius tenor sequitur in hunc modum. Nos Petrus de Sagarriga, Archiepiscopus Tarraconensis; Dominicus Ram, Episcopus Oscensis; Bonifacius Ferrarii, Dominus Carthusie; Guilielmus de Vallefica, legum Doctor; Frater Vincentius Ferrarii de ordine Predicatorum, Magister in sancta Theologia; Berengarius de Bardaxino, Dominus loci de Zaydi; Franciscus de Aranda, Dominus monasterii Porta cæli, Ordinis Carthusie, oriundus Ciuitatis Turolii; Bernardus de Gualbis, vtriusque iuris; & Petrus Beltrandi, Decretorum Doctores; Nouem videlicet Deputati; vel Electi per generalia Parlamenta: prout de nostra electione, & subrogatione mei Petri Beltrandi constat per publica Instrumenta facta in Alcagnizio die quartadecima Martii Anno à natiuitate Domini Millesimo Quadringentesimo Duodecimo, & Vertusa die tertiadecima dictorum mensis, & Anni, & in Castro de Cass sextadecima die Maii eiusdem Anni, cum plena, ac plenissima, generali, ac generalissima auctoritate, facultate, & potestate inuestigandi, instruendi, informandi, noscendi, recognoscendi, & publicandi, cui predicta Parlamenta, & subditi, ac Vassalli Coronæ Aragonum fidelitatis debitum prestare, & quem in eorum verum Regem, & Dominum per iustitiam, secundum Deum, & nostras conscientias habere debeant, & teneantur. Ita quod illud, quod nos Nouem in concordia, vel sex ex nobis (in quibus sex seu inter quos sit vnus de qualibet terna) publicaremus, vel alias pro executione Capitulorum inter dicta Parlamenta concordatorum faceremus, aut executaremus quouis modo; haberetur pro facto iusto, constanti, valido, atq; firmo. Prout de predictis potestate, & capitulis constat per publica Instrumenta recepta in Alcagnizio per Bartholomeum Vincentii, Paulum Nicolai, & Raimundum Baiuli Notarios, die quintadecima Februarii, Anno predicto. Considerantes, quod inter cetera sollempniter, & publice quilibet nostrum vouit, & iurauit: Quod simul cum aliis secundum potestatem concessam citius, quo rationabiliter fieri posset, in negotio procederet, ac verum Regem, & Dominum publicaret: prout in dictis voto, & iuramento, de quibus constat per publica Instrumenta recepta in Villa de Cass per dominos Paulum Nicolai, Raimundum Baiuli, & Iacobum de Monteforte Notarios diebus decima septima, & vicesima secunda Aprilis; & decima octaua Maii anni predicti latius continetur. Vis tenore, & forma dictarum electionis de nobis facta, & potestatis nobis tradita, & iuramenti, & voti promissorum, & prehabitis inuestigatione, instructione, informa-

- informatione, notione, & recognitione, quæ per nos fienda erant, & dictis, ac datis, & communicatis per iustitiam, secundum Deum, & nostras conscientias nostris opinionibus, dictis, atque votis; & illis, ac aliis præmissis recognitis, & consideratis; solum Deum habentes præ oculis, secundum tenorem potestatis, & iuramenti, ac voti prædictorum dicimus, & publicamus: Quod Parlamenta prædicta, & subditi, ac Vassalli Coronæ Aragonum fidelitatem debitam præstare debent, & tenentur Illustrissimo, ac Excellentissimo, & Potentissimo Principi, & Domino nostro, Ferdinando Infanti Castella, & ipsum Dominum Ferdinandum in eorum verum Regem, & Dominum habere tenentur, & debent. Ex quibus omnibus ad perpetuam rei memoriam petimus, & requirimus fieri unum, & plura publicum, seu publica Instrumenta per vos Notarios infra scriptos. De quibus omnibus, &
- 10 singulis suprædictis dicti Reuerendissimi, & honorabiles domini Nouem Deputati verbo etiam requisierunt per nos Notarios subscriptos fieri unum, & plura, publicum, seu publica Instrumenta. Quæ fuerunt acta die, anno, & loco prædictis: Præsentibus honorabilibus viris, dominis Francisco de Pau, Milite; Dominico Ram, Licenciato in legibus, Priore Ecclesiæ Alagnici; Melchiore de Gualbis; Milite; Dominico de la Naia; Gulielmo çæra; & Raimundo Finallern, Castellanis, & custodibus dicti Castri de Cass, ad hæc pro testibus vocatis specialiter, & assumptis.
- Signum mei Bartholomæi Vincentii, Notarii publici Ciuitatis Casar Augusta, & auctoritate Domini Regis Aragonum per totam terram, & dominationem suam. Qui prædictis una cum Notariis infra scriptis interfui, & clausi.
- 20 Signum mei Pauli Nicolai, olim Illustrissimi Domini Regis Aragonum Scriptoris, auctoritateque eiusdem Notarii publici per totam ipsius Regiam ditionem. Qui prædictis interfui, & clausi.
- Signum mei Francisci Fonelleda, Illustrissimi Domini Regis Aragonum olim, Scriptoris, Regiaque auctoritate Notarii publici per totam terram, & dominationem suam. Qui prolationi prædictæ requisitus una cum prænominatis, & subscriptis Connotariis meis interfui, eaque recepi, & per alium scripta clausi.
- Signum mei Raimundi Bayuli, auctoritate Illustrissimi Domini Regis Aragonum Notarii publici per totam terram, & ditionem suam. Qui præmissis una cum Connotariis meis, hic contentis, præfens fui, eaque scripsi, & clausi.
- 30 Signum mei Iacobi de Plano, auctoritate Regia Notarii publici per totam terram, & dominationem Illustrissimi Domini Regis Aragonum. Qui præmissis omnibus, & singulis una cum aliis Connotariis suis, hic contentis, interfui.
- Signum mei Iacobi de Monteforte, auctoritate Regia Notarii publici per totam terram, & dominationem Illustrissimi Domini Regis Aragonum. Qui omnibus, & singulis suprædictis una cum aliis nostris Connotariis, hic contentis, interfui, eaque clausi.

Hoc igitur notabili exitu, quartum istud Interregnum conclusum fuit. Ac turbulentum illud quidem, graue, & difficile; sed magis rerum varietate periculosum, quam diuturnitate temporis productum: ita vt diuturnitatem alleuatio, grauitatem celeritas consoletur. Paulo enim plus, quam biennii spacio, absolutum fuit. In eius narratione sentio me esse longius prouectum, quam proposita ratio postularet. Sed à me id consulo factum nequaquam negabo. Visum est enim: quod si me in primordiis Regni explicandis initio oportuit longum esse, vt quibus modis libertas nobis constituta fuisset, demonstrarem, nec vlli credo illius rei cognitionem fatietatem, aut fastidium attulisse: nunc cum sine vlla spe ad miserimum interitum ruebat, minimè deceret me esse breuiorem. Quæ enim tunc plurimo sudore, & maiorum sanguine parta fuerat: eam labentem nunc necesse fuit non minori virtute, & consilio rerineri. Et verò in hunc statum minimè Resp. nostra peruenisset, nisi Magistratus Iustitiæ Aragonum ope, & auxilio: negotii que in hoc tota summa fuit, dum Vrgelitano Comiti interdictum est, ne Gubernatoris generalis munere fungeretur. Tameñ ratio vera, rectaque & constans, supra homines putanda, Omnipotentique Deo tribuenda: vix enim videtur humanis

40 consiliis tantam molem rerum, nostrorum gubernationem consequi potuisse. Quantum autem ab ipsis præcaueri potuit, vt quam rectissimè omnia agerentur; totum id summa cura, diligentia, ac fide, communibusque officiis prouisum fuit, nec prætermittam quidquam, quod videretur stabiliendæ Reip. conuenire. Sed ad eam rem plus operæ, studii, atque industriæ contulerunt duo illi, Ioannes Eximini Cerdanus, Berengariusq; Bardaxinus, gloriosi istius laboris, omniumque itinerum, periculorum, consiliorumque socii, & consortes. Hi enim in tot turbinibus, ac fluctibus nauim Reipub. gubernarunt, saluamque in portu collocarunt. Quod etsi sæpe dictum sit, erit tamen sæpius dicendum. Regia namque huiusmodi causa, inter tot fulmina, & tonitrua acta: eis, tamquam duobus verticibus, ex vtraque parte subnixa, ciuilliter potuit iudicari, atque

eò tandem adduci, quò vix vniquam antea exstitissent, neque apud exteras fortasse nationes, simillimi facti, aut exempli vlla alibi impressa vestigia. Etenim vniuersi omnium Regnorum Ordines, ac Baleares ipsi, & Sicilienses, abiecta omni cunctatione, lætis acclamationibus constitutum sibi, Regem appellarunt. Iudices autem ipsos, dum cuiq; in suam domum remigrandum fuit, magna omnium frequentia, ac similis plausus celebravit. Tunc singula Regna legatos nouo Rege dignos decreuerunt, publicos omnium in eum studii, amoris, ac fidei interpretes: qui illum læto nomine, Regem salutarerent, deprecarenturque ne aduentum suum nimis differret: quippe cum omnes essent illius non solum auidi, sed celeritatis etiam vehementer. Non abs re igitur censendum erit, quòd tanti facti memoriam fusiùs fortasse fuerim persequutus: præsertim cum Hieronymi Suritæ, viri omni liberali doctrina politissimi, nostrique amicissimi, fatali morte (qua, pròh dolor, dum hæc conabar attingere, affectus est) nequeat iam tanta res grauioribus illius, ac politioribus scriptis illustrari. Ille enim eadem hæc ipsa, pro suscepto munere, Latina lingua fuisset persequutus, nisi hoc illius consilium, prius aliarum rerum distentio, deinde acerbis interitus præuenisset. Quòd si imitatione nequaquam potero tantam ingenii consequi præstantiam: impositi muneris officium, studio, ac voluntate, quòd denique possum, persoluam. Sed vt ad rem redeam, institutum de Regibus nostris persequar sermonem. Dabo autem operam, quam maximè potero, vt breue id faciam; ne dum illam, quæ summa est, prætermisisti officii vituperationem fugere studeo, assequar aliam fortasse, quæ minimè est contemnenda, satietatis.

FERDINANDVS I. HONESTVS, ARAGONVM

R E X X X I I.

ABSOLVTO itaque huiusmodi quarto Interregno, nouoque nostris Rege constituto, publica res, quæ extollere iam caput debebat, nec spe solum, sed re quidem ipsa à tot malis ciuilibus respirare: nouis demergi cœpit quasi imminentis seruitutis fluctibus, communisq; omnium libertas denuo tremefieri. Virgelitanus enim Comes Iacobus, vnus ex præteritis competitoribus, indignissimè ferrens, se per inuidiam, atq; vt ipse dicebat, per corrupta, & contaminata iudicia, à Regiæ dignitatis gloria, ad quam eum natura erexerat, esse depulsus; non per præstigia, sed palà per imperium orsus est, hostili prorsus modo, omnia quæq; opida cõpilare: ac maximo furóre, & scelere inflammatus, eas in miseros populos crudelitates exercere, quæ sceleratorum potius naturæ, quàm tanti ipsius generis splendori conuenirent. Itaq; omnes tunc sese lit eratos fuisse cognouerunt à domino aggressi, & furioso; diurno, nocturnoq; terrore Si qua enim inesse poterat culpa in eo factò, non populis, à quorum dominatu fuerat depulsus, sed iudicibus, à quibus præteritus, tribuenda erat. Neque verò ad id Virgeli Comes suapte solum impellebatur natura, tamer si insolens erat, furens, & superbus: sed etiam valde acuebant quòdiani domesticorum sermones; præcipuè verò matris, & vxoris: quæ dies, noctesque acerbè, & conuulsiuè in eum inuehebantur; abiectum; demissum; atque humilem fore prædicantes, si se pateretur, cuiusuis periculi, aut tempestatis metu, à Regii sibi debita honoris aura dimoueri: etiam si grauis illa contentio sibi, ac suis terribilissimum esset finem allatura. Affirmabant enim, contracto animo, se parem aduersario esse non posse: infracto autem, erecto, & forti, longè illo superiorem futurum; cum qui superior, quemadmodum ipsæ asseriebant, natus esset ordine, minimè sperandum esset, inferiorem fore fortuna. Cuius rotam nec tunc quidem illæ pertimebant. Quinimo Comitissa mater, temeraria nimis, & insana mulier, quæ si vllam partem sensus habuisset, auersos filii motus reprimere debuerat: eundem passim frequentibus his Catalanicis verbis incitabat: *Fill, o Rey, o no res*: quasi vnam ex duabus rebus præ sibi esse ferendam constitueret; vt aut Rex esset, aut si id consequi cæco aliquo fortunæ casu vetaretur (quod Deus omen auerteret) nihil esse, satis iudicaret. His ergo suasionibus, necnon etiam ipsius D. Antonii Lunæ, omnium sibi amicissimi, impulsu, infelix Comes sciens, sed non prudens, in eam se ferri passus est, quam insana mater prædixerat, totius suæ dignitatis iacturam: ita enim ex amplo suo statu concidit; vt nec multos post dies nihil apud nos esset eodem Comite egentius. Iam verò Ferdinandus Castellæ Infans ad Cuencam aderat, quam vocant, ciuitatem, dum nostræ Aragonum diuisionis Rex fuerat, suffragiis, ac voce, à selectis Iudicibus

cibus declaratus. Is quamprimum hoc iucundissimum nuntium accepit, apertè tulit à suis, Aragonum se Regem salutari. Mox autem ad eum legati missi sunt, publicam secum trium Regnorum faciem afferentes, quorum nomine eidem, plausu maximo, gratulationem significarunt, atque ea, quæ Iudices decreuerant, Regnorum Ordines libenter comprobasse. Magni autem nostrâ, & suâ potius interesse, inde ad nos quam citò properare: vt Repub. in primis composita, communi omnium commodo consuleretur: cum quæ communis vtilitas esset, sua etiam vtilitas esset; vicissimque quæ sua esset, communis quoque vtilitas esset futura. Seuera tamen data fuere huiusmodi legatis mandata: vt, orata re, perceleriter in patriam reuerterent; neve quis eorum ausus esset vltra singulos decem dies apud eundem Regem commorari. Iphis quoque vetitum fuit, ne dona caperent, aut paterentur se vllis corruptelarum illecebris iretari. At verò Governatorem, ac Iustitiam Aragonum eidem legarunt: vt ab illius latere numquam discederent. Nouum enim Regem voluerunt ad Regnum capessendum accedere, in patrio nostro iure idoneis eorum consiliis optimè instructum, ad eò summa apud nostros tunc fuit earum omnium rerum obseruatio, quæ ad retinendam libertatem aut prodesse poterant, aut obesse. Ferdinandus ergò Kal. August. eiusdem Ann. ∞ CDXII. Casaraugustam alacer, ac lætus introiuit, multis nostrorum copiis stipatus. Omnes enim illum avidissimè ad extremas Regni oras expectauerant. Vnde eum in urbem summa celebritate, lætitiæque comitatum honestarunt. Is secum duxit Alfonso, Primogenitum, aliosque filios ex Eleonora vxore, Vrraca prius, vt nonnulli perhibent, appellata, susceptos. Ea erat Sancti Alburquequensis Comitis, Henrici Castellæ Regis fratris, filia: paternoque iure, in Castellæ Regno amplissimæ ditionis dominium obtinebat. Cum primùm igitur Ferdinandus Casaraugustam venit, Comitibus ad eandem Urbem indicenda curauit. Dies autem vicesima quinta eiusdem mensis Aug. dicta fuit. Cumque ad eam omnium Regni Ordinum concursus fieret; Comitibus ea haberi cœpta sunt, Ioanne Eximini Cerd. no Iustitia Aragonum, pro more solito illorum Iudice assidente. Ac ne illud omittam, tamen si de his rebus multa prætereo, Gandiæ Dux Alfonso, multorum iudicio si non iure potior, at certe par, & æqualis in ea Regia causa competitor, Ferdinando victori præsto tunc fuit, vt se illi, fidemque suam, solito iurisiurandi atque existimationis periculo, simul cum aliorum communi conscientia in perpetuum obligaret. Et illud idem fecisse proditur Federici Lunensis Comitis tutores: & quod summum fuit, Vrgelitanæ Comitissæ, quæ tot modis filium ab eadem coniunctione auocabat, ac ipsius etiam Comitis legatos. Verùm ille nec diu post, Lunensisque Comes, ac complures alii ab ea, quæ secunda, & prospera fuisset fortuna, si in incepto stabiles mansissent, ad fatalem, & infamam non sine magna ignominia, & dedecore descuerunt. Tandem Sabbati quadam die III. Non. Sept. maiorum more, solempni ritu, in templo maximo Casaraugustano Ferdinandus ipse, magna omnium consensione constitutus Rex, spectatam nostrorum fidem postulauit, suam prius nostris solito nexu obligando, se patrios mores, Regnicita, leges, ac libertates omnes seruaturum. Tunc nostri, quem consueuerant aliis Regibus, eidem præstiterunt debitum honorem; interpositoque Omnipotenti Deo, & iudice, & teste, Iuramentum dederunt, omnium erga illum perutilem fidelitatem numquam defuturam. Atque vt huic rei vehementius aliquod testimonium accederet, triduo post, Alfonso filium Primogenitum, futurum Regnorum heredem post longæuos patris dies, de communi Ordinum sententia declararunt, amplissimum eidem Governatoris generalis munus deferentes. Ad hæc eisdem Comitibus nonnulla instituta fuere ad Regni pacem, & tranquillitatem necessaria: quibus reuiuiscere cœpit iustitia, omnesque nostros ex seditiosorum hominum metu, libertatis pristinæ luce, recreare. Talem enim habebamus Regem, qualem eo in motu temporum esse opus erat. Cuius miranda virtus, cum audita prius dubitationi vix locum dedisset; iam eo tempore, præsens, probata, & perspecta, lædi obrectatorum voce non poterat. Itaque omnes haud cessabant ingentes Omnipotenti Deo gratias referre, quòd nostrorum animos ad tam suauem, & iucundam noui Regis experientiam virtutis excitasset: præcipue verò dum Alfonso filii grandioris, eeterorumque fratrum suauitatem sermonum, ac morum cognouerunt. Hi namque omnes iam à pueri tanta dabant præclaræ indolis virtutum signa; vt non patri solum propter illius indulgentiam, sed cunctis aliis propter excellens eorum ingenium communi essent vita chariores. Atqui dum in Vrgelitanum, Lunensemque Comites, ac D. Antonium Lunam, pluresq; alios, perduellionis reos, animaduersum est, licet nonnulli iudi-

1412.

carunt asperius multa in eorum personas fuisse facta, quàm decuisset Regis hanc filiorumque lenitatem, & mansuetudinem: verùm ista fuere armorum, & victoriæ facta: nequè aliter fieri in eo temporum statu licuisset: cùm in vnaquaque domo, ac Rep. quò ratione aliqua, & disciplina optima, designata sit, quemadmodum præmia existare oportet rectè factis, sic graua quoque peccatis supplicia. Quid? quod, & omnes hi sua pertinacia, & fortunas, & vitam amiserunt. Nullum namque reliquerunt aut suorum precibus, aut admonitionibus locum. Vrgeli quidem Comes Regi obsistere non dubitauit, eodem prorsus vultu, & confidentia, ac si iam sibi explorata, & domi condita victoria esset. Verumtamen Federico Lunensi Comite, tum honoris, tum calamitatis socio, & secundas fortunas amittere coactus est, & in aduersis sine vllò remedio, aut alleuamento permanere. Tandem Xatiuæ (quæ olim Setabis, Protopomæo auctore, Contestanorum vrbs in Hispania Tarraconensi fuit) in custodiam traditur, diu vixit, & obiit. Cui nihil vniquàm offensionis accessit, sine acerbissimo omnium sensu, & dolore. Erat enim à recta & legitima, vt exposuimus, Regali stirpe profectus, Regisque Aragonum Petri III. legitimæ filix maritus. Quas ob res non paucis grauibus, ac disertis viris multo magis placebat victa illius causa, quam victrix: quod de Catone olim in Romanæ Reip. interitu poetæ illius carmine celebratur. Lunensis verò Comes non tam casu, quàm prauo consilio ad suam perniciem lapsus est. A Regis enim nomine, & imperio deficiens, in Castellam profugit: illam namque sperauit fortunæ suæ portum futurum. Sed similis ibi eum perculit vis, & tempestas: quam miserè iactatus, dum domestica pericula vitare studuit, ita extraneis oppressus decelsit, vt aliis irridendus videretur, aliis autem omnino miserandus. Etenim cùm Castellano Regi in suspicionem incidisset Regni appetendi; tam repente fuit ipsius Comitum memoria, mira quadam obliuione, contrita, vt idem tumulus, qui illius corpus contexerat, visus sit etiam ipsius simul nomen obruisse. Vix enim deco certi quid proditur, nec quisnam finis fuerit, miseram eius vitam consequutus. Ad insignem, *Braçuelas*, arcem, ab Olmedi opido non longè, dicto prodicionis crimine notatum occubuisse, perhibent. Verùm hæc inter nos nuper admodum noticia est. D. Antonius quoque Luna, funesta horum omnium incendiorum fax, in alias terras demigrare coactus fuit, vnde illius nec facta, nec nomen audirentur. Postea patriam reuersus, diu in Mequinentiæ opido abditus latuit, & inclusus: vbi tandem fortunis omnibus, ac dignitate spoliatus interiit. Ita omnes hi; vno, atque eodem igne consumpti perierunt. Quod nisi eos præceptis, ac deuia consiliorum ratio decepisset, potuissent suis facillimè rationibus prouidere. Ferdinandus namque Rex naturâ magis ad misericordiam, quàm ad seueritatem propensus fuit: Idque libenter solebat crebris sermonibus vsurpare: *AD tuenda, tenendaque Regna Regibus aptius esse, diligi, quàm timeri.* Immatura tamen mors angustum sibi campum dedit, in quo excurrere summa hæc illius virtus, cognosci que posset. Quarto enim Regni anno nondum completo, integerrima ætate florens, in medio suarum rerum cecidit cursu: annumque ægens xxxvi. ad Igualadam, Cataloniae opidum, (quam antiquâ Ergauiam putant nonnulli) cum grauis eum, ac mortifera morbi, contra quem diutius contendebat, vis oppressisset: Iouis die, iv. Non. April. Ann. MCDXVI. mortuus est, ac in Populeti monasterio tumulo Regio sepultus. Præter Alonsum autem Primogenitum, qui sibi statim successit, filios habuit: Ioannem; Henricum; Sanctiũ; ac Petrum: filias quoque Mariam, quæ Iohanni II. Castellæ Regi nupta fuit; ac Eleonoram, quæ Heduardo, Portugalsensi. Et verò Ioannes, Nauarræ Rex fuit; posteaque Alfonso fratre sine filiis legitimis decedente, Aragonensi illius imperio potitus. De quo paulo post. Henricus autem, amplissimæ Iacobitanæ Militiæ præpositus, vt vocant, Magister, Segorbiensem ciuitatem, opidaque illi contributa obtinuit: à quo Aragoniorum, Segorbii Ducum, celsissima familia dimanauit. Ea autem hisce Armorum Insignibus vti consuevit; quæ, vt videre licet, clarissima quatuor Regnorum, Aragonum, Castellæ, Legionis, ac Siciliae, stemmata præferunt. At Sanctius, ab aliis Ferdinandus dictus, Alcantarensem, quem vocant, Magistratum adeptus, sine prole decessit: & Petrus quoque Neapoli, infelici quodam casu interemptus. Atque hi sunt, quos ex Eleonora vxore, Ferdinandus Rex filios suscepit: vulgoque *los Infantes de Aragon* appellari solent. Quorum in antiquis canticis multa fit mentio, quotidieque illustris eorum memoria & publicè, & priuatim celebratur. Nam sic omnes in omni genere laudis floruerunt; vt quanta quisque

ex aliorum gloriosissimis factis, iure sibi optimo, vendicavit, non minora ipsis de sua, simillimo iure, reddiderit ornamenta: neque etiam ea in re patri ipsi concesserint. Qui si corpore valuisset, diutiusve imperasset, fortasse habitus fuisset gloriosior. Illud vero eius vitam, & mortem vehementer ornavit; quod in omnibus rebus ita semper honestatem, ac decus prætulit; ut cum ab eo pudoris, & pudicitia paterentur exempla, merito adsciverit sibi Honesti Principis cognomentum. quod si in privatis hominibus gloriosum est, quanto magis commemorandum in Regibus. Dum autem in Perpiniani oppidum cum ipso Benedicto XIII. Sigismundoque Imperatore, Catholicæ Ecclesiæ unionis causa, quæ iam diu durissimo schismate premebatur, congressus fuit, omnium iudicio ex eo facto immortalis est gloria consequutus. Nam cum nihil proficerent habiti ii sermones, quod Benedictus nequaquam de statu suo dimoveri pateretur; illius obedientiam abiecit, non sine magna eiusdem Benedicti querimonia, qui se illi Regnum detulisse prædicabat. Neque vero Benedictus ea in re tenuem, aut leuem, sed multam, atque ipsi Regi valde utilem præbuerat operam. Ceterum Ferdinando Rege, nullæ nobis leges constitutæ fuerunt. Satis sibi visus est fecisse, si delatum Regnum, à præteritorum Competitorum incursionibus vacuum redderet. De Ioanne autem Eximino Cerdano, qui eius vita, ac post, Alfonso filio regnante, aliquamdiu Iustitiæ Aragonum Magistratum gessit, per paucæ admodum res literis mandatæ produntur, quæ pertineant ad ipsius muneris, quam suscepimus, dignitatē ornandam: præter eas, quæ à nobis in quarto Interregno traditæ fuerunt. Quare oportebit nostrum hunc sermonem ad Alfonso Regis narranda facta transferre: ut aliquando ad ea veniamus, in quibus præcipue omnis huiusce nostri operis propositum nititur argumentum.

ALFONSVS V. SAPIENS, ET MAGNANIMVS, ARAGONVM REX XXIII.

ATQVI de istius Alfonso factis ea, quæ mihi illustriora videbuntur, attingam; summamque cum omnia iam sint; & vulgaribus, & Latinis literis a perquam multis ornatissimis scriptoribus celebrata. Hic etenim Alfonso fuit, qui cumulavit fortitudini, ac bellicæ laudi sapientiã. Vnde & Sapientis & Magnanimi traxit cognomentum. Tanta verò humanitate fortitudinē ipsam temperavit, ut cum hostes, virtutem eius, pugnantes, timerent; iam diligenter victi mansuetudinē. Sapientiam autē, ipsaq; doctrinæ studia vir iam natu grandis percepit. Expugnato enim ab eo, florentissimo, & opulentissimo Neapolitano Regno, quæ alios victoriæ ad prædas; diuitiæ ad voluptates; amœnitas locorū ad delectationem; aut saltetn militares labores allidere solent ad quietem: minimè illum à studiis auocarunt: quin induxerūt potius, ut quibus eo tempore Italia florebat, animum suum excolendum curaret, optimatum artium disciplinis. Denique sic præstitit virtute, & doctrina, ut cum in vtraque longè aliis præstaret, vtra sibi ipse præstiterit, incertum sit. Vxorē duxit Mariam Ioannis I. Castellæ Regis sororem: quæ à marito absente, Neapolitani Regni expugnatione implicato, horam Regnorum curationi præposita, multa, & magna dedit prudentiæ, ac fortitudinis signa. Complura enim Comiticia celebravit. In quibus multæ nobis leges constitutæ sunt, sub *Maria Regina Locumtenentis* nomine inscriptæ. Ea autem præclara, qua Ann. Chr. MCCCXLII. For. Como *segunt la ment de los Fueros*, subtit. *De officio Iustitiæ Aragonum* de abrogandi muneris difficultate prudenter cautum, & exceptum est. Etenim cum Magistratus hic vni alicui, quandiu viveret, à Regibus semper mandati consueuisset, sæpenueroque disceptaretur; vtrum solus Rex, ab eo munere posset amouere, quem eidem semel præfecisset: ea tunc fuit recepta, & noua lege sancitum: ne id Regi arbitrato suo facere liceret, tamen ipsa ferat ipsius tunc Præfecti voluntas, ex antecedenti aliqua, ut legitur, obligatione, districta. Ob quam causam olim, Regis Petri III. temporibus, ad manus, & pugnam ferè ventum est, dum idem Rex nequaquam dubitavit, Petro Martini Arrassonæ Iustitiæ Aragonum Magistratum abrogare; quemadmodum iam supra recensuimus. Eadem etiam lege edictum fuit: Ne Iustitia Aragonum deinceps ob civilem possit causam comprehendi, in custodiasve includi, nisi de Regis simul, ac Regni præcepto. Quibus rebus ad ipsius muneris ornatum magnus dignitatis cumulus accessit; ad Reginæ verò laudem non modicus: quod istius Magistratus amplitudinem nouis his hono-

ribus decorarit, cuius præsidio statuebat, & rectè quidem, mariti sui, suorumque fortunam magis stabilem esse futuram. Quò enim maiora in eum stabilitatis conferantur præsidia, modò nequid nimis; eò status Reip. magis fixus, ac stabilis constituitur, ipsorumque Regum multo meliùs fundatur imperium. Ceterum Alfonso Rex; nullam ex Maria vxore prolem suscepit. Ex variis autem concubinis filios habuit; Ferdinandum; Mariam; & Eleonoram. Ferdinandum quidem, Neapolitani à se parti Regni heredem reliquit testamento. Paternorum namque Regnorum hereditas ex antiquo iure Ioanni fratri, Nauarræ tunc Regi, obuenebat. Filiarum autem, Mariam Ferrariensi tunc Marchioni despopondit: Principi autem Rossano Eleonoram. Cumque earum doti ingentem nimis pecuniam Rex dixisset: solutione singula Regnorum suorum opidatorqueri iussit, ac si filiarum hæ fuissent sibi ex legitimo nate matrimonio. Nostri statuentes ea in re publicum ius grauissimè violari; ad Magistratus Iustitiæ Aragonum opem confugerunt. Cui tunc præerat magnus ille Ferrarius Lanuza I. ipsius Regis obseruantissimus, ac studiosissimus vir; patriæ verò libertatis diligentissimus præses, ac custos: cuius & in bellicis, & in ciuilibus officiis singularis industria vigeat. Ab eoque exceptione huiusmodi impetrata, solito sui muneris Iurisfirmæ remedio, (quod tandem, vt sæpius diximus, summum est nostrarum omnium libertatum præsidium) facillime nostri huic, quæ Regno inferbatur, iniuriæ restiterunt. Rex autem benignè tulit integrum ipsis seruari ius libertatis. Vt enim erat sapiens, ac disertus; in quo Magistratus deferebat auctoritati, conserbat ipse & seruari suam. Tandem A. D. III. Kal. Iul. Ann. Chr. MCDLIX. ætatis autem suæ, sexagesimo quinto, Neapoli mortuus est. Sed illius, tametsi mortui, memoriam anni omnes excipient consequentes. Hi autem sub eius imperio post Ioannem Eximini Cerdanum, Iustitiæ Aragonum extiterunt: Berengarius Bardaxinus, egregius ille, de quo in proximo actò Interregno mentionem fecimus, vir. Cui in Magistratu successit Franciscus Sarzuela: Sarzuelæ autem Martinus Didaci Auxius: huic verò Ferrarius ipse Lanuza I. qui etiam per plures annos eundem gessit Magistratum Ioannis II. Regis temporibus: ad quæ cursim pertractanda pergimus, vt institutum rerum nostrarum ordinem teneamus. Sed illud non præteribo, quod maximè occurrit, istius Alfonso Regis vita, circ. Ann. Chr. MCDXXXVII. magnifica illa duo, quæ hodie existant, ad nostram Urbem ædificia extracta fuisse: lapideum pontem; amplamque & nobilem, quam nunc Deputationis domum vocamus; ab eo vsque tempore publicam, ac stabilem nostrorum omnium iudiciorum sedem constitutam. Tertium verò mirandum in modum istius Regis laudem illustrauit, quod decennio ante, ad pauperum Christi ægrotorum curationem, & vsum, in ipsa Vrbe construendum curauit, tanta postea opportunorum apparatus celebritate refertum, vt communi omnium iudicio magnificentia multis, pietate autem omnibus per hospitalibus, quæ vsquam alibi sint, domibus antecellat. Cuius eo magis suspicienda est moles, quò non tam certis opibus, aut patrimonii subsidiis, quàm fidelium liberalitate, incertisque eorum largitionibus sustentetur. Vt in Urbanis autè Commentariis continetur, clarissimus iste Alfonso Rex, quam à Simone Huelo quingentis Florennis emerat aureis ædam, quo nunc visitur loco, à Diui Francisci monasterio non longè, huic tanto operi assignauit, quatuor eidem; D. Raimundo Casaldaguila, & D. Nicolao Viota, è Senatoribus Urbis; Ioanne autem Tonda, & Ioanne Cinneta, Theologiæ Doctoribus, ex Ecclesiasticis viris, Rectoribus primis præfectis. Ac illud postea Nicolaus ipse suis locupletauit fortunis. Albalatulo namque ita vocato opido donauit: quo maxima facta fuit ad eam rem & amplitudinis, & dignitatis accessio. Prid. autem Kal. April. Ann. Chr. MCDXXV. Philippus Berbega, Franciscanus Monachus, Cæsaraugustanensi Comitio, pia, ac nobili habita oratione, mandata Regis exposuit, & quæ ab eo essent de istius facti ratione inita consilia. Quibus à nostris maximo, vt par erat, applausu celebratis, è Senatus decreto eidem operi fundamenta iacta fuere: quæ posterorum deinde Regum, ac nostrorum hominum animos ad tot, tanta, tamque præclara, & magnifica Christianæ pietatis, & Religionis in Christi pauperes explenda munera extulerunt. Et verò de structura pontis hæc habeo, quæ dicam: nimirum priùs quàm lapideus, qui nunc existat, quique huius Regis tempore factus fuit, fieret ligneum pontem eodem ipso loco fuisse: qui aliquandiu sublicis, aliquandiu nauiculis fulciebatur. Cuius qui constituebantur curatores (duos enim interdum constitutos legi) ab eo quòd ipsi eius commissa, ac commendata erat cura, *Comendadores del Puente* vocari vernacula lingua consueuerunt; & quandoq; Arabico vocabulo vsurpato,

Comendadores de la Alcantara. Et idem erat. Nā Alcantara, Arabica vox est, & potētem significat. Sed vt ad Alfonso Regem redeamus; amplissima eius gesta meritō illum ad summum exulerunt, quam diximus, sui nominis prædicationem, & gloriam.

IOANNES II. VERE MAGNVS, ARAGONVM REX XXIV.

NEQ. verò Ioannes Rex fuit belli laude inferior, quā frater: quinimo nisi se totū domesticis negotiis implicuisset, ob quæ sæpius cum suis cōflicxit, quā quisquā cū hostib. decertauit: ipsi fratri par; si non iā superior, censeretur. Quæ. n. in Alfonso magnitudo animi, virtus egregia, sermonis comitas, constantia, fortitudo, ac vel militaris peritia enituerunt: hæ omnes in Rege hoc mirifice elucebant; non quasi ab aliis sumptæ, aut aduentitiæ forsitan virtutes. Illam verò, quæ communis solet esse aut iam vrgentis, aut aduentantis senectutis cura, vt quietem, & otium appetamus; tam longè sibi statuit à sua senectute abesse oportere, vt nullam vitæ suæ partem pateretur,

aut assiduis bellis, aut bellorum expectatione vacuā relinqui. Et quòd summum fuit, cum admodum senex, ac quasi decrepitus, noua etiā bella moliri haud cessaret, à suisq; admoneretur, vt ab eis vacaret, cum nō possent sine integerrimis virib. sustineri: hoc illis respōsum dare fuisse solitum perhibetur; Se numquam sensisse, senectutem suā imbecilliorē factam ad arma capiēda, quā adolescentia fuisset. Militares autem labores, inferiores esse domesticis affirmabat: cum nulli vnquā militi plus, quā sibi sumeret, laboris imponeret. Ciuiliū præterea rerum summo opere vsū percullit. Vnde ab omnib. iudicatur, singularem ciuilem, ac domesticam, coniunctā cum militari fortitudine, prudentiā adeptus. Itaq; verè Magnus nuncupari potest. Et ipse quidē aliquādo Magistratus Iustitiæ Aragonum institutionem, potestatem, & vim, vt suo loco dicemus, per paucis, neq; obscuris aut hæsitantibus, sed apertissimis verbis explicauit. Cuius si quæcumque in re haud leue testimonium putaretur: grauissimum censendum est in ea, quæ ad institutionem proferendam spectat illius muneris, quod tamquam moles fluctibus, ita non rectæ Regum voluntati est oppositum. vt nequaquam sit parui ducendum, huiusce Magistratus institutionem, & vim illius testimonio comprobari, qui tam præclare supremum illud ipsum fuerit officium Regis, ac munus exequutus. Sed de his suo loco. Viuente itaque Alfonso fratre, Ann. Chr. **MDXXIX.** Blancam Nauarræ Reginam, Caroli filiam, & heredem, vxorem duxerat: eam, quæ fuerat prius Martino Siciliæ Regi, Martini Aragonum Regis filio, ad Callarem mortuo, quemadmodum exposuimus, nupta. Ex qua filios habuit; Carolum, Blancam, & Eleonoram. Carolus autem is fuit, cuius totius retulimus Commentarios extare de Regibus nostris scriptos: quos in plurimis rebus sequuti sumus, tamen interdum coacti ab eis dissentire. Blanca autem ipsius Caroli soror, Henrico IV. Castellæ Regi nupta fuit. Sed cum eo postea diuortium fecit, Romani Pontificis decreto interposito. At Eleonora Gastono Fuxensi Comiti collocata, neptem habuit Catharinam, Ioannis Labritii, Nauarrorum vltimi Regis vxorem.

Iam verò domesticæ inter Carolum, ac patrem discordiæ concitariæ communem Rempublicam quæ tranquilla erat, tamquam turbine aliquo, aut subita tempestate, peruerterunt. Etenim Ioannes iste Rex priori hac Blanca Nauarræ Regina, ipsius Caroli, sororumque matre, orbatus vxore, cum secundam duxisset Ioannam, Federici Admirantis Castellæ filiam: Carolus patrem à Nauarræ Regni gubernaculo repellendum contendebat, quòd mater sibi actionem illam hereditario iure integram reliquisset. Pater contra, sibi ex socii Regis instituto concessum esse affirmabat, vt quamdiu Ioannes ipse viueret, solus Navarrensis imperii clauam teneret. Ob id itaque vter potius Nauarram administraret, pater, & filius, inter se contendere cœperunt. Tandem Carolus in ea contentione decessit: Barcinonæque obiit A. D. **MDXXIX.** Kal. Oct. Ann. Chr. **MDLXI.** ætatis suæ annum agens Quadragesimum.

Cuius tempore apud Nauarras illæ duæ Agrarum montensium, & Viamontensium, quæ adhuc in ore vigent, contrariæ factiones, quarum altera, filii, altera patris vocem sequebatur, ortum habuerunt. Atque ea in re dum Catalani, qui ipsius Caroli Principis fuerunt adiutores præcipuè patris, quam dicebant, vim peruersuros putarunt; peruerterunt suam, nec vim modò, sed totam planè excusationis, si quæ in eo factò esse poterat, defensionem. Mortuo enim Carolo plura tentarunt, quæ à debitis officiis abhorrebant: cum alioquin natio illa fuerit semper, ac sit integritatis, & fidelitatis plenissima: Expellere Cappā, Siciliensē femina; Carolus filios reliquit; Philippum; ac Ioannem. Prior quidem militari Beatæ Mariæ Montese instituto præfectus Magister, ad Baëzæ expugnationem interit: posterior verò, Oseni Eccle-

fiæ præpositus Antistes. Filiam quoque habuit Annam, ex alia concubina susceptam: quæ Ludouico Metinæ Zelin Duci nupta fuit. At Ioannes Rex ex secunda vxore, filium habuit Ferdinandum: qui sibi in Regnis successit, Christianique nominis decus, ac lumen fuit. Filias etiam; Ioannam, Ferdinando Neapolitano Regi, Alfonsi fratris filio, nuptam; Marinam, seu, vt alii testantur, Mariam; ac Eleonoram aliam: quæ ambæ in nuptæ obierunt. Ex concubinis autem filios suscepit; Ioannem, Cæsaraugustanum Archiepiscopum, è nobili femina, ab Auellaneda nuncupata. Ex alia autem Eleonora de Escobar, Alfonsum Calatrauensem Magistrum: qui ex Maria Iunquesia filium habuit Ioannem Aragonum, Lunensem Ducem, ac Ripacurtiensem Comitem: à quo illustrissima, Aragoniorum, Villæfermosæ Ducum, ac Ripacurtiensem Comitum familia dimanauit; quæ apud nos viget, hisque Armorum Insignibus ornari consuevit. Ferdinandus etiam, Maria, & Eleonora istius Regis filii fuerunt: notum tamen, atque ex Nauarrensi femina ab Ansarum familia, præcreati. Eleonora quidem Ludouici Viamontensii Nauarræ Connestabuli vxor fuit: alii duo infantuli obierunt. Præter Nauarræ autem, quam tandè Ioannes Rex inuito, & reuente filio gubernauit: aliquãdiu etiã ab Alfõso fratre absente dominationis suæ vicarius cõstitutus, nostri Aragonensis Regni tractauit gubernacula. Quo tẽpore sub eo multæ, & gratæ nobis leges editæ fuerunt: quæ passim in Foror. volumine, sub *Ioannis Nauarræ Regis Locum tenentis* nomine, in diuersis tit. appositæ leguntur Ann. MCDXXXVI. Eo namque anno 20 fratris nomine Aleagnizii Comitum celebrauit magna, & præclara. Maiora tamen, & grauiora ab eodem Ioanne, Aragonense iam Regnum adeptõ, ad Calataiubium eodem An. MCDLXI. habita fuere. Ea enim auctoritatis pondere, & vilitatis vbertate cetera omnia longè superarunt. His autem meo iudicio paria penè, & æqualia fuerunt, quæ Regina Ioanna, istius Regis vxor, eius nomine ad Cæsaraugustam habuit Ann. MCDLXVII. In his enim, inter alia multa, præclarissimæ illæ leges latæ sunt, quæ inscriptæ extant sub tit. *Forus Inquisitionis Officii Iustitiæ Aragonum*. Itaque cum ceteris istius Regis laudibus hæc illi debetur vel maxima: quòd quæ summa in eo perspecta semper, & cognita fuit in subleuandis rebus aduersis fortitudo, in ornandis secundis non minor probata fuerit diligentia: quandoquidem nouis semper decretis, consentaneisque legibus 30 Remp. stabiliendam curauit: ipsi verò Iustitiæ Aragonum Magistratui oportuna moderationem eo, quem diximus, *Inquisitionis* Foro adhibendam: ne nimia forsan licentia redundaret. In quo tandem incolumis Reip. nostræ status continetur. Sed de his alibi. Deniq; Ioannes Rex patriam amplissimis beneficiis ornauit. Aliquando autè cæcus factus, Diuæ Enocratis opẽ implorãs, cum sancto illius clauo tactus, amissa lumina recuperasset, vouisse dicitur, se ipsius Diuæ tẽplum amplificaturum. Propinqua tamẽ morte sublatus, votum hoc Ferdinãdo filio persoluendum reliquit. Neq; enim diu post, Ann. Chr. MCD- 40 1479. LXXIX. Barcinonæ A. D. X I I I. Kal. Feb. summa confectus senectute decessit. Sub eo Iustitiæ Aragonum fuerunt, Ferrarius Lanuza I. & Ioãnes itidẽ Lanuza Lipsius Ferrarii F. qui etiã Ferdinandi Regis tẽporibus eidem præfuit Magistratui. Libet autem in me 40 dium afferre ponderosæ epistolæ exemplum, quòd inter Secretarii Colomæ monumenta inueni, à Ioanne hoc Rege, ad Ferdinãdum ipsum, Castellæ iã Regẽ, interrupta, ac morienti voce conscriptæ. Cuius hoc est argumentum: ita nos debere de humanis omnibus rebus iudicare, vt fictas eas celeriter, tamquam flosculos deciderõ, virtutem solam esse altissimis defixam radicib. arbitremur. Eiusdem verò, nisi me fallo, Secretarii manu facta erat, quæ in ea legitur, inscriptio huiusmodi. *Traslado de la carta que el Rey mi señor escriuio al señor Rey de Castilla*. Cogimur namq; ne rebus, ac verbis lepõrem subtrahamus, permiscere Hispana cum Latinis: cum ea sint vulgaribus his verbis concepta.

Serenissimo Rey, nuestro muy Charo, y amado fijo.

PVES a la diuina Magestad es plaziente, que en nuestros dias mas non vos veamos, que era lo que despues de nuestra saluacion desseauamos: por aquesta carta, que sera como possrer despedimiento, e conuiat, entendemos fazer el officio de padre, a quien nuestro Señor por su infimida bondad ha dado fijo san obediente, y de tanta virtud, y excellentia. Recibido haemos por especial dono, de quien tiene el poder, los Sanctos Sacramentos de la Iglesia, y fecho so- das las obras de Christiano, non conaquella contricion, y arrepentimiento, que deuamos, por ser tan grandes las offensas, que fecho le haemos, è tampoco el reconocimiento de tantas, y tan señaladas gracias, como de su omnipotencia haemos recibido; mas segunt que ha podido alcanzar la fragili-

fragilidad nuestra. Confiando empero en la summa clemencia suya, que por aquel derramamiento de sangre, que por nosotros peccadores se hizo en el arbol de la Vera Cruz, haura misericordia deste su siervo, que es tierra efectiva de sus manos: y creemos, non querracon nosotros entrar en juyzio: pues es cosa cierta, que ante tal juez alguno justificar non se puede. Fijo, ya podeys considerar el pundo, en que estamos: que ni Reynos, ni subditos, ni potencias algunas humanas por grandes que sean, ayudar, nin valer nos pueden: salvo aquel Criador, y Redemptor del mundo, en cuyas manos estamos. Tes este passo tal, que querriamos hauer sido vno de los infimos hombres de nuestros Reynos, y señorios. Recordad vos pues, que quando a el ser plaziente, haueys de venir a esto mismo: & que vos dolera, lo que en offensa suya fecho haueys, de dolor tal, que en sanidad cogitar non se dexa: e ansimesmo del bien, que haueys podido fazer, e non lo haueys fecho. Vengaos en la mente, de quanta grandeza son los Reynos y Señorios, en que soys, y haueys de ser immediado Lugar teniente suyo: e que quanto son mayores; mayor, e mas estrecha sera la cuenta, que dellos le haueys de dar. Non vos engañe el mundo, como fazea los mas: que en qualquiere edad que sean, siempre piensan hauer tiempo de enmendar sus falias. Lleuad siempre ante los ojos el temor de Dios: y passen vos alguna vez en el dia por la memoria los tan grandes donos, e gracias, que fecho vos ha: para que conociendo, le soys grato, vos haga fazer su sancta voluntad. La Iusticia sobre todas las cosas sea el espejo de vuestro coracon fazien dola sin excepcion de personas. La defension de la Fe Catholica, y de la Iglesia sancta de continuo se vos represente. Los Reynos, y subditos conseruad en paz, y en iusticia sin iniuria del proximo, evitando, quanto al mundo podays, todas guerras, y dissensiones. E non vos oluideys de la humildad, que es cosa accersissima a nuestro Señor, y que por sola aquella la gloriosissima Virgen Maria merecio ser madre suya. E por non diuertir vos mas en las cosas del mundo, con la presente vos damos nuestra paternal Bendicion: Suplicanda a la immensa potēcia, que de su mano sanctissima os benediga: e la Bendicion suya, e nuestra sea sepre cō vos: para que como buen Rey, e Catholico Principe rreays, y gouerneys los Reynos, y tierras a vos encomandadas, demanera que le rindays buena rrazon de los talentos, que vos ha dado: e vuestros dias sean fechos luengos sobre la faz de la tierra a su sancto seruicio: e veays fijos de vuestros fijos fasta la tercera, e quarta generacion, y en viniendo el termino por el estatuydo, vos colloque en su sancto Reyno. Al qual plega lleuarnos por su sancta misericordia. A nuestro Secretario haueimos mandado vos diga cierta cosa. En fee de su officio, e por la erianca que del haueimos fecho, sea le dada entera fee. E guarde os Dios nuestro señor, como tiene el poder. Dat. en Barcelona a 19. de Enero, Anno de 1479. REX IOANNES.

COLOMA SECRETARIVS.

Atque postridie eius diei Ioannem Regem vis morbi consumpsit: iam vt epistola hæc, tam quam cygnea habita fuisset ab omnibus Christianissimi Principis vox, & oratio: iplus aurem mors ita gloriosa, vt filius eam concupisceret. Sed mox persequemur, que de eo, ac Carolo Imperatore, & Philippo nostro Rege, dicere instituimus; eaq; summatim: vt his absolutis ad propositum nobis de Magistratu Iustitiz Aragonum sermonem reuertamur.

FERDINANDVS II. CATHOLICVS, ARAGONVM REX XXV.

IOANNE itaq; mortuo, Ferdinandus filius auspicato Regiam illius hereditatem adiuit. Iam pridem autem, viuentē patre, Ann. MCDLXIX. vxorem duxerat Isabellam, Henrici IV. Castellæ Regis sororem, & heredem. Quæ nuptiæ tanti matrimonii dignitate coniuncte, incredibile sociis lætitiã attulerunt; mirum autem hostibus terrorem: cum ea rerum copulatio, ac tot Regnorum societas, & cōiunctio, commune vtriusq; imperium in tantã deduxisset amplitudinis maiestatem, quã in Hispania numquam à Gothici Regni euerfione visa fuerat: præcipuè verò, postquã florentissimum Granatæ Regnū exterrimo Maurorū dominatu in veterem libertatem, salubremq; veræ nostræ Religionis cultum vindicarunt. Neque Granatam solū, sed Nauarram etiam, atq; Hispaniam cunctam subegerunt: præter eam Lusitanix partem, quæ ad Oceani Occidentalis oras producta, à Portu Cale, Portugaliz sibi nomen inuenit. Verum tamen qui tunc ipsis ad eam rem aditus obstructus fuit, potētissimo nunc patuit Regi nostro Philippo, clarissimo istorum Regum pronepoti: cuius gloriæ domicilium non minoribus, quàm totius orbis finibus terminatur. Neapolitanum præterea Regnum intestinis, ac domesticis bellis dissipatum, vetere expulso hoste, Ferdinandus, ac Isabella, Reges, sub eorum iurisdictionem subiunxere. Ad hæc noui orbis detegen-

di munus Christophoro Colon, viro nomine, ac memoria dignissimo, committentes, Omnipotentis Dei benignitate summum illum fuere honoris, ac glorie gradum assequuti: vt eorum tempore, & quod præcipuum est, eorum opera, atq; impensa, Atlanticum vastissimum mare, quod nullis classibus fuerat peragratum, sed ex omni aditu clausum putabatur; nauibus nostris pateret: in illisque vicinis gentibus, feris, & barbaris, quæ sibi humano victu vitam propagabant, infinitisque regionibus, quarum antea nulla vquam neque ora, neq; extremitas fuerat perlustrata; summus Christiani nominis lucret splendor. Quibus tot illustribus, & gloriosis factis ita istorum Regum laudatrix fama virtutum apud omnes gentes omnium sermone percrebuit; vt illis sæculis ad Regium principatum obtinendum, neque vir melior in terris esse, neque femina lectior crederetur. Vnde ab omnibus censebantur ambo, pari, atque in eadem laude ponendi. Sed illud, multorum iudicio, maius fuit summæ illorum prudentiæ, ac pietatis, & religionis testimonium, dum ad hæreticorum, & apostatarum mentes de magnis, quibus imbutæ erant, prauitatis erroribus deducendas, comprimendam, frangendamque audaciam, Sanctæ Inquisitionis, quod nunc vocamus, Officium fundandum curarunt, varios eidem præpositos deligentes, eisdemque stabiles sedes, ac domicilia certa in maximis Hispaniæ ciuitatibus collocantes. Cuius tanti facti vtilitatem, & commodum non Hispania sola, sed omnis Christianus orbis libenter agnouit: id verò miseris nostris sæculis præcipuè; quibus in perfidam illam gentem videmus, tamquam in vnam voraginem, omnium vitiorum cœtum excessisse. Itaque cum tantis testimoniis suarum virtutum, ac Christianæ Religionis obseruatiæ, & cultus, clarissima sibi monumēta comparassent: is demum ipsis, qui solus in hoc sæculo dari poterat; suorum omnium laborum, & vigiliarum datus fuit, quasi amplissimus quidam triumphus, dum totius orbis consensu à Romano Pontifice obtinuerunt illustre Catholicorum Regum, quod hereditarium posteris mansit, cognomentum. Ceterum iis temporibus apud nos casus quidam grauissimus interuenit: qui nostris tunc videntibus horribilis, atque acerbus visus fuit; perpetenti autem ob Dei amorem iucundissimus. Illius narrationem libitum est mihi persequi hoc in sermone: quod ea statuerim; atque ei similibus orationē nostram, quasi quibusdam luminibus illustrari. Ab initio autē, quemadmodum gesta res sit, summam exponam.

Inter ceteros Sancti Officii Inquisitores, qui fuere in singulas prouincias descripti (ita enim supremos hosce perfidæ istius gentis speculatores, ac vindices appellamus) apud nos huic muneri præpositi fuerunt egregii duo, ac præstantes viri: quorum alter vocabatur, frater Gaspar Inglarius, eratque ex Dominicanorum fratrum instituto: alteri verò Petri Arbuesii, aliàs *Epila* nomen erat: quem nos improprio vocabulo *Mastre Epila* vulgò appellare solemus. Hic ortu Epilensis erat, patre Antonio Arbuesio ab illustri Arbuesiorum familia, matre verò natus Sanctia Ruyz: vir quidem iustus, & optimus, singulari bonitate, & modestia præditus; in primisque sacris literis excultus, & doctrina. Cæsaraugustanæ autem Ecclesiæ Canonicus erat. Nefas enim duxissem linguam meam in istius facti narratione obmutescere, ad quod patrandum nequaquã obtorpuerunt impiæ illæ, ac sacrilegæ sceleratorum hominum manus. Hic itaque Petrus Arbuesius cum pro suscepto munere in Iudæorum causam vehementer inueheretur: perditæ illorum multitudini in acerbissimum odium venire cœpit. Ipsi enim, maleficiorum suorum conscientia stimulati, vehementer horrebant, quorsum hæc esset inquirendi in eos instituta ratio eruptura. Consciētæ enim illa magna vis est, vt pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Itaq; illum acerrimè clandestinis consiliis oppugnabant. Erat autē permagna coniuratorum manus, ex maximis Iudæorum familiis occultè conflata: quæ diu collecta & inueterata, imprudentes quosdam alliciens ad se; ex latebris erupit in actum, acerbitatq; suæ virus euomit. Etenim cum dies, noctesq; magnis languoribus, & curis angerentur, sibi ipsius iã à summo Deo, supplicii causa, importatis; se ab illis abducere cupientes, & leuare, omnes acerba morte, Sanctum Inquisitorem affici oportere, quadam die vnum in locum congressi, decreuerunt. Sed tamen iidem ipsi, qui de ea minabantur; etiam atq; etiam considerabant, & inter semetipsos conferebant, quid id sibi facere liceret. Etenim cupiebant illius sanguine saturari. Vias autem indagabant, vt expleti, & saturati salui discederent. Neque vllus erat eorum audaciæ ad timorem comprimendum locus. Ipsi enim suis manibus Inquisitorem interficere, tãcti valdè optabant; neq; audebant, neque quemquam id facere posse sine certissimo vitæ periculo, arbitrabantur. ad eò ignauiter, & timidè descendebant ad id, quod summo perepetebant, agendum. Itaque cuidam Ioanni Labadiæ commiserunt, vt homines

ad eandem illam faciendam conduceret. A quo tandem inuenti fuere duo nequam, & perditum; qui id auderent, quod immanis ipsa Iudæorum omnium audacia formidasset. Eos, homines appellandos non duco. Hominis enim nequaquam videtur, communique naturæ repugnare, voluisse miseros, sua calamitate aliorum crudelitatem satari: præsertim cum a Iudæis religione, & cultu diffiderent. Erant enim ambo, ut fertur, à genitoribus Christianis procreati: nisi id forte illis accidisset, quod in plurimis vsu venire solet; quorum parentes propter ignorantiam suæ stirpis, ac generis, cum ex infima fece populi sint, Christiani existimantur. Hi igitur, quorum alter Vidal Vranfo, alter Ioannes Sperandreu vocabantur, nefariis prius licitationibus factis, certoque pretio constituto, se Sancto Inquisitori mortem allaturos promiserunt. Idoneam verò captabant occasionem. Erant autem tunc ipsius Sancti Officii ministerio destinata, ex, quæ nunc sunt heredum Antonii Barrachinæ, ædes; medio loco, inter Archiepiscopalem Aulam, Ecclesiamque Cæsaraugustanam locata; finitimæ ambarum, & vicinæ. Ibi magnus ille, ac præclarus vir, Petrus Arbuesius, pro Tribunali ad audiendas causas quotidie sedebat: in eisque ponderandis diligens erat, prudens, & attentus. Verum tamen ut erat natura sanctus, & religiosus, quidquid à publico illo munere vacabat, totum id libenter in Sacris conficiendis consumebat. His enim mentem suam, tamquam naturali pabulo recreabat. In Templo maximo, quemadmodum ceteri Canonici, suum domicilium habebat. Assidue in Diuinarum, quas vocamus, Horarum decantatione versabatur: ita ut vix eum vlla intempesta nox, aliive nocturni metus detererent, quin eandem Ecclesiam è lectulo surgens adiret ad nocturnis Cantibus Omnipotentis Dei laudes persequendas. Illuc ergò, pro more solito, sacra indutus veste, sanctissimus, atque innocentissimus vir, media quadam nocte, martyrii coronam reportaturus accessit. Fuerant siquidem iam paulo ante in absconditis insidiis intra dictam Ecclesiam collocati duo illi, quos nominauimus, Vidal, & Sperandreu, stipati gregibus amicorum: qui omnes fuerant à sceleratissima coniuratione, quasi à quibusdam furis, ad perficiendum scelus incitati. Iudæos autem iccirco proditur has tam crudeles sancto Inquisitori insidias tetendisse, quia flagitiosa, ac turpis eorum vita eum magnam omnibus suspicionem daret, in ita ab eis dudum Christianæ nostræ Religionis viam, fictè, & fallaciter fuisse susceptam; idque eo magis, postquam multorum ex ipsis accusationes, grauior tractata, ad extremum nefariis confessionibus, ac deprehensionibus detestabili scelerum fuerant conclusa: persuaserant sibi, neminem fore, qui, sancto Inquisitore interfecto, munus illud exequi auderet, sique ipsos in posterum flagitiorum suorum impunitam, quam sibi pollicebantur, licentiam obtenturos. Eum itaque duo illi audacissimi nequam dum ante Altare maius supplicem, orantem inspexerunt; anhelantes ex infimo pectore crudelitatem, brachia contorquentes, A. D. xv. i. Kal. Octob. Ann. Chr. M. CD. XXXV. grauiora eidem vulnera inflixerunt. Quorum sanguine cum non gladius solum, sed sacram ipsam ædem imbuissent: statim aufugerunt, magno, & subito, quocurrerunt profus, timore perculsi. Sic enim ambo fuerunt infirmati conscientia sceleris, fraudisque cruciati; ut nisi à suis, qui eos stipabant, subleuati fuissent, vix vlla fuisset illis ex Ecclesia excundi facultas. Viuum autem illum, secus ac fuerant polliciti, reliquerunt. Deuinxerant enim, sese eidem caput abscissuros. Nec nisi pro capite patetum fuerat inter eos pretium. Tam acerbam sancti Inquisitoris vitam perfidi Iudæi sibi ipsis putabant fore. Ast ubi sacer, qui in Choro aderat, Clericorum Deo psallentium cœtus, horribilem armorum strepitum audiuit, lamentabilemque simul ingemiscentis vocem; illuc mox accurrens, sanctum Inquisitorē grauiorē idem ut inuenit, aperte cognouit truculentum illud, immaneq; scelus à Iudæis editum fuisse. Diu. n. in vrbe ferebatur, omnes eorum sermones ad pernitiē sancti Inquisitoris erumpere; illosque iā pridē ei periculum capitis machinari. Itaque tristes, & cōturbati cœperunt cunctas vrbis regiones circū circa prospicere; Deumque & homines contestantes, de crudelissimo sancti Inquisitoris interitu clamare: ut Cæsaraugustan⁹ populus à somno excitatus profiliret, occulte illius cōiurationis inuestigator, & ultor. Simulatque ergò detestabile istud scelus percrebuit: incredibilis breui tēpore ad tēplum maximū cōcursus factus est concitatae multitudinis hominum, omniū generū, ætatum, atque Ordinum: qui se illuc totos & animis, & corporib. in communis causæ subsidium contulerunt. In ea namque iniuria se se omnes despectos esse, sanctissimique Officii dignitatem magnopere contemptam, & abiectam proclamabant. Aperte autem omnes videbant sceleratam illam coniurationem à Iudæis contra sanctum ipsum Inquisitionis Officium factam fuisse. Atque eò maior in illos commouebatur suspicio, quòd in ea bonorum multitudine de illis nullus compareret. Quos omnes

non iam sacrilegos, sed Fidei, ac Religionis hostes, non sicarios, sed crudelissimos carnifices appellabant: dicebantque nullam moram interponendam esse eosdem in priuatis suis domibus viuos comburendi. Neque huiusmodi consilia in longinquum tempus distulissent: nisi eos interpellasset magna superiorum Magistratum ibidem collecta vis. Nec ea obstitit, quominus videretur repentè in omni populo tumultus concitatus, qui non multum ab hostili expugnatione differret. Nemo enim Cæsaraugustæ, neque tam affecta ætate, neque tam infirmis viribus tunc fuit, qui non statim surgens è lectulo, telum, quod sibi fors offerebat, arripiens, in tanti sceleris vindictam properaret. Iam verò sanctus, & fortis Inquisitor his verbis, quæ sibi imponebantur vulnera, capiebat: Maximas, inquit, tibi, Ô IESV bone, gratias & habeo, & ago, quòd me dignaris, mortis pœnam naturæ debitam pro tuæ sanctissimæ Religionis Fide persolvere. Dereliquo tamen grauius saucius, magis autem diuino amore, quam ictibus saucius, haud cessabat Diuum numen, eo scelere violatum, humili prece placare. Numquam autem eius animus visus fuit vlla in nefarios interfectores malevolentia suffusus, aut aliqua perturbatione commotus: sed contra cum magnus, & excelsus, atque ad maiora quæque pro Christi Fide subeunda paratus; tum etiam apertus, simplex, quietus, & tranquillus gaudens, & libens Deum Optimum, Maximum, Gloriosissimamque illius matrem Mariam assidue collaudans. Ex cuius ore, quâdiu vixit, nullum ab ea re alienum verbum exiuit. Ac illi quidem quæ superfuit vita, breuis fuit; gloriæ autem cursus sempiternus: ad quem illius spiritus, è corporis vinculis, tamquam è carcere euolauit A. D. xv. Kal. eiusdem mensis Octob. biduumq; tantummodo vixisse apparet. Atque sic abiit è vita, vt moriendi pro Christo causam se nactum esse gauderet. Illius sanctum cadauer multis imaginibus, iustisque exequiis, ac sollempni pompa, & laudatione à Cæsaraugustanensi populo ornatum, terræ redditum fuit honorificentissimo, ac celeberrimo ipsius Templi Maximi, quo nunc colitur, loco. Necnon, & in eodem sepulchro maiores nostri æternum simulachrum, è marmore excisum, quod nunc videmus, tanta opera, & artificio perfectum, eidem Sancto viro ponendum curarunt; ne apud nos illius vniquam memoria moreretur, hanc illi marmoream statuam pro mortali vita reddentes. Ac ne cui fortè mirum videatur, quòd decimoquinto die eum ictum fuisse annotauerim, biduo autem post obiisse, cum Surita noster decimoquarto die fuisse mortuum memoret, decimoquinto autem quotannis publica illius memoria in Templo maximo celebretur: consilii mei rationem publicis testimoniis comprobabo; quibus haud scio, quæ alia adduci possint grauiora. Sunt enim publica duo, vt loquimur, Notarii Instrumenta, à quodam Petro Lalueza de his ipsis rebus stipulata: quæ hoc loco libet intexere, quemadmodum illius manu leguntur cõscripta. Primum quidem est huiusmodi.

IN DEI nomine. Amen. Nouerint vniuersi; Quod anno à Natiuitate Domini Millesimo quatuorcentesimo octuagesimo quinto, die videlicet intitulata, decima septima mensis Septembris apud ciuitatem Cæsaraugustæ. In Sede eiusdem ciuitatis Cæsaraugustana, inter Altare, & Chorum dictæ Sedis, vbi Reuerendus Magister Petrus Arbues, alias Epila quondam, Sacra Theologiæ professor, Inquisitor quondam Sanctæ Fidei à Sancta Sede Apostolica specialiter deputatus, fuerat vulneratus, & ceciderat ex ictibus, & vulneribus sibi decimoquinto die prædictorum mensis, & anni, hora Matutinarum illatis. De quibus vulneribus die præsentis decima septima, ab huius luce transmigravit, & obdormiuit in Domino. In quo loco ex dictis vulneribus effuserat sanguinem corporis. Qua de causa Ecclesia erat polluta, rarer quòd in ea Officia Diuina celebrare non poterant. Pro cuius reparatione secundum ordinem Sanctæ matris Ecclesiæ, dicta Ecclesia fuit reconciliata cum carimoniis Ecclesiasticis. Et deinde iam dicta decima quinta die, quam decima sexta, & præsentis die prædictorum mensis, & anni dictus locus, vbi dictus sanguis fuerat effusus, fuit per quamplurimas, & diuersas personas Ecclesiasticas, & laicas visus, perspectus, & valde benè recognitus, qualiter vix poterat cognosci, quòd esset signum sanguinis: & si aliquid videbatur de dicto sanguine, erat quasi nihil, & deperditio quasi in rotum colore dicti sanguinis, & erat ad eò desiccatum, quòd erat impossibile, cum aliqua papyro, aut panno lini, neque lana, nec alia quauis re aliquid ex dicto sanguine accipi. Et sic de prædictis multi, & diuersi Christi Fideles fidem, & relationem faciebant, & fecerunt publicè. Et quia tunc dicta decima septima Die, Domino DEO ALTISSIMO disponente, vt maior memoria de dicto Reuerendo patre Domino Magistro, Petro de Arbues, alias Epila, Inquisitore Sanctæ Fidei haberetur (qui pro exaltatione Sanctæ Fidei, & pro extirpatione hæreticæ prauitatis, fama publica referente per totam dictam ciuitatem, dictam mortem passus est) dictus sanguis in dicto loco ante Chorum dictæ Sedis, vbi effusus fuerat, reuererat, & effluabat;

effluebat, tamquam si de recentiori expressus fuisset, ubi totus populus velociter currebat ad accipiendum ex dicto sanguine, quidam cum papyro, & alii cum panno lini, & aliis diuersis modis: & erat tam magna velocitas, & decursus gentium ad leuandum predicta, & accipiendum ex dicto sanguine, quod vix homo poterat inter gentes, nisi cum magna vi, & cum magno exercitio accedere, & intrare ad dictum locum, & ad dictum sanguinem: tali modo quod apud omnem populum communiter illud pro euidentissimo miraculo reputabatur. Ideo cum predicta euidentissime viderentur esse in exaltationem Sanctæ Fidei Christianæ, & in honorem, & gloriam Fidelium Christianorum, defensionem Fidei Christianæ, & confusionem persecutorum illius, & aliorum Malorum, & quia memoria est labilis, ut de predictis in futurum de tam magno, & maximo actu per-
 10 petuo memoria habeatur: Reuerendus Magister Martinus Garsia, Sacræ Theologiæ professor, dictæ Sedis Casaraugustæ Canonicus, tamquam procurator multum venerabilis Capituli Canonico-
 20 rum dictæ Sedis, requisit per me Notarium, & testes infra scriptos fieri ocularem inspectionem, & recognoscere dictum sanguinem, & de predictis facere publicum Instrumentum. Et ego Petrus Lalueza, Notarius tunc accepi quemdam papyrum album in manum: quem in presentia
 30 testium infrascriptorum, & maxime multitudinis populi, qui ibidem cum maxima anxietate ad dictum locum congregati pro videndo dictum sanguinem, & de eo accipiendo erant, publicè docui dictum papyrum album, & postea illum posui & cum illo ter-
 40 rigi in terra in illo loco, ubi erat dictus sanguis, & cum illa incontinenti cepi de dicto sanguine, & ex illo dictus papyrus fuit vinctus, & illum publicè docui testibus infrascriptis, & omnibus ibidem
 50 assistentibus circumquaque. In quorum omnium presentia predicta fuerunt acta: & aperte predicta fuerunt visa. Et ante confectionem huiusmodi Instrumenti maximus numerus gentium dictæ ciui-
 60 tatis de dicto sanguine acceperant, & illum publice per totam ciuitatem demonstrauerant, & publi-
 70 cauerant. Ex quibus omnibus, & singulis instatus, & requisitus per dictum Reuerendum Magi-
 80 strum Martinum Garsia procuratorem predictum huiusmodi publicum confeci, & testificatus fui
 90 instrumentum in testimonium, & memoriam omnium, & singulorum premissorum. Qua fuerunt
 100 acta loco, die, mense, & anno, quibus supra in principio recitatis. Presentibus testibus ad predi-
 110 cta, magnificis, & venerabilibus viris, dominis; Ioanne Lupi de Alberuela; Martino de Turrellas; Bartholomæo del Molino Iurisperito, Ciuibus: Garsia Baylo, Portionario Sedis Casaraugustæ; Do-
 120 minico Catalan, Iacobo Carnoy, & Martino Perez, Notariis, habitatoribus prefatæ ciuitatis Casaraugustæ.

Sig. In num. mei Petri Lalueza, Notarii publici ciuitatis Casaraugustæ, auctoritateque Regia, per
 Aragonum, & Valentia Regna. Qui predictis interfui: & quia in partem scripsi: & in par-
 tem scribi feci: unumq; Instrumentum publicum, mandato Reuerendi patris domini Magistri Ioan-
 nis Talauera, fratris Ordinis Predicatorum, Inquisitorisq; sanctæ Fidei, instante venerabili Petro de
 Fluens, Procuratore Fiscali sanctæ Inquisitionis Fidei Catholica, mihi facti, die secunda mensis O-
 ctobris de anno predicto, computato à natiuitate Domini, millesimo quadringentesimo octuagesimo
 quinto, Instrumento publico mediante, ac per discretum Iacobus Frances Notarium publicum
 Casaraugustæ recepto in hanc publicam formam extraxi, & tradidi; ipsumq; in testimonium pra-
 missorum meo solito Signo signavi, & clausi.

40 Alterum verò.

IN Dei nomine. Amen. Nouerint vniuersi: Quod Anno à natiuitate Domini Mille-
 simo quadringentesimo octuagesimo quinto, Die videlicet intitulata, Vicesima nona mensis Septem-
 bris, apud ciuitatem Casaraugustæ, & inter altare, & Chorum dictæ Sedis, ubi die decimaquinta
 predictorum mensis, & anni Reuerendus Magister Petrus Arbues, alias Epila, sacra Theologiæ
 professor, & Inquisitor Sanctæ Fidei fuerat vulneratus, & ceciderat, & effuserat sanguinem e-
 ius corporis ex ictibus, & vulneribus sibi illatis, ex quibus decima septima die predictorum, mensis,
 & anni, hora Matutinarum, eadem quasi hora, qua fuerat vulneratus, emiserat spiritum: qui fa-
 ma publica referente, pro exaltatione Sanctæ Fidei Christianæ, & extirpatione heretica prauita-
 50 tis dictam mortem passus fuit. Celebratis Vesperis summissa voce, & ianuis clausis, propter obitum di-
 60 cti Reuerendi patris Inquisitoris ex dictis vulneribus, pro vt tunc temporis propter iam presimū delictū
 in dicta Sede Officiū Diuinū solitū erat celebrari: & dicto iā Psalmo, Deus laudē meā ne tacueris,
 & cetera: & aliis Orationibus, quæ eo die in dicta Ecclesia per Reuerendos, & Venerabiles
 dominos Canonicos, Portionarios, & alios Beneficiatos, & Clericos in dicta Sede dicuntur, & cele-
 brantur, Cruce, & faciebus Infantium eiusdem Sedis velatis, cum certis caerimonis: existendo E-
 go Petrus Lalueza Notarius infrascriptus, & plures, & diuersi Christi Fideles in dicta Sede, non-
 nulli de ibidem existentibus deuotione ducti, cupientes dictum sanguinem ex corpore dicti Re-
 uerendi patris Inquisitoris effusum ex ictibus, & vulneribus, de quibus obdormierat in Domi-
 no, videre; accesserunt ad predictum locum, ubi dictus sanguis effusus erat. Qui locus, vt ne in reue-
 renter tractaretur, stabat cooperatus cum quodam panno lana, vulgariter nūcupato, Repoltero, vel,

Razel. Et acceperunt de dicto panno, & scoperierunt, & manifestum, & patentem fecerunt illum locum, ubi dictus sanguis effusus fuerat. Ad quem locum (attento quòd dictus Reuerendus Magister Petrus Arbues, aliàs Epila, Inquisitor predictus, fuit, & est mortuus, & vitam suam, huiusmodi fama publicè referente, pro defensione Sanctæ Fidei, & extirpatione hæretica prauitatis dedit, & posuit) multi, & plurimi de ibidem existentibus continuo velociter, cum magna afflictione, & deuotione cucurrerunt, pro videndo dictum sanguinem. Inter quos Ego Notarius infra scriptus ad eundem locum accessi, & me appropinquavi: & illum locum, & dictum sanguinem ibidem effusum ego dictus Notarius, & testes infra scripti cum multis, & diuersis ibidem circumstantibus, bene, attentè, & cum maxima attentione recognouimus, & perspeximus. Et vidimus signum dicti sanguinis ibidem expressum satis magna quantitatis, & latitudinis, & quasi in quodam angulo cuiusdam lateris, ubi dictus sanguis erat, aperte & manifeste vidimus dictum sanguinem, magis rubeum, & coloratum, quàm in aliis partibus; in tantum, quòd in illa parte videbatur, & demonstrabatur, quasi esset recentè effusus, & nouiter designatus: Taliter quòd apud circumstantes (attento quòd quindecim dies erant completi, quòd dictus sanguis fuerat effusus, & diebus præteritis fuerat visus in totum desiccatus) pro euidenti miraculo reputabatur, & fuit reputatum. Et tunc pro maiori verificatione, ego Notarius infra scriptus in præsentia testium infra scriptorum, & aliorum ibidem circumstantium, cum quodam panno lini publicè serigi in dicto loco, ubi dictus sanguis videbatur magis coloratus, & magis rubeus, & quasi recens; & dictum pannum fuit unctus de dicto sanguine. Et hoc idem iterum in continentem feci cum quadam papyro alba; quæ in tangendo cum ipsa supra dictum locum, ex dicto sanguine fuit unctæ, & hoc publicè, & patenter in præsentia ultra numerum viginti personarum. Et cum à dicto loco me separarem, omnibus ibidem in dicta Sede publicè dictum sanguinem per me receptum demonstrando, Magnificus Gasparus Montannes domicellus, dictæ ciuitatis Cesar augustæ commorans, dixit: Quòd cum arrenis prædictis signis, & aliis plurimis de dicto sanguine his diebus præteritis, visis, euidentissime appareret, quòd prædicta essent, & redundarent, & manifeste demonstrarent, quòd dictus Reuerendus Magister Petrus Arbues, aliàs Epila, Inquisitor predictus pro defensione sanctæ Fidei, & extirpatione hæretica prauitatis mortem passus erat. Ideo de prædictis pro exaltatione sanctæ Fidei Christianæ, & in memoriam futurorum publicum per me Notarium infra scriptum requisitum fieri Instrumentum unum, & plura, & tot, quot inde essent necessaria, & oportuna in testimonium præmissorum. Quæ fuerunt acta loco, die, mense, & anno, quibus supra in principio recitatis. Præsentibus testibus ad prædicta honorabilibus; Ioanne Montannes Scutifero habitatore Villa de Velchite, Christophoro de Quiros; & Martino Sanz de Ledonia; de domo Illustris, & Reuerendissimi Domini Archiepiscopi Cesar augustæ.

Neque enim Petrus Lalueza ornatius voluit à se rem tantam proferri, quàm, suo iudicio, ferret simplex ipsa ratio veritatis. Antiqui enim cum se Latine loqui profiterentur, ita Latini sermonis elegantiam contemnebant, ut ornate, distribute, & eleganter loquentes, irriderent: quòd nisi vulgatis verbis crederent narrationem rerum fieri mendosiorum. Nunc verò ad elegantiora defluximus. Sed ab eodem in his rebus non ut ab Historico, sed ut à Teste veritatem exigamus: cuius testimonio esse illa ita, ut nos diximus, confirmatur. Quæ verò quorannis decima quinta die Septemb. in Templo maximo celebratur publicè istius Sancti viri memoria (id enim magis me vrget, & instat argumentum) horum, quæ supra docui, publicorum monumentorum auctoritate permotus, valde suspicor fore, ut non de die illius mortis, sed de die, quo fuerit ictus, celebraretur. At verò fas esse duxi toties illum, Sanctum nominare. Quamquam enim nondum est illius memoria sollempnibus Ecclesiæ ritibus à Rom. Pont. consecrata: his tamè, aliisque quæ plurimis miraculis diuinitus comprobatus illius sanctitatis fulget splendor: eumque patria nostra studiosissimè semper solita est colere, & venerari. Ob quam causam ad hanc tam longam ipsius narrationem delapsa est oratio nostra. Ceterum interfectores in facinore manifesto deprehensi, illico confessi sunt, Iudæorum gentem vna secum de Sancto viro interficiendo coniurasse. Et ii omnes nec diu postea præter debitas, quas tulerunt legibus, ac iudicio pœnas: sempiternas turpissimæ ignominie notas subierunt. Publica enim monumenta, quæ hodie cernuntur, in ipsius Templi Maximi suggestis posita fuere, tamquam Insignia, hæc turpitudine notata, locata ibi ad illorum dedecus, & infamiam sempiternam. Sic denique factum est, ut scelerata ea Iudæorum conspiratio restingeretur. Nec vlla amplius illius incendii scintilla comparuit: tamen si adhuc Sanctum ipsum Inquisitionis nomen apud nonnullos ex eis, ut suspicor, manet subiuuatum.

In his igitur omnibus quidquid arte effici potuit, aut opera, & consilio prouideri: id omne ambo nostri Catholici Reges summo studio, & cura præstituerunt. Quorum ta-

men ipsorum ad ætatem tantæ rei laus perfecta nondum fuit. Sed neque nunc est. Hodie namque & semper erit ipsis maximæ gloriæ: cum non possint vllæ aut tam ingrata literæ, aut tam immemor posteritas reperiri, quæ tanti facti laudes non immortalitatis memoria prosequatur. Iam verò (vt ad priuatas eorum res redeamus) clarissimam sobolè propagarunt. De qua melius poëta ille vaticinari potuisset, dum scripsit:

Hinc progeniem virtute futuram

Egregiam, & totum quæ viribus occupet orbem.

Eorum namque progenies, ipsis ferè viuis, ac videntibus totum pæne orbem occupauit. Filium habuere, Ioannem: Filias verò Isabellam; Ioannam, Mariam, & Catharinam. Ioannes quidem in Comitibus ad Calataiubium habitis, à nostris Regnorum heres acclamatus, vxorem duxit Margaritam, Maximiliani Imperatoris filiam: atque eodem ipso anno Salmanticæ occubuit sine prole. Ob eam causam Isabella, filiarum natu maior, quæ Emanueli Portugalix Regi nupta fuerat, à parentibus è Portugalix Regno in Castellam deducta, ad Toletanam Urbem sollemniter, & pompa, vna cum viro constituta fuit maternorum omnium Regnorum heres. Mox ad nos allata, parentes id ipsum, quod Castellæ factus fuerat, à nostris postularunt. Nostri tamen rem differre quotidie, & procrastinare cœperunt: quod prius quædam præcauenda contenderent, ad Reipub. statum oportuna. Qua de re diu, ac multum consultum fuit. Magna enim oriri cœpit altercatio: quæ Regibus erat molesta. At Isabella Portugalix Regina grauida erat, & iam ad pariendum vicina. Quæ tandem Cæsaraugustæ (ad eam enim Urbem illa Comitibus indicta fuerant) A. D. 1119, Kalend. Septemb. Ann. Chr. MDCXCI. filium enixa fuit: qui hos omnes motus sedauit. Cui inditum fuit nomen Michaelis. Huic nostri publicam Regni fidem obligarunt, cum totius aucti imperii heredem acclamantes. Sed tamen prius illi, auum Ferdinandum Regem, tutorem adscripserunt. Oportebat enim, vt ad nostrorum iuramentum acclamati heredis religio de obseruandis solitis condicionibus, pactionibusque inter Reges, ac Regnum constitutis, accederet. Neque nostri, nisi ea cautione, & fœdere prius icto, se vlli vnquam Regi communè fidem obligare fuisse solitos affirmabant, nec obligaturos dicebat. Itaque Catholicus Rex à Ioanne Lanuza II. Iustitia Aragonum, de Magistratus auctoritate adscriptus tutor, nepotis nomine, se vniuerso iuri nostro solito Iureiurando deuinxit. Nostri autem præcauerunt etiam, ne antequam puer decimum quartum ætatis annum cõpleret, quidquam illius nomine tutor tractaret. Id enim leges nostras vetare affirmabant. Quam agendi, & cogitandi adhibitam solertiam minimè Reges ipsi, dum rem cum maiori consilio, & cura perspexerunt, improbarunt: tametsi eis in ipso initio haud iucunda fuerat. Sed interea dum hæc gerebantur, Isabella Portugalix Regina vehementer ægrotabat. Nam cum antea infirma valetudine esset: partus eam reddidit infirmiozem. Itaque in morbum incidit, ex quo non conualuit. In ipsa enim decessit paternæ hereditatis aduandæ spe, cum nec sibi, nec suis vixisset satis. Michael quoque filio biennio post Granatæ interiit. In cuius locum heres successit Ioanna, ipsorum Catholicorum Regum secunda filia. Ea autem Philippo, Archiduci Austriae, dictæ Maximiliani Imperatoris primogenito filio nupta erat. De qua, vt diximus, poëta ille melius cecinisset. Ex Philippo enim inter alios Carolum filium suscepit, Imperatorem postea Romanorum V. cognomento Maximum, ac Fortissimum, Potentissimi Regis nostri Philippi clarissimum patrem: cuius gloriosissima facta, summa laude dignissima, in vltimos vsque angulos orbis penetrarunt. At Maria, quæ tertia fuit Ferdinandi, ac Isabellæ, Regum filia, Emanuelinupsit, Portugalix Regi; eidem ipsi, qui prius Isabellæ sororis maritus fuerat: quorum postea filia Isabella ipsius Caroli V. Imperatoris coniux fuit. Quarta tandè Catharina, Arturo, Angliæ Regis filio primum, deinde eo mortuo, illius fratri, Henrico Regi VIII. nupta, filiam peperit Mariam Anglici Regni heredem: quæ fuit Philippi nostri Regis secunda vxor. Cuius admirabilis in Catholica fide constantiæ laudem fatalis, ac præsens Anglici illius Regni calamitas prorogauit. Atque illa eadè, aliaque ei similes tot Regnorum, & Prouinciarum calamitates immortalem reddent ipsorum Catholicorum Regum memoriam: quandoquidem non ab eis solùm, sed ab earum metu nos, patriamque nostram summa sua sapientia, admirabilique ac penè diuina futurorum malorum præensione vindicarunt, præfatum Sanctæ Inquisitionis, quod diximus, Officium stabilientes. Sed ne in re tam nota, & peruulgata multus, & insolens sum, Isabella Regina, Ioanna filia instituta herede, A. D. v. Kal. Decemb. Ann. Chr. MDV. decessit: Ætatis 1504. suæ quinto & quinquagesimo. Granatæ sepulta iacuit. Atque eodem anno altissima, quæ nunc Cæsaraugustæ exstat, turris ædificari cœpit, La Torre Nueva vocata. Isabella mor-

1506. tu, Ferdinandus Rex, propagandæ sobolis causa, An. Chr. MDVI. Germanam Foxiam uxorem duxit: quæ sibi erat propinqua fatis cognatione coniuncta. Erat enim Ioannis Nannæ, & Mariæ Ludouici Francorum Regis sororis, filia. Ioannes autem filius erat Gastonii Foxii, & Eleonoræ, Ioannis nostri Aragonum Regis II. ut restitimus, filia, ipseus Catholici Regis tamen non vterinæ sororis. Ex Germana igitur Regina Ferdinandus
1509. Rex filium habuit, Ioannem ad Vallisoleti opidum, An. Chr. MDIX. nam Sed is statim mortuus fuit. Nullamq; aliam ex Regina Germana prolem suscepit. Ex pellice autem Alduncia Yborra, & Aleman, nobili femina, Catalonia nata, iam pridem, cum esset adolescens, filium susceperat Alfonsum; Cæsaraugustanæ Ecclesiæ, aliisque Ecclesiis, & amplissimis perfunctum muneribus, Excellentiss. D. Ferdinandi Aragonii Archiepiscopi, cuius toties meminimus, patrem: Filiam quoque Ioannam D. Bernardino Velasco, Castellæ Connestabulo, nuptam. Duas præterea habuit filias, Marias vocatas, quæ religioni deditæ obierunt. Fuerunt autem ex Tota, Vize, yæ femina, prior: altera verò ex Lusitana, à Pereyrarum familia, procreata. Tandem Ferdinandus, honore, ac nomine illustrissimus Rex, morbo graui, & mortifero affectus, Madrigalegii (id enim opido nomen est) A. D.
1516. x. Kal. Feb. An. Chr. MDXVI. extremum gloriosæ vitæ suæ diem, gloriosa etiam morte confecit: annos natus sexaginta & quatuor. Granaræ cum Isabella uxore sepultus fuit: auctoritatis, & prudentiæ suæ triste omnibus desiderium relinquens. Sed illud nostris his nouis, nec vniquam antea vstratis lugendi generibus lenendum curarunt. De quibus passim senes nostros solita sua loquacitate sic in circulis colloquentes audire solemus, qui se ea pueros vidisse attestantur.
- Præter solitas, inquit, pectorum, femorum, ac capitum percussiones, muliebresq; lacerationes genarum, quæ in aliis Regum exequiis fieri consueuerunt; tunc cum Rex Catholicus Ferdinandus interit, homines scutari, per omnes Urbis vicus, ac plateas incedebant, funebri induti vestimento, corporaq; ipsis Scutis longis protecti. Hi dum aliis sibi similibus, quorum frequens erat per totam Urbem concursus, occurrebant: flebili voce, ac lugubri eiulatione, vicissim se interrogabant: Quisnam esset mortuus Rex. At illi respondebant esse, Catholicum Regem nostrum Ferdinandum. Cuius nomine audito, statim se omnes abiiciebant, ac prosternebant humi. Atque id ipsum toties faciebant, quoties illum lingua nuncupabant. Nuncupabant autem quam sæpissime. Quo plangore, ac lamentatione vniuersa ciuitas complebatur. Neque solum homines, sed ipsa tecta, & parietes Urbis videbantur acerbum illius, qui omnibus charissimus erat, interitum lugere. Et merito. Erat enim, ut scitis, exemplum prudentiæ, ac fortitudinis: summæ in re domestica continentia: eximia in publica dignitatis: humanitatis præterea, ac lepōris admirabilis. Facetis agricolarum, & rusticorum nostrorum, quorum illa ætas multos ferebat disertissimos, summopere pascebatur. Neque eos solum, sed omnes certè tanta amplectebatur beneuolentia, ut interdum non nobis Rex, sed vniuscuiusque nostrorum genitor, ac parens videretur. Post eius interitum omnis nostra iuuentus languet, deliciis plus dedita, quam deceret: nec perinde, ac debuerat in laudis, & gloriæ cupiditate versatur. Ipse eam non offensionibus belli, sed victoriis; non stipendiis, sed triumphis ad militaris rei scientiam erudiebat. In qua cum virtute multum valeret, tum plus etiam disciplina. Quid plura? nulla res fuit in vsu bene regnandi posita, quæ illius Regis scientiam effugeret. Is amplissimum Diuæ Encratis Monasterium, qua nunc videmus magnificentia, construxit. Ad idque fratres Hieronymianos Ann. MCCCCXCIII. adducendos curauit: ut quod pater ipsi Diuæ fecerat votum, solueretur. Denique is Rex fuit, in quem ceteri Reges videbantur omnia suarum ornamenta laudum congefisse. Itaque cum Optimates nostros videamus illius statuum, atque imaginem corporis tanti æstimare: & nos quidem ipsi, dum eam inspicimus, vehementer lætamur. Fuit enim eximia corporis venustate præditus. Sed pluris facere deberent consiliorum, ac virtutum suarum, quam posteris reliquit, effigiem: quibus denique factum videmus, ut ab eo vsque ad hoc tempus, non solum nobis, sed Hispaniæ cunctæ diuturnitas pacis otium confirmaret.
- Hæc aliaque eiusmodi quotidie à nostris senibus de Catholici Regis memoria enarrantur: quæ à rei veritate nequaquam abhorrent. De eis, ipsorum senum more, beneuolentia me fortasse loquacem fecit. Itaque me retineam. Casu etenim in hos seniles sermones lapsus sum: tamen fateor, me ad eos non inuitum declinasse. Dolebam enim, quòd ea narratione auidas quorundam aures concisa nostræ orationis breuitas defraudaret: sed nollem, quòd ipsa fortè longitudo obtudisset.

CAROLVS, MAXIMVS, ROM. IMP. V. ARAGO-

NVM REX XXVI.

CETERVM decennio ante Catholici Regis interitum Philippus gener, Ioannæ filiz maritus, in Castella obierat. Ei namq; & v-xori, viuente ipso Ferdinãdo Rege, Castellorum gens, publico cõ-filio, Regna illa deferenda curarat. Isabella Regina mortua, Castel-lanis præfuit Philippus is Rex. Vix tamen biennium. Nobis autem nequaquam. Propterea non habetur in nostrorum Aragonensium Regum nec loco, nec numero. Ex Ioanna filios susceperat, Caro-lum; & Ferdinandum: filias verò, Eleonoram; Isabellam; Mariam, & Catharinam. Quarum omnium iucundissima memoria nec ob-liuione eorum, qui nunc sunt, nec reticentia posterorum insepulta esse poterit. Ferdinandus quoq; nota est, & æqualis. In eo enim Carolus frater Insigne Imperii, quod de suo capite abiecerat, reposuit. At Carolus, quem ceteri fratres non modò vt fratrem maiorem, verumetiam vt parentem semper veriti sunt; ab auo suo Ferdinando Rege relictus heres testamento fuit. Cumque eo tempore apud Bel-gas esset, Ioanna autem mater à se ipsa parumper, ob acerbissimum quem ex mariti mor-te acceperat dolorem, discessisset: Alfonso, Catholici Regis, quem diximus, filius ex
 20 Alduncia pellice procreatus, à Rege ipso impetrauit, vt sororis Ioannæ curationem, dis-pensationemque Regiam, quamdiu Carolus à nobis abesset, suscipere posset. Ea tamen habitura erat momenti parum, nisi publicum adhiberetur quorundam ex Deputatis Re-gni, & Iuratis Cæsaraugustæ consilium. Quos cum Alfonso propterea ambire iam cõ-pisset vicatim, & prensare: Iustitia Aragonum Ioannes Lanuza III. qui futurus e-ratissius consilii princeps, non à spe solum, sed ab ipsa certa iam re, & quasi possessio-ne decurbauit illum: quòd integram eam causam Carolo ipsi soli reseruandam per publicas Regni leges decreuisset. Quod postea Carolo gratissimum fuit. Alfon-so autem aliquando non graue, nec molestum; quin etiam iucundum: quòd suum animum immoderatè iam agitari cõceptum, & fluctuantem, sola sui muneris declina-tione, tam scitè, & commodè, sine aliquo tumultu, reuocasset ad quietam degendæ
 30 vitæ, simplicemque veram, & directam iuris, ac iustitiæ rationem. Carolus tandem aui-tam, Regiam hereditatem adiuit; à nostrisque suo, ac matris nomine admissus, sextus & vicissimus numero Aragonum Rex fuit. De quo merito affirmari liceret, quòd Tul-lius perhibet Q. Maximum, cum P. Africanum laudaret, dixisse: *Necessesse fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset.* Nam Hispania obtenta, Romanorum Imperator con-stitutus, post repressum Turcam, captiuum Francum, captum Saxonem, domitos Ita-los, deuictos Afros, conuictas hæreses, punitos Gandauos, subactos Indos: hunc ipsum fugiens splendorem, Regna omnia deiiciens, in Sancti Iusti Hieronymianum monaste-rium secessit: vbi tam gloriosam hanc eius vitam, A. D. XI. Kal. Oct. Ann. Chr. MDLVIII. 1558.
 40 gloriosissimo etiam interitu terminauit; cum iam demum PIVS VLTTRA nomi-nis sui gloriam dilataffet, quam Hercules ille suorum laborum, atque itinerum fines protulisset.

PHILIPPVS, CAROLI V. F. ARAGONVM REX XXVII.

Nec finibus quidem angustioribus, clarissimus qui ei successit filius Philippus, Inuictissimus noster, ac Potētissimus Rex, glo-riæ suæ curriculum circumscriptit. Summus nãq; illius splendor, e-gregiaq; Austriaci nominis amplitudo non iã Atlaticum Oceanum mare, sed Chinense, ac Surium, totum deniq; terrarum Orbem, & veterem & nouum transuolauit: atq; ita in eum PIVS etiam VLT-TRA, quam in patrem potestas illa felicitatis, & gloriæ est proro-gata; vt meritissimè ab omnib. totius Orbis, atq; omnium ætatum amplissimi imperii Monarcha, Triūphator, & Pacificus censeatur. Neq; verò illius animi aciem idem ipse tantus nominis sui splen-dor perstringit; nec mentis quasi luminibus eadem ipsa tantæ felicitatis, ac gloriæ officit altitudo: quominus cum ad maiora iam sibi aditus videantur præclusi, tenuissima-rum etiam virtutum studiosissimè riuulos laudum in dies singulos consecetur. In quo vno Xenophontis Cyro maximè excellit, quòd cum ille non ad historiæ fidem, sed ad effigiem iusti imperii scriptus fuerit: quicumque editi sunt, ac in posterum edentur rerum à Philippo nostro gestarum Commentarii, in eo ipso possint plenius, ac vberius

amplissimi, ac frugalissimi, Principis effigiem notare, in quo veritatem videantur magis, ac fidem historię debitam retinere. Eum namque in multis, ac variis casibus exercuit fortuna: nec ullus eorum est, in quo non essent manifesta, & multa summę illius fortitudinis, ac prudentię impressa vestigia; quę cum summa laude quotidie magis prodita veritate enitescunt. Illud autem & re, & dictu est mirabile, quod cum ipse, quasi **UT QUIESCANT ATLAS**, totum pene terrarum Orbem suis humeris solus sustineat, vnaque felicissima comprehensione tot, ac tam diuersa genera regnandi complectatur: amplissimi sui imperii maiestatem tanta semper æquitate confirmet; dumque omnia comprehendat: tam singulari officio separatim de vnoquoque elaboret, in cuiusvis non prouincię tantum, aut Regni, sed opidi, ac villulę gubernatione sic minutula quęque animaduertens; ut vniuscuiusque quasi non vniuersorum, & vniuersorum quasi non vniuscuiusque sollicitudine, & cura angeretur. Quamobrem merito illius vita communi vita charior est habenda: ut tamen ad Centesimum annum perueniat (utinamque Deus ita faxit) quo se fortasse statueret naturę satis viuere posse, vel glorię: naturę quidem, si ita velit, satis; addo quoque si ita placeat, & glorię plus satis; at verò, quod maximum est, nobis, atque vniuersę Reip. parum arbitremur: cum nullum sapientiore, moderatiore, æquioreve Regem prouincię omnes subditę, liberi populi, exterę gentes non modo se non vidisse; sed nec sperando, aut oprando cogitasse, incredibili omnium consensu fateantur. Verumtamen impudentis esset modo me velle, multa, & maxima illius facta his, quos mihi ipse constitui, breuitatis cancellis, tenuique & exiguo mei sermonis gyro circumseribi: cum nullius tantum esse queat flumen ingenii, dicendive, aut scribendi vis, & vbertas, quę illa debitis laudibus posset ornare. Itaque tacita mihi relinquenda erunt. Illud ego munus libenter suscipio Omnipotentem Deum supplici prece obtestandi (tamen non is sum, qui meas preces a summo Deo audiri putem) ut ipsam Inuidissimam Regem nostrum Philippum nobis, quam diutissime seruet incolumem; & quę a nobis eidem pro Christianę Reip. tutela, & præsidio, Sanctęq; Fidei propagatione paria præmia persolui non possunt, ab ipso Omnipotenti Deo cumulatissime persoluantur. Verum enimvero sine scribendi de his rebus fieri tempus est. Fateor namque me longius de nostris Regibus scripsisse, quam instituta ratio postulare: breuius tamen quam si de vnoquoque eorum dicendum fuisset. Imitatio autem decepit breuitatis, ut cum me breuem putarem fore, longus existerim. Neque enim mihi incommodum visum est quandam siluam, atq; materiã vniuersam omnium rerum nostrarum, tamen si permistam, & confusam, quasi principia causis præponere, eartumq; seriem ab ipsis primordiis ad hæc vsque tempora percurrere: quod rerum initiis cognitis multo facilius eadem ipsę res intelligantur. Atque eò spectat hic tam longus, & tam altè repetitus mei sermonis cursus. Cuius præcipua Capita hunc in locum condenda statuo: ut ad propositum tandem reuocetur, quę hactenus forsitan visa est oratio nostra aberrasse.

Suprarbienses Reges VII.

- I. Garfias Eximini.
- II. Garfias Innici I. Garfias Eximini F. Cuius tempore fuit Aragonensis Comitatus initium.
- III. Fortunius I Garfias Innici F.
- IV. Sanctius Garfias, Fortunii F. Cuius obitu nostris datum fuit

Primum Interregnum.

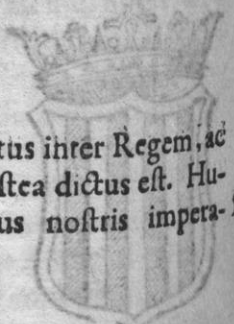
In quo antiquum Suprarbiense Ius conditum, & Magistratus inter Regem, ac Regnum medius institutus; qui Iustitia Aragonum postea dictus est. Huiusmodi autem Interregno acto, Suprarbiensibus nostris imperarunt:

- V. Innicus, Eximini Regis F. cognomento Arista.
- VI. Garfias Innici II. Aristę F.
- VII. Fortunius II. Monachus, nuper excitatus: qui septimus, & vltimus Suprarbiensis Rex censi debet. At verò

Aragonenses Comites VI.

- I. Azenarius.
- I. Galindus Azenarii.

III. Eximi-

- III. Eximius Azenarii.
 IV. Eximius Garfiaz.
 V. Garfias Azenarii.
 VI. Fortunius Eximini : qui Aragonum sextus , & vltimus Comes fuit. Cuius obitu,
 Aragonenfi Comitatu cum Suprarbiensi Regno subiuncto, Aragonum Regia
 nomenclatura ortum habuit. Nam post Fortunium II. Monachum, quem vlti-
 mum Supratbientem Regem annotauimus, nostris patuit.

Secundum Interregnum.

In quo ad Iactam Urbem Cæfione Abarca salutato Rege cum ad eum Aragonensis
 Comitatus, & Suprarbiense Regnum, coniunctim deferrentur: Aragonum Rega-
 lis tituli inducta est nominatio: indeque Aragonum Reges vocari cepti sunt. Fuere
 autem

Aragonum Reges xxvii.

- I. Sanctius I. Abarca, Cæfo.
 II. Garfias I. Abarca, Cæfonis F.
 III. Sanctius II. Abarca, & Galindus; Garfiaz I. F. Cæfonis N.
 IV. Garfias II. Abarca, & Tremulus; Sancti III. F. Garfiaz I. N. Cæfonis Pron.
 V. Sanctius III. Maior, Imperator; Tremuli F. Galindi N. Garfiaz I. Pron. Cæfo-
 nis Abn.
 VI. Ranimirus I. Christianissimus, Imperatoris F. Tremuli N. Galindi Pron. Garfiaz
 I. Abn. Cæfonis Atn.
 VII. Sanctius IIII. Ranimiri F. Imperatoris N. Tremuli Pron. Galindi Abn. Garfiaz I.
 Atn. Cæfonis Trin.
 VIII. Petrus I. Sancti IIII. F.
 IX. Alfonsus I. Bellator, Imperator: eiusdem Sancti F. Petri I. frater germanus, Cæ-
 faraugustam cepit, publicam tunc iudiciorum, Magistratusque Iustitiæ Ara-
 gonum delectam sedem. A quo tempore (neque equidem antea) ipsorum Iu-
 stitiarum nomina inueniuntur. Sed istius Alfonsi I. Regis interitu, Respub. ad-
 ducta fuit ad

Tertium Interregnum.

In quo Alfonsi demortui Regis in locum cum Rex cooptaretur illius frater,

- X. Ranimirus II. Monachus; Sancti itidem IIII. F. vnica filia, quam habuit, Re-
 gnum derulit: quæ
 XI. Petronilla vocata fuit; Raimundoque Berengario, Barcinonenfi Comiti nupsit.
 Quibus filius successit,
 XII. Alfonsus II. Castus. Post autem
 XIII. Petrus II. Catholicus; Alfonsi II. F.
 XIII. Iacobus I. Expugnator; Petri II. F.
 XV. Petrus III. Magnus; Iacobi I. F.
 XVI. Alfonsus III. Munificus; Petri III. F.
 XVII. Iacobus II. Iustus; Petri III. F. Alfonsi III. frater germanus.
 XVIII. Alfonsus IIII. Benignus, & Pius; Iacobi II. F.
 XIX. Petrus IIII. Cerimoniosus; Alfonsi IIII. F.
 XX. Ioannes I. Petri IIII. F.
 XXI. Martinus; Petri IIII. F. Ioannis I. frater germanus : qui sine prole decessit. Ob
 idque nostris datum fuit magnum illud

Quartum Interregnum.

- In quo ad Cæspensem locum, à trium Regnorum selectis Iudicibus, Aragonum Rex
 declaratus fuit,
 XXII. Ferdinandus I. Honestus: Petri IIII. ex Eleonora filia, Regum Ioannis, & Mar-
 tini germana sorore, N. Cui successit
 XXIII. Alfonsus V. Sapiens, & Magnanimus. Huic autem sine legitima prole mortuo
 successit frater,
 XXIII. Ioannes II. verè Magnus. Post autem eius F.
 XXV. Ferdinandus II. Catholicus. Cuius ex Ioanna F. Nepos,
 XXVI. Carolus, Maximus: Rom. Imp. V. successor fuit. At Caroli, F.

XXVII. Philippus, Inuictissimus, ac Potentissimus noster Rex, Triumphator, & Pacificus: ad quem iure tot clarissimorum Regum hereditas gloriæ peruenit.

Atque hi tandem sunt omnes Reges, qui nobis hæctenus præfuerunt; exque quas indicauimus, nostrarum rerum vicissitudines. In quas si attentè, & diligenter inquiramus, iure nobis licebit gloriari; neminem ex nostris Regibus cognomentum ex ignominia traxisse: sed tum ex rebus præclare gestis, memoriaque dignissimis: tum verò ex maximis maximarum virtutum ornamentis. Quod in aliis Regnis ita raro contigisse videmus, ut si quando alicuius Regis gloriosum cognomentum extiterit, id portenti, ac prodigii simile numeretur. Iustitiæ autem Aragonum, qui Catholici Regis, Caroli V. & Philippi nostri temporibus post Ioannem, quem diximus, Lanuzam I. Magistratum gesserunt; sunt hi: Ioannes Lanuza II. Ioannes Lanuza III. Laurentius Ferdinandi Heredia: Ferrarius Lanuza II. & Ioannes Lanuza III. De quibus, ceterisque qui eos antecesserunt, infra dicemus singillatim, dum ea, quæ dicere instituimus, de ipsius Magistratus dignitate, & vi, atque Optimatum, & Palatinorum hominum antiqua, & magna potestate in medium proferamus. Eo enim vocat nos iam dudum longæ, tamen, ut credimus, non abs re istius digressionis expectatio: ne nobis fortasse videatur contigisse, quòd M. Tullius cuidam oratori sæpius accidere fuisse solitum affirmabat, qui cum tria sibi dicenda proponeret, quartum addebat, cum tertii penitus obliuisceretur. Repetam autem à principio prisce nostræ vetustatis memoriam: nam sic nos facere cogit ipsa res; quo facilius tota illius ratio perpendatur. Prius tamen Cæsaraugustanenses Antistites, qui post Arabum in Hispaniam aduentum ad nostram vsque ætatem in ea Vrbe sederunt, nominatim perstringam: quemadmodum pollicitus sum initio me facturum. Atque post illum Bentium, cuius in narratione Hispanensis cladis meminimus, hi fuere: Senior: Heleca: Paternus: Vincentius III. Petrus I. Bernardus I. Et hi sex Cæsaraugustani Episcopi memorantur, quamdiu Arabes Vrbe sunt potiti. Eis tamen exactis, qui sequuntur: Petrus Librana: Stephanus I. Gasias Guerra de Maionez: Gulielmus I. Bernardus II. Petrus de Villabeltran: Petrus Tarroia: Bernardus III. Petrus Eximini: Stephanus II. Petrus de Turrerubea: D. Raimundus de Castellezuelo: D. Rudericus Rocabertinus: D. Raimundus de Castrocol: D. Gasias I. D. Sanctius de Ahones: D. Bernardus de Montagudo: Vincentius III. D. Rudericus de Ahones: D. Arnaldus de Peralta: D. Sanctius de Peralta: D. Petrus Gasias de Ianuas: D. Fortunius de Vergua: D. Vgo de Mataplana: D. Eximius Martini de Luna. Cuius tempore ipsa Cæsaraugustana Ecclesia, ex suffraganea, quæ fuerat Tarraconensi Ecclesiæ, cum à Ioanne Papa XXI. Metropolitico ius accepisset: iam tum in ea Archiepiscopi esse cœperunt. Primus autem omnium: D. Petrus Lupi de Luna. Post eum verò: D. Petrus Azenarii de Rada: D. Gulielmus; qui S. R. E. Cardinalis fuit: D. Lupus Ferdinandi de Luna: D. Gasias Ferdinandi de Heredia: D. Franciscus Clemes Perezus: D. Alfonso de Arhuello: D. Dalmacius Murius, & Cerbellonius: D. Ioannes Aragonius I. D. Alfonso Aragonius: D. Ioannes Aragonius II. D. Federicus Portugalius: D. Ferdinandus Aragonius: D. Andreas Santos: D. Andreas de Bouadilla, & Cabrera. Nunc autem adrem.

DE MAGISTRATVS IVSTITIÆ ARAGONVM

DIGNITATE.

HISPANIA igitur omnis, quæ à Romanis fuerat in Citeriorem, ac Vltiorem diuisa, in fatali illa Gothici imperii euerfione potentissimo dominatu vnus tantummodo Regis tenebatur. Et quemadmodum vni Regi, ita & vnis legibus omnis parebat. At postquam à Mauris subacta fuit; Christiani, qui sese à sceleratissimæ illorum seruitutis fluctibus emerferunt, quemadmodum & in diuersis locis, ita & diuersis Regnorum fastigiis diuersa quoque initia dedere. Quorum sicuti non eadem origo; sic nec eadem ratio, nec iidem progressus, nec idem status, nec iidem semper exitus fuerunt. Quamquam etenim modò subiuncta sunt, vnusque Inuictissimi Regis nostri Philippi sapientissimo nutu reguntur: vnumquodque tamen antiquum ius retinet, sibi à prisca illis sæculis comparatum; quod minimè cum aliis est commune. Vnde, nisi me fallo, serpere, ac prodire cœpit totus ille, qui passim legitur, in Regiis Diplomatis circuitus, & ut ita dicam, orbis Regnorum, tum prisca sæculis, tum etiam præsentibus: non quasi genus aliquod ostentationis, & gloriæ, quamquam id ipsum etiam præferat, sed potius, ut perspicuè, & planè intelligatur non vnum, idemque de omnibus extimari deberè. Quæ enim singulatim, ac diu obtenta sunt, ne eorum sensim memoria euanesceret; scientissimè fuerunt eo pacto animaduersa, & notata. Nec decuisset sine verborum inuolu-

inuolucris tectam esse, & quasi velis quibusdam obtensam, vniuscuiusque illorum dignitatem, nec superioribus nominibus inuolutam: tamen obscurata fuere nonnulla, nec apparent, quia valde parua fuerunt. Verum enimvero horum omnium Regnorum duo precipua capita extiterunt; ex quibus cetera tanquam ex quibusdam fontibus fluxere. Quorum primum in Vteriori, Ouetense, aut Legionense dictum, ab Infante illo Pelagio diuinitus certe constitutum fuit, instauratis maximi belli reliquiis, quo Rudericus vltimus Gothorum Rex, omnisque eius maiestas, vna cum vniuersa Repub. horrifico illo ictu conciderunt: vt non nouum fundasse visus sit, sed pristinum potius imperium renouasse. Alterum vero in Citeriori, Suprabienſe; ac Nauarrenſe, seu Pompelonense appellatum est. A quo etiam duo alia clarissima, tamen inter se diuersa, Regnorum stemmata dimanarunt: quae licet fuerunt vno ferme tempore orta, atque ab eisdem quasi iniuriis profecta: minimè tamen eandem postea habuerunt fortunam, ac iuris condicionem. In vtriusque namque pari initio, dispares progressus extiterunt. Atque horum alterum id ipsum nempe Nauarrenſe fuit, primum Pompelonense dictum, quod vix late patuit: alterum vero; Aragonense à primo illo Suprabienſi tractum; quod praeter ipsam veterem Suprabia diuisionem, imperii sui fines, terra, marique latissimè propagauit. A quarum tandem rerum narratione totus noster, qui antecessit, tractus est sermo. Huic autem dissimilitudini, ac dispari vtriusque conditioni causam attulit acerbus ille Sancti Garſiae, quarti Suprabienſis Regis, interitus. Eo namque nulla relicta prole, interempto, in primo illo Interregno, quod tunc nostris patuit, Suprabienſibusque ac Nauarrenſibus commune fuit; non modo caeterarum, & conuentus hominum, sed ipsi sibi singula communibus consiliis discreparunt. Nauarrenſes enim (quae recens nostra, firmata-
men, & constans, vt supra retulimus, opinio est) quamprimum, seu nec diu post, à Suprabienſibus seiuuncti, Regem sibi praefecerunt, Aquitanicum illum Eximinum: sin autem id non sit (non enim Eximinum Regem, Nauarrenſibus imperasse statuo) at eius filium Aristam, è Bigeronensi Comite adicitum. Ad quos si non iam libere, & solute, nequaquam tamen satis caute se ipsos totos cum omnibus suis fortunis detulerunt. A Pompelone autem primaria Nauarra Vrbe, Pompelonense Regnum dictum fuit: atque inde etiam eorum Reges, Pompelonenses Reges appellati. Propterea Nauarrenſibus ipsis, qua tunc profecta fuerunt, mansit condicio. Quod si nobiscum in pristina
communione steterissent, non esset cur modò illi nostrae tantopere inuiderent fortunam. Neque haud leue istius disunctionis est, ipsius tam disparis status testimonium. Neque vlla alia esse potuit huiusce tantae varietatis ratio, nisi vt quae fuisset differentia in principiis, eadem esset in finibus dissimilitudo. Atque eò tum maxime, quòd licet postea ambae haec ditiones saepius, ac diu visa sunt sub vnius Regis iurisdictionem subiunctae: semper tamen dissimilis fuit, ac longè dispar cautionum consuetudo: nec vlla vnquam communitio iuris, aut legum; quanquam aliquam diu ipsa fuerit mensa, ac militia communis. Itaque inter nostros, & illos (nostros enim Suprabienſes voco, cum ab ipsis originem ducamus) non potestatum dissimilitudo (par namque erat
vtrorumque potentia) sed domestica, ac ciuilis dissensio in primo illo Interregno hanc, quam nunc cernimus; Regnorum disunctionem fecit. Quae tamen semper, vetus tamen semper amicitia permanſit. At vero nostri Nauarrenſium huiusmodi consilia vehementer improbant, noluerunt statim ad eam, quam ipsi solute fecerant, Eximini Regis, sin minus Aristae filii, cooperationem adſilire: timentes ingredi ea, quibus, prioribus mortuis Regibus, perfuncti fuerant, pericula. Quin sibi potius in aliorum consiliorum cursu cunctandum decreuerunt. De quibus ita iudicabant; vt Nauarrenſes crederent eandem retinendae libertatis voluntatem semper, eandem verò facultatem non semper habituros. quasi iam tunc in nostrorum mentibus inhaereret saeculorum augurium futurorum. A Nauarrenſibus denique segregati, cautiore sibi vtendum esse consiliis proposuerunt: necò progredierentur integre; unde, inclinata, regredi fortasse non liceret: cum ab ea, quam tunc ingrederentur, imperii ratione (& rectè quidem) haud se postea liberè posse discedere, iudicaret. Eam verò, in qua tunc versabantur, videbant haud esse posse diuturnam. In his igitur rebus, quo vti consilio possent, angebantur. Incredibili autem ardebant studio, diuturnitati imperii modum statuendi. Vni omnia credere, formidabant: quae saepe quisque laederetur per illius, cui se prius commiserit, fidem: quanquam inter eos aliquis tunc adesset, cui rectissimè, & credi, & committi posse viderentur. Verum tamen Regale nomen, ac munus non minus nostri futurum sibi odiosum, & graue statuebant: quam olim visum fuerat Romanis. Memoria namque repetebant, Alexandrum illum, tanta antea praeditum

humanitate, ac modestia, postquam Rex appellatus esset, superbum, crudelem, ac immoderatum fuisse. ac si ex ipso Regis nomine insolentia, & arrogantia nascerentur. Atque etiam si Rex suis molestus non sit, miserrimum tamen ducebant, posse, si velit. At vlli non credere; nouerant esse insultatam. Quæ enim ratione aliqua designata non sunt, esse omnino non videntur. Iam verò plurimorum dominium respuebant. Nam si vni parère, ducebant seruitutem: multis parère, multiplicata seruitus videbatur: cum quot præessent, tot nobis domini essent futuri. Quòd si ii ex infimis essent; communis lugebant Reip. statum: cum eorum mentes angustæ, & humiles pro dignitate non possent magnitudinem imperii sustinere. Nec consonum esset, vt qui superiori nati essent ordine, inferiorem cogere subire fortunam. Si autem Optimates; metuebant, ne immoderatè ii tradita sibi potestate abuterentur, ipseque dominatus, eorum animos insolenter efferret. Itaque nostris tum hoc, tum illud videbatur incommodum. Nonnullos pigebat, quòd se passi fuissent ab ea Nauarrensiũ communione disijungi. Asserebant enim distractos, pares Mauris esse non posse. Alios sollicitos nimis, & anxios habebat tum publici officii cogitatio, tum verò magis periculi. Regibus namque è medio sublatis, videbantur sibi quasi ex flumine emergsi. Maximam propterea solertiam agendi, & cogitandi adhibebant: ne se imprudentes iterum in eandem immitterent seruitutem. Quæ eo ipsis durior futura erat; quandoquidem se solutos videbant, atque in dulcissimam libertatem vindicatos: quo acriores sunt amissæ, quàm non obtentæ libertatis morsus. Omnia denique videbantur nostris ancipitem afferre curam cogitandi, beneque prorsus de Rep. statuendi viam obsepire. Et verendum quidem ipsis erat, vt moderari se posset futurus Rex; ne tanto elatus honore, intemperantius suis opibus vteretur. Neque verò tunc nostris certa aliqua forma occurrebat, qua possent pari iure summos cum infimis retinere. Sed tamen ne dum tardi in cogitando essent, in struendo ab infidelibus dissiparentur: nouam curationem ad municipale illam Remp. adiuuerunt, eam Duodecim delectis Viris ex Optimatibus committentes. Qui ob nimiam ætatem, quòd senes essent, seniores sunt vocati: à quibus, vt mihi quidem placet, qui postea apud nos *Rici homines de natura* appellati sunt, ortum habuere; eisque aliquamdiu non iam propter ætatem, sed propter dignitatem illa ipsa mansit Seniorum appellatio. Verum neque ea Reip. gerendæ ratio nostris placebat; nec erat nisi ad breue, exiguumque temporis spatium duratura. Quamquàm autem ea de re sæpius agebant: in deliberando tamen in tam contrarias partes distrahebantur, vt expectatio incolumitatis vix vlla crederetur, neque retinendæ libertatis spes. Tandem postquam diu, multumque temporis in his deliberationibus consumpserunt (plus enim quàm triginta annos apparet, in hac fuisse ancipiti contentione versatos) in hoc denique omnes conuenere, Fortunii Eximini, vltimi Aragonensis Comitum, vt proditur, impulsu: VT huiusmodi omnem cunctationem Romano Pontifici, ac Longobardis (quibus nonnulli etiam, & Francos addunt) discutiendam committerent: idq; quod ipsi de summa Reip. faciendũ censerent, vno omnes animo sequerentur. Eos autem & consuli, & scire voluerunt, quorum sibi perutilem operam futuram sperarunt: Pontificis quidem; quòd illum crederent, tamquam sanctissimum, atque optimum Patrem, filiorum commodis consulturum: Longobardorum autem; quod eorum maiores in omni actione, atque administratione Reip. floruisent, posterorūque ducerent maturiore, ac meliore cogitatione ea ipsa in re quàm ceteros omnes, futuros. Legatos ergò, publici istius consilii interpretes, ad eos miserunt. Ipsi verò haud neglexerunt, liberale quod nostri officium postularunt. Tunc enim præclarum illud responsum dedere, tantopere, & sermone omnium, & scriptis celebratum: in rebus namque celebratissimis versor:

Vti nostri, si cupiebant mederi incommodis omnium, patriæ periculis prouidere, pacisque ac posteritatis ocio prudenter consulere; Vni sese addicerent Regi: dummodo, præcautis prius consentaneis legibus, ac condicionibus, patriæ libertati contra potentissimam Regum, quam timebant, intolerandam potentiam, diligentissimè prouiderent. Ad eam verò extenuandam, de illarum omnium perpetua obseruatione eundem Regem arctissimè astringerent. Nihil enim tam laxatum, aut liberum dicebant esse, quod id ipsum nouis adhibitis modis, & formis non posset vinciri. Propterea cauerent: vt in ipsis legibus inesset, non foris peteretur remedium.

Cui demum sententiæ omnes nostri statim sunt assensi. Præstituta namque conditione iuris, Vnum sibi Regem præfici oportere decreuerunt. Atque eo tempore Tabulæ illæ antiqui illius Suprarbiensis Fori fuerunt prolata: quarum Capita, quæ à scriptoribus perhibentur perstrinximus supra, dum de primo Interregno verba fecimus. Decet enim

nos referre ad ea, quæ tunc proposuimus, & Magistratus, & Regni fundamenta. Illis igitur se totum tradere debebat vinculis omnibus constringendum, quisquis Regale nostrorum imperium prendere cogitaret. Sunt autem tamen compressione rerum breues: grandes tamen sententiis, expressique perpetuæ nostræ libertatis indices. Cumque in eis præclara multa præparata fuissent ad tranquillitatem, & stabilitatem Reip. accommodata; tum verò illud præcipuè, quod denique summum fuit, totaque omnium nostrarum legum, ac libertatum summa: dum inter Regem, ac Populum, quorum vniuscuiusque in se nuda nimis alteri solet esse, atque inimica natura, Iudex quidam Medius interiectus fuit: qui & se ipsum, & eos, quibus interpositus esset, colligaret. Ad propul-
 10 sandos enim Regum impetus, auersosque populi motus prohibendos, in quo omnis erat cura, & cogitatio ponenda, ne ea, quæ oporteret, fortis, ac fidelis vtrique parti opera deesset, præcauerunt:

Vt Forensis interesset grauissimi Iudicis Medii præfectura; cuius lenitate, Regum cōdiretur asperitas, auctoritate autem, populi excitaretur remissio.

Quæ tandem omnium rerum summa est temperatio; cum ea, è quibus constant, congruunt inter se. Sicque extremæ illæ, & tam contrariæ partes, vndique medium illud capessentes, nitentur æqualiter. Atque in hoc omnis sedatio perturbationum, & ille, quæ nostri tantopere expetebant, diuturni imperii statuendi modus, cernitur esse constitutus. De iis autem Tabulis, quæ manuscriptæ exstant, passimque sub Fori Suprarbiensis
 20 nomine leguntur inscriptæ, si quis à me quærat, quod mihi videatur: nihil aliud affirmare possum, nisi sententiam, & opinionem meam. Valde enim suspicor fuisse; vt ea fragmenta sint earum legum, quæ ad nostros his temporibus, de quibus agimus, fuerunt missæ à Longobardis. Verum non longè retro à nostra, vel aorum memoria, in alicuius viri manus inciderunt, qui cum expers esset totius veteris antiquitatis, & ignarus, dū ea ipse suscepit illustranda, obstruxit penitus, & obscurauit. Sed (ne longius labar) postquam leges illæ à nostris editæ fuerunt; præcautum etiam tunc expresse fuit:

Vt qui se nostrarum rerum cuperet potiri, sic instructus ad Regale munus capeffendū accederet; vt se sciret minime à nostris admittendum fore, nisi prius ad propositas omnes condiciones de pactus fuisset.

30 Sciebant enim difficilem temperantiam postulari in eo, qui dum semel admissus esset, postea se coerceri, aut reprimi pateretur. Erant autem plerique nostrorum Innici Aristæ, à Nauarrensis, vt diximus, iam pridè euecti Regis, studiosi. Hi ceteros omnes ad illum Regem cooprandū incitabant. Qui quidè eo tempore bellica virtute inter reliquos vnus eminebat. Eamque dudum fuerant nostri satis opportuno in tempore experti. Etenim eū Arahuesti in opidū, non longè à Diui Victoriani cœnobio, ad summa hæc vniuersarum rerū iura statuenda conuenissent, ibidemq; à Mauris vi & ferro tenerentur obsessi: idè Innicus Aristæ Rex, militaribus suis copiis statim accersitis, sua sponte impetū hostiū represserat, nostrosq; ab illo obsidionis periculo liberauerat. Ea ergò re præstita, nostri omnes hilariores in eū oculos coniecerunt. Perspexerunt enim illius animū, atque operā
 40 perutilè fuisse, & ad desperatā quasi totius Reip. salutē propensiores. Itaque ad eū omnia nostra retulerunt & facta & consilia publicasque quas ipsi fecerant, legū Tabulas: expectantes siquidem, ecquid sibi de eis omnibus videretur. At illum perhibent, de ceteris mirificè congruisse: ea vna in re solum initio discrepasse; qua de Intermedii illius Iudicis officio cauebatur. Duriorem enim sibi condicionem illam fuisse visam tradunt: quod is, ad cuius nutum omnes parati essent futuri, eo pacto fœdere premeretur, vt se totum ad alterius nutum fingeret, & accommodaret. Cū verò secum ipse eam rem postea etiam, atque etiam considerare cœpisset, cerneretque interpositum illum Magistratum iuris æquabilis rationem tenere, cum ea esset iusta nimis, & æqua lex, vt Regū in subditos fides subditorum in Regem fidei patiter, & æqualiter responderet; Idque
 50 temperamentum ob eam causam à nostris inuentum fuisse, vt in de pactarum legum obseruatione Reges cum populis æquarentur, ius, fasque duceret, quod nostris liberis potissimum propositum erat, vt iusta, & æqua, ab initio sibi constituta, vterentur viuendi libertate; Nec quidquam magis ad diuturnitatem imperii conducere arbitraretur, quam vt Regum impetus extra leges factos aliqua vis media forensis; tamquā fluium extra ripas diffluentem, coerceret; Sic enim talis Reip. forma inducebatur, qualem nec vis temporum, nec potentia Regum, nec populi seditiosi futores labefactare posse viderentur, cum is Magistratus futurus esset omnium harum commotionum moderator; Ita autem ipse iudicaret, ac prudenter quidem, eum, qui summo cum imperio sit, summo in amore esse, propter ipsum nomen imperii non posse: His ergò

omnibus diligenter perpensis, omnes ad vnum scriptores testantur, non potuisse eundem Innicum Aristam Regem vehementer non probare præclaram illam, quietè viuendi, apertamque simplicem, ac directam viam, à nostris omnibus constitutam, adhibitamque ab ipsis horum omnium incommodorum cautionem. Neque probasse solum, sed sponte sua, nouam aliam adiunxisse huiusmodi:

Vt si præstitam nostris fidem vllò vnquam tempore à se, vel futuris Regibus violari contingeret; nostri in posterum essent habituri perpetuam, ac liberam facultatem ab ipsis Regibus desciscendi, aliumque sibi, tamen infidelem, cooprandi Regem.

Nimirum, quia præcipuum ducebat animorum nostrorum obsidem futurum, ipsam nostram solam, publicam, ac patriam libertatem: cum Regem non tam oporteat legum¹⁰ feueritate septum esse, quàm lenitate, amore, & beneuolentia suorum. Hisce denique rebus cautis, & prouisis, censorioque illo Iudicis Medii depacto, & constituto iudicio: Innicum Ipsum Aristam, Pompelonensem Regem, maiores illi Suprarbienses nostri auspiciò Suprarbiensem etiam Regem, eodem illo, quo tunc aderant loco, salutarunt; ipsius mentem voluntate libera spoliata, & eo icto fœdere, & publica execratione, & solemnè, ac sacrosancta Iurisiurandi præstita fide deuincientes. Verùm hæc omnia iam fufius tradita sunt à nobis. Et hoc regnandi apud nos fuit Aristæ Regis initium, nostræque seminarium libertatis. Ab illo namque Iudice Medio Magistratus Iustitiæ Aragonum dimanauit; & verè vt dicam, idem ipse est Intermedius Iudex à Suprarbiensibus olim antiquo illo Foro constitutus: qui postea Iustitia Maior²⁰ quandoque etiam, quod ab ipso Rege crearetur, Iustitia domini Regis, aut per manum domini Regis vocari consuevit; quandoque autem Iustitia in Cæsaraugusta, quod in ea Vrbe iudicium exerceret; ac IUSTITIA ARAGONVM tandem, ipsius Regni præclarum nomen assumens, appellatus est. Sensim enim vna cum ipso Regno nostrorum humeris, quasi viriditas herbescens radicum fibris, nixus adoleuit. Semper tamen in eius nomine, siue prisco, siue nouo, non iam aliqua iuris, aut æquitatis vis, sed ipsa quasi prima iustitiæ, ac temperantiæ elementa videntur inesse. vsque eò maiores semper nostri Regiam Maiestatem reuerendam, ac venerandam statuerunt, vt inter eos, ac Regem, non Tribunitiam potestatem, sed æquitatem, ac iustitiam ipsam ducerent esse interponendam; acerbiterat³⁰ muneris, si cui fortè acerbum videretur, lenitate nominis mitigantes. Iam verò de illius institutione præter ea, quæ feruntur, multorum scriptorum testimonia; adfunt & alia nonnulla, quæ minimè videntur explodenda. Ea hoc loco intexere decreui, ne quæ abrogetur fides tantæ rei. Neque verò omnia erunt ex oeculto aliquo monumentorum genere quæsitæ; sed sumpta interdum de medio, & rebus, quæ nostris patent. Verumtamen ne lateant peregrinos, minimè duxi omittenda; quamquàm nostri ob hanc causam legere ea fortasse non curabunt. Et vt incipiam à nouissimis: Ioannes ille Eximini Cerdanus Iustitia Aragonum in sua epistola, quæ nostris Foris annexa continetur, ita de istius Magistratus institutione testatur. *El Officio del Iusticiado de Aragon (segun la opinion de todos los antiguos) fue trobado en aquesta manera. Que como ciertas gentes houiesen conquistado cierta parrida del Regno de los Infieles, en las muntañas de Sobrarbe; è fuisen comunas, non hauientes Cõuernador, ni Regidor, è houiesen entre si muytas questiones, è debates: fue mouido por algunos dellos; Qua por euitar lo sobredito, è por que biuiesen en paz, que esliessen Rey, que los regis, è governàs. Otros dixoron, que non lo deuian fazer: qua conteser les hia como a los lodios, qui hauian esleydo Rey contra volunt ad de su Propheta Samuel: El qual esleydo, se les prendia las mulleres, è las fillas, è los bienes: è querian se ne penedir, è non fueron à tiempo. E oydo aquesto, dixoron, los que demandauan Rey; que faremos, si non hauemos Rey, è qui nos gouerne, todo el dia vnos a otros nos mataremos, è robaremos? Porque hauida grand altercacion, è deliberacion entre ellos, mouidos por gracia de nuestro Señor Dios, è por exemplo de Valerio Maximo, en el titol De moderacion: Que vn Rey clamado Theopompo, Rex Spartanorum, tanto queria fazer iusticia, que entendia, que por si mateix no hi era bastant. Eyat sia que houiesse su Regno libero, è absoluto: eslio dos prohombres, con consello de los quales el è sus successores houiesse de fazer la iusticia, è non sin ellos. Esabido aquesto por su muller, è su fillo: vniaron muy ayrados a el, è reptonlo muy fuertment, de lo que hauia feyto. A los quales respuso: que yat sia que de alli auant el, ni los suyos non hauiesse el Regno tan libre, è absoluto, como hauian de primero: pero que lo haurian mas durable, è mas perpetuo. Que aquel Regno era de mayor dura, è mas firme: que por mayor iusticia, è razon se regia. Car los que se rigen con tirazon, è violent ment, non son durables: quia nullum violentum perpetuum. E por aquella razon los sobreditos Conquistadores del Regno de Aragon acordonon de esleyr Rey: pero que hu-*

uissent vn Iudge entre el, y ellos, que houiesse nombre Iusticia de Aragon. Es opinion de algunos, que
 antes eslioron al Iusticia, que non al Rey: è que de aquella condicion lo esleyoron. De alli
 auant toda vegada ha hanido Iusticia de Aragon en el Regno: è conofce de todos los feytos ro-
 cantes al Señor Rey, assi en demandando, como en defendiendo. Cetera, quæ in eadem episto-
 la peruulgata nimis continentur; ad nonnullorum Iustitiarum nomina; & res ge-
 stas explicandas proposita fuere. Et ea certè clariora sunt, ex omnibus quæ existant;
 huiusmodi argumenti monumenta. Quamquàm autem in nonnullis visus est errare;
 sed non quidem tota re. Atqui videtur istius Magistratus institutionem ad prima illa
 10 Suprarbiensis Regni initia, de quibus separatim disputauimus, reuocare: quasi
 statim post miseram Hispaniæ cladem in primi illius Garciæ Eximini; Suprarbiensis
 Regis cooptatione, (si non iam ante eam) institutus fuisset. In quo vno mirandum est
 valde, quantum maiores nostri variarint, neque scriptores solum; sed & prisca ipsi le-
 gum obseruatores, & periti. Qui dum ea, quæ in vsu erant, animaduertere curarunt;
 nonnullaque tametsi exiliter notare de tanta, ac tam diffusa ipsarum legum scriptura:
 in earum, ac Regni; & Magistratus initiis iciniore omnes, quàm deceret, videmus
 existisse. Quorum planè illa sunt verba, quæ Molinus in Repertorio profert, dum
 ait: *In antiquis Aragonensium scripturis sequens Capitulum reperitur.* Nam vt doceret;
 quænam fuerit (vt ibi continetur) *Libertatum Aragonensium origo;* quæ post sequun-
 20 tur, subiunxit. Ea verò ita accipienda: non quasi ab ipso Molino, sed à Salanoua, Se-
 garra, aut vetustiore alio iuris magis quàm nostræ antiquitatis perito (ex horum namq;
 scriptis suum opus contexit) prolata fuerint. Sunt autem hæc. *In prima conquista ab an-
 tiquis didici: Quod Aragonenses, de se ipsis paribus, & sociis in armis peditibus, elegerunt in Re-
 gem suum Ennecum de Arista; alias secundum Chronicam Aragonum vocabatur don Garci Xime-
 nez, qui fuit de genere Gothorum. Et in eadem electione, siue die, elegerunt vnum de se ipsis in
 Iustitiam Aragonia: qui esset Iudex inter Regem, & subditos suos super omnibus iis, quæ Rex fa-
 ceret, vel peteret contra eos, vel e contra. Et conditionarunt potestatem Regis: Quod nisi ipse, & sui
 successores regerent iuxta Foros datos, & dados: quod possent sibi eligere Regem, etiam paganum.
 Et de hoc concessit Priuilegium Aragonensibus, quod tempore Vnitatis vltimæ renuntiatum ex-
 30 stitit, & cancellatum præhabito tractatu: alias volebant Aragonenses renuntiare. Item quod
 dictus Iustitia ad querellam partis dicentis se esse desafortatam, in omni casu Ciuili, & Criminali
 posset (præsertim firmando de directo coram eo contra desafortantem, & partem contrariam) in-
 hibere, nedum inferioribus iudicibus, siue officialibus, sed etiam domino Regi, & Gubernatori, seu
 Primogenito; ne procederent in processu, vel exequutione aliqua reali, vel personali contra que-
 rellantem, dicentem se desafortatum: & taliter processum impedire, quod si opus esset, Alguazil-
 rium caperet, vel quoslibet executores, donec Iustitia Aragonum declarasset, posse procedi, vel de-
 bere supersederi, & sic fore processum afforamentum, vel desafortamentum. Rursus; & quod posset
 cognoscere, & punire officiales, & Iudices transgressores Fororum, appellatione non admissa, iuxta
 Foros decim. lib. Vt in For. 3. tit. Quod in dubiis non crassis. fol. 58. lib. X. & in Foro primo, De
 40 Officio Iustitiæ Aragonum, fol. 81. lib. XI. Et hoc sublata domino Regi potestate de non procedendo.
 Et hæc facta sunt: vt tuti essent Aragonenses, quod Fori, & libertates, & bona Regni consuetudines
 seruarietür: quæ Iurantur, & debent Iurari per dominum Regem, & alios iurisdictioni, & officii
 publicis Aragonum præsidentes: ex quo tantum Priuilegium renuntiabant. In cuius locum præ-
 dicti Fori successerunt. Et sic ordinauit dominus Rex Rubricam. De iis quæ Dominus Rex. & de
 Iuramento præstando. in For. prim. fol. 57. Ibi circa medium, dum dicitur, nisi in casu quo super eo
 prius: & quæ sequuntur. Et sic practicatur: Quod Iustitia Aragonum, cognitione, & declaratio-
 ne aliqua non præcedentibus, licet non fuerit supplicatum domino Regi, vel Primogenito de reuocan-
 do desafortamentum, quod ipse Iustitia Aragonum aditus per vitam appellitus, vel Firma, facit pro-
 uisionem: & inhihet statim, ne procedatur. Et si processum est; impedit exequutionem; & recipit ad
 50 mortem: & ponit rem sic in securo: & postea cognoscit, si processus est desafortatus, vel afforatus. Et
 hæc est vna de maioribus libertatibus, quæ Aragonenses habent; à data fidantia de directo: & quod
 Pesquisas, nec Tormenta non habent locum in Aragonia regulariter. Verumtamen Martinus
 Segarra Iustitia Aragonū, cuius in Fastis meminimus, de eodem Magistratu sermonem
 orsus, vt in vetustissimis manuscriptis suorum monumentorū fragmentis legens anno-
 tauit: planius, & apertius, illius institutionem, quo supra retulimus Innici Arista Regis
 tempore, fuisse factam his verbis testatur. Hoc fuit adquisitum Regno per Regnicolas tempore
 electionis Ennici, Arista vulgariet dicti; Regis Subrarbii; Ribagurtiæ, & Pompelona. Quem
 Aragonenses Iurarunt, & crearunt ad conditionem: Quod ipse, & sui tenerentur creare, & sic fecit tunc
 incontinenti vnum de ipsis, in Iudicem: qui Iudicaret, & esset Iudex inter ipsum, & eius Vassallos:*

& ille cognosceret, & iudicaret de quibuscumque causis, & questionibus, quæ essent inter Regem, & eos, tam in agendo, quàm in defendendo. Et quod ille Rex seruaret ipse, & sui successores in perpetuum Foros datos: & si non seruaret, quod ipsum possent priuare, & alium sibi eligere in Regem, etiam paganum. Exstat etiam de eodem Magistratu testimonium clarissimi Vitalis Canelis Oscensis Episcopi, de quo supra in narratione rerù à Iacobo I. Rege gestarum mentionem fecimus: quamquàm tempus institutionis illius silentio prætermisit. Potestatem autem, quæ ipsius Vitalis temporibus vigeat, his verbis est persequutus. Sed magna postea, & rerum, & iudiciorum mutatio facta est. *VT Diadema in capite Aharon, & splendor in medio firmamenti illuminans totam machinam mundanalem; sic splendet iurisdictio in Regia Maiestate. In qua est sic totaliter constituta, vt quasi à fonte in riuos, oportet ab ipso in omnes alios, ipsam Iurisditionem, & eius exercitium deriuari. Et qui ab eo iurisditionem non suscipit; vt riuus, fontis subtracto fomento, aret necessario, & siccatur: sic à iurisditione, & eius exercitio remanet alienus. Sic viget ergo iurisdictio in eius plenitudine potestatis, quod institutio, & destitutio omnium, iurisditionum presidentium, ab eius semper dependeat voluntate: exceptis iis, quibus ab ipso, vel prædecessoribus suis, speciali privilegio, duraturo perpetuo, aliqua iurisdictio est concessa; & eis, quibus ex eius, vel antecessorum suorum pacto, vel conuenientia est permissa. Regis est ergo Iudices, & Iustitias ordinare, & quando sibi placuerit, reuocare, & eos perpetuo ponere, vel ad tempus. Inter quos Iudices, IUSTITIA semper est Vnus principalis in Aragonia constitutus: qui ex quo semel à domino Rege fuit constitutus, non consuevit nisi ex causa iusta, & culpa condemnabili remoueri. Cuius est officium: Vt quamdiu Rex infra fines Aragonum fuerit constitutus; in Regis Curia commoretur, subministrandis sibi ab ipsa Curia alimentis. Ibi in presentia domini Regis, vel de eius imperio sine eo, causas examinet, & auscultet. Et quotiescumque interlocutoria, vel diffinitiuam sit sententia proferenda; dominus Rex, & Barones, hoc est Episcopi, & Duces Militum, qui Rici homines appellantur, qui in Curia fuerint tunc presentes, super illa deliberent in communi. Et quod dominus Rex, & maior pars Baronum; vel, si dominus Rex noluerit interesse consilio, maior pars Baronum, in Iustitia posuerit proferendum: ipse Iustitia id pronuntiet sententialiter, & declaret, nullam pœnam ex pronuntiatione huiusmodi metuendo. Nam non ipse, sed ipsi, quibus in hac parte eum oportet necessario obedire, ipsius sententia sunt latores. Tanta vñ fuit auctor ille exilitate sermonis in istius Magistratus amplissimis rebus explicandis: cum in aliis, quæ ad nostras leges, ac mores pertinebant, maximam adhibuisse visus sit vbertatem, ac copiam in scribendo. Atque eundem morem seruasse videmus, qui post eum sequuti sunt, omnes nostrarum legum Obseruatores. Vnusquisque enim præfinitum sibi de argumento hoc sermonem parçè, & restrictè nimis complexus est. Neque pleniore, aut vberiores fuere ad prodenda ea, quæ de præcis Regibus, aut Regni initiis acceperunt: quasi ea omnia optimè nosse, non multum ad ipsarum legum, ac iuris intelligentiam prodesset. Vnde factum est: vt quæ dubia non erant; à nonnullis iudicentur incerta: & quæ vera, ac certissima sunt; nonnullam in dubitationem videantur adducta. quò magis vituperanda est ipsorum tanta in rebus tam illustribus, & magnis incuria. Sed de ea satis in præfatione conquesti sumus. Propterea constitueramus non amplius renouare eundem commemorando dolorem. Acerba tamen recordatio non finit, quin eandem denuo querelas deploremus. Etenim cum ex Annalium vetustate omnis hæc erudenda esset totius nostræ antiquitatis memoria, ea autem penitus lateat obscuritate inuoluta: paucioribus iccirco agere cogimur; neque etiam (quoniam quidem ita visum fuit) pluribus licet hac de re. Verum enim verò quod eidem maiorem fidem, auctoritatem, ac firmamentum adiungit; & quæ mihi videtur esse grauior illius confirmatio, præter ea, varia, ac multa, quæ de istius Magistratus potestate in publicis legibus continentur: id demum fuit, quod Ioannes II. noster Aragonum Rex per paucis hæc verbis indicauit. Etenim postulantis nostris, vt Inquisitionis, quem supra retulimus, Forum, in Comitibus à Ioanna vxore Cæsaraugustæ habitis An. ∞ C D L X V I I . c . 50 ditum, approbaret, quo ad eiusdem Magistratus temperandum imperium cautum fuit, Vt supremo, ac censorio, quod nunc viget, Septemdecim Virorum iudicio, ex quatuor Regni Ordinibus conflato, subiaceret, Regis ab eo penitus explosa sententia; cumque id Regi in officiosum videretur: ita eundem respondisse ex rebus palam per Regem actis obseruavi. *Al Fuero del officio del Iusticia de Aragon dize el dito señor Rey: Que vn Officio assi grande, en el qual se tratan las libertades del dito Regno, & otras cosas muy arduas; ser sugeto, iutgado, e punido à e por via de fauas, no parece, ser cosa condeciente, ni razonable. Empero en caso que la dita Cort persista en la dita forma de iutgar el dito Officio; dize el dito señor Rey: Que su Magestad sera contenta condescender a la voluntad de la dita Cort en iudgar el dito Officio por las**

ditas fauas: Con que la porcion, según los Fueros del dito Regno, vsos, e practicas de aquel, pertenescient al dito sennor en el processo, iudicatura, punicion, e execution de aquel; no le sia tirada, ni en alguna cosa periudicata. Car no esta en razon: QUE el Officio del Iusticia de Aragon, que principalmente fue creado para iudgar entre el sennor Rey, e los subditos suyos; sea iudgado, e punido por los subditos tan solament. Car assi como iudga entra más las partes; deue ser iudgado por aquellas. E si el dito Officio se iudgava, e punia por la vna part; la otra quedaria muy debilitada en su iusticia. Nihilominus tamen integrum mansit illo Foro constitutum ius; censoriamque tantummodò huiusmodi Septemdecim Virorum notationem Magistratus iste quotannis experitur. Atque hoc firmitus est de illius institutione omnibus, quæ adhuc inueni, testimonium. In eo enim, nisi me fortè fallo, publicis, pulcherrimisque monumentis, ac Regali ipsa auctoritate, omnis eius testata, & consignata est antiquitas. Nam si creatus, & institutus fuit, vt inter Regem, ac subditos Medius intersit, quemadmodum Rex ipse testatur: istius cautionis, ac diligentia initium non aliunde ducendum videtur, neque etiam duci potest, nisi ab ipsius Regni initiis; iis nempe, à quibus omnes nostræ libertates (vt ita dicam) ortæ, ac generatæ fuerunt. Itaque iam apparet, non cæcò aliquo fortunæ casu, aut fortis beneficio, Regumve inscientia, aut segnitie introductum fuisse; sed ex pacto, & conuentu fundatum, ac institutum, post diligentem, ac magnam habitam illius rationem, & postquam diu, multumque ante res ea fuisset à Regno, & Rege considerata, & perpensa: tamen adhuc lateat in occulto, nec existet eadem illa institutio, quæ tunc fuit (neque enim quin fuerit, dubitandum est) publicis literis, ac testimoniis ad posterorum memoriam consecrata. Non enim Magistratus hic tamdiu in publicis iudiciis florente nostra Repub. floruisset tanta amplitudine potestatis, nisi altissimis depactarum legum radicibus niteretur. Maximum verò argumentum est, quod de illo asserimus, id esse verissimum; quòd & tantus tot sæculorum consensus, veritatis vox esse videatur, & quòd illius initiis, quem alium verè congruentem locum tribuere possumus, non inueniamus. Et nimirum illius præsidio factum videmus, vt nobis fuerit, ac sit quædam simplex, ac quieta viuendi ratio comparata, quamquam ex dissimilibus rebus permista; quòd antiquis illis Philosophis esse non posse, visum fuit. Ac de ea quidem videtur loquutus Iacobus I. noster Rex, dum Nauarrenses ad manèdum in fide sibi præstita alliciebat. Nam cum ipse, ac Thibaldus Nauarræ Rex, aliquando de eorumdè Nauarrorum consensu, vicissim se adoptantes, fœdus fecissent inter se, vt superstes præmortui Regnum occuparet; ab eaq; institutione Nauarrenses desciscerent, ac desciscuerunt tandem: Iacobus Rex eosdem ad seruandam fidem his verbis incitabat, quæ me legisse memini in Hieronymi Suritæ monumentis. Est autem epistolæ ea de re ad Nauarrenses missæ fragmentum huiusmodi. *Vt velitis potius sub franca, & quasi socia libertate dominationis nostræ subesse; quam aliis Regibus subiici, quorum tyrannidem, & iniusta grauamina multiplicia, si rectè consideratis, potestis, ac debetis non immerito formidare.* Quod cum ita Iacobus Rex animo sentiret; tunc calamo promptum habuit, & lingua, id volens ostendere, Aragonum Regibus nullam cum tyrannis societatem, sed summam potiùs distractionem esse. Ceterum illius, qui primus huic muneri præpositus fuit, nomen non proditur. Credibile tamen est, aliquem ex Optimatibus, aut ex ipsis illis Senioribus fuisse. Tamen haud valde opus erat, eo ipso tempore, nobilitate, aut potentia illius, qui cum gereret, illustrari. Maiores enim nostri, vt in antiquis illis Suprarbiensis Fori Tabulis continetur, quamquam Iudicis Medii præfecturam stabilierunt: penes se tamen semper voluerunt esse omne de dignitate iudicium, ac potestatem. Nam dum in eo Foro statutum fuit, quo quæq; iure vti liceret: sic videmus fuisse publica omnium munia, & Regibus, & Regno constituta. Primum:

Vt quæque vendicarentur à Mauris; diuiderentur ordinatim inter Ricoshomines, Milites, ac Infantiones.

50 Quia ex his tota bellicæ rei administrandæ ratio pendebat. Deinde:

Ne describere iussu populis, componere, aut sancire leges, Regi ex sola sua auctoritate liceret, nisi de totius Regni conuenientia, & consilio.

Quod summum vinculum, ac patriæ libertatis fundamentum est. Præterea:

Ne pacis constituendæ ratione, aut belli gerendi potestatem ipse Rex solus haberet; ne ve arduū aliquod conaretur opus, aut magnū; quin ad has omnes deliberationes faciendas, Duodecim Seniores, sibi in cōsiliarios, atq; ministros datos adhiberet.

Neque id solam rem bellicam, sed ciuilem, ac domesticam attingebat. Ad hæc autē proximè accedebat Forensis illa Media Præfectura. Ea enim sola, nequaquam duxerunt, Regiæ potestatis vim satis debilitari, aut infringi: nisi eidem delecti aliqui viri ad-

hiberentur, qui futuri essent publicarum omnium rerum transfactores. Ob eamque causam Duodecim illos Seniores designarunt. In quorum locum suffecti fuere, quin & ab ipsis originem duxisse existimo eos, qui *Rici homines de natura* postea sunt vocati. Tum & ad ea omnia firmanda, publicæ Vnionis accessionem maiores ipsi adiunxerunt: statuentes, licere sibi, ac fas esse; Simul omnes conuenire, ac Regi obistere armis, & vi, quotiescumque oporteret aliquem eius, vel suorum impetum contra leges factum propulsare. Quam pro communi causa libertatis cocundi formam, Vnionem nuncuparunt. Neq; ea minus antiquitus duxerunt libertates omnes, quam neruis, & ossibus humana ipsa corpora contineri. Quamquam autem illo Suprarbiensi Foro perscripta non esset: semper tamen ab ipsis rerum primordiis ductam, & in omnium sensu penitus affixam, & insitam censuerunt, communique nostro iure, quasi altera naturæ lege, sancitam fuisse; ac illius vim vsu, & ratione satis, superque cognitam, & perspectam. Parum enim profuturum dicebāt, consentaneas leges habere constitutas ipsamque Forensē Iudicis Medii Præfecturam: si, dum opus esset, ad earum defensionem arma capere non liceret; cum iam tunc satis non esset pugnare consiliis. Nec id quidem alienum prorsus videbatur abs re. Nam si ita se haberet; omnia iam in ipsorum Regum potestate fuissent. Vnde nostri, quæ postea duo Vnionis Priuilegia Alfonso III. rogata fuere, quorum supra meminimus; non quasi nouæ gratiæ, aut beneficii, sed debiti officii loco numerabant: cum ea sola esset in illis gratia, ac de Regio iure concessum; pristina nempe auctoramentum libertatis. cuius pretium dicebant fuisse antiquis Regibus multo maiorum sanguine persolutum. Id solum prædicabant pro singulari beneficio habendum esse: quod cum legum, ac libertatum summa iam ipsis illis Priuilegiis esset, tamquam publicis tabulis, descripta, & notata: arctioribus deinceps vinculis futuri Reges censerentur constricti; à quibus se videbant in dies singulos maioribus, ac diuturnioribus molestiis conflictari. In illis namque Priuilegiis, si non omnino expressa, saltem adumbrata nimis statuebatur antiqui illius Fori Suprarbiensis series. A maioribus igitur nostris, vetustis iis, de quibus agimus, temporibus, patriæ libertas tribus fortissimis præsidiiis septa fuit: nempe, istius Iudicis Medii Præfectura: amplissima Ricorum hominum potestate: acerrimaque illa Vnionis vi. Quorum primum; forensē videbatur, ac ciuile: alterum; domesticum, & grauissimum: bellicum vero, ac populare; postremum. Nec minori sepimento eam tunc vallari oportuit, vt possemus nos nunc saluam, & incolumem ad nos venisse gaudere. Sed ex his præsidiiis antiqui illi eorum inuentores, ac principes, & qui eis propius successerunt; plus opis, ac operæ in posteriora duo; domesticum scilicet, ac populare; quam in forensē illam Præfecturam contulerunt. Penes se enim semper, quemadmodum demonstrauimus, voluerunt esse laxissimas illas habentias regendi, ac moderandi, Regiam dignitatem: quas vel adducere, vel remittere possent, dum opus esset. Propterea eidem duodecim illos Seniores adhibuerunt, ex Optimatibus viris delectos: quorum consiliis Reges penitus circumclusos esse oportebat. Ipsorum autem Seniorum locum Rici homines postea occuparunt. Qui fuere nostrorum Optimatum principes. Secundum autem Reges olim ita erant; vt viderentur illis penè pares, ac socii. Hi ad libertatis subsidium publicam illam Vnionem aduocabant: ex eisq; deligebantur, sepe qui primi, ac præcipui illius futuri erant Cōseruatores. Ita. n. Vnionis præfectos appellabant. Deniq; suis ceruicibus omnia pacis, & belli munia sustinebant, si non eadem, qua Reges, potestate, propè dicam certè non minori. Verum infra suo loco, vt se res habuerit, demonstrabitur. Et maiorem hanc, quæ viguit olim, Ricorum hominum dignitatem annuisse visus est idem ipse D. Petrus Luna, Benedictus XIII. in sua obedientia appellatus, quemadmodum Ioannes Cerdanus, & Michael del Molino testantur: dum Iustitiam Aragonum in publico conuiuio post Comites, & Vicecomites accumbere iussit. Hi enim verè redolere videntur apud nos veterem illam Ricorum hominum, quam dicimus, dignitatem. Itaq; priscis illis temporibus non a- que necessarium fuit ad Magistratus potestatem ornandam illius, qui ei præponeretur, potestatem accedere: quasi alieno ornatu ornari oporteret. Rici homines enim quamdiu vixerunt, Vnionis viribus nixi, Regali imperio semper imminebant: integraq; suorum munerum potestate, Regum impetus, si erant iniusti, ex inordinato adducebant in ordinem, tamquam in gyrum iuris, ac iustitiæ. In qua quidē re grauis eorum censoria, ac domestica auctoritas satis apud antiquos nostros benè moratos Reges pōderis habebat, ac momenti. Quod si forte priuatis suis idoneis consiliis, exultantes Regū furorē frenare non poterant; eos a suis ceruicibus concitata Vnionis vi constanter repellebant. Ipsi verò Reges, ne, quò non liceret, progredierentur; diligentissimè circumspiciebant

omnia legum membra, ac libertatum; & quid ad dextram iuris, quid autem esset ad sinistram. Quò enim propius aberant ab ortu; eò melius cuncta cernebant. Atque hoc retinendæ libertatis genus satis diu viguit. Vnde credimus euenisse, vt ante captam Cæsaraugustam Urbem, si quæ fortasse fuerunt istius Magistratus ornamenta, inclusa lateant; vel quod magis placet, vt modica fuerint, præter antiquam illius institutionem solam. vt re vera affirmare possimus hunc Magistratum, omni eo superiori tempore, in antiquis illis legum Tabulis inclusum, tamquam in vagina reconditum, exstitisse. Neque id mirum videri debet. Nam tempora illa difficillima, ac dura fuere; nimisque turbulenta, & perturbata: cum ita omnia assiduis bellis arderent, vt nulla relinqueretur hora aut periculo asperrimo, aut simillimi periculi vacua expectatione. Bellico autem tempore, iure gentium, omnia ciuilia iura conticescunt. Si quæ autem illius post captam urbem ornamenta eminebant; ea quamdiu Ricorum hominum, ac Vnionis viguit potestas, haud multa fuere. Quæ autem fuerint, quæque hætenus inueniri potuerunt, iam satis supra in cuiusque Regis narratione indicauimus. At verò postquam antiqua ea Vnionis vis cum ipsorum Ricorum hominum vestigio imperii non solum ex literis, verum etiam è nostrorum mentibus, & animis à Petro Rege III. de totius Regni consensu deleta fuit, quemadmodum exposuimus: tunc noster quasi florere cœpit Magistratus, & pubescere exclusus è vagina: ita vt magna illa habita eo tempore altercatio hac de re, nõ in delenda, sed in augenda potius libertate videatur consumpta. Etenim cum duo illa præsidia plurimum roboris habuissent, illudq; eo vno ictu amisissent totum: factum fuit, vt tertium hoc præstaret ambobus; ex aliisq; sibi tantum assumeret, quantum esset, & ad tuendum publicum ius, & ad retinendam licitam, ac moderatam libertatem satis. A quo tandem tempore de communi Regum, ac Regni consensione ipsæ nostræ libertates omnes, quasi à periculosa illa aliorum præsidiorum amicitia transfugientes, ad gratam, firmam, & præstantem istius Magistratus societatem transuolarunt; ad eamque tamquam ad firmissimum saxum adhæserunt. Ob has denique causas, vt coniecimus, neque nomen illius, qui primus præpositus fuit tanto muneri, nec quidquam de eo proditur memoria dignum ante Mauros Cæsaraugusta pulsos. Postea vero cum iam in pace, & otio iudicia fierent: ea ciuitas & istius Magistratus, & ceterorum omnium iudiciorum sedes constituta fuit. Vnde nonnulli Iustitiæ Aragonum, Iustitiæ in Cæsaraugusta, vt retulimus, nominati inueniuntur. Quem autem cursum ab eo tempore Magistratus habuerit, ac nostræ etiam patriæ libertates; inferius perstringam: dum prius hoc loco de ampla illa Ricorum hominum dignitate proferantur nonnulla. Neque verò polliceor, vt quæ hætenus in diuturna obscuritate latuerunt, sic modo aperiam, vt ea cerni iam oculis videantur. Nec fuisset is nobis iniucundus labor. Sed istius rei tam difficilis, & obscuræ facultatem me secutum esse præmefero; minimè tamen profiteor consequutum. Quoniam autem in populari, ac forensi ratione omnis nostra versari debet oratio; populariter passim loqui necesse erit, & plurimas res appellare, vt maiorum nostrorum vulgus appellarit. Multa enim frequenter incident, in quibus non facillè est, posse quemquam Latini sermonis elegantiam tueri. Neq; tam duras mihi leges imponendas statui, quin melius existimem animi sensus clarè, tametsi forsan impolitè, potius quam obicure, & eleganter exponere. Nec verebor ipse, si quod verbum barbarum, aut vulgare posuero, quin ea res mihi apud æquos iudices fraudi nequaquam sit futura. Id enim plurimos doctos probasse video; tum verò præcipuè sapientissimum illum, & eloquentissimum, Hieronymum Oforium Lusitanum: cui videntur in cunis dormienti, tamquam alteri Platoni, in labellis apes confedissee. Itaq; hac spe fretus ingenii mei vires experiar. In primis autem, cur ita appellati fuerint, quæ a scriptoribus afferuntur, causas explicabo.

DE OPTIMATIBVS, ET PALATINIS; RICIS hominibus, ac Mesnadariis, vocatis.

NONNULLIS ergò, nec indoctis, placet, qui sequuti videntur Beutherium Valentinum, Ricos homines vocatos fuisse, eos, qui Gothorum Regum fatu orti erant: quasi visitationum apud eos nominum extremarum syllabarum aucupes. Quemadmodum enim, (vt diligenter, & peritè Ambrosius Morales obseruauit) apud Sueuos olim, quorum plures Reges Theodomiri, Ariamiri, Ranimiri, aliaque his similia nomina habuere; illud ipsum Mironis nomen ab extremis duabus syllabis tractum, & ipsis Regibus & aliquamdiu ipsorum Regum familiis, fuit commune; atque illud idem

apud Indos hodie in Iaponensi Insula feruari proditur, apud quos Donorum nomen Potentioribus est vsitatum, quod eorum Reges, Arimandono, Murandono, Vbarandono, & his similibus nominibus nuncupentur; sic prorsus perhibent in Hispania Gothicis Regum familiis contigisse. Et enim cum ex Gothorum Regibus complures appellarentur, Amalarici, Eurici, Theodorici, aliisque id genus nominibus; eos, qui se gloriabantur ab illorum stirpe profecti, postea aiunt, simili modo, paululum conciso nomine, ab extremis illis duabus syllabis Ricos homines fuisse vocatos: veteremque huiusmodi consuetudinem ad eos sensim Optimates defluxisse, qui aliquamdiu emerita fortitudinis stipendia sub Gothicis Regibus meruere, aut summis Magistratibus fuerunt præpositi; tamen si minimè ab ipsis duxissent genus suum, quasi quæ prius tantum familiaris, ac Regia fuisset; postea militaris consuetudo fieret, ac domestica. Quicumque enim aut in pace, aut in bello bene de Repub. merebantur; illustri hoc Ricorum nomine, quasi summo aliquo honoris gradu, Gothorum Regum temporibus, affici consueverunt: ut ad aliorum similitudinem suam quoque dirigerent speciem. Gothicis autem Regibus exactis, eandem consuetudinem in Hispania tradunt introductam fuisse, & voluntate omnium à prisca ipsa vetustate comprobata: ut Rici homines vocarentur; Regnorum regundorum Duces, qui genere, & nobilitate ceteros omnes anteirent. Atque inde perhibent, Ricorum hominum nomen dimanasse. Alii volunt ipsius vocabuli vim apertè satis illo ipso nomine declarari: neque opus esse alia explicatione, cum inde facilius, cuius causa quasitum fuerit, eruatur. His ergò placet, Ricos homines fuisse nominatos, qui olim fuere pecunia principes ciuitatum, quique præter ceteros magis opibus, ac copiis affluxere. quasi & prisca sæculis, ac etiam præsentibus omnium rerum delectum, atque discrimen pecunia sustulerit, eaque sola semper omnes omnium dignitatum gradus exæquarit. Sed mihi non displicet prior illa nominis etymologia. Non enim villo modo adduci possum, ut credam, maiores nostros, cordatos illos, ac sapientes viros, tantum hunc honorem, qui virtuti solus, ac generis splendori deberetur; inanibus diuitiis decreuisse: quas qui studiose, ac auide consecretantur, semper ferè honesta omnia negligere consueverunt. Et nimirum Alfonso ille Castellæ Rex, Sapiens vocitatus, nostri Jacobi I. gener, apertè indicauit isto nomine nihil de virtute, aut nobilitate detractum, sed de ambabus illis significatum fuisse. Ita enim leg. 6. tit. 9. part. 1. testatum reliquit. *Los Nobles son llamados en dos maneras; o por linage, o por bondad. E como quier que el linage es noble cosa; la bondad passa, è vence. Mas quien las ha ambas, esse puede ser dicho en verdad, Rico Ome: pues que es Rico por linage, è Ome cumplido por bondad. E ellos han aconsejar al Rey en los grandes fechos: è son puestas para fermosear su Corte, è su Reyno.* Itaque non à diuitiis, sed à nobilitate Ricos homines credimus appellatos: quinimmo inde falso diuites, nobilitatis expertes, Ricorum sibi vulgare nomen, aptum suis attribus, adsciuisse. Quos tamen ceteri id vsurpare facile sunt passi; euolare altius non sinebant. Non enim apud antiquos ex opibus, sed ex virtutibus, quæque omnis dignitas, ut infra demonstrabimus, pendebatur. Sed æquum hoc æstimationis habendæ genus, nostris his temporibus, vitiosa, & corrupta consuetudo vitæ iam communis explosit. Quoquomodo verò se res habuerit; Rici homines olim nominabantur, qui ex Optimatibus genere, ac nobilitate erant primi, principemque in Repub. tenebant auctoritatem, & locum. Quorum virtus cum in bellis eniteret egregia; iis, quæ à Mauris vindicabantur, opidis, pro illorum temporum condicione, donabantur effuse. Has autem multorum opidorum coagmentationes, quæ ipsis fiebant; *Baronias* nominabant. Vnde & ipsi etiam Rici homines, *Barones* sunt vocati. Atque hoc Baronum nomen sapius apud antiquos Foros vsurpatum est, quàm vetus illud, quod diximus, Ricorum. Id autem etiam si verbo differat, re tamen alicubi fuisse vnum, apertè Alfonso idem Castellæ Rex leg. 10. tit. 25. part. 4. testatur; dum ait, *Ricos Omes segund co stumbre de España son llamados, los que en las otras tierras dizen Condes, o Barones.* Verum enim uero, ut ad nostrates deueniamus, illud idem Michael del Molino in suo Repertorio, in verbo, *Ricus homo*, exponit. *Ricus homo secundum Foros Aragonum dicitur ille, qui est dominus alicuius Baronie.* Et idem paulo post. *Non tamen intelligas, quod dicitur Ricus homo secundum Foros ille, qui plures habet pecunias: sed ut desuper dictum est. Et adde: quod omnes Magnates, puta Comites, Duces, Marchiones, & Vicecomites, dicuntur Rici homines secundum Foristas: quia isti communiter habent plures Baronias, & sunt plus, quàm Barones.* Atqui hunc codicem quotiescunque recito alicuius rei confirmandæ causa; non tam auctoris illius auctoritatem requirò, tamen si magna ea sit, & imprimis grauissima in foren-

forensium rerum tractatione, quarum ille locupletissimus est testis: quam quod in eo plurima sit antiquitatis effigies. Cum enim multa nostrorum, quos vocant, Foristarum monumenta dispersa, ac dissipata vagarentur; ratione, & distributione in eo codice, quasi sub vno aspectu, constituit. Cuius ea in re non possumus non vehementer factum, consiliumque laudare. Sed in proposita explicatione videtur mihi errasse, dum innuit, omnes Magnates, aut Barones; fuisse Ricos homines. Non enim omnes Barones, Rici homines fuere: nec est contra omnes Rici homines Baronias semper possederunt. Propterea veteres tantum obseruabo nostrarum legum interpretes: a quorum fontibus iudicio, arbitrioque nostro quantum, quoquomodo videbitur, hauriemus. Minime namque in hoc argumento videntur mihi satis aperte cogitationes suas iis, quae eorum existant literis explicasse. Nec posteriores explenda curarunt, quae superioribus defuissent. Quamobrem quae ipsi coarctarunt, & peranguste retulerunt, a nobis erunt nonnumquam, aut diuinationibus, aut coniecturis adhibitis explananda. Sic enim facere cogit ipsa res: cum omnia crassis tenebris lateant circumfusa. Imprimis igitur intexam hoc loco, quae de Ricorum hominum dignitate ab eodem, quem nominaui, Vitali Episcopo in scriptis sunt relicta. Is enim & communium legum, & antiquitatis hominibus nostris documentum fuit. Hanc autem quaestionem ita est persequutus. *Aragonensium condicio talis est, & existit ab antiquo, ut eorum sit singulorum, & omnium condicio discernenda. Sunt enim quidam, Infanciones: quidam, homines seruitij, siue signi. Infancionum autem alij Ermunij, alij Franchi de Carta vulgariter appellantur. Ermuniorum autem Infancionum alij Barones, vel Rici homines: alij Mesnadarij: alij simplices Milites: alij Infanciones simpliciter nominantur. Hominum autem seruitij siue signi, alij Cines, vel Burgenses: alij Villani, vel Pagenes: alij Villani de parada iuxta Fori consuetudinem appellantur. Infanciones Ermunij, hoc est, immunes ab omni munere, seu onere, ita quod nemini dare ex necessitate, vel seruitute teneantur: sunt tali nomine redimij, quibus sunt libertas, & conditionis decor a tempore, quo non exstat memoria aduersa, immo innata, ut proprius, & naturalis eloquamur. Quorum origo supra de condicione Infancionatus elucidius declaratur. Separatum enim de eis egerat supra, quae nos infra fortasse persequemur. Infancio autem de Carta, est is, cui immunitatem, quam genus, vel natura negauit, liberalitas eius, cuius erat astrictus seruitio, concessit cum autentico Instrumento. In talibus enim nomen hypocritum, sonans aliud quam praetendat; per id quod de Carta sequitur, temperatur. Hi tales licet immunitatem praestandi, vel seruiendi ex donatione huiusmodi consequantur: ab aliis tamen Infancionum priuilegijs penitus sunt expertes: ut supra De Iure dotium, plane patet. Vbi circa dotes suas, mulieres francae de carta, non Infanzonarum Priuilegium consequuntur. Hac autem immunitatis praestatio, etiam a Rege concessa cum publico, vel autentico Instrumento, non nisi quantum ad concedentem, & eius prosapiam, vel successorum suorum eximit a seruitio tali Priuilegio decoratum. Nam is, cui dominus Rex, vel quilibet alius dominus immunitatem concessit, nec concedenti, nec successoribus eius tenebitur deseruire. Aliis autem ita deseruiet ipse, & genus eius, ac si immunitatis Priuilegium non haberent. Barones autem, quasi boni homines a Bar, quod idem est, quod beatus, & ones, quod idem est, & homines, per sermonis abbreviationem, & supputationem mensurae syllaba, scilicet, mi, iuxta proprietatem idiomatis appellantur. Qui etiam Rici, id est, diuites sunt vocati. In hoc enim est vulgarem nominis interpretationem sequutus. Horum talis est condicio. Quod quamcito aliquis Mesnadarius a domino Rege Honorem fuerit consequutus, ad numerum Militum sustentandum; Ricus homo sit postea, siue Baro. Nam si unam Militum, siue duas, vel etiam tres ei dominus Rex concederet; propter has Ricus homo, vel Baro nullatenus haberet hoc nomen, Ricus homo, vel Baro. Pluralitate enim debet Vassallorum Militum decorari. Hos autem Ricos homines creare, vel assumere dominus Rex de Mesnadariis naturalibus de Aragonia suis debet. Nam aliunde homines venientes, nisi sint habitatores Aragonum, & ibidem hereditates habentes, & naturam habeant in Aragonia ex patre, & matre, vel eorum altero; nisi ex magna causa, & euidenti, in Barones dominus Rex vix, vel nunquam assumere consuevit, nec facere de illis: ita tamen quod ea, quae debent Ricis hominibus assignari; talibus scilicet extraneis assignari. Nam si certam summam denariorum annuatim percipiendam vel, quantitatem reddituum Regalium, quae non debent, vel consueuerunt Ricis hominibus pro stipendijs applicari; quantumcumque extraneis pro sustentando certo numero Militum in eius seruitium assignaret: nec Ricis hominibus, nec Mesnadariis faceret iniuriam, vel grauen. Quinimodo et si dominus Rex tales extraneos inter Ricos homines numerat, & honorem Ricis hominibus debitum eis exhibet; iniuria nullam facit. Interest enim tam Regis, quam Ricorum hominum, & omnium Aragonensium, Regem multos habere Ricos homines, vel Barones: dummodo naturales Aragonia stipendijs sibi debitis non fraudentur. Expedit igitur, ut talibus debita stipendia declaremus. Debent enim omnes ciuitates, & villa domini Regis tam maiores, quam minores Ricis hominibus, pro suis stipendijs as-*

signari. Et ipsi Rici homines in sibi ciuitatibus assignatis, Zauamedinas; & in villis, Baiulos, quos sibi placuerint, debent ponere. Qui Zauamedina, & Baiuli teneant, & regant Curias ipsorum locorum pro Ricis hominibus prelibatis; & respondeant eis de coloniis, hoc est, de pœnis pecuniariis, & aliis iuribus, quæ ipsorum locorum Curia sunt recipere assuetæ. Pecuniaria enim pœna usque ad mediam mortificationem, & fractionem cultelli inclusiue, & similia, vel minora, ad ipsum Ricum hominem, vel eius Curiam dignoscantur sine dubio pertinere. Ita quod dominus Rex, vel Maiordomus eius in eis partem nullam capere debet, nisi in casibus; scilicet cum dominus Rex presens personaliter sit in loco, ubi est pœna huiusmodi exigenda. Tunc enim (quia eo presente omnia minora officia conquiescunt, & omnia debent per suam Excellentiam pertractari) pœna per compulsionem domini Regis exactæ usibus Regis cedunt: Saluis tamen suis partibus conquerentibus, & priuatis; ac si per minorem Curiam, propter sui debilitatem, oporteret, ad exigendam pœnam Baiulum inuocare. Nam quotiescunque Rex ad instantiam ipsius minoris Curia per se, vel per literas, vel per nuntium, vel quemlibet alium ad hoc specialiter assignatum, pœnam huiusmodi duxerit exigendam; usibus eius concedet. Debet tamen ipsam Curiam clementer respicere: ne sibi aliquam faciat inde partem, nisi in suis ciuitatibus, atque villis. Nam in villis Infancionum, vel Ecclesia, si propter debilitatem Curia, brachium domini Regis, vel Maiordomus eius, vel cuiuscumque Officialis ad exigendas pœnas huiusmodi inuocetur: ipse cuius est brachium inuocatum, tenetur compulsionem, & auxilium impartiri. Nec aliquid debet capere de ipsa pœna, nisi is, ad quem pertinet, vellet ei ultroneo, quantum sibi placuerit, elargiri. Domino autem Rege non presente; ubicumque eius fuerit Maiordomus, minora officia similiter conquiescunt. Et sicut de Rege diximus; pœnas eius compulsionis exactas, siue in presentia eius, siue in absentia, eo modo quo supra de Rege dictum est, applicabit suis usibus Maiordomus. Pœna verò homicidii, flagitiorum equalium, vel maiorum, nec imparitiones, quæ intercisiones, vel incurrimenta vulgariter appellantur, & similia, ubicumque & quomodo-cumque siue in presentia, siue in absentia domini Regis, ipsius Regis esse omni tempore dignoscantur. Infancionibus, & Ecclesiis partibus suis saluis, iuxta ea, quæ infra De homicidio, declarantur. Alia autem iura, & omnes redditus, & proventus, præter dictas pœnas siue Colonias, sunt penitus semper Regis, præter Precarias villarum domini Regis: quæ ipsis Ricis hominibus similiter sunt pro suis stipendiis assignatæ. Quæ Precaria in quibusdam locis in grano, & in quibusdam in denariis, sed quomodo à domino Rege disponitur, exiguntur. Quia etiam dominus Rex secundum meliorationem, & deteriorationem loci auget, vel minuit quantitatem. Vbi autem sunt Nouennarii; Precaria non exigitur: Sed ipsammet Neuenariam percipit Ricus homo. Item percipit Ricus homo Deueria, hoc est, quædam personalia tributa, ut est panis, & pullus: & quædam alia, quæ secundum diuersas consuetudines præstantur à singulis domibus annuatim. Quæ Deueria sunt reliquæ illius pestilentis, & miserabilis conditionis, Villanorum de parada: quæ in usum per dissuetudinem non habentur. Condicio autem Regis circa dictos Ricos homines dignoscitur esse talis: Vt quomodo-cumque, sibi placuerit, & quotiescunque eos destituat. Quæ destitutio sit, quæ cito ipse Rex verbotenus, vel per suas literas Honoræ, quæ pro ipso tenet Ricus homo, restitui sibi petat. Quæ destitutione facta, Ricus homo, quantumcumque diues, vel nobilis, etiam si plures Milites secum trahat, inter Mesnardarios computatur. Ricus homo autem tenetur, Honorem sibi datum distribuere suis Militibus, & Vassallis pro suo arbitrio voluntatis, dummodo pro singulis Quingentis solidis rendualibus singulos Milites in seruitio domini Regis habeat, conuenienter paratos, quancumque Rex ab eo seruitium exegerit iuxta Forum. Potest enim dominus Rex semel in anno Ricum hominem cum numero Militum, pro quibus stipendia possidet, ad suum seruitium euocare. Qui Ricus homo vocatus statim debet cum dictis Militibus ad locum, quem Rex iusserit, accedere: & ibi per duos menses cum expensis propriis deservire. Post duos autem menses potest à seruitio discedere: nisi Rex de victualibus sibi, & suis Militibus provideat competenter. Rege autem sibi providente, tenetur in seruitio persistere, quamdiu Regi placuerit, etiam si per totum annum vellet eum in seruitio suo retinere. Item tenetur Ricus homo terram domini Regis defendere; & specialiter loca, quæ sibi pro stipendiis sunt concessa; & Ecclesias; & Religiones; & alios quoscumque infra fines sui Honoris commorantes; & bona omnia eorundem. Tenetur etiam vocatus ad Regis Curiam accedere, quotiescunque ab ipso Rege fuerit euocatus: & sibi dare consilium secundum discretionem sibi à Deo datam, quotiescunque ab ipso fuerit requisitus: Et semper dum in Curia fuerit, debet arduorum negotiorum iudiciis interesse. IV STI-TIA autem Regis numquam debet sine consilio Baronum, & ipsorum, qui pro tempore in Curia, vel presentes fuerint; aliquid in arduo negotio iudicare. Et si pro colloquio alterius Regis, vel Principis, vel pro alia ardua causa Barones ad Curiam sunt vocati, & propter excellentiam, vel necessitatem negotiorum Barones expensarum grauamine molestantur: debet dominus Rex, & sua liberalitate, & clementia suæ munificentia eorum angustiam subleuare. Expedi enim Reipub. & Regia Maiestati, ne Barones depressi pauperie in inferioribus deservire, & in seruitio domini Regis desicere compellantur. Filius attamen Regis numquam debet aliquid, de his, quæ debentur Ricis hominibus

pro stipendiis assignari, aliquatenus retinere. Et hoc tribus de causis. Prima; quia ipsis Ricis hominibus posset nimium deperire; eò quòd Rex propter dilectionem filii, siue fratris de stipendiis Ricorum hominum sine modo, vel mensura in eum frequentius dispenseret. Secunda; quia ne tale cum terra insurgeret, sicut iam factum exstitit, merito formidatur. Tertia; quia equius est, ut qui de Rege est natus, de iis vivere debeat, de quibus Rex vivere consuevit: quam de iis, quæ pro defensione terræ consueverunt Baronibus, & Militibus assignari. Potest ergo Rex, & debet filius, vel fratribus suis, tantum de suis redditibus assignare, quòd honor prolis, & sanguinis Regis non vilescat. Mesnadarius est, qui est de genere Ricorum hominum, saltim ex patris linea oriundus: in cuius patris genere non exstat memoria, quòd fuerit alicuius Vassallus, nisi Regis; vel Regis filii, vel Comitis, à Regis genere descendens; vel Episcopi; vel alterius Prælati: quorum consideratur reuerentia, propter Deum; cuius locum dignoscuntur specialiter retinere. Qui non descendit ex parte patris ab aliquo, qui ab alio, quam à prædictis personis, exstitit Miles factus. Hi enim Mesnadarii, etiam si in Mesnada, siue familia domini Regis personaliter non morentur; tamen Mesnadarii sunt censendi. Quia dominus Rex non debet eis Militiam, cum eam ab eo recipere voluerint, nec quòd sint de sua familia, cum esse voluerint; nisi ex causa probabili denegare. Hi autem Mesnadarii morari cum Ricis hominibus vel cum aliis, & expensas ab eis accipere, atque dona: non tanquam Vassalli, sed tanquam amici, sine nota aliqua bene possunt. Miles simplex, est qui sui scuti, siue vnius scuti vulgariter appellatur, Vassallus alicuius præter Regem, vel Regis filium, vel Comitem ex Regis genere descendentem, vel Prælatum Ecclesiæ: vel qui ab alio, quam à dictis personis Militari cingulo fuerit redimitus. Sed & omnes descendentes à tali per lineam masculinam inter simplices Milites computantur. Infancio simplex est, qui licet non sit Miles, ius habet tamè accipiendi Militiam, si possibilitas, voluntas, & opportunitas se offerrent. Cuius autem sunt omnes, qui in ciuitatibus commorantur, vel in villis equipollentibus ciuitati. Ex quibus illi dicuntur Burgenses, qui licet Capitalarios habeant, & ministros per quos ducunt sua officia exercenda: tamen ipsa manibus suis non exercent. Sunt tamen quadam officia, quæ & si propriis manibus exercentur; à Burgensium ordine non depelluntur: ut est pretiosorum pannorum venditio; & crepèctatorum officium, quòd Cambium appellatur: Necnon Aduocatus; & Medicina; & Chirurgia; & iis equalia, vel maiora. Villani autem sunt dicti à Villa: eò quòd in Villis commorantur; qui & Rustici, à ruribus, quæ excolunt: & Pagenses, à Pagos, quòd est fons: eò quòd Villa siue Pagi iuxta fontes consueverint constitui. Quis autem sit Villanus de Parada, supra, De fideiussoribus, est expressum. Libet autem ea superioribus annectere hoc loco. Fuerunt etiam quandoque Villani, qui Collaterii vocabantur. Qui tam crudeli erant subditi seruituti, ut etiam inter filios dominorum suorum ducerentur gladio diuidendi. Qui quondam, temporum condicione cogente pestifera eorundem, contra suos dominos insurgentes, tandem composuerunt cum eis communiter, & vltronea voluntate certa tributa, & condiciones supra se, & suis filiis assignantes. Qui post compositionem huiusmodi, Villani de Parada taliter nuncupati, hoc cum suis dominis inter cetera pepigerunt: ut quotiescunque domini eorum fideiussione indigeant huiusmodi; soluere sint compulsi: nec si dominus pro quo fideiussit, indemnitate eius voluerit providere; numquam postea pro ipso domino fideiussione casu aliquo teneatur. At vero Eximius Petri Salanua Iustitia Aragonum, cuius supra meminimus in narratione rerum à Iacobo II. Rege gestarum, sexaginta ferme annis post Vitalem, earundem rerum cursum, euentorumque consequentiam his verbis notauit; quamquam in multis dictata iam decantare visus est. In indice autem istius quæstionis omnia reuocare videtur ad dubia, ac incerta: quasi iam tunc ad eum illa omnis antiquitas peruenisset, vel vsu, vel vetustate immutata, vel præceptis. Sic enim cum De Privilegiis Baronum, & Ricorum hominum Aragonum, se fore dicturum profiteatur; initium suæ disputationis orditur. Multi contradicunt in istis, quæ sequuntur: & sic multa hic contenta non seruantur. Notandum est: Quòd in Aragonia omnis Homo descendens de genere Militari per lineam planam, est Infancio; siue sit legitimus, siue illegitimus; siue masculus, siue femina. Tamen quamuis autem ex parte matris veniat ex linea Militari, non est Infancio, nisi habeat patrem Infancionem, in C. Videlicet. De proclam. in seruit. lib. 6. & hoc seruatur. Et per Foros habetur: Quòd quilibet Infancio potest esse Miles in Aragonia: alii vero non. Et si fortè non Infancio promoueat per Ricum hominem ad Militiam; perdit Honorem, quem tenebat, Ricus homo: vel si non tenebat, numquam tenere debet. Et ille promotus semper remanet Villanus, sublato sibi equo, & armis. Vt De re militari. C. fin. in lib. Exer. Et quia multa sunt species in Aragonia istorum Infancionum: sciendum est: Quòd Infancionum, alii sunt Ricus homines, & non Milites; alii Ricus homines, & Milites; alii Mesnadarii Milites; alii non Milites; alii sunt Milites simplices; alii filii Militum tantum, vel nepotes; alii nec Barones; nec Mesnadarii; nec Milites; nec Militum filii; vel nepotes. Ricus homo Miles habet omnia Privilegia, quæ habent Infanciones; & omnia quæ habent Milites, & ultra; quia terram pro Honore non debet dare dominus Rex, nisi illi, qui ex natura debet esse Ricus homo; & quòd non sit de alieno Regno. Quart

dicunt quidam, quod filio Ricihominis non debet dari terra pro Honore, nisi illi tantum, qui succedat in Baronia. Attamen per Forum Exea, per quem prædicta statuuntur, talem filium, licet in Baronia non succedat, posse tenere terram pro Honore. Quia Forus non requirit, nisi quod ex natura debeat esse Ricus homo. Vnde licet illi desit Baronia, nõ tamen deest ei natura: maxime quia in Foro nouo continetur; Quod Ricihomines debent assignare Militibus dictos Honores, & terras eis concessas; alias Rex propria auctoritate potest emparare, & alii assignare Rico homini, vel filio Ricci hominis, qui tenere debeat terram in Aragonia, qui faciat seruitium. Vt in foro nouo. Quod Barones Aragonum. Cap. 1. Per quem patet, quod filio Ricci hominis, adhuc Rico homine non existente, potest dari: licet ignoretur, nec sciatur, an sit Ricus homo. Habent etiam aliud Priuilegium contra dictum Forum: Quod ille Ricus homo, qui habet Quadragenta Cauallerias; potest sibi retinere quatuor: & qui triginta, tres: & qui xx. duas, & qui decem vsque ad xx. unam, & non plures retinebit. Vt in For. nouo. Cur. Casar. tit. De Baronibus. Cap. 1. Aliis vero Militibus, non Baronibus, nõ video necessarium esse: quin sibi possint retinere quoscumque denarios ei datos. Item habent aliud Priuilegium: Quod filiis Regis, & Regina non potest assignari terra pro Honore. Vt in For. Exea. Item sine iusta causa cognita, & determinata per Iustitiam Aragonum in generali Curia de Concilio Ricorum hominum, & aliorum honorabilium Militum, Infancionum, Ciuium, & aliorum hominum Villarum Aragonum; non debet tolli, vel emparari terra pro Honore assignata eisdem. Item in Mesnaderiis eis assignatis est statutum, vt in Priuilegio generali domini Regis Petri. Quæ omnia sane intelligatis, pro vt vstantur. Nam pro crimine, vel delicto, vel obedientia nõ debent dicti Ricci homines, vel Mesnadarri priuari prædictis, sine prædicta causa cognita. Sed tamen si ipsi deficerent in seruitio, vel forte ex alia causa Regi essent obligati, Rex posset emparare, & emparat, quantum amittere debent pro fallito seruitio. Et etiam Magister Rationalis in compoto potest deducere, & deducit ea, quæ ipsi debent, vel receperunt de iis, quæ ipsi ratione prædictorum recipere debent. Et de vssanza non tantum est, quod Ricus homo, decedens antequam integre perceperit illius anni solutionem de suis Caualleriis, non habet quidquam, nisi in quantum ei fuerit persolutum: sed tamen de annis præteritis habebit, quidquid ei debetur. Item de vssanza Ricus homo, vel Miles deficiens in seruitio per vnã diem anni vltimã, vt tenetur; perdit totã solidatã illius anni. Idem seruatur, licet pro seruitio non fuerit requisitus, si in casu tali se posuerit, quod Regi seruire contra cunctos non posset: Vt quia se Vassallum alterius fecerit. Et in istis casibus procedit Rex sine iudicio alterius. Casus autem amissionis Honorum, & Cauellariarum sunt hi. Vnus ponitur supra in Priuilegio. Item si non deserat domino Regi, & suis substitutis honorem, & reuerentiam, sicut debet domino naturali; & Foros bonos, & consuetudines per totum Regnum teneant, & obseruent, & faciant obseruari, sicut boni Vassalli, & homines fideles. vt in Carta pacis; Item statuimus. Item in casu supra dicto si non assignarent terram Militibus. Idem credo, si faceret falsam Iuram super Infancionia, cum debeat remanere peiiterius. Et idem in aliis excessibus, vel criminibus, de quibus Iustitia Aragonum cum Curia iudicat, vt supra dictum est. Quod autem dixi supra, Ricum hominem decedentem ante finem anni non debere habere quidquam de Caualleriis, nisi ei fuerint persoluta, intelligendum est. Quod si ei persoluta fuerint; habebit pro rata temporis, sed non pro alio tempore. Item habent Priuilegium: Quod si Rex fecerit gratiam hominibus locorum pro Caualleriis assignatorum pro prima peita, subsidio, vel alius quibusuis exactionibus, quas Rex primo exigit ab hominibus illius loci: debet primo satis fieri Rico homini tenenti Honorem, antequam aliud alicui persoluitur. Vt in Foro nouo. Vt Barones Aragonum. Cap. 1. Sed tamen intelligatis, Quod nisi Rex imponeret prædicta subsidia, vel exactiones: non tenetur dominus Rex eis quidquam soluere, vel in compoto recipere ratione eorum, quæ non potuerunt habere propter gratiam, quam Dominus Rex fecit hominibus supra dictis, nisi forte fecisset Ricus homo seruitium pro omnibus Caualleriis assignatis eidem. Tunc enim tenetur dominus Rex eis in compotum recipere, & solutiones fieri facere de prædictis. Filii Ricci hominis patre viuente Priuilegia habent, quæ parentes eorum, saluis his, quæ sunt propria Militum. Item Ricci homines dum sunt presentes in Curia; habent Cartas Regias de Iustitia, pro suis propriis negotiis à Curia sine pretio. Sed non pro suis hominibus, cum causis tangentibus eos, & suos homines. Item seruatur de vssanza, quemlibet Ricum hominem debere seruire in anno suis expensis per Mensatam: quæ durat, siue computatur à die, quæ incipit ire ad Regem, vsque ad reuersionem: Iuxta generale Priuilegium domini Regis Petri. Item Honores assignati tempore mortis Regis Iacobi pro Caualleriis debent semper esse de Caualleriis. Et in solutionibus, caloniis, & azemillis debent fieri, vt tempore domini Regis Iacobi: vt in dicto Priuilegio continetur. Item extra dominationem Regis non tenentur ei seruire pro terra, vel Honore, nec mare transfretari: vt in ipso Priuilegio continetur. Et ex hoc dicunt quidam, quod extra Aragoniam non tenentur seruire. Sed malè dicunt. Quia vbiq; tenentur seruire; saluo in mari: dum sit extra dominationem Regis. Alias in vanum excepisset mare: cum in Aragonia non sit mare, sed in dominatione Regis. Quandoquidem autem idem Salanoua tradit, Ricum hominem Militem eadem

habere, quæ Milites, ac Infanciones, vt ipse loquitur, Priuilegia: non abs re arbitrò me facturum, si nonnulla ex iis apponam, quæ ab eodem de Militibus, ac Infancionibus restata, ac notata sunt. Nam illud ex hoc genere profluit: proptereaque æquum erit, vt ea cum iis, quæ ante diximus, connectamus; præsertim cum hæc Salanouæ monumenta sint à vulgari nostrorum hominum notitia remotiora. Quamquam autem in Obseruantis sub tit. *De conditione Infancionatus*, eadem legantur iisdem ferè verbis descripta; nonnulla immutata sunt: quæ vt possint conferri; operæpretium duxi intexere hoc loco: ne quidquam horum, vt initio dixi, fugiat peregrinos. Hæc igitur, vt ipse met inscribit, *De Militum Priuilegiis, & de filiis, & nepotibus Militum*, produntur ab eo. *Ultra communia Priuilegia Infancionum, habent Milites ista. Nam non tenentur Milites, nec eorum filii, aut nepotes facere saluam. Item nullus potest aliquem saluare pro Infancione, nisi duo Milites. Item Equus Militis, quo ipse equitat; non pignorat. De satis. Cap. 1. Quamuis quidam dicant idem de omni Infancione. Sed hoc non credo verum. Quia vbi posuit Forus de Milite, posuisset de Infancione, Item in Aragonia nullus filius Militis in mensa Militis sedet, donec fuerit factus Miles.* Hæc namque educatione, & doctrina maiores ipsi filios suos liberaliter instituebant, postquam eos è ludis, ac pueritiæ disciplina profectos, apud se in exercitu, militiaque diutius fecerant commorari. Qua in re videntur fuisse elegantem illam Romanorum consuetudinem imitati: quorum more, nec cum parentibus puberes filii, nec cum foceris generi lauabantur. Et illud idem antiquos Gothos, Longobardosque seruasse proditur: apud quos, vt Paulus Diaconus auctor est, filiis Regum, etiam ex iusto matrimonio natis, interdictum erat, vt ne quis eorum simul cum patre in publica, aut priuata mensa cibum caperet, priusquam ad arma assumenda à peregrino aliquo Rege habitus fuisset idoneus. *Item si quis acceperit Militem de equi habentis, soluet de calonia quingentos Solidos.* Quæ quidem pœna acerba nimis, & grauis censeretur nostris temporibus; sed acerbiorum effecit iam vetustas. *Item Miles, vel aliquis de genere eius non tenetur facere pro denariis, quos tenet, mensatam suis expensis. Sed Rex tenetur ei prouidere iuxta numerum bestiarum, quas duxerit. Quæ mensata per Ricos homines non fit, nisi propter Calonias, quæ sunt eis cõcessæ. Et non intrant in compoto Caualleriarũ Caloniæ. Tamẽ intellige, infra sexaginta Solidos: Ultra autem; Regi.* Atque hæc ipse de Militibus obseruauit. Et verò, *De omnium Infancionum Priuilegiis per Foros, vel Obseruancias eis datis, vt idem prodit; quæ sequuntur. Nihil Infancionibus Regni magis propriũ est; quã recipere, & non dare pro aliqua Villania, hoc est pro aliqua seruitute. Non enim cõtribuunt cũ peyteriis in exactionib. Regalib. vel vicinalibus, nisi tempore guerræ. Tamen ad constructionem, refactionem, sustentationem, & reparationem portarum Villæ, Vallatum, siue Valuartium, & Murorum, tenentur. Quilibet enim Infancio infra valla tam, vel muratam villam habens domum, ad prædicta, vt alii vicini, tenetur de constructione, sustentatione, & reparatione Portarum, & Murorum, & ceterorum similium, de Obseruantia, vt Cequiarum, Fontium, & aliorum. Non tamen tenentur Regi facere Exercitum, vel Caualcata: nisi fortè Rex iret ad Campale prælium, vel ad obsidionem Castri sui, quod infra terram suam aliquis contra Regis detineret voluntatem. Tunc enim tenentur Regem suis expensis per tri-duum sequi. Et postea redeunt, vel remanent, pro vt eis placuerit. Vt de condic. Infanc. cap. 1. lib. 6. Item de vssancia computantur illi tres dies, postquam domos proprias exiuerunt secundum quosdam. Sed contrarium est verum. Quinimmo postquam fuerint cum Rege. Et sic iuerunt omnes apud Tirasonam. Aliàs nihil, vel parum valeret domino Regi ille Forus. Item habent Priuilegium: quod possunt emere à peyteriis, & Villanis, & non tenebantur peytare, si etiã emerint Caput mansum: Vt in Foro Exe.e dicitur. Et licet in dicto Foro dicatur tantum de emptione: idem tamen seruatur, quoquo titulo adquirant. Quare seruatur: quod Villana nupta Infancioni pro bonis suis teneatur peytare, dum vixerint, vt Villani. Mortua tamen ea, filii eius, qui erunt Infanciones, amplius non peytabunt, per dictum Forum Exe.e, quamuis sit contra Forum. De proclamantibus in seruitutem, cap. si Villanus, in fine lib. 11. Item domus Infancionis commodata Villano, non signatur pro debito Villani. Secus esset, si teneret obligatas, vel locatas eas. In cap. vlt. de conditione Infancio. lib. 6. Itẽ licet hereditates Infancionũ pro debitis possint capi, & fieri in possessionẽ missio iuxta Forum, de Foro Cõpetenti, cap. 1. non possunt aliquatenus vèdi, nisi specialiter fuerint obligatæ. Item si peyterius Regis in domibus Infancionis steterit commodatus; non peytabit pro domibus, vel mobilibus inibi existentibus, nec Hostem, aut Caualcata faciet: sed pro hereditatibus Signi Regis peytabit. Item si aliquis peyterius fuerit Exarichus Infancionis; (id est agrorũ colonus, & arator. Is enim vocabatur Exarichus) peytabit, vt alii, & de omnibus bonis suis. Si verò in domibus Infancionis commodatis steterit; seruatur vt supra, vt dicunt quidam. Attamẽ sic est rei veritas, & seruatur;*

Quòd si p̄terius Regis in Villa Regis voluerit stare in domibus Infancionis, vt Exarichus, vel aliter: pro omnibus, tam mobilibus; quàm immobilibus; & se mouentibus peytabit Regi; saluo pro hereditatibus Infancionis. Et in Caualcata; & exercitum ibit, si hereditates possideat Signi Regis. Si verò persona dicti Exarichi, esset ipsius Infancionis, & non Regis; seruatur, quod supra dixi. Item sunt quidam, qui dicuntur Villani de parada, id est de conuentione; scilicet illi, qui nihil habent, nisi de bonis Infancionum; & in domibus Infancionum populati sunt cum conuentione, vt semper ibi sint. Et tales non peytant in aliquo cum hominibus Signi Regis, nec pro ganatis, neq. aquis, vt quidam dixerunt. Item domos Infancionum nemo debet violare, neq. aliquem inde extrahere, nisi sit latro manifestus, vel raptor, aut traditor. Et qui contra fecerit, est p̄na sexaginta Solidos in terra noua, & ultra viginti quinq. Quod intelligitur, & seruatur, si non ad iniuriam vel damnum Infancionis inuadantur domus eorum. Alàs p̄na Carte pacis. Hic consultò multa prætereo, quæ parum ad rem. Postea vero hæc idem subiunxit. Habent & aliud Priuilegium Infanciones, quòd iuxta Regni vssanciam in Criminalibus non possunt puniri, nisi per Regem, vel Regis officiales. Et sic dominus Ville in criminalibus causis non habet iurisdictionem in Infancionem; licet aliàs habeat iurisdictionem, & merum imperium. Item circa aduerandam Infancioniam, & auctORIZANDAM subsunt tantum domino Regi: Vt de probationibus, cap. Omnis homo. Item de omnibus causis, quas Rex habeat contra eos, est tantum iudex Iustitia Aragonum. Idem de omnibus causis; quas ipsi habent contra Regem iuxta Foros antiquos, & Forum Exea. Appellari tamen potest ad Regem de Vssancia à sententia Iustitiæ, pro parte Regis, vel Infancionum. Et Rex delegabit iudicem. Item habent Priuilegium, quòd numquam dant Boalage, vel Herbage: Vt in Foro Exea. Item pro Carta Saluæ communis non soluuntur Curie Regis, nisi triginta Solidi iuxta Forum. Quam saluam debent hodie facere secundum Forum nouum editum in Casaraugusta. Item in omnibus causis, quæ sunt inter Ricos homines, Milites, & Infanciones debet iudicare Iustitia Aragonum. Vt in dicto Foro Exea dicitur. Item tantum seruatur hoc: Quòd si Infancio, vel Miles non subest alicui domino Villa, vel Iudici Locali; habet locum dictus Forus. Aliàs coram domino Villa, vel Iustitia, seu Iudice loci tenetur responderè. Pro quo est de Foro Compet. cap. 1. & cap. quicumq. homo. Hoc tamen intelligo in Ciuilibus, non autem in Criminalibus. Vt supra dixi. Item semper Iustitia Aragonum debet esse Miles: Vt in dicto Foro Exea. Item possunt etiam escaliare in villis Regalibus, ubi sunt vicini tantum: aliter non possunt, licet possint ibi emere: Vt in Foro. Item Infancio. Per quem Forum habes, qualiter potest Infancio se expedire à domino Rege, dimittendo beneficia Regi, si qua tenet ab eo, & commendando uxorem, filios, & bona sua fidei Regis. Quam expeditionem, & Comandam debet Rex recipere, & custodire fideliter, sicut dominus naturalis. Qua expeditione facta potest cum alio, vel aliis guerram Regi facere: Saluo quòd non potest ignem in terram Regis apponere: & si ad Campale bellum cum aliquibus venerit contra Regem, debet transire in adiutorium Regis cum equo, & armis: Vt in dicto Foro. Item tenetur Rex per Forum nouum, nedum bona illius, qui se expedit, recipere in Comanda: immo etiam bona uxoris, filiorum, & vassalorum, qui cum ipso ibunt: & quamuis fuerint expediti, non debent esse ad pugnandum, vel ad faciendum perdere Castrum Regi. Et si contra tria prædicta fecerint; sincant pro talibus, quales esse debent secundum consuetudinem Hispaniæ. Et non valet eis assicuramentum: Vt in Foro nouo. De Baronibus, & Mesnariis. Sed quales debent esse secundum consuetudinem Hispaniæ: dic, quod Traditores. Et hoc etiam videtur per Cartam pacis. Nam si sine diffidamento talia fierent; esset prodicionis p̄na. Sic idem debet esse hic: cum desfidamentum, vel expedire; in his non possit habere locum. Item hoc etiam scias: quòd expeditus, de Vssancia non remanet in Regno, nec in Senioria Regis. Et quacumq. parte anni se expedit; amittit beneficium Regis pro toto illo anno, & sequentibus. Sciendum est etiam, quòd dicitur in For. De satisfidando: Quòd si Infancio super hereditate moueat questionem Infancioni, seu demandam: debet dari fidantia Infancioni, qua habeat casam propriam in villa, ubi est hereditas. Et quadam alia, quæ dicuntur ibi; non seruantur. Nam sufficit dare quemcumq. idoneum vicinum fideiussorem, qui habeat hereditatem in dicta villa. Vel si non potest habere vicinum fideiussorem dictæ ville, iurando, quòd non potest habere; det de prima Cruce; vel in defectum primæ Crucis, det de secunda; & deinde per ordinem, id est, propinqui- oris alterius loci. Nam si fideiussorem, ipsius loci vicinum dare non poterat: alium tenebatur è duobus opidis proximioribus dare. Quod si neq. id; tunc se tradere debebat custodiæ creditoris. Et hanc veteres, fidantiam de prima, secunda, & tertia Cruce appellabant; vt in For. Corr. nempe à lapideis, vel ligneis Crucibus, quæ ad locorum portas, seu ad biuia poni solent. Idem de fidantia de Riedra inter Infanciones. Ita tamen prædicta intelligas, & sic seruantur: quòd ille, qui de primâ, secundâ, vel tertiâ Cruce datur; habeat hereditatem sufficientem in villa, ubi petitur, & est hereditas, ad quam agitur. Item Infancio in propria persona non tenetur iurare prima vice in quantitate, quæ sit, vsq. ad Centum Solidos; sed dabit iuratorem, qui iuret. Quia ipse Infancio non debet iurare: Vt de Iureiurando cap. Infancio. Item vsq. ad decem

decem Solidos statur verbo Infancionis, & in sua bona fide: Vt de Iureiurando. Item Infancio, mortua eius uxore Infanciona, stantibus liberis, si secundo contrahat; potest, nisi aliam hereditatem habeat, unam de tribus, quas dederit primæ uxori, pro dotibus secunda assignare, meliorem tantum. Et illam hereditatem habebunt filii secundi matrimonii. Et si tertio contrahat, potest idem facere de tertia hereditate: vt in For. De Iure Dotium, cap. filii. lib. 6. Item habens Infanciones medietatem calonia homicidii, si homo Infancionis per hominem Regis, vel è contra fuerit interfectus: Vt in For. De homicidio, cap. si aliquis. Item percutiens Infancionem Ermunium, vsque ad sanguinis effusionem, ac sine sanguinis effusione cum ad terram prostrauerit; est calonia Ducentorum Solidorum. Sed si Ciuis, vel Villanus nedum percusserit Infancionem, sed cum occiderit: non est ibi calonia. Sed caueat sibi ab interfecti consanguineis, & amicis: De iniuriis. cap. prim. Prædicta tamen sanè intelligas: quia si ex proposito prædicta committerentur contra non diffidatum, & non inimicum: esset ibi pœna corporalis iuxta cartam pacis: Vt in tit. De proditorib. cap. unico. lib. 3. Item quod dicitur, caueat sibi ab inimicis, & consanguineis interfecti: sic intelligatis, quando manifestum est homicidium. Alias si negaretur ante probationem; esset asscurandus per consanguineos, & amicos interfecti. Et sic vsitatur. Item obseruatur etiam argumento dicti For. De iniuriis. & alterius, quod est. De homicidio. si Infancio. Vbi dicitur, quod si Infancio occiderit hominem Signi Regis, soluat caloniam, & caueat sibi à consanguineis interfecti. Et argumento For. qui dicit: Quod omnis homicida per annum, & diem debet fugam arripere: & infra annum, & diem consanguinei interfecti non tenentur ius recipere ab eodem, etiam si obtulerint iuris

10 fidantias, nisi voluerint. Sed post annum, & diem tenentur recipere ius ab eo, quod tale est iuram dare, vel homicidium: Vt dicitur. De homicidio. Item omnis. Item nota: Quod licet iuxta cartam pacis nullus sine diffidamento debeat alteri damnum dare: attamen nec Villanus Infancionem, nec è contra, tenentur se diffidare, si alter alterius interfecerit consanguineum. Quia dicti Fori videntur eum habere pro diffidato: dum tamen homicidium manifestum existat. Aliter si esset dubium; essent diffidamenta necessaria. Et si alius ius offerret; reciperetur eius Firma: & etiam pendente hoc dubio, esset asscurandus iuxta Regni vsanciam. Sed tamen si sine diffidamento, in dictis casibus Infancio Villanum, vel è contra interfecerit; non puniretur pœna Cartæ pacis si pisset probari dictum homicidium. Infanciones autem inter se semper tenentur se desaffidare, nisi pro morte patris, vel ex heredatione: De Obseruantia. Item homo Regis, mansionarius in Palatio Infancionis, excusatur ab Hoste, & Caualcata. Sed alia seruitia tenentur præstare domino Regi, si hereditatem tenet Regis: nisi in casu, cap. vlt. De muneribus agnoscendis: scilicet, si Rex concessisset ei franchitatem pro illa hereditate. Item habent alia Priuilegia Infanciones: Quod Rici homines non possunt tollere Honorem, vel terram datam Militibus: nisi committerent, propter quæ deberent amittere, & cum causa cognitione per vassallos ipsius eiusdem Rici hominis. Prædicta reperi, & inueni tam per Foros antiquos, & nouos, & vsantias Regni esse Priuilegia Infancionum; licet in alio gradu, vel dignitate non sint, nisi tantum in Infancionatu. Licet autem generaliter dixerim, Infanciones non habentes Iudices Locales subesse in criminalibus causis, & civilibus Iustitiæ Aragonum: attamen si talis fuerit Infancio, quod de eo non debeat fieri iustitia corporalis, vt forte quia Nobilis, Ricus homo, vel omnis Miles, vt quidam dicunt; Iustitia Aragonum

30 debet iudicare, cum talia commisisse, sed non condemnare. Quia Rex debet eum capi facere, & captum detinere, dum voluerit; vt in Carta pacis continetur. Item si Miles, aut Infancio aliquem occiderit, qui non sit Miles, nec Infancio sine diffidamento, & concorditer: non debet iudicari Traditor secundum cartam pacis secundum quosdam. Sed si Villanus, vel Ciuis interfecerit Militem, vel Infancionem, aut Villanus Villanum, vel Ciuem sine diffidamento concorditer; esset Traditor: vt quidam dicunt iuxta cartam pacis. Quamuis videatur innui hoc in cap. De proditionibus, lib. 6. quod omnis quicumq; cuiuscumq; conditionis sit, qui concorditer (id est, data opera, vt ego intelligendum arbitror) nõ suum inimicum interfecerit; sit traditor: licet non dicat hoc textus. Sed licet dictus Forus sit positus in cap. De proditionibus: attamen non ponitur in Foro pœna proditionis. Tituli enim Fori non faciunt ius, vt est videre in presentibus Capitulis. Item ha-

50 bent aliud Priuilegium Infanciones: quod si ducunt Villanam in uxorem, debebitur ei honor, vt Infanciona, dum vir eius vixerit, vel viduitatem seruabit: Saluo quod peytabit pro bonis, quæ habet ipsa Villana. Idem autem Salanoua alio in loco de Mesnadariis hæc etiam subiunxit. Licet sic generaliter supra loquutus fuerim; si tamen tenentur secundum antiquam Obseruantiam: quod Mesnadarii proprie sunt illi, qui filii, vel nepotes, vel ex recta linea nobilium descendunt. Istitis talibus debet dari Mesnaderia: aliis vero dantur aliquoties Denarii pro seruitio, & non pro Mesnaderia. Nam secundum veram veritatem filius Rici hominis, nisi succedens in Baronia, non debet tenere Honorem: sed debet tenere Mesnaderiam. Et talis Mesnadarius non debet esse Vassallus, nisi Regis. Hæc itaque in veteribus Salanouæ monumentis, quæ manuscripta exstant, vulgoque

Obseruantia illius appellantur, de Ricis hominibus, Militibus, ac Infancionibus tradita reperiuntur. A quibus nequaquã dissentire visus est Iacobus Hospitalis, præclarus nostri iuris interpres in iis, quos sexaginta ferme annis post Salanouã, de nostris legibus edidit Commentarios, Ioannis Lupi Sesseli Iustitiæ Aragonum tēporibus; cuius locum tenuisse proditur. Quos omnes sequutus est Bages: qui auorum memoria eandem quaestionem iisdem omnino verbis pertractauit. Verumtamen hæc omnia ab illo fonte, & capite fluxerunt, Vitali nempe Episcopo: è cuius scriptis ceteri, quæ digna iudicauerunt, seleggerunt. Atque nos id ipsum facere necesse erit; nouosque interdum locos scrutari: vt quæ à scriptoribus concisa hætenus breuitate de huiusmodi argumento tradita feruntur, in Annaliumque monumentis adstricta illa continentur verborum, ac rerum comprehensione; nostra modo interpretatione si non ornatiùs, planiùs saltem, & aperitiùs exprimentur. Vt igitur antiquam Ricorum hominum dignitatem ipsius nominis magnificentia metiamur; Rici homines, quemadmodum explicauimus, Barones etiam apud nos olim vocati fuere ab illis opidorum assignationibus, quæ fiebant ipsis, ex iis, quæ nostri è Maurorum manibus vi extorquebant. Eas enim non vnius, sed plurium opidorum coaceruationes, dum vni Rico homini assignabantur, Baronias nominabant. Ipsum verò Ricum hominem, qui eis potiebatur, Baronem: quasi beatum hominem: ne nominis interpretationem à Vitali traditam respuamus. Iuxta veteres enim illius Suprabienfis Fori, quas supra intexuimus, Tabulas, quæcumque à Mauris vindicabantur opida, inter Ricos homines, Milites, ac Infanciones distribui ius erat. Neq; verò ea perinde Ricis ipsis hominibus tribuebatur, ac si Regibus ibidem nulla pars reliqua esset. Idenim videretur absurdum. Quamquam autem contrarium decreuisse visus est Vitalis, dum ait: *Omnes ciuitates, ac villa tam maiores, quam minores debent Ricis hominibus pro suis stipendiis assignari*: illud ita intelligendum arbitror, vt omnes Ciuitates, ac Villæ stipendiaria vectigalia ex certa parte, ac rebus sibi imposita, Ricis hominibus pro aliendis Militibus pensitent. Nihilominus tamen Reges in eisdem locis, & multa alia vectigalia exigebant, quorum censibus domesticos suos Milites sustentabant. Quæ autem ea essent, quæ vero Ricorum hominum, non proditur. Nonnulli tertiam locorum partem Ricis hominibus dari solitam opinantur. Vt colligitur autem ex varia prisca monumentorum obseruatione, aliis sic, vt Vitalis perhibet, aliis secus, nec iisdem vno semper, ac eodem modo videntur attributa. Quin & quandoque integra opida comperio in Ricos homines fuisse collata: quandoque etiam ipsos Reges alia sibi integra reseruasse. Omnia autem existimo vnicuiq; pro sua rata portione, perinde vt dari iuxta depactas leges debuerant, obuuisse. Neque tamen dubito, quin si quæ exstant alienigenis factæ locorum largitiones; ab ipsis Regibus è sua illa Regali parte factæ fuerint: alioquin maximè hominibus nostris fraudi fuissent. Sed interdum confusè acta res est. Hæc autem olim vulgaria fuisse ipsorum vectigalium nomina obseruari: *pechas, questias, pedidos, exercito, caualgada, monedage, cofras, colonias, & emillas, fonsaderas*. Ac dum liberabantur ab eis; *redemptiones*, eas liberationes vocabant; singula nempe à singulis rebus, quibus imponebantur, vel liberabantur, deprompta. Et quod summum est, nonnulla opida Ricis hominibus, quas vocabant, *Cenas*, ipsorum Regum more persoluebant. Quæque verò ea essent, perinde vt Ricis hominibus assignabantur, quasi in feudum honoratum dabantur eisdem. Vnde Honores, quòd in honorem darentur, sunt vocata. Atqui dum nos ea variis in locis honoraria iura nominamus; non ita accipi volumus, ac si Edicta, legesve Prætorias fuisse, vel ad earum similitudinem efficta, existimemus. Sed quòd, licet in honorem; non tamen doni, aut muneris, sed debiti loco, ex patrio definito iure Ricis ipsis hominibus tribuenda essent. Et verò apud nos Villarum nomine (ne eius amphibologia quemquam decipiat) lauta quæque opida comprehenduntur. Militum autem vox, & Infancionum id sonat; vt priori, Equestri Ordinis viros nuncupemus, quos vulgari sermone, *Caualleros*: posteriori vero, quos vocare solemus, *Hijos dalro*. Sed quia, vt ad Ricos homines redeamus, magnæ eorum res agebantur in istis vectigalibus exercendis, quo eorum exactio facilius fieret, in eisdem opidis Rici homines iura dicebant: ad eamque rem Zaualetinas in ciuitatibus; in opidis autè Baiulos creabant: qui ordinariam iurisdictionem habebant, omniaq; prætorio quasi iure liberabant. Id enim est, quod Vitalis testatur, *Curias eorumdem locorum pro Ricis hominibus regere, & tenere*. Et inde factum est, vt qui Rici homines, passim in antiquis Præilegiis nominati inspicuntur, *Senior in Zaragoza, Senior in Alagone, Senior in Tirafoma, Senior in Barba-*

stro, aliisque his similibus nominibus designati: eos in singulis illis opidis huiusmodi iurisdictionem habere, ipsa illa Seniorum voce declaretur. Qua de re ex nostra antiquitate exempli causa proferam nonnulla, in quibus magnæ, & illustres reliquæ apparent pristinx istius Ricorum hominum dignitatis. Sunt autem, quæ in extrema parte veterum monumentorum apponi consueuerunt huiusmodi. *Regnante Comite Raimundo in Ciuitate Casaraugusta, & mandante eandem Ciuitatem per illius manus Senior Lopiz.* Siquidem Seniore hunc Lupum Raimundo Berengario Barcinonensi Comiti, Petronilæ Reginæ marito, acceptissimum fuisse constat: & ipsi itidē Ranimiro Regi. Alibi enim, sic de eodem: *Dominus Ranimirus regnabat in Aragon, & sub eius imperio mandabat hanc urbem Lop Senior.* Et de quodam Palazino: *Regnante Comes de Barcelona in Aragon, & in Zaragoza per manum eius Palazin Principe.* Iam ut Ricci homines hoc quoq; Principum nomine honestarentur. Istius autem Palazini hanc etiam alio in loco mentionem inueni. *Palazin Senior dominabat Zaragoza sub iussione Comitit.* Quinimmo & ipsi Reges quandoque ad ipsorum Ricorum hominum instar vocabantur Seniores; ut pote: *Imperator Senior de Zaragoza, & Petro Atares per illo.* Tum etiam: *Hoc tempore Rex de Leon Senior in Zaragoza, & Lop lopiz per sua mane.* Siquidem dum, Alfonso Imperatore, qui Cæsaraugustam cepit, interempto, eandem Urbem Legionensis Rex, Alfonso etiam vocatus, ut diximus, occupauit. Quod apertius est expressum his verbis. *Regnante in hac ciuitas Rex Alfonso, Ranimirus in Aragon, & in Suprarbe; Lop Lopez Senior in Zaragoza per manum de Rege de Castella.* Vnde etiam Supratbii vocem non recentem, aut nouam, sed illustrem, ac veterem apparet existitisse. Quin & in vno, eodemque opido diuersis Ricis hominibus diuersi Honores dari consueuerunt: qui singulis solebant definitionibus designari. Quale illud est, quod nuper in vetusto Priuilegio perlegi. *Viccomes Gasto Senior in Zaragoza: & Rothron Senior in illa parte, qua dicitur Sancti Saluatoris: & Lop Senior in Quarton de Zaragoza.* Hæc enim, aliaque id genus in prisca monumentis reperiuntur vno, atque eodem loco, & tempore annotata. Et Testium, quos vocabant, Confirmatorum, in veteribus Priuilegiis nominandorum antiqua formula hæc erat: de qua in Præfatione disputauimus. At *Quarton*, vocabulo, quartam Urbis partem designatam opinor: *Quarte* opidum intelligamus, ita à quarto lapide, quo ab vrbe distat, appellatum. Denique cum ex huiusmodi vectigalibus alia in grano, ut loquitur Vitalis, id est, in fructibus imponerentur; alia autem in pecunia: quæ in fructibus exigebantur; præclara ducebantur, & maiora, quod in maiorem possent illius, cui pendebantur, quæstum conuerti. Ex his autem, quæ in pecunia; non tantum illi commodi redundaret. At quibus vectigalia in grano imposita assignabantur huiusmodi; iis frequentius ea quam retulimus, iurisdicundi potestas attribui consueuit; ne opportuna, quæ oporteret, ad ea facilius exigenda deesset auctoritas. Quô enim illa erant incerta magis, cum ex quota fructuum parte soluerentur: eô magis prompto, & expedito, ne corriperentur occultè, iuris indigebant remedio. Itaque ut coniecimus, ea Seniorum vox, quæ prius senectutem atque extremam ætatem præ se tulit: hanc postea indicabat Ricorum hominum in ipsis opidis potestatem: ut qui se in eis Seniores vocarentur, demonstrarent, se habere in singulos eos, sibi contributos locos, huiusmodi dicundi iuris facultatem. Seniorum autem vocabulo olim Iudices significatos fuisse, vel ex ea Fori illius apertè colligitur inscriptione: quæ cum hodie Latine reddita, *De iurisdictione omnium Iudicum*, inspiciatur; in antiquis Foris manuscriptis, Hispanis hæc verbis posita reperitur. *De la Senioria de los Seniores.* Nostræ enim veteres leges, quæ modò Latine exstant conscriptæ, prius vernacula lingua editæ fuerunt: postea per Salanouam de Regis ac Regni consensione ex Hispano in Latinum sermonem commutatæ. Iam verò vectigalia huiusmodi tam quæ in fructibus, quam quæ in pecunia exigebantur; ita erant Ricis ipsis hominibus assignata, ut ex eis tenerentur decreta iam Militibus stipendia numerare. Pro pecuniarum enim summa, Militum numerus describebatur eisdem, ad eam scilicet rationem, ut pro singulis Quingentis Solidis annui redidus, qui summam conficiunt quinque & viginti, ut loquimur, Scutorum, singulos Milites alerent, & sustinerent. Ipsi autem Militibus plerumque solebant singulæ eorum stipendiariæ portiones in agris, domibus, ac vacuis tandem possessionibus assignari, quibus Ricci homines donabantur à Regibus. Quo autem illæ firmæ, ac stabiles ipsis Militibus, ac posteris remanerent; solemnnes adhibebantur interdum contractuum, & iumentorum, ut loquimur, stipulationes: quarum hodie nonnulla reperiuntur exempla. Quale illud est, quod in Tabulario Ecclesiæ de *Pilari* continetur: quo idem ille Vicecomes Gasto, Senior, ut inscribitur, in *Zaragoza*, subdititium sibi Militem, quod strenuè in expugnatione illius urbis dimicasset, afficiebat quibusdam do-

mibus, & agris, quos quondam possedisset Arabs præcipuus, Alchayde Aben Alimen, vt idem perhibet, vocitatus. In extrema autem ipsius Donationis parte hæc verba subiunxit. *Da tibi omnia supradicta bona, salua mea fidelitate, & de meo domino Ildefonso Rege, qui nobis ea dedit. Alia enim simillima exstant nonnulla, quæ Militibus irrogabantur, quòd sò in medios hostes, vt in eis commemoratur, ad perspicuam mortem pro salute exercitus intecissent. Quæ omnes huiusmodi stipulationum formulæ non loqui solummodò, sed personare etiam videntur pristinam illam, & Ricorum hominum in Reges, & Militum in Ricos homines fidelitatem præstandam, quasi non fat ducerent futurum, vt eorum omnium integra, ac fidelis mens in factis, & commissis, si non in iisdem ipsis scriptis spiraret.* Huiusmodi Milites illius Rici hominis cogebantur accitu, cuius stipendia merebantur. A quo, si deficiebant; poterant statim iisdem omnibus stipendiis multari. Propterea vulgari sermone, *Caualleros vassallos de los Ricos hombres*, vocabantur. Ipsæ verò singulæ eorum stipendiariz portiones, *Cauallerias de Honor*. Ceterum Reges ipsi pro rata eorum portione tenebantur de subsidiis Regii patrimonii alios quoque Milites sustentare. Verum hi, quia Palatini, id est de Regis domo erant, quam veteres Mesnadam appellabant; Mesnadarii Milites sunt vocati: vt diuersis hisce nominibus, diuersi ipsorum Militum notarentur status. Quamquam enim omnes genere idem erant, parte tamen, & specie differebant multum. Ricorum namq; hominum dignitati proximus erat Mesnaderiorum iste Militaris, seu Equester Ordo. Quibus quæ dabantur à Regibus stipendia, vt à prioribus etiam nomine differret, *Cauallerias de Mesnada*, seu *Mesnaderias*, vocari consueuerunt. Sed paulò post de his. Rici homines ergò suis Militibus stipendiati tanta auctoritate incedebant, vt Regibus penè viderentur æquales. Signiferos enim ante se, ipsorum Regum more, gestabant, singulos quos vocabant *Pendones*, aut *Señeras*, amplissima summæ eorum dignitatis Insignia, præferentes. Vnde & ipsos Ricos homines videmus in antiquis monumentis passim *Ricos hombres de Señera*, vulgari nostra lingua nuncupatos. Regibus affidebant frequentes in consiliis. Ex communi namque illorum præscripto Remp. administrari ius erat. Ipsi præterea, Principes quandoque vt demonstrauimus, vocabantur. Eorum autem filii, Infantes interdum, quæadmodum & filii Regum, appellati cernuntur. Atq; inde credimus ipsorum Infancionum nomen dimanasse. Nam quo pacto ab homine homuncio, quasi pusillus homo, deriuatur: eodem prorsus ab Infantibus Infanciones, quasi Infantes inferiores, dicti fuerunt, ipsorum Militum filii. Hi enim, eorumque posterii propriè apud nos vocantur Infanciones. Milites enim, cuiuscumq; Ordinis sint siue Ricorum hominum, siue etiam Mesnaderiorum, ii dicuntur tantum, qui sunt Militiæ auctoramento honestati, atque vt vulgò loquimur, *Los que actualmente son armados Caualleros*. Vnde illud Molini in Verbo, *Infancio. Infanciones nascuntur apud nos; Milites verò sunt, seu creantur. Quia sine creatione actuali, seu promotione ad Militiam, nullus potest esse Miles. Vt in For. De creatione Militum*. Itaque Infancionum nomen indetractum conicio. Non enim placet, quæ ab eodem Molino traditur nominis, & generis Etymologia huiusmodi. *Descendunt Infanciones à filiis Regum, qui dum sunt in infancia constituti; non Reges, sed Infantes consueuerunt in Hispania nuncupari. Ex quibus Infantibus paulatim postea descendente, quasi corrupto vocabulo Infanciones consuetudo Hispania appellauit.* Sed ea in re Molinus eodem, quo Vitalis, captus est errore. Vitalis enim sub tit. *De conditione Infancionatus*. eadem quæ me paulo ante dixi prolaturum, his verbis testatur. *Regum filii dum sunt in infancia, vel pueritia constituti, non Reges, sed Infantes consueuerunt, & præcipue in Hispania appellari. Ex quo contingit, quod qui ex Rege genitus ad talem statum, deficiente sibi Regno, non valeat peruenire, quòd Rex dici valeat cum effectu: in ea nuncupatione remaneat, quantumcumque processerit in ætate, quam à principio est sortitus. Vnde contingit, quod tales, qui Regnum ratione originis promerentur, Regnum tamen nequeunt adipisci: Infantes quamdiu Reges non fuerint, appellentur. Ex talibus ergò postea paulatim, Infanzones, quasi ab Infantibus genitos consuetudo Hispania appellauit. Qui quasi corrupto vocabulo sunt dicti Ermunii, id est immunes ab omni genere seruitutis.* Haud namque illa videtur ratio probabilis, vt æquè possit ea nostrorum Infancionum nominatio, quorum numero, ac multitudine Aragonum semper Regnum redundauit; ad Regalis prolis angustias tantum, filiorumque Regum exiguos angulos reuocari. Non enim solius Regiæ prolis cultu tam fecunda potuisset stirps seminari, quam ipsa exstitit Infancionum. Neque in Hispania olim tot Regnorum stēmata vigēre, ex quibus tam magna eorum oriri possent caterua: nisi fortè in vniuersas ciuitates, opida, ac domos multitudinem Regum, qui Infancionum sobolem à se gigni, & propagari curarent, inducamus. At vero Ricorū hominum

minum filios, Infantes, antiquitus appellati solitos, præterquam quod in veteribus monumentis obseruauimus: illud exstat præclarum Petri Portugatensis Comitis, quod Surita in suis Indicibus refert, testimonium. Adhæc Ricis hominibus ipsis maiorum more, institutisque concedebatur, vt sese possent, dum ipsi vellent, à nostrorum Regum iure, & potestate, quasi nodum aliquem, expedire: neque expedire solum, sed dimisso prius, quo potirentur, Honore, bellum ipsis inferre; modò ne contra Regis personam decertarent, neve eidem periculum capitis, inflammationem, aut excisionem castrum molirentur. Quodcumque enim huiusmodi oppugnationis genus inferretur: debebant penitus propulsare. Reges verò Rici hominis sic expediti vxorem, filios, familiam, res, bona, & fortunas omnes in suam recipere fidem tenebantur. Neque vlla erat eorum vtilitatis facienda iactura: quinimmo, quod summum erat, & largitionis recipiendæ promissio. Poterant quoque Rici homines, si Rex non indigeret eorum adiumento; peregrino alteri eicumque Regi, cum suorum Militum copiis, subsidio proficisci. Quod ipsis nullo pacto impediri poterat, nec perturbari. Porro colonos suos, quos vocabant, *Iaueros*, ab eo, quod vulgò ferebatur, *De hueste, y Caualgada*, seruitio liberabant. Erant autem hæc, vt ita dicam, duo proclamationum genera: quæ omnes ad arma confestim capiendâ, Regemque stipandum compellabant. Ac posteriori quidem, vnus diei, ac intra illius regionis fines, quibus Rex adesset: priori verò, plurium dierum, & extra fines eos, pendeat seruitium. Ad reprimendos siquidem repentinis, ac vehementes hostium impetus, si qui immittebantur in patriam, is illis temporibus parandi quamcitò nostrorum equitum, ac peditum copias melior inuentus; ac constitutus est modus. A quo cum vix vlli exempti, aut liberi censerentur: Rici homines, magni æstimabant, immunes suo: habere colonos; ne arationibus agrorum desertis, solita ab ipsis exigere vectigalia nequirent. Ad bellum ire eogi non poterant, nisi id ipso Rege duce gereretur. Is enim solus ipsis præponi debebat imperator. Denique ita latè apud nos olim Ricorum hominum patuit potestas; vt Regibus vix subdititi, sed pares viderentur, ac socii. Quod præclare, tametsi breuiter, Alfonso III. his verbis expressit, totamque veteris illius Reipub. nostræ, ac temporum formam; dum grauitè de subito quorundam Ricorum hominum à se discessu, præcipitiue protectione questus, priorem Dominicanum, fratrem Valerium; misit, vt eos, quibus rebus posset, sibi conciliaret. Dolebat enim à se illos quorundam, vt assetebat, perfidia esse distractos. Ita autem ea de re conquerebatur: quemadmodum Surita in Annalibus annotauit. *Que lo hauiam desamparado los Ricos hombres, que con el estauan: creyendo boluer à lo antiguo, quando hauiam en el Regno tantos Reyes, como Ricos hombres.* Tam magnum quondam Ricorum hominum nomen fuit, tam magna species, tantaque apud nos dignitas, & amplitudo, vt ab ipsis Regibus Reges censerentur. Verum enim verò eorum duplex ratio fuit. Alteri enim Rici homines *de* natura dicti sunt; quorum certæ fuerunt descriptæ, ac designatæ familiæ: Rici homines autem *de* Mesnada alteri; quorum longior numerus fuit, & incertus. Et hi omnes quamuis postea non multum genere differre visi sunt: sed in eo ipso minimè censebantur pares. Nam Rici homines *de* natura habiti sunt semper antiquiores. Eosque persuadeo mihi à duodecim illis Senioribus, qui in primo Interregno Reipub. nostræ moderatores fuerunt, originem potius duxisse, quam ab alienigenis, externisve populis: tametsi video posteros nonnullos ex ipsis, in eo se potissimum gloriari, quod nobilitatis suæ peregrinos, aut aduenas, multos post annos, habuerint auctores: cum antiquum illud, cuius initio intexuimus Tabulas, Suprarbiense Ius vetaret plenissimè, ne qui perhibentur ab eis gentiles sui, possent, si aduentitii fuissent, lautissimis partimoniis, quæ ipsi nunc possident, impertiri. Nec causa est vlla, meo quidem iudicio, cur velint, generis sui antiquitatem portentosis, aut fabulosis initiis illustrare: neque cur etiam externam nobilitatem domesticæ nobilitati anteponan. Iam verò vt missa hæc faciamus, vtrorumque familias, & Armarum, quæ hætenus inueniri potuerunt, Insignia statui, honestatis, & amplitudinis gratia, æquum esse annotare: vt quæ illarum laus quondam floruerit, eam, qui nunc ipsius stirpis sint, cupidius persequantur; ac quò se inspiciant ceteris familiis excellentiores, eò etiam clariora dent naturæ, atque humanitatis indicia. Non autem ex sermone hominum recenti, sed ex Annalium verustate eruenda hæc esset vnusquisque illarum nobilitatis memoria. Sed ne ea ex meo deprompta sensu videatur, Indices sequar Suritæ: qui se eadem deprompsisse affirmabat ex priuatis cuiusdam Martini Alpartilii, egregii antiquarii, de huiusmodi argumento conscriptis monumentis. Quibuscum etiam alia vetustissimi illius D. Petri Garfæ Cariniensæ, de quo supra

feci mentionem, quæ apud nostrum D. Rudericum Zapatam, cum omnibus bonis artibus ex cultum virum, cum nostræ antiquitatis diligentissimum inuestigatorem, manu scripta exstant, videntur consentire. Quamquam autem a Cariniæ ipso feruntur scripta: neque enim id dubito: arbitror tamen in ea nostros ipsos Benedictum Papam, ac Martinum Regem, quod quisque illorum potuit, contulisse in sermonibus illis, quos constat ab ambobus habitos fuisse hac de re. Etenim Ann. Chr. ∞ c c c x c v i i. cum ad Auinionem conuenissent, & quidam die post cœnam in præclarum hunc de antiquis nostris familiis sermonem, D. Vgone Anglesola aliisque sciscitantibus, incidissent: memoriam proditur, eos veteris istius Historici volumen poposcisse tunc, illudque diligenter euoluisse totum, & vniuersa, quæ in eo scripta fuerant, comprobasse. Atque eo tempore ab ipsis suspicor notatiunculas, quæ exstant, fuisse ad illustrandam veritatem adhibitas: quod vterque eorum plurimum istius rei scientia polleret; ac quo longè ceteros ætate anteibant, eo essent ab ipsa quoque vetustate facti peritiores. Istius verò Cariniæ licet nobis incerta sunt tempora; tamen annis taultis fuit ante ipsum Martinum Regem: atque vt ex illius scriptis colligitur, Alfonsi Sapientis Castellani Regis ætate coniunctus. Vnde fit, vt argumentum hoc, tot grauissimorum virorum auctoritatibus illustratum, nullo egeat testimonio grauiori. Et facile credam, Cariniæ hunc illius Cariniæ gentilem fuisse, qui ipsius Benedicti Papæ cubicularius fuit. Sed præter nominis similitudinem certi nihil habeo. Rici homines igitur de natura, quorum certas designaras fuisse familias memorauis; quasi maiorum gentium patri-
cii fuere. Hi autem à scriptoribus ipsis perhibentur.

RICI HOMINES DE NATVRA.

Cornelii.

Lanz.

Lunz.

Lunz.

Azagra.

Vrrez.

Alagonii.

Romzi.

Focii.

Entenz.

Lizanz.

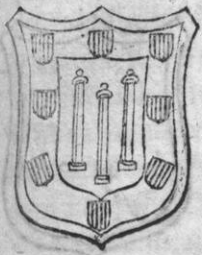

Nobilissimæ enim Lunarum gentis, in hoc ipso Ricorum hominum de natura gradu, tres olim fuisse familias obseruaui; totidem Armorum Insignibus, quæ annotantur, ac patronymicis quoque nominibus hæc distinctas. Priores siquidē, *Martinez de Luna*: alteri, *Fernandez* seu *Ferrench de Luna*: posteriores autē *Lopez de Luna*, dicti sunt. Omnes tamen ab vna, & eadē stirpe, vt mihi quidē persuadeo, profecti. At verò Azagratū singularē modestiā ne fas esset silentio præterire, quam in suis inscriptionibus adhibeant. Nam cum Sanctæ Mariæ de Albarrazin, clari, & nobilis, ita vocati, opidi dominarentur, verborum pia

notatione traducta, proficiebantur se esse, *Vassallos de Santa Maria, y Señores de Albarra-*
zin: debitam humilitatem etiam cum amplitudine denotantes. Et in *Vrrearum* illu-
 strissima gen. e illud idem, quod in *Lunis*, factitatum video. Neque enim plures, et si eius-
 dem gentis, familiae ab hoc *Ricorum* hominum *de natura* caeli arcebantur. Siquidem
 cum ipsorum *Vrrearum* duae quoque fuissent olim familiae praestantes, singulis ditioni-
 bus honestatae, altera trans *Iberum*, & eis *Iberum* altera constituitis, quae nunc sub *Vnius*
 amplissimi *Arandensis* Comitatus titulo, & imperio comprehenduntur, tamen si ambe i-
 psae genere, & nobilitate censebatur pares: nihilominus in eodem hoc ipso *Ricorum* ho-
 minum *de natura* gradu, habitae fuerunt diuersae. vt que madmodum *Lunarum*, quas di-
 ximus, tres; sic & *Vrrearum* duas fuisse olim praecipuas familias certum sit. Alteram au-
 tem ab altera nequaquam se reui: quod in *Armorum* Insignibus nulla prorsus in re
 eas inuenerim, neque etiam in *Eximini* illo vltimatissimo ipsius gentis patronymico no-
 mine discrepasse. Sed fit inde, vt hac *Vrrearum* adhibita distinctione, quae se vera
 fuit; cum *Ricorum* hominum *de natura* duodecim fuisse familias eruamus; probabilius
 sit, quod paulo ante diximus: nempe *Ricos* homines: hosce *de natura* a duodecim illis *Se-*
 nioribus, quibus nostrae in primo illo *Interregno* constitutae *Reipub.* commissa fuit cu-
 ra, proficisci: quandoquidem in eis ad eundem etiam illum ipsum duodecimum nu-
 merum species permansit. Itaque affirmare possumus, eos non casu habitos, sed magna
 illa ex causa fuisse, & dignitate, & numero, iam ab ipsis *Regni* primordiis, definitos. At
 vero *Rici* homines, qui superioribus praene aequales & potentia, & nobilitate ab iisdem
 scriptoribus memorantur; mihi quidem videntur quasi minorum gentium patricii: atq;
 vt a prioribus distinguerentur, *Rici* homines *de Mesnada* appellati. Quos placec hoc lo-
 co nominare. Sunt autem hi.

RICI HOMINES DE MESNADA.

Verguaz.

Maza.

Tramacetii.

Atrosillii.

Ancillionii.

Ortizii.

Atorelliz.

Ataresii.

Tizonii.

Caxalii.

Santa cruzes.

Pardi.

Castellezuelii.

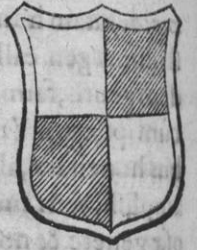
Huertæ.

Podii.

Peraltæ.

Vidaurii.

Penizæ.

Sesseffii.

Ahonesii.

Najæ.

Benauentii.

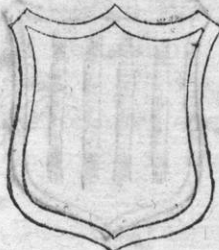
Ayeruii.

Stadzæ.

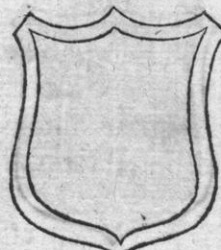
Calafanzii.

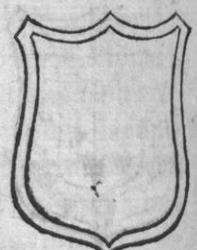
Espessii.

Alcalæ.

Artusellizæ.

Ac posteriorum huiusmodi Ricorum hominum *de Mesnada* longior, quàm illorum *de natura*, ac numerus etiam tam certus non fuit. Alias enim plures ipsorum *de Mesnada* illustres, ac veteres familias obseruavi. Nequè ausus essem omnes, ex posterioribus his, Ricos homines fuisse affirmare, nisi id viderem ab eorum, quos supra dixi, auctoritate approbatum. Me enim in hanc mentem sola impulit illorum fides: quorum testimoniis, non sensu meo, quemadmodum initio sum præfatus, vniuscuiusque familiæ gradum metiendum constitui. Sed mihi nequaquã propositum est modò de singulis earum originibus disputare. Eam enim rem arbitror ex Annalium monumentis, ac nostrorum Regum Commentariis exquirendam. Placuit autem adhiberi hunc à me perpoliendi solùm, & ornandi huiusce operis causa laborem; ac veteres tantum Ricorum hominum familias recensere, earumque nobilitatis, quæ hætenus inuenire potui, Insignia annotare: non autem de illarum antiquitate differere. Ea enim in re, tamquam ratis in mari immenso, nostra veheretur oratio: neque tam explorata ea ratio est, quàm videretur. Quã obrem emergam me ex his vadis: cum ceteros videam lubricam hanc quæstionem silentio præteruectos. Ricis hominibus igitur ius antiquum erat in omnibus ciuitatibus, atque opidis Aragonum, maxima vectigalia pro Militibus alendis assignari. Quæ vocabantur Honores: quia in honorem, vt sæpe dictum est, conferebantur. Hi ergo nequaquam poterant ab vnius Rici hominis imperio abdicari, quin statim alteri Rico homini addici oporteret. Neque verò quis eorum poterat ad solius Regis nutum ab eo circulo perpetuò subduci, tamen si id Vitalis videatur attestari. Contrarium enim elicitur ex antiquis legibus, ipsius tempore, promulgatis, quibus, id Regi facere, est nefas decretum. Abiudicari autem poterant, si aliquis ex infra scriptis septem casibus incidisset: quos in hunc locum conferendos statui, quia diffusi in ipsis legibus continentur. Sunt autem hi:

Siquis non Infancionem, aut ciuitatis immunis non ciuem Militiæ authoramento honestabat. Tunc enim Honorariis illis iuribus, quæ aliis sui Ordinis patebant, exclusus perpetuò censebatur. Vt in For. 1. & 2.

De circasione Militum.

Tum:

Qui honorem sibi commissum faciebat deteriore, seu à vectigalibus suis opidis insolita stipendia cogeat; Regis prorsus subiacebat nutui: nec deinceps vquam, Rege non libente, in circulari illo Ricorum hominum cœtu admittebatur, si requisitus differret, illata huiusmodi damna refarcire. Vt in For. vnic. *De stipendiis, ac stipendiariis.*

Tum etiam:

Si stipendiarias illas Militares portiones, in singulis sibi contributis opidis designatas, aut numero exhaustas, aut extenuatas censibus sustineret; supremo illo munere spoliabatur perpetuò. Vt in For. sub. tit. *Quòd Barones Aragonum teneantur.*

Nimirum, vt fraudandi spe omni sublata, eorum numerus integer esset, quos neruos esse Reip. statuebant. Porro autem:

Qui Regis mandata malitiosius gereret sui quæstus, aut commodi gratia, vel fortè negligentius; summum admisisse dedecus itatuebatur, Honoremque amittebat: dummodò id in maximi ponderis, ac momenti re esset. Si verò in vnus ad quinque dierum seruitio defecisset à Rege; stipendiorum vnus anni multabatur pœna. Vt in Obs. 5. 6. 7. *De conditione Infancionatus.*

Præterea:

Qui se alterius Principis fœdere obstringebat, priuabatur Honore: nisi à Rege prius veniam petisset. Vt in Obs. 8. eod. tit.

Tunc autem illi venia erat necessariò danda, omnesq; illius fortunæ in Regiam fidem, quemadmodum exposuimus, recipiendæ. Adhæc etiam:

Qui aduersu. Regem, illiusq; ministros non eam, quæ debetur, cui subiecti sumus lege naturæ, reuerentiam adhiberet, ab omnibusq; adhibendam curaret: amissi Honoris damnabatur iudicio. Vt in Obs. 9. eod. tit.

Vsq; eò maiores nostri Regibus obtemperãdum duxerunt. Solummodò enim eorum acerbitatem mitigandam; potestatem verò perpetuandam, reuerendam, ac obseruandam curarunt. Deniq;

Qui iuratus, aliquem Infancionem esse, falsò retulisset; nedum Honoris expers fiebat, sed in perpetuum seruire vectigalibus premebatur. Vt in Obs. 10. sub eod. tit.

His de causis ergò antiquo iure poterant, qui dicebantur Honores, Ricis hominibus nostris abrogari. Verum id non sat erat de solius Regis sententia decerni. Nam vniuersi Senatus oportebat, publicique consilii decretum accedere: vt in Salanoux scriptis aperte continetur. Qui verò ita priuabatur Honore, in Mesnaderiorum Ordinem descendebat, nisi forsitan fuisset fedissimo illo crimine falsi notatus. Tunc enim ipsi infima perpetuò

plebeiorum hominum condicio impendebat. Atqui Rex inter Ricos homines iure poterat solus, Honores illos vertere, ac mutare. Non. n. eorum perenes erãt in singulis familiis cursus, nec perpetui. Et de hac Honorum inter ipsos Ricos homines mutatione Vitalis illa intelligenda sunt verba, dum ait. *Condicio autem Regis circa Ricos homines dignoscitur esse talis, vt quomodocumq; sibi placuerit, & quotiescumq; eos destitnat. Quæ destitutio fit, quam citò ipse Rex verbo tenus, vel per suas literas Honorem, quem pro ipso tenet Ricus homo, restitui sibi petat.*

Ea enim ad id tendere videtur, vt Rex Honoraria illa iura inter Ricos homines liberè commutaret, non vt vnus priuaretur Honore, sed vt nouo alter beneficio afficeretur. Aliter enim iniqua res esset, & absurda, eum, qui summum illum fuisset amplitudinis gradù asse-

quutus, dispoliari eodè fine causã posse. Ad perpetuam autè illius abrogationè referri debent Vitalis verba, quæ superioribus connexa sunt huiusmodi. *Qua destitutione facta, Ricus homo quantumcumq; diues, vel nobilis, etiam si plures Milites secum trahat, inter Mesnadarios computatur.*

Nempe, vt qui à Ricis hominibus agitaretur, perpetuò in Mesnaderiorum cooptaretur Collegium, ne omnibus exturbaretur fortunis, nisi in pœnam criminis falsi incidisset. Neq; aliter Vitalis sibi ipsi constaret: cum Ricis hominibus sua iura statuat, à Regibus auferrì non licere, nec dum filiis, nec fratrib. Regum irrogari. Itaq; sic erãt singulorù Ordinum munia distributa, vt nulla pars illorù excederet ex ra, nec quidquã de vno in alium Ordinè posset trãsferri. Quinimo statutù erat, Vt ex Honorariis illis iurib. plus equo nequaquam congereretur in vnum: ne ceteri, qui quondã felices, ab amicis postea

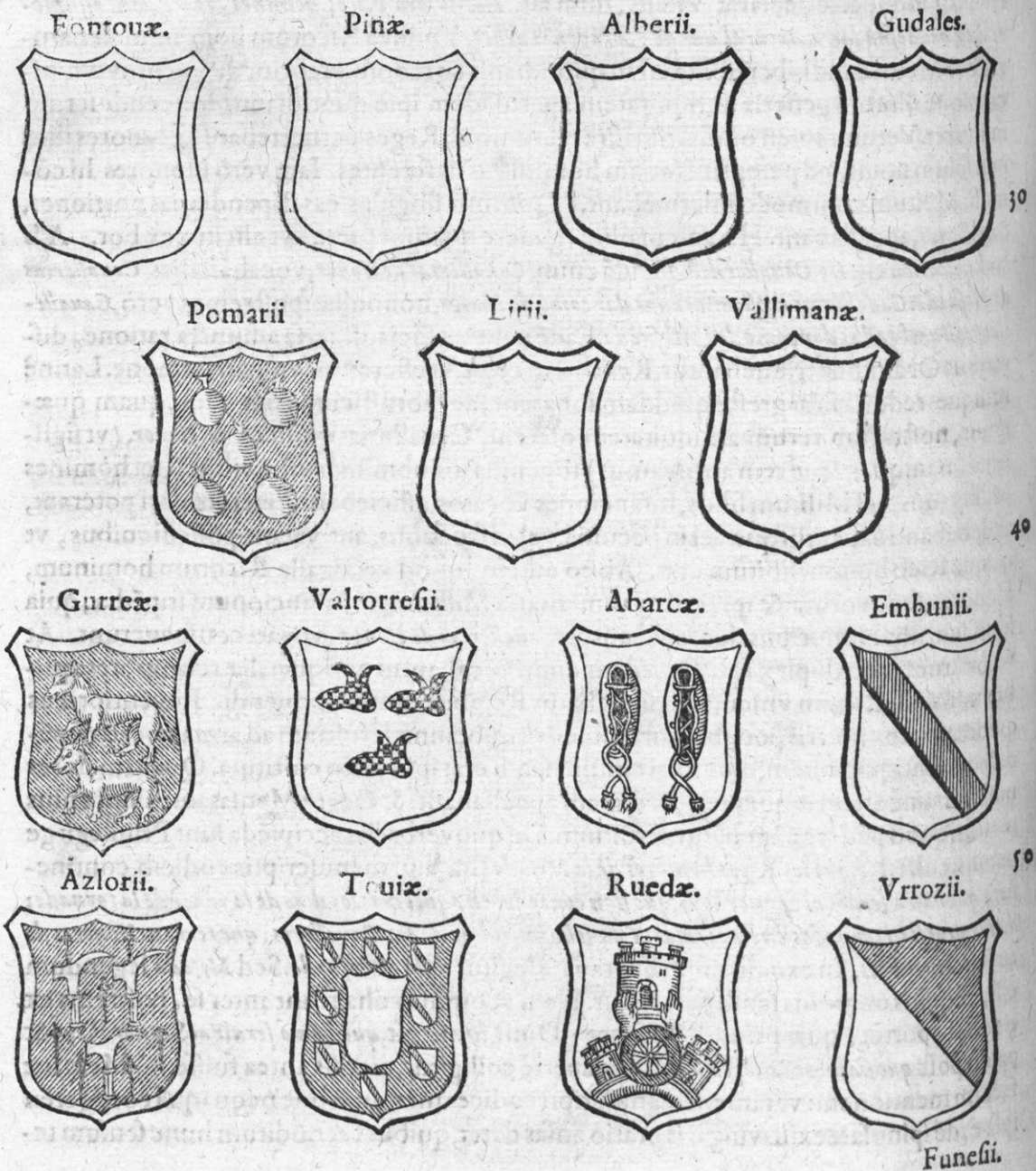
circumuenti, egerent indignè. Quo pacto fiebat, vt Honores hi inter Ricos homines semper versarentur in gyrum. Iure autè poterant à suis creditoribus pro debitione pecuniæ, vt vulgò loquimur, emparari. Neq; id Regi facere nefas erat. Publicæ nãque fidei cõducit maximè, quod quisq; debeat, quamprimum retribuere. Tunc autè Regis, qui vocabatur, Merinus ad singula quæq; mittebatur, quæ ipsi Rico homini pensitabant, opida edicens, ne in eum paterentur quidquam ex suis illis vectigalibus redundare, quo vsque prius creditori debitum persoluisset. Ære tamen alieno liberatus, solita vectigalia exigebat. Quòd si ex crimine causa constaret, eorum solutio nõ poterat à Regib. impediri. Pro crimine enim, vt nostri loquebantur, Honores emparari non poterant, nisi de publici consilii sententia: quemadmodum Salanoua interpretatur: qui totam hanc quæstionem ad commune magis iudicium, popularemque intelligentiam accommodauit: tamen si in illius scriptis plurima desunt, ex intima monumentorum haurienda obseruatione. Ceterum summa hæc Ricorum hominum dignitas, quæ *Rica hombria* vocabatur, hereditario iure ad Ricorum hominum filios, quem quisque optaret, perueniebat. Soluta enim ipsis erat eligendi optio: dummodò vnus tãtum in alterius locum vocaretur. Plures enim institui heredes non poterant. Sed nec optari quidem filium licebat, qui non esset ex iusto matrimonio procreatus. In nothis enim tantam hære dignitatem noluerunt. Alii autem filii in Mesnadariis Ordinem adscribebantur. Atq; illos arbitror aliquando Mesnadarios nobiles nominatos fuisse. Quorum mentio fit in declaratione Priuilegii Generalis, sub his verbis. *Item que a los Mesnaderos nobles, no sia emparada la Mesnada.* quasi eos ab aliis Mesnadariis ea ratione distingui fas esset. Nobiles enim postea vocati sunt, qui à Ricis hominibus ducebant genus suum. Modò tamen id Nobilium nomen latius patet. Si verò Ricus homo decederet filiis orbatus; tunc illius Ricahombria ad eum pertinebat consanguineum, qui esset cum illo proximioribus vinculis propinquitatis coniunctus, vel quæ quisque eorum dignitatis suæ supersticiè reliquisset. Quod si quis præter Ricahombriam, obtineret Baroniã: poterat alterum ex Ricahombria, alterum ex Baronia facere heredè: vt elicitur ex Obser. sub tit. *De condicione Infancionatus.* Ideò Molinum diximus errasse, dum omnes Barones, Ricos homines fuisse annotauit. Diuersa nãq; eorum ratio fuit. Quo autem pacto distinguerentur, haud scio. Non enim tam facillè vera inueniri possunt, quàm falsa conuinci. Atqui cum Ricos homines videam in Vitali, & Salanoua, atq; adè in nonnullis ex nostris ipsis legibus, Barones sæpius appellatos, quasi nihil distulerint inter se, contrarium autem ex his, quæ diximus, & aliunde etiam eruatur: persuadeo mihi, aliquamdiu apud nos eas nominationes nec nimis diuersas, nec vllò modo fuisse coniunctas. At nunc quidem Baronum nomen latius patet, ad multosque pertinet, qui neque sunt patricii, neque à patriciis profecti. Mihi verò maius quiddam sonuisse videtur Ricorum hominum nomen, quam Baronum: sicque statuo, vt natura finxerit Ricos homines, Barones postea à Regib. facti sint. Ricos homines enim vna cum Regno, & Regibus ortos esse, nõ dubito: quinimo, & ab ipsis Ricis hominibus, & verò præcipue ab his, qui de natura sunt dicti, eorumve maioribus, Regnum, ac Reges olim constitutos. Neq; verò, quòd natura finxerit Ricos homines, omnino leui pèdet coniectura. Hinc namq; vetus illa, atq; vsitata exceptio processit, quam notauimus, dum ad distinguendos ipsorum inter ipsos Ricorum hominum ordines, ac status, quibus aliquamdiu redundare cœperat Regnum nostrum; patricos illos maiorum gètium, vulgaris, & corrupta nostrorum hominum loquèdi consuetudo, *Ricos hombres de Natura*, appellabat: quòd eos ad tantum honorem natura ipsa, non autem vlla Regum beneficentia extulisset. Quorum tamen certæ erant, ac debebãt esse, superiores illæ à nobis supra descriptæ, ac designatæ familiz, quibus tautummodo, nec aliis prorsus, Honores omnes assignari ius erat: sed tamen in eum locum Reges ipsi paulatim alias nouas familias immiserunt, ex Palatinis, & Mesnadariis adscitas: quæ veteribus inculcatæ, non modò illas antiquo suo nomine amplissimo, ac proprio, sed Honoraria ea societate fraudabant: quippe quia, & Rici homines vocabantur, & plerumq; ipsis illis amplissimis Honorum à Regibus afficiebantur muneribus. Verùm hi ad priorum dissimilitudinem, quòd ex Mesnadariis adscirentur; *Ricos hombres de Mesnada*, vt diximus, dicti sunt. Propterea priores contendebant, neque à Regibus inseri potuisse posteriores, nec eo nomine afficiendos, quo affecissent. Negabant enim quidquam vlli extra eorum Ordinem, ac numerum decerni licere. Qua de re vetus illa Honoraria, vt ita dicam, lex lata fuit, quæ nunc exstat, sub tit. *De caualleriis.* Ea enim, id à Rege fieri, his verbis vetabat. *In primis: Quòd ipse, vel successores eiusdè de cetero nõ donent terrã, sine Honorem alicui homini, nisi illi tantũ, qui ex natura debet esse Ricus homo, & quòd non sit de alieno Regno.*

Vnde etiam expugnato postea Valentinò Regno, Ricis hominib. nostris de suo iure multæ, & magnæ fuerunt cum Iacobo Rege contentiones. Instabant enim, atq; vrgebant, vniuersum illud Valentinum Regnum, eorum ope in Regis ditionem, imperiumq; redactum, singulis suarum patribus familiarum solito illo apud nos Honorario iure distribui debere. Rex autem è contrario contendebat; longissimè diuersam habendam esse rationem. Quæ controuersia tunc demum sedata fuit, cum Ricis hominib. iis ex nostris, qui ea de re vehementius disceptabant; lauta nonnulla illius Regni opida contributa fuere: plurimæque in eo stipendiariæ portiones ad nostrarum instar pro Militibus sustinendis designatæ. Eas tamen non *Cauallerias de Honor*, sed paululùm mutato nomine, *Cauallerias de Conquista* nuncuparunt. De his autem plura à nobis in Iacobi Regis I. rerum narratione. De hoc igitur nouorum Ricorum hominum creandorum more, qui à Regibus induci consueuerat, Vitalis illa intelligenda sunt verba. *Quinimo etsi dominus Rex tales extraneos inter Ricos homines numeret, & Honorem Ricis hominibus debitum eis exhibet, iniuriam nullam facit*. Quæ non ad vtilitatem, sed ad dignitatem referenda esse aperte colligitur ex his, quæ itatim subiunguntur. *Interest enim tam Regis, quam Ricorum hominum, & omnium Aragonensium, Regem multos habere Ricos homines, vel Barones; dummodo naturales Aragonia stipendiis sibi debitis non fraudentur.* Ac si maiorum gentium patricii illi, Rici homines de natura, factam eam aliorum hominum in Ordinem suum inductionem eo pacto, ac lege sustinerent; modò ipsi solitis commodis spoliarentur nequaquam, tametsi posteriores nominis, ac dignitatis suæ participes fierent.

Cum verò postea acerrimæ quoque controuersiæ orirentur de huiusmodi Ricis hominibus cooprandis, quòd interdum ex inferiori Ordine adscirentur; decretum fuit: vt ex Mesnadariis tantùm eos cooptari liceret; neue quis aliunde assumeretur extrinsecu. Quod aperte declarat Vitalis, dum ait. *Hos autem Ricos homines creare, vel assumere Rex de Mesnadariis naturalibus de Aragonia debet.* Vnde ea Ricorum hominum de natura, & de Mesnada adhiberi solita est in quotidianis sermonib. crebrior distinctio: vt vniuscuiusque illorum generis antiquitatem aperte idem ipse quotidianus loquendi sermo indicaret. Verum tamen omnia ista iura plerumque Reges peruertebant, Honores illos non solum nouis, sed peregrinis etiam hominibus deferentes. Iam verò Honores hi cõmuni Militum commo commo inseruiebant. Quorum singulas eas stipendiarias portiones, *Cauallerias*, appellabant. Hæ autem olim, genere quatuor fuere; vt elicitur ex For. *A la multiplicacion tit. De Caualleriis.* Quasdam enim, *Cauallerias de Honor*, vocabant: alias, *Cauallerias de Mesnada*: *Cauallerias acostumbradas dar como de Honor*, nonnullas: postremas verò, *Cauallerias acostumbradas dar como de Mesnada*. Eadẽ namq; officia, diuersa adiuncta ratione, disparibus Ordinibus tribuebantur. Res autem cogit, vt efferantur vulgari sermone. Latine namque reddita subagreste quiddam sonarent, ac subrusticum; nec eam, quam quærimus, nostrarum rerum antiquitatem olerent. *Cauallerias* quidem *de Honor*, (vt sigillatim vnamquamque rem attingamus) stipendia illa nominabant, quibus Rici homines Milites suos, vel Militum filios, Infanciones vocatos, afficiebant. Eis enim dari poterant, ac debebant: dabanturque vel in pecunia, vel in fructibus, aut vacuis possessionibus, vt cuique Rico homini libitum erat. Ab eo autem, quòd vectigalia Ricorum hominum, Honores, sunt vocata: & ipsa etiam alimentaria Militum, ac Infancionum stipendia, quia in eisdem illis Honoribus decernebantur; *Cauallerias de Honor*, vocari consueuerunt. At verò earum ratio duplex fuit. Quædam enim vocabantur antique; aliæ recentiores: quibus nominibus suum vnicuiq; designabatur Regibus munus seruiendi. Recentioribus quidem, qui ex nostris potiebantur; trimestre quotannis seruitium ad arma vocati depedebant. Antiquis autem, menstrui tantum spatii erat ipsis actio cõstituta. Quam maiores nostri Latine etiam loquentes, *Mensatam* appellabant: & facere *Mensatam*, illud vnus mensis, quod pedere sogebar, seruitium. De quo verba illa accipiẽda sunt Priuilegii generalis. col. 1. *Itẽ, que los Ricos hombres de la Mesnada* (Ita. n. in manuscriptis codicib. continent) *que han a servir al Señor Rey, que sean contados en aquel mes los dias de la yda, è de la tornada: daqui aqui sean tornados en lures casas. Y aquello mismo sea de los Caualleros, que terran Honores de los Ricos hombres.* In excusis enim deprauatè legitur *de la Mesnada*. Sed *Mesnada* legendum esse, ex ipsius orationis sensu percipitur. Nam vt omnia cohæreant inter se, postrema ex eis duci oportet, quæ prius dicta fuere. Dum igitur ait, *que han a servir al Señor Rey*, & paulò post, *que sean contados en aquel mes*, aperte colligitur, mensis antea fuisse, nõ *Mesnata* factam mentionem: vt tametsi manuscripti codices mendum hoc nequaquam corrigerent; ipsa eadẽ spinosa & exilis vulgaris oratio ansas daret, quibus reconditum hunc sensum to-

neremus. Itaque maiores nostri variis his nominibus, quasi iuris norma, ac præscripto, dilucidè, & seuerè officiorum omnium momenta distinguebant. Sic enim erant Militares huiusmodi portiones designatæ non solum numero, sed etiam ratione; ut quid quemque Ricum hominem Regibus, & quid quemq; Militem, aut Infancionem Ricis hominibus præstare oporteret, notum esset maximè, & vulgatum. Eas autem in nostrates Milites, ac Infanciones conferri ius erat. Verus enim illa præcipua Suprabienfis lex alienigenas hisce Honoribus frui vetabat plenissimè. Neque verò hi Milites, ac Infanciones poterant, nisi pro vadimonio deserto à Ricis hominib. exauthorari. Nam, ut veteres nostri loquebantur, non ad Ricorum hominum nutum, sed simpliciter, Militaria illa stipendia eis assignari licebat: ut quo iure Rici homines cum Regibus ipsis, eodem etiam & Milites, ac Infanciones cum Ricis hominibus vterentur. Atque hac vna in re Caualleriæ de Honor à Caualleriis de Mesnada differebat: præterquam quòd erant dignitate, & gradibus inferiores. Cauallerias enim de Mesnada vocabant, singulas eas stipendiarias portiones, quas Reges de Regalis patrimonii subsidiis, domesticis suis, ac Palatinis hominibus impartiebant: siue ii essent Nobiles, siue etiam Milites, siue etiam Infanciones. Triplex enim ea Mesnaderiorum quondam ratio fuit. Nequaquam autem illorum certæ erant, aut designatæ familiz. Liberè enim poterant Reges, quem quisque vellet, in eo dignitatis gradu collocare, modò ex tribus his ordinibus adsciretur. Nihilominus tamen in eo ipso gradu fuere Mesnaderii nonnulli, ceteris sui Ordinis genere, ac dignitate illustriores. Hi autem ab eodem Surita, & Alpartilio, ceterisque aliis antiquariis, describuntur.

MESNADERII.

Funefii.

Lihorrii.

10 Zapataz.

Vrrieffii.

Lanuzaz.

Veraz.

Et mihi quidem non valde placet adhibitus iste ordo in his enumerandis nostrorum
 20 Mesnaderiorum familiis. Nonnullas enim præteritas video; alias retropositas, & lo-
 catas: quas ego prioribus libenter anteferrem. Nec me fugit Hieronymum Suri-
 tam in priuatis monumentis suis testatum reliquisse, Valtorresios, eisdem prorsus
 cum Zapatis esse. Ego verò cum ex ipsis Zapatis alios videam, Zapatas de Thous; de Ca-
 laborra; de Alfaro; de Valtorres; de Cintruesnygo; de Alcolea; & alios etiam de Cadret; his
 siquidem variis cognominibus appellatos: potius dicerem, Zapatarum gentem, quòd
 in plures esset familias diffusa, ad internoscendam vnamquamque earum, singulas has-
 sce cognominum notas, à singulis hisce opidis sumptas, adiunxisse. Ideoque qui ex
 eis Valtorresii opido, à Bilbili non longè, sunt potiti (eos namq; fuisse illo diu potitos cõ-
 stat) Zapatas de Valtorres fuisse dictos: & quandoq; Valtorresios simpliciter appellatos,
 30 ad illorum similitudinem prorsus, qui apud Valentinos, cum ex eadem Zapatarum gen-
 te sint, gentilitium ipsum supprimentes nomen, *Perez de Calatayud*, tantummodò di-
 cuntur. Neque etiam dubito, quin Zapataz ipsi eadem omnino Armorum Insignia non
 omnes gestarint; sed aut numero, aut qualitate diuersa: nempe vt qui cognominibus in-
 ter se, Insignibus quoq; voluerint differre. Ac Valtorresios quidem ea, quæ eisdem tribui
 mus, Insignia gestasse, ex veteribus sepulchris colligitur. Et verò Zapataz de Cadret quæ
 Insignia gestarint, dicam, quod sentio, dum infra illius Ioannis Zapataz, qui Iustitia A-
 ragonum fuit, vitam attingam. Eum namque ex eadem hac ipsa Zapatarum gente fuis-
 se, perspicua res est: tametsi interdum inuenio hæc omnia in dissimilem rationem muta-
 ta. Verumtamen iam initio scripsi, me hac in re Suritam, Alpartulium, & antiquarium il-
 40 lum Garfiã, sequuturum. Nam etsi ego, quid ipsi in ea sint sequuti, non perspicio: iccirco
 minus existimo, quid quã eos nisi aliqua ratione nõ fecisse. Hæc igitur clarissimæ sunt, quæ
 ab hisce scriptorib. veterum Mesnadariorum, seu Mesnaderiorum (quod idem est) fami-
 liar memorantur. Quibus quæ à Regibus assignabantur vectigalia, Cauallerias de Mesna-
 da nuncupabant. Regio autè nutu pendeat prorsus. Quæ tandè magna, vt diximus, erat
 inter Cauallerias de Honor, & Cauallerias de Mesnada differentia: cum has ad libitum cõ-
 ferri fas esset, illas autè nequaquam. Postea tamè hæc omnis ratio plerumq; solita est tra-
 duci, & conuerti. Caualleriæ enim de Mesnada interdum in Honorem, id est, immutabi-
 les, ac perennes conferri consueuerunt: & è conuerso Caualleriæ de Honor, ac si essent de
 Mesnada, ad nutum assignari. Et profectò totus ille ambitus verborum, *acostumbradas dar*
 50 *como de Honor*, seu, *acostumbradas dar como de Mesnada*, nihil aliud, nisi hanc vnus cuius-
 que illarum mutabilitatem, vel immutabilitatem indicabat: vt quæ vnus generis erant,
 ad alterius generis rationem collataz, adhibita illa verborum traductione, notaeren-
 tur. Vnde hodiernis temporibus Mesnaderos Milites videmus nonnullos, qui
 præscam hanc istius differentia notationem in suis Inscriptionibus præferunt; se
 cum alioquin ex Mesnaderiorum Ordine sint, Honoris lautorum opidorum dominos
 nuncupantes: quasi ea sibi, ac maioribus suis eo pacto declarent non ad Regum nutum,
 vt Mesnaderiis conferri ius erat; sed in Honorem fuisse, Ricorum hominum mo-
 re, contributa. Quæ enim re differebant, nomine etiam distare voluerunt. Nec tamen
 hæc ita astricta erant, vt ea Reges cum volebant, plerumque non laxarent. Cumque ob

eam caussam multis modis confusa versarentur: publica postea lege. *A la confirmacion, tit. De Caualleris.* decretum fuit, vt in genus quodque suum digererentur discretè. Quoniam autem sæpenumerò vectigalibus locis immunitas dabatur à Regibus Militarium huiusmodi stipendiorum; quibus ademptis nihil aliud sperandum videbatur, nisi vt Resp. suis neruis incisus debilitata relinqueretur, & soluta lege vnica subtit. *De diminutione Caualleriarum.* edictum fuit, ne attenuari illa possent, neve imminui. Interdum enim necesse erat, bellicæ rei gerendæ rationem ciuiliū legum præceptis fultam esse. Hinc autem fiebat, vt cum certissima hæc essent militibus nostris proposita præmia; non dubitarent quibusuis se offerre pro patria periculis: eratq; omnino, dum præliabantur, præclarum illud insitum in eis: A VT vincere, aut emori. Quod si belligerando necabantur; in meliori erant caussa, & conditione, quàm si domi locupletes senes remansissent. Eorum verò, qui imperatores, duces, arcium præfecti, nauarchiue fuerant; sepelire corpora nequaquàm licebat quin prius declararet Rex officio, ac muneri, quod quisque illorum sustinisset, satis factum esse: præstitamq; sibi in eo ab vnoquoque fidem, sollemni decreto interposito, liberaret: nimirum vt qui fraudem, aut scelus commisisset, honore sepulturæ careret. Tot modis, institutisq; maiores nostri præclaram, qua nunc fruimur, libertatem stabilierunt, omnem rationem, assiduamq; & perpetuam curam, ac laborem in id potissimum adhibentes, vt omnes nostrorum hominum Ordines, ac status, & Reges ipsi, quasi membra suo quoque loco locata, singulis sibi muneribus assignatis, sine vlla, si fieri posset, aliorum Ordinum iactura, æquabiliter fungerentur; sicq; libera esset, & non sollicita nimis, aut anxiosa sui rei cuiusque custodia. In quo demum tota Reip. nostræ temperatio consistit. Sed iam, hæc omnia partim ipsa vetustate consenuerunt, partim nouis ritibus sunt sublata. Et verò prisca hæc tanta seueritas, desertaque illa, & inculta vita, quando dies, noctesque nostri armati concursabant, ac in bello, & Marmorum sanguine assidui versabantur; verè quidem parsimonix, fortitudinis, temperantix, cæterarumque virtutum omnium magistra fuit. In qua maleficia, ac scelera, quæ nunc in otiosa hac nostra, vmbatili, & delicata gignuntur; gigni non solebant: quinimo ita tunc æqualiter omnes omni genere virtutum floruerunt; vt egregia hæc laus videatur non hominum solum, verum illorum etiam temporum fuisse. Ceterum quæ de antiquis nostrorum hominum, atq; huiusmodi etiam familiarum nominibus dicenda constitui, postea explicabo, dum exponam prius, quæ nã sit Iustitiæ Aragonum Magistratus vis, ac potestas: de quibus, vt agatur hoc loco, ordo ipse postulat rationis. Eò enim spectat totus hic à me tam diffusè habitus sermo de Ricorum hominum dignitate; vt mirari desinamus, quòd ea vigente, tam diu Magistratus quasi diuturno somno consopitus extiterit; cum Ricorum hominum seuerum imperium non Magistratus solum, sed vim quoque ipsius Regiæ potestatis obsideret. Erant enim publici consilii principes, & bellicarum omnium rerum transactores, ardua quæque alianegotia gerentes: quibus Regia semper Curia patebat: quorum commodis maximè seruebant opida, ac ciuitates: qui ad instituendum Regnum grauissimi auctores: ad comparandum fidelissimi socii: ad rem autem perficiendam adiutores fortissimi ab ipsis Regibus censebantur: quos denique non cani, non rugæ, non diuitiarum cumulus ad summam eam extrulerant Seniorum, ac Ricorum hominum dignitatem, sed summus virtutis splendor, generisque ac nobilitatis amplitudo; qua magis inter ceteros omnes eminebant. Sed iidem ipsi, qui constituti fuerant patriæ libertatis defensores; eandem plerumque protrebant, & conculcabant, priuata potiùs ducentes officium dirigere publicam vilitate licere. Ex quo enim tempore, Regibus fas erat crebras illas facere inter ipsos Ricos homines Honorum mutationes: facillimè propter suum quisque emolumentum violati alterius commodum patiebatur. At verò dum se simul omnes inspexerunt suis opibus, ac potentia, vno, & eodem tempore, à Petro II. Rege, quamprimùm regnare cœpit, quemadmodum retulimus, spoliatos; quamuis priuatus fuerunt in pristinum statum restituti; nihilominus intimis sensibus angebantur, se eodem modo posse restitutos labefactari timentes, quo antea stantes acerrimus ille Regis impetus perculisset. Propterea statuerunt, communem eorum rem meliorem in loco esse ponendam; optimeque cum ipsis actum iri, si aliqua eisdem tribuerentur opida deinceps, quæ non Honorario illo, & communi, sed proprio vniuscuiusque & priuato iure, sibi, ac posteris hereditaria manerent: tamen si de maxima eorum dignitate detraherentur nonnulla. Quod Reges libenter concesserunt. Sed cum nihil tunc de tumultuosa Vnionis potestate detractum fuisset; quin potius decretum, vt in subsidium libertatis suas esset integerrimas vires habitura: Ricci homines ipsi solito

solito suo saluto, ac libero motu, intempestiuè plerumq; vniuersum Regnum ad experi-
 undos ipsius Vnionis neruos incitabant; quippe quia, cōmota ea, videbantur sibi in pri-
 stinā dignitatē restituti. Hæc autem rei gerendę ratio cum bellicas passim propagaret de
 publico iure cum Regibus contentiones, ob idque quod ipsam libertatē in præcipitem
 locum quandoq; ferebat, funditus tolleretur; sublata Vnione, Ricorum hominū in Rep.
 administranda concidit penitus, ac defecit auctoritas. A quo tempore noster iste flore-
 scere cœpit Magistratus, & antiquæ illius potestatis stirps nouis legibus, ac institutis fir-
 mari. Tunc enim plurima in eum præsidia, atque ornamenta congesta fuere; quibus fir-
 mioribus opibus nixus fuit, iis scilicet, quibus fas erat, vt æquē, & temperatē frequens
 10 Regum posset intempestiuus conatibus obuiam ire: neque eos gladiis, aut ferro, sed le-
 gibus, ac iure prohiberet. Quo pacto commodius, ac decentius fuit omnibus Regum,
 ac Regni consultum fortunis. Atque hoc est, quamobrem hæc omnia commemora-
 rim hoc loco. Non enim minuunt, sed potius augent istius Magistratus dignitatem;
 cum omnia quæque fiunt, quæque constituuntur grauissima, natura ipsa consueuerit
 lenioribus semper principiis prætexere. Propositum itaque aggrediar de illius potestate
 sermonem, non vt legum peritus, sed vt nostrarum tantummodò rerum officiosus, &
 cupidus explicator. Hæc enim ad aurium voluptatem, nō ad iudiciorum certamen scri-
 benda suscepi.

20 DE MAGISTRATVS IUSTITIÆ ARAGO-
 num potestate, & vi.

QVEMADMODVM igitur ex interuallis coniunctis imparibus, sed tamen pro
 rata portione distinctis ipsorum orbium impulsus sonum efficit rectum, & æqualem;
 sic proprium istius nostri Magistratus est munus, ita acuta cum grauib; temperare, vt
 Regis, ac Regni æquabilis concentus efficiatur. Iam enim apud nos sunt formulæ de o-
 mnibus rebus constitutæ, singulaque vnicuique iura definita vel legibus, vel consuetu-
 dine, vel concessis; quorum nec Regibus, nec Regno fas est vquam egredi cancellos;
 nempe quia maiores nostri semper iudicarunt, in eo Regno, quod legibus teneatur, à le-
 gibus discedi nefas esse; quinimo omnes scriptis legibus, ac Regniscitis deuinctos esse
 30 oportere. Qua in re videntur nostræ Reip. formam ad præclaram illam, principem Go-
 thorum legem, à Rege Flauio Recefuinto latam, direxisse; qua expressè cautum, &
 prouisum fuit, vt tam Regia potestas, quam vniuersitas populorum reuerentiæ legum
 subiaceret. Sed ratio hæc apud nos ita temperata est, vt cum ad id populum premar ne-
 cessitas; Principem ipsum voluntas. Neque verò visum fuit nostris, æquē in nostra Rep.
 sustinendum, quod in aliis prouinciis passim fit, vt Magistratus nos stantes circumscri-
 bant, iubeantque præstare, priusquam ex illa circumscriptione excedamus. Fuit enim
 longè à nostrorum sensibus semper abhorrens extraordinarium eiusmodi, seuerumque
 ac ventosum imperium: maiorum autem more comparatum, vt in Iudiciis æqua seue-
 ritas æqua cum humanitate iungatur: neq; solum, vt leges populo, verum vt ipsis etiã Ma-
 40 gistratibus præsent. Vnde verè dici potest, leges nobis esse loquentes; mutos autem ea-
 rum ministros Magistratus. Itaque Iustitiæ Aragonum munus est, attentum ani-
 mum ad legum conseruationem tenere, ne quid fortè discrepet; sed in quoque gene-
 re, vt præscriptio, & temperatio ab ipsis legibus tradita teneatur. Atque eo etiam id ma-
 gis, quo maior, & melior est huiusmodi actionum concentus, quam sonorum. Quod si
 vlla accidit de legibus ipsis dubitatio: Iustitiæ Aragonum partes sunt, an rei, de qua quæ-
 rimus, interdictum, actiove in legis mentem venerit, vel non venerit, declarare. In eo au-
 tem, quod ab ipso fuerit definitum; stare omnes, ius est decretum. Dant enim leges ei-
 dem integram hanc earundem interpretandi potestatem. De qua Molinus in suo Re-
 pertorio hæc annotauit. Nā hoc loco nō nisi res notas, ac peruulgatas proferendas consti-
 50 tui. *Fororum dubia potest decidere, & declarare Iustitia Aragonum: & eius declarationi est stan-
 dum; & illa debet sequi.* Et idem paulo post. *Determinationes, quæ fiunt concordier in Consilio Iu-
 stitia Aragonum super dubio Fori, sunt tamquam Fori sequenda in decisionibus causarum; & ali-
 quando non solent esse minoris auctoritatis, quam ipsi Fori. Et ista est una de magnis præeminen-
 tiis, quam habet Iustitia Aragonum. Vnde omnes Officiales dubitantes de Foro, usu, consuetudi-
 ne, & libertatibus Regni, debent consulere Iustitiam Aragonum, & sequi eius responsum. Vt in
 For. prim. & secundo. Quod in dubiis non crasit. Quinimo Reges Aragonum dubi-
 tantes aliquid, an possint facere de Foro, consueuerunt consulere Iustitiam Aragonum.
 De quo vide in Obser. finali. tit. Quod in assignationibus, fol. 12. & in Obser. 3. De Privilegio*

Generali. Et alibi idem Molinus hæc e: iam subiunxit. *Ad Iustitiam Aragonum pertinet declarare, an literæ domini Regis, vel Primogeniti directæ suis Officialibus sint desavoratæ, vel contra libertates Regni, vel non; & an eis sit obediendum, vel non; & an earum virtute debeat procedi, vel supersederi: Ut in For. primo, tit. De Iuramento præstando.* Et ita est una de præminentius Iustitiæ Aragonum: Quoniam autem Molinus perhibet à nostris Regibus olim Iustitias Aragonum contuli fuisse solios de Regni legibus, & libertatibus; quò illius testimonium (etsi his de rebus graue per se est, ac grauissimum) adhibitis exemplis comprobatur: libet duo nunc annexere responsa, quæ ab ipso illo, quem toties nominauimus, Salanoua Iustitia Aragonum, reddita fuerit Iacobo Regi II. per publicas, vt apparet, literas eundem de publico iure consulenti. Eo enim videntur teste, & auctore, in cuius monumentis dilucidior, vt sæpe diximus, vetustæ nostræ disciplinæ ratio reperitur. Et libuisset ipsas illas prætexere modò eiusdem Regis consultationes, si exstarent. Sed eas inuenire non potui. Salanouæ autem responsa sunt huiusmodi.

Serenissimo, ac magnifico Domino, Domino Iacobo Dei gratia Regi Aragonum, Sardinia, & Corsica, Comiti Barcinonæ, ac Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Vexillario amictato, & Capiteo Generali, Eximius Petri de Salanoua Iustitia Aragonum, manuum, & pedum oscula, se in eius gratiam commendando. Nouerit vestra Celsitudo me vestras literas recepisse super factò cuiusdam presbyteri, qui per custodes ciuitatis Iacæ de nocte fuit captus, & per populum dictæ ciuitatis eadem nocte fuit in furca suspensus iuris, & Fori ordine prætermisso, et contemptum Regiæ Maiestatis, & iniuriam Ecclesiasticæ libertatis. Et quò intenditis, quòd tam enormis excessus non remaneat impunitus. Quicquid enim literis mihi mandastis, vt viso transumpto litera Reuerendi domini Episcopi Osensis super prædictis vobis missa, & habito tractatu, & collatione cum Procuratore ad causas, & aliis quibus mihi videretur vobis significare deberem, & consiliare: qualiter secundum Forum sit in dicto negotio procedendum. Et ego omnibus præmissis visis, & intellectis, & habita collatione iuxta mandatum vestrum prædictum, vobis significo meum intentum. Et primo sciatis Domine: Quòd in Aragonia Inquisitionem non habemus, nisi contra vestros Officialis: & talis excessus, sicut alii excessus, secundum Forum, & etiam secundum ius debent ordine iudicari puniri. Vt innuit Forus Aragonum in Carta Pacis, & in tit. De proditoribus, c. prim. in fin. & in multis aliis. Et concordant hic iura. Ex. De iniuriis, e. olim. & Extra. De pænis, c. 2. & extra. De sententia excommunicati. c. perpendimus: cum multis similibus, quæ iura de simili casu loquuntur. Et sic de prædicto excessu potest conqueri procurator vester nomine vestro. Possunt etiam conqueri consanguinei Presbyteri iam dicti. Et si procurator vester voluerit conqueri, & negotium prosequi, possunt malefactores debita pena puniri. Vel si Procurator Episcopi, vel consanguinei Presbyteri voluerint conqueri illud idem. Nam bene recolat Dominatio vestra, qualiter illi, qui fecerunt in Regno Valentia exterminati, in Regno Aragonum secundum Forum Aragonia per vos fuerunt castigati. Quia iustitia corporalis, seu extrema ad vos spectant: & non debent fieri nisi per Iustitias vestras, vel allos, qui merum imperium habent in locis suis. Potest etiam conqueri procurator Episcopi. Quia quilibet Prælatatus potest conqueri de iniuria facta Ecclesiastico suo. Vt Extra. de pænis, Cap. 2. Non tamen alii.

Cumque hæc ad ciuiliū legum pertineant rationem: quæ sequuntur, ad ea, quæ de militum protulimus stipendiis. Sed nec ista omnia eiusmodi sunt, quin mihi confusius scripta videantur, siue quòd mutila exstent, siue etiam mendosa: vt omittam barbariam forensē, quæ mirum in modum veteres nostros ipsarum legum interpretes infuscavit. Ita autem Salanouam respondiisse apparet eidem Regi de stipendiariis assignationibus sciscitanti.

Serenissimo, ac magnifico Domino, Domino Iacobo Dei gratia Regi Aragonum, Sardinia, & Corsica, Comiti Barcinonæ, ac Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Vexillario amictato, & Capiteo Generali, Eximius Petri de Salanoua Iustitia Aragonum, manuum, & pedum oscula, se in eius gratiam commendando. Recepi Domine Vestras literas, quibus continebatur. Quòd sine Monetatico locorum Regni Aragonum sunt aliqua assignationes factæ in generali, alia super Merinatibus, alia verò in speciali super terris, & locis. Et mandastis mihi in eisdem literis, quòd in continenti per latorem ipsarum cum litera mea vos certificare curarem: vtrum assignationes in specialibus locis super Monetatico factæ, licet alia assignationes factæ in generali sint prioribus tempore debeant anteferri, necne. Atque Excellentia vestra respondeo: Quòd in assignationibus factis respicimus temporis prioritatem. Et hoc Forus nouum per vos editus in prima generali Curia Cesar augusta habita manifestè declarat: ex quo dicit, super Monetatico specialis assignatio censetur, ac si super certo loco esset facta assignatio. Hoc tamen attendendum est. Quòd qui habet assignationē super Monetatico in generali, vel super Merinatu in generali, nō potest exigere,

exigere, nec petere Monetaticum vnius loci. Sed collectores omnes Regni debent solvere illi, qui habet assignationem generalem. Et similiter si multi sunt collectores Merinatus, omnes debent solvere in illa assignatione. Quibus assignationibus persolutis, si aliquid superficeret, debet solui illi, qui habet speciales assignationes in certis locis, ex quo sint vltimi in assignationibus.

Cetera desiderantur. Neque verò aut Iustitiæ signum, aut dies appositus coniunctur. Et hæc eadem verba in Obs. vlt. sub tit. Quod in assignationibus, suppresso tamen istius Iustitiæ nomine referuntur. Verùm id ad nostrum institutum nihil pertinet; cum hoc loco nullius rei, nisi exempli causa, sumantur, vt eorum appositione exploratum illud, quod diximus, de nostri Magistratus potestate Michaelis dei Molino testimonium comprobetur. At verò quæ à Salanoua de prohibita Inquisitione tradita sunt, iniquamquam de ea intelligenda, quæ aduersus Christianæ Fidei hostes à Catholico Rege Ferdinando religiosissime fuit, vt suo loco diximus, constituta; eodemque ipso proprio, splendido, ac in toto orbe terrarum clarissimo Sancti Officii Inquisitionis nomine signata. Enim ea, pro Dei benignitate, amplissimo in honore est apud nos; vt pote quæ fuit primi illius Sancti Inquisitoris sanguine, quasi firmissimo cœmento, stabilita. De illa autem loquutus est, quæ vulgari lingua, *Enquesta*, apud nos; Castellæ autem, *Resquisa*, nuncupatur. Eam enim iura nostra plenissime vtant; nec vt quidquam fiat, nisi ad illius, cuius principaliter inersit, vt loquimur, instantiam: nempe quia maiores nostri voluerunt, sui quemque iuris, & dimittendi, & retinendi esse dominum: idque neruos esse, atque artus libertatis. Vt ad propositum igitur reuertamur, iuris nostri interpretatio ad Iustitiæ Aragonum Magistrum spectat. Quem antiqui Reges libentibus animis consulabant, vt quæque fierent, eo auctore fierent, cuius auctoritatis neminem posset pœnitere. Vnde eadem optimè conuenire videtur, quod Pylium Apollinem apud Ennium dixisse proditur: *Eum se esse, à quo Reges, & populi, & omnes sui Ciues iudicium exquirant, suarum rerum dubii, atque incerti.* Iam verò de magna illa iurisdictioni facultate, vt inter Regem, ac Regnum Magistratus hic, quasi murus quidam, interlit; hæc idem Molinus testata reliquit. *In factis domini Regis Iustitia Aragonum est Iudex peculiaris, & nullus alius se potest intrromittere: Instantum, Quod Iustitia Aragonum potest inhibere Progenitum domini Regis, seu Gubernatorem, & eius vices gerentem, & omnes alios quoscumque Iudices ordinarios, & delegatos, ne de dictis factis domini Regis se intromittant.* A quibus dictæ inhibitiones Iustitia Aragonum sunt obtemperanda. *Alias si non obediunt illas, incurrunt in pœnis Officialium delinquentium contra Forum.* Vide in For. vnic. tit. Quod inhibitiones Iustitiæ Aragonum, fol. 24. Nec est mirandum de hoc, Quod Iustitia Aragonum in factis domini Regis habeat iurisdictionem in dominum Regem: cum hoc sit specialiter, & expresse pactatum, & conuentum inter dominum Regem, & Aragonenses, tempore quo fuit creatus, assumptus, seu dictus Rex. Atqui dum interdicit, ea semper vitur moderatione, vt Ex parte domini Regis interdicit. Hæc enim suorum omnium interdicatorum est formula: vt ad Regis, ministrorumq; cohibendam iram non alterius imperium videatur, præterquam ipsius tantummodo Regis edictum accessisse; sed quasi iratus Rex à semetipso solum, sedato, & non irato, compescatur. Neque vero Iudices nostri, quamuis erecti, perfracturum legum crimine accersiti, (hi enim sunt, qui Officialia delinquentes appellantur) effugere possunt vilo modo animaduersionem istius Magistratus censoriam. Nam, vt eadem Molini verba subiungam: *Quando agitur contra Officialem delinquentem per viam accusationis directæ, accusando eum, tamquam Officialem delinquentem, non potest Officialis accusari, nisi coram Iustitia Aragonum. Quia cognoscere de causis Officialium delinquentium per viam accusationis directæ, tantum pertinet ad Iustitiam Aragonum. Et proceditur contra Officialia delinquentes per Iustitiam Aragonum breuiter, summarie, & de plano, sine strepitu, & figura iudicii. Vt in For. 3. tit. Quod in dubiis non crass. Et in For. vnic. tit. De prohibitis aueris.* Quod si ea fuerit contracta culpa, vt pœna ipsa capitalis sit; so capitis etiam iudicium esse potest. Est præterea Iustitia Aragonum, exemptorum, vt loquimur, Iudex: ne cui delinquendi illecebra sit, illa ipsa impunitatis spes. Est quoque qui ad Regum stringendam Iureiurando fidem quasi quidam interponitur nodus, & vinculum. In eius enim certa iam verba, vilitata, & lectissima Reges, ac Primogeniti, & qui pro Rege munus perfungitur, tenentur iurare: quemadmodum publica lege sub tit. *Coram quibus.* cautum est his verbis. *DE voluntad de la Cort statuyamos: Que nuestrós successores, & los Lugartenientes Generales (en caso que Lugarteniente se pueda fazer) non enim ea omnino libera est Regibus ipsis potestas: E Primogenitos, antes que pueda usar de alguna Iurisdiccion, sean tenidos Iurar en la Ciudad de Caragoça en la Seu de San Salvador, dauant el Aliar mayor publicament, present el Iusticia de Aragon, e en poder suyo, e presentes*

quatro Diputados del Regno, vno de cada braço, e tres Jurados de la Ciudad de Caragoça. Et paulo post. Empero en caso de ausencia del Iusticia de Aragon del Regno de Aragon, o en caso de enfermedad, o muerte de aquel: hayan a jurar en poder del vno de los Lugartenientes del Iusticia de Aragon, o Regentes el dno. Officio, presentes los sobredichos. E de la dita jurara a restificar carta publica vno de los Notarios principales Regentes la Escriuania del Iusticia de Aragon. Est quoque Iustitia Aragonum, vt nostri loquuntur, iudex competens, & peculiaris inter Eiscum, & priuatum. Vt in Obs. De communibus Priuilegiis: & Obs. Item in Aragonia, tit. Interpretationes qualiter, & in quibus. Tum etiã est iudex pecculati (vt profertur, vix enim audeo dicere: sed quasi ita dixerim, ita intelligatur) Contrahentium factorum. Vt in For. Quotiescumq; tit. De firmis iuris. Cuius enim integrum est, vt coram eo illatam sibi iniuriam persequaretur. Nec non etiam ipse solus, & nullus alius potest, interdicto suo, quæ timeatur inferri, iniuriam propulsare. Et vt iisdem vtat nostrorum Iuris peritorum verbis, Iustitia Aragonum solus, & nullus alius potest providere Firmas grauaminum fiendorum: Et a prouisione talis Firma non potest appellari, nec a reuocatione prouisionis ipsius. Vt in For. antepenult. De Officio Iustitie Aragonum. Cogimur namque in his omnibus sermone vii forensi, & iudiciali. Est præterea nostrorum Comitiorum Iudex. Et vt eadem apponam Molini verba hac de re; In Curis generalibus est Iudex Iustitia Aragonum; quia ipse iudicat causas, seu lites venientes ad Curias. Cetera persequemur deinde: singulatim enim nostrorū Comitiorum rationem perstringemus. Porro autem in plurimi aliis suas quodidie vires exercet, quæ in Iurisperitorum formulis includuntur. Idcirco hic multa tacita nobis prætereunda erunt: quia de omnibus dicere longum esset. In hoc autem vno, quod denique caput est, assidue versatur: in tura nempe, atque integra legitimæ, & vtitur in rebus, causisque omnium æqualitatis conseruatione. Verum enim verò præter ea, quæ supra diximus, sunt nobis quædam alia immunitatum Priuilegia irrogata, vno autem libertatum nomine comprehensa. Quorum præcipua Capita, operæpretium me facturum constitui, hoc loco annotare, vt mentis exercitationem interdum à reconditis, abstrusisque rebus ad forenses, populares, & notas traducamus. Sunt autem huiusmodi. In primis:

Ne quis torqueri possit, nisi cui adulterini nummi crimen inferatur. Vt in Priuil. gener. Item que turment.

Tum:

Ne vectigalia noua à Regibus imponi possint, nisi de totius Regni consensione. Vt in For. tit. Quod sissa in Aragonia remoueantur. Et sequenti. De prohibitione sissarum. Et For. 3. De conseruatione patrimonii.

Tum etiam:

Ne quis cogatur extra Regnum vadimonium promittere. Vt in Obs. 2. Quod cuiusq; vniuersitatis. Et Obs. 4. ti. De appellationibus. Et in Priuilegio generali. Itē que ningun ludge.

Præterea:

Ne quis deducatur ad populos externos comprehensus. Quod si fiat; capitis est poena constituta. Vt in For. vnic. tit. Vt nullus captus. Item:

Ne iniuri cogamur, vt domus nostræ pateant hospitibus. Vt in For. vnic. tit. Vt familiares, & domestici. Adhæc:

Ne moueri possit nummus, nisi id prius publica lege rogatum sit. Vt in For. tit. Quod aliqua moneta. Porro:

Ne alienigenæ Castellū intra Regnū constructū cōmittatur. Vt in For. tit. De Alcaldis.

Necnon etiam:

Ne cuius Iudici occultè contra aliquem agere liceat criminosè: & vt nostri loquuntur: Ne contra aliquem Processus fiat de camera. Vt in For. vnic. tit. De Iudiciis.

Vnde credimus, Manifestationis, grauissimi Priuilegii præclarum nobis nomen dimanasse. Atq; eadem quoq; ratione decretum est:

Ne quis possit in priuatis custodiis asseruari: sed simul ac primum captus quisque sit, vt in publicum carcerem duci debeat. Vt in For. i. De custodia reorum.

Pariterque:

Ne Iustitiæ Aragonū potestas à Regibus possit impediri. Vt in For. vnic. ti. Quod impetras. Ac ne plura confectè, summum illud nobis constitutum est ius:

Ne cuius vnquã fas sit, ipsas violare libertates, aut leges. Vt in declarat. Priuil. gener. Aeste Capitol. Et Item que como, eodem loco. Quinimo:

Vt per leges liceat, impunè ipsas leges, ac libertates defendere, absq; eo, quod propter ea turpis aliqua, vt passim effertur, resistentiæ nota nomini nostro inuratur. Vt in For. vnic. tit. De immunitate Ecclesiarum.

Atq; vt absoleta quædam, illustria tamen, & præclara, annectam nostrorū hominū verba, quæ

quæ in publicis monumentis rerum gestarum in Comitibus Ann. Chr. **MCCCCLII.**
 inueni annotata: *Siempre haemos oydo dezir antigament, è se troba por esperiencia: que atren-*
didala grand sterilidad de aquesta tierra, è pobreza de aqueste Regno, si non fues por las liber-
tades de aquel, se yrrian a biuir, y habitar las gentes a otros Regnos, è tierras mas frutiferas. Ac si o-
 portuerit, ob eam ipsam causam, patriæ nostræ Solum his omnib. ornatum veterum im-
 munitatum decretis. Verùm quia Regii ministri in iracundia procliuiores esse plerumq;
 solent, vt aliqua mora, & tarditate eorū frangeretur ira, imperiumq; moderari liceret, duo
 quedã fortissima sunt nostrarum omnium legum, ac libertatum, quasi defensionis, præsi-
 dia. Quorum alterum, *Iurisfirmam*; alterum, vt diximus, *Manifestationem*, vulgaribus no-
 minibus appellamus. Vtriusq; tamen summa ea potestatis est vis: non vt Iudicibus Re-
 gii dicendi iuris facultas impediatur; sed vt intempestiua, ac præceps eorum celeritas,
 Magistratus interdicto interposito, retardetur; ne quid perturbatum sit, aut à legibus dis-
 crepans, vel præposterum. Maiores namq; nostri nullum putarunt iã expeditum iudicium
 esse debere, quòd id ipsum habere nõ debeat aliquid iustæ iudicandi moræ, ac tarditatis.
 Ac *Iurisfirma* quidẽ (vt ipsius vocabuli vim definiendo aperiamus) siue ea sit, vt nostri lo-
 quuntur, grauaminũ factorum, seu fiedorum: nihil aliud est, nisi iũ in Regum, aliorumve
 Iudicium; tum etiam Regni, nostrorumq; omnium non rectos imperio, iuris, ac legum firma,
 & moderata dominatio. In ipso namq; nomine interpretando inest vis, ac sententia iuris,
 ac iustitiæ colendæ. Iuri firmarum autem plures sunt species. Quædam enim sunt, quæ
 vocantur, *Communes*, & vt vulgò loquimur, *Bolanderas*: aliæ, *Casuales*. Earundem por-
 rò, aliæ Priuilegiatæ; aliæ non Priuilegiatæ. Rursus aliæ contra Iudices Ecclesiasti-
 cos, aliæ verò contra Sæculares. His enim variis nominibus designantur; & ad singu-
 las vniuscuiusque illarum formulas vniuersæ nostrorum hominum lite accommodan-
 tur frequenter. Eorum autem omnium finis is est, vt cum de stando, & parendo iu-
 ri coram ipso Iustitia Aragonum firmè, & grauius asseueremus: illius interdicto inter-
 posito, fortunæ nostræ ab iniusta, & non ferenda Regionum Iudicium iniuria arcean-
 tur. Ab eo autem, quòd de stando iuri firmiter pollicemur; Iurisfirmæ sibi nomen inue-
 nit. Neque vero summo hoc illius præsidio nostra tantummodò, sed & ipsorum Regum
 iura, quasi aliquo scuto, protegentur. Cuius tantæ rei præter varia, quæ in superiori-
 bus Regum narrationibus exempla protulimus, potuissimus hoc loco noua alia pro-
 ferre, in quibus eniteret maxima Inuictissimi Regis nostri Philippi mansuetudo, & beni-
 gnitas: quandoquidem pari nobiscum iure ciuilitate contendere dignatus est sæpe, neq;
 vim, quæ iuribus suis à nostris inscientibus inferebatur, Regiæ suæ potestatis vi, sed istius
 Magistratus interdictione interposita propulsare. Verùm ea recensere omittam,
 cum sint omnibus trita, & vulgata. Atq; hæc de amplissimo Iurisfirmæ præsidio. Ma-
 nifestationis verò simillima vis est: quamquam non tam ad res, quàm ad tuendas perso-
 nas instituta. Quibus duobus præsidiiis ita nostræ Reip. status continetur, vt nulla pars
 communium fortunarum iure la vacua relinquatur. Ac ipsius Manifestationis potestas
 tam solida est, ac repentina, vt homini iam collum in laqueum inserenti subueniat. Illius
 enim præsidio, damnatus, dum per leges licet, quasi experiendi iuris gratia, de manibus
 Iudicium confestim extorquetur, & in carcerem ducitur ad id ædificatum, ibidemque
 asseruatur tam diu, quam diu iure ne, an iniuriã, quid in ea causa factum fuerit, iudicetur.
 Propterea carcer hic, vulgari lingua, *la carcel de los Manifestados*, nuncupatur. A cuius
 ingressione supremi Iudices omnino prohibentur: vt eorum præcipiti iracundiæ eo
 pacto subtrahatur materia. Quòd si aliquid contra, ac per leges liceat, factum est; pro ir-
 rito habetur, & infecto. Si verò nihil fuit decretum contra ius; Manifestationis tollitur
 interdictum, Regionumq; Iudicium retardata illa excitatur potestas, vt nocentium suppli-
 cio scelera, & fraudes constringantur. Id autem eò tandem spectat, ne vllus detur contra
 leges locus criminibus, quorum auctor non exister, inferendis: ne vt reme è credatur ob-
 latis. Atque interdum quoque ea Manifestationis vis ad res ipsas tuendas adhibe-
 tur. Nam si quid fraudationis causa in literarum monumentis latet in occulto, quod
 proferri, ac patefieri opus sit: efficitur id, illius ope implorata, mirabiliter. Siquidem
 adhibitis statim in exscribendo istius Magistratus ministris, literæ, literæque omnes assi-
 militatè expressæ de iis tabellis, in quibus ea fraudis suspicio inest, in publicos libros
 transferuntur, & summa cura, ac diligentia recognita, & collata ab istius scripturæ magi-
 stris obsignantur: nimirum vt ipsa veritate illustrata, ius cuiq; semper integrum serue-
 ur, ac incolume. Sed vberiore istarum omnium rerum explanationem vaga, & quæ-
 stuosa ciuiliū legum scientia proficitur. Quapropter ab iis ea petatur, qui in Foro in-
 genii laude florent apud nos. Iam verò Magistratum hunc à Regibus mandati ius est.

Ad nutum autem, an, ut loquimur, ad vitam, aliquando ea de re magna habita altercatio fuit. Nunc vero ita lege sub tit. *De officio Iustitiae Aragonum*. definita est. Liber enim in his eadem ipsas leges intexere, ut quæ dicenda sint, à fontibus potius hauriamus, quam eorum riuulos confitemur. Neque aliter possemus satis causam, & rationem ipsius iuris amplecti. *COMO segund la ment de los Fueros antiguos, è lo able costumbre del Regno de Aragon, el Señor Rey deua dar el Officio del Iusticiado de Aragon a vida: porque aquesto no venga de aqui auant en disceptacion: statuyamos de voluntad de la Cort, que el Officio del Iusticiado de Aragon no sia, ni pueda seyer nutuario. Ni al Iusticia de Aragon pueda seyer tirado el dito Officio a sola voluntad del Señor Rey, aunque el que presidira en el Officio, hi consienta. Ni el dito Iusticia pueda, ni sia tenido renunciar el dito Officio por alguna obligacion precedient la dita renunciacion. E si contecia por causa de obligacion precedient, seyer feya renunciacion del dito Officio, o priuacion de aquel a sola voluntad del Señor Rey: que aquella sia nulla ipso Foro, & de ninguna eficacia. E que el dito Iusticia no obstantes la dita renouacion, è renunciacion, o alguna dellas (caso que secha fuesse, segun dicho es) pueda, è sia tenido vsar del dito Officio sin pena, è calonia alguna. E declaramos, que la persona del Iusticia de Aragon, aun por causa civil no pueda seyer presa, ni presa detenida, sino por mandamiento del Señor Rey, è de la Cort. Iam enim alia lege decretum fuerat, ne cuiquam licitum sit Iustitiam Aragonum, etiam iure priuati, apud alium, præterquam apud Regem, & Regnum simul, criminari. Sed pari ratione fas erit hoc loco legem ipsam ea de re loquentem inducere. YA ISIA que por antiga, è loable costumbre del Regno, sia introduzido, que las personas del Iusticia de Aragon, Lugartenientes, Notarios principales, è Vergueros suyos por alguna causa, delicto, orazon no pueden, ni deuen seyer presos por official alguno del dito Regno: ni de los delictos de aquellos, como priuadas personas cometidos, puede seyer conosciado, sino por el Señor Rey, e por la Cort del dito Regno coniuuament. Empero algunos officiales del dito Regno indeuidament han atentado el contrario fazer, en grand daño, e preiudicio del dito Regno. Por aquesto de voluntad de la dita Cort statuyamos, è ordenamos: Que la persona del dito Iusticia, que agora es, è por tiempo sera, por delictos algunos quanto quiere graues è enormes, que por el se cometran, o se pretendra seyer cometidos, como priuada persona, o en otra manera, no pueda por el Señor Rey, Lugartenient suyo, Primogenito Governador, Regient el Officio de la Governacion, ni por otro Iudge alguno, ni de mandamiento dellos, ni de alguno dellos, seyer preso, arrestado, ni preso tenido, ni por la dita razon personalment citado, ni de acuant ellos, ni de alguno dellos acusado, denunciado, ni en alguna otra manera vexado. Antes la connexença de los ditos delictos, crimens, è excessos que se cometran, o se pretendran seyer cometidos por el dito Iusticia, se haya de fazer en la Cort general, o particular del dito Regno: è la Iurisdiction, è conexença de los ditos delictos como priuada persona, è no en otra manera cometidos, è cometaderos pertenezca, solum, & in solidum, al Señor Rey, è a la Cort coniuuament. E que por otra via, forma, o manera no pueda seyer por el dito Señor Rey, ni por otra persona alguna conosciado, ni iudgado de los ditos delictos. Enores menos statuyamos: que la iurisdiction, è conexença de los ditos delictos feyos, concernientes las personas de los Lugartenientes, Notarios principales entro a numero de seys, è dos Vergueros del dito Iusticia, como priuadas personas, è reos, a los ditos Señor Rey, è Cort; o, si no esperada celebracion de Cort seran acusados, se espere al Iusticia de Aragon, qui agora es, o por tiempo sera, solum, & in solidum. E que el Señor Rey, Lugartenient suyo, Primogenito, Regient el Officio de la Governacion, ni otro Official, o Iudge alguno Ordinario, o Delegado no se pueda entrometer de la cognicion de los ditos delictos de las ditas personas de sus nombradas: ni puedan aquellos por delictos priuados, ni por otra causa, manera, orazon prender, presos detener, ni mandar presos tomar, ni personaliter citar. Todos los Fueros hablantes del Officio del Iusticia de Aragon en su firmeza, è valor quedantes. Quinimo si quæ ipsi, ut priuatæ personæ, iniuria inferatur; eidem muneri censeretur illata. Cuius rei exemplum non est necesse, ut ex ipsa antiquitate petamus. Nostra enim ætate factum videmus, ut eum nocentes quidam, tamen si priuatarum rerum occasione, contra ingenuam, ac illustrem Ioannis Lanuzæ IV. Iustitiæ Aragonum vitam conspirassent; ab eodem Magistratu comprehensi fuere, eorumque consilia, qua fuerant meriti, multata pœna. Istius autem vlciscendæ iniuriæ idoneum se auctorem constituit Ioannes Petri Nuerus celeberrimus Regalis Fisci Aduocatus: qui exacta iam ætate nuper moruus, & auctoritatis, & prudentiæ suæ triste nobis desiderium reliquit. Usque eo autem nocentes ipsos persecutus fuit, dum pœnas tanto scelere dignas dependerunt. Haud decuisset tamen eius viri mentionem à me in hisce Commentariis intermittere: tum quod eos laudando, animum mihi sapius addidisset: tum etiã quod quam diu vixit, tantum fuit apud nos honoris nomē adeptus, ut tamquam alter Scævola, Iurisperitorum eloquentissimus, & eloquentium Iurisperitissimus censeretur. Ergo in obla-*

in oblata sua ea de re criminatione (sic enim libet, quem vulgò appellitum criminalem dicimus, nominare) de Iustitiæ Aragonum muneris dignitate multa protulit præclara tanti viri obseruatione dignissima. Ex quibus, quæ mihi videntur lectiora, tamquam flosculos carpam; ne illius libelli formulam totam confectet. Sic autem sceleris ipsius detestationem est orsus.

Horribile, & detestandum flagitium, scelus infandum, & abominabile crimen aduersus Regiam Maiestatem commissum, & perpetratum, seuerissima animaduersione dignum; gladio vltiore, & exquisitis pœnis vindicari oportet. Omnium siquidem excessuum, flagitiorum, & scelerum illud detestabilissimum esse constat, quod aduersus corpus iustitiæ, & adeo magis si aduersus caput, & præsidium iustitiæ perpetratur, & committatur. Quis enim locus regimini poterit esse tutus, quis Rector, Iudex, vel Officialis Regius securitate gaudebit, si summus Magistratus, vindex iniuriæ, & violentiæ præsidium, & portus periclitantium à vilissimis, & sceleratissimis hominibus offendatur? & eorum conspirationibus, & coniurationibus in ipsius necem, & excidium, immo verius Reip. totiusque Regiæ perniciem, & damnum, machinatio importetur? Quem iustitiæ zelaterem contumelia tanta non tangeret? & confusio tam aspera non moueret? Hinc est: Quod coram vobis multum magnifico, & prouido viro Domino Francisco Daroca, Iurisperito, Locumtenente multum Illustris domini Ioannis de Lanuza Militis, Serenissimi domini Regis Consiliarii, ac Iustitiæ Aragonum comparuit, & comparet Martinus de Agreda Notarius, vel Procurator Fiscalis Sacrae, Catholice, & Regiæ Maiestatis potentissimi domini nostri Regis. Qui nomine procuratoris prædicto illis melioribus via, modo, & forma, quibus melius, utilius, & efficacius de Foro, & alijs facere potest, & debet, grauissima cum querella magnas appellitorum voces emittendo, & dicendo, *A vi, A vi, fuerza fuerza, eaque continuado, & insequendo*; Dixit, & proponit dictus procurator: Quod Serenissimus, & Potentissimus Dominus noster Rex Aragonum nullum in temporalibus recognoscit, nec recognoscere consuevit superiorem. Imo à Ducentum annis, & pluribus citra, & vltimo usque nunc, & de presenti Serenissimi Reges qui pro tempore fuerunt, & Regiæ Maiestatis Serenissimi Domini nostri Regis ad præsens feliciter regnantis habuerunt, & habent in presenti Regno omnia Regalia, præeminentias, prærogatiuas; & alia iura vniuersa, quas, & qua Imperator Romanorum respectu sui Imperii habet. Dem pro quoad ea, in quibus dicta potestas Regiæ est limitata, & restricta per Foros præsentis Regni Aragonum.

Omitto autem hoc loco, quæ sequuntur nonnulla, quia ad nostrum institutum nihil pertinent. Ea autem verba, *A vi, A vi, fuerza fuerza*, antiqua apud nos sunt vtitatissima, ac præcipuè dum istius Magistratus imploramus auxilium: quasi nos summo aliquo violentiæ impetu oppressos esse indicantes. At verò eis ita connexum est consequentis orationis principium.

Præsens (inquit) Regnum Aragonum à Ducentum annis continuè, & vltra usque nunc, & de presenti habuit & habet vnita, & aggregata quamplurima Regna, Comitatus, & Dominationes. Et Serenissimus Dominus noster Rex, & alii Serenissimi Domini Reges eius prædecessores, cum ope, auxilio, & iuuamine præsentis fidelissimi Regni, & incolarum eiusdem, dicta Regna, Comitatus, & Dominationes adquisierunt, conseruarunt, & defenderunt, & corona Regiæ Aragonum applicarunt; meruè constituentes, & reputantes præsens Regnum Aragonum, caput sua Celsitudinis, respectu dictorum Regnorum, Comitatum, & Dominationum sub dicta Corona Aragonum constituta esse.

Tum alio capi e.

In præsentis (ait) Regno Aragonum à dictis Ducentum, & pluribus annis citra, & vltra usque nunc, & de presenti fuerunt, erant, & sunt constituta duo Tribunalia, siue Consistoria, suprema, & vniuersalia, tamquam duo luminaria respectu totius præsentis Regni Aragonum: Vnū videlicet supremum, & excelsum, quod vulgariè nuncupatur, Regia Audientia: in quo quidè ipsamet persona Regiæ Serenissimi Domini nostri Regis præsidet, & eius nomine prouisiones inde pro tempore emanantes fieri cōsueuerunt, quotiens præsens in Regno adesse cōtigerit. Et Regiæ Maiestate absente à dicto Regno, Primogenitus Domini Regis maior quatuordecim annorū: & eo deficiente, Locumtenēs Generalis Regiæ Maiestatis: & suo casu, Regēs Officiū generalis Gubernationis. Alterū verò Tribunal, siue Consistoriū vniuersale fuit, erat, & est præsens Curia Domini Iustitiæ Aragonū. In quo quidè Tribunal, siue Consistorio pro Serenissimo domino nostro Rege, & per Regiæ Maiestatis creatus, institutus, & nominatus præsidet, & præsidere cōsuevit dictus dominus Iustitiæ Aragonū, tamquā Rector, & caput dicti Tribunalis, & Consistorii, ac Iudex vniuersalis totius Regni. Qui per se, seu per eius Locumtenentes debite, & iuxta Forū creatos, & constitutos per tempora supradicta exercuit, & exercere cōsuevit omnimodam iurisdictionem, altam, & baxam, merum, & mixtum imperium: nec rō omnem illam potestatem, præeminentias, & prærogatiuas, atq; omnia alia, & singula, quæ iuxta Foros, cōsuetudines, & Obseruantias præsentis Regni Aragonū per dictū dominū Iustitiæ Aragonū seu ipsius

magnificos dominos Locumtenentes fieri possunt, consueverunt, & debent. Ad quod quidem Tribunal, siue Consistorium dicti domini Iustitiæ Aragonum per tempora supradicta continue consuevit haberi, & habetur recursus per viam appellationis, vel electionis Iurisfirma grauaminum factorum à sententiis, causis, & processibus civilibus, latis per quoscumq; Iudices Ordinarios, & locales presentis Regni Aragonum; necnon à sententiis in prima instantia latis in Regia Audientia presentis Regni (dēptis illis, à quibus de Foro non potest haberi recursus) cōsuevit recurri, & recurritur ad presentē Curia domini Iustitiæ Aragonum per viā electionis Iurisfirma grauaminum factorum. Et à simili in multis casibus de Foro, & consuetudine presentis Regni Aragonum per Regnicolas illius consuevit haberi recursus ad dictum dominum Iustitiæ Aragonum, tamquam ad portum periclitantium, arcem libertatis, & presidium oppressorum, pro beneficio Iurisfirma, & Manifestationis impetrandō, & aliis prouisionib. obtinendis pro defensione, & tuitione Fororum, & libertatum presentis Regni Aragonum: quarum defensor, columen, & protector dictus dominus Iustitiæ Aragonum fuisse, & esse censetur. Vi merito pater Reip. & summus Magistratus pro Serenissimo domino nostro Rege, supremam potestatem, & iurisdictionem excercens, ab omnibus debeat reputari.

Tum hæc etiam ab eodē fuere sequenti Capite de Iustitiæ Aragonum dignitate prolata.

Officium siquidem domini Iustitiæ Aragonum à primordiis Regni Aragonum constitutum, & stabilatum, fuit, erat, & est Magistratus præcipuus inter alios merito excellens. Et dominus Iustitiæ Aragonum, qui pro tempore fuit per Serenissimū dominū Regem Aragonum creatus, & cōstitutus, solitus est, & consuevit, Regiam Maiestatem intra Regnum Aragonum existentem, & eius Curiam Regiam sequi, & ad latus Principis, videlicet Serenissimi domini Regis Aragonum, tã in bello, quam in pace continuo residere, & Regis Consiliis interesse: Taliter: Quod dominus Iustitiæ Aragonum, qui pro tempore fuit à primaua institutione dicti Officii usque nunc, & de presenti, fuit, erat, & est Consiliarius Serenissimi domini Regis Aragonum: & tamquam Regius Consiliarius in literis, & prouisionibus à presenti Curia emanatis, titulo, honore, & præeminentia Regi Consilii semper fuit insignitus, & decoratus; & in literis, & prouisionibus Regis per tēpora supradicta continue per Serenissimum dominum Regem Aragonum pro tempore existentem, & Excellentissimum Regiam Maiestatis Primogenitum, Regius Consiliarius fuit, erat, & est nominatus, habitus, tentus, & reputatus. Præterea alio in loco.

Iustitiæ Aragonum per Regiam Maiestatem creatus in principio dicti sui Officii, & muneri intrat in posse, & manibus Serenissimi domini nostri Regis de bene, & legaliter se habendo, & de faciēdo ea, ad quæ tenetur, & obligatus existit. Sic enim in For. De iuramento præstando per Officiales de seruando Foros. sancitum est. At verò dum studuit facti atrocitatem, & eorum, qui nocentes erant, culpam augere, vt eam, quæ tanto sceleri deberetur, pœnam subirent: in hæc verba prorupit.

Crimen detestandum lese Maiestatis aduersus Serenissimum dominum nostrum Regem, prosperitatem, & securitatem presentis Regni Aragonum, statusque & Corona Regie; in contemptum, & contumeliam Regiam, & seu Regia Iurisdictionis, horrendumque assassinatus crimen, & alia quamplurima crimina ex prædictis resultantia committendo, & committere non verendo in Regiam offensum, Maiestatisque Serenissimi domini nostri Regis maximam lesionem, scandalumque totius Reipub. & Iustitiæ detrimentum, graue damnum, & euidentis præiudicium dicti principalis dicti procuratoris.

Post omnia tandem inflammantem suam, vt ita dicam, perorationem his verbis conclusit.

Supradictum (inquit) Monopolium, conspiratio, & coniuratio facta, & inita modis, & formis præmissis, & alia crimina, & delicta superius recitata, commissa, & perpetrata contra dictum dominum Iustitiæ Aragonum, Regium Officialem excelsum, & Magistratum præcipuum gerentem, & exercentem, & de Regio consilio existentem, fuerunt commissa, attentata, & perpetrata in dedecus, & offensam Supremi Magistratus, & Regia iurisdictionis, & aduersus prosperitatem status Regis, & in contemptum, contumeliam, & iniuriam Regia Corona. Per quæ, & alias inferioribus Officialibus Regis timor est illatus, ne liberè, & prout decet, incumbētia suis Officiis pro Serenissimo domino nostro Rege exercent. Et si tantum facinus impunitum remaneret: daretur audacia sceleratis hominibus talia, & similia perpetrandi. Propter quæ, & alias manifeste constat & apparet per præmissa Regiam iurisdictionem maximum detrimentum sustinuisse, & non modicum fuisse turbatam. Si enim in Magistratu excelso prædicta fuerunt attentata, & impunita remanerent: quid circa minores Officiales foret expectandum? Et sic, & alias quidquid in præmissis per dictos reos, & criminosos fuit attentatum, tractatum, factum, seu paratum; in exitium Principis, & aduersus securitatem, & prosperum statum presentis Regni, & contra honorem Regia Corona, & in lesionem Maiestatis Serenissimi domini nostri Regis fuisse factum, proculdubio est censendum.

Ea autem solita hæc sui nominis subscriptione exornauit.

Ioannes Perez de Nueros, vt Fiscii Aduocatus, ordinauit prædicta.

Cuius si singula verba perpendantur, literatæ senectutis inuenientur plenissima. Eorum autem appositione abundè, vt credimus, erit huic nostro de Iustitiæ Aragonum Magistratu proposito sermoni satisfactum: cum si quæ plura de illius dignitate, potestate, aut vi adduci potuissent; copiosè satis ab illo fuerint superioribus huiusmodi in locis, forensi solito more, pertractata. Quòd si ea à me testimonio alicuius eorum, qui nostra ætate floruerunt, confirmanda putarem; tanta fuit hominis auctoritas, & amplitudo, vt locupletiozem nullum quærerem auctorem, quàm illum: tum ob præstantem grauis, quo perfunctus fuit, muneris dignitatem, tum etiam quòd is documentum fuerit hominibus nostris virtutis, antiquitatis, & prudentiæ, & in nostra hac vrbe, & Foro (quod quasi ingenii sui theatrum sibi fuit) facillè omnium lingua, & cõsilio princeps. Nec dubium est, quin si voluisset, luculentioribus vocabulis potuisset rem ipsam comprehendere: fuit enim non solùm in ipsa iuris ciuilibus scientia sed in humanioribus literis, quod ceteri Iurisperiti negligere solent, perpolitus. Forensibus tamen sibi, ac iudicialibus loquendi formulis vtendum constituit, ne dum lectissima verba inculcasset, illud idem, quod à se in iudicio patefieri, ac illustrari oportebat; redderet fortasse obpolitiozem sermonis elegantiam subobscurum. Quod nemo vnquã doctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cuius vsus vulgaris sit, earum rerum, quæ in ipsa versentur, esse formulas, ac vocabula certa constituta, quibus, tamquam priuatis, vti ad eò omnes oportet, ac suis: vt ne opifices quidem singula sua possint artificia tueri, nisi cognitis sibi, atque vsitatis vocabulis vterentur. Itaque ne plusculum, quàm sat sit, de reliquo, nostri argumenti cursu digrediamur, in Magistratu hoc, nedum Magistratum ipsum, sed priuatam opus est illius, qui eum gerat, personam reuereri. Neq; vero factis, sed verbis iniuriosè cum eodem contendere, nefas est publica hac lege constitutum. *ITEM por quando para la libera administracion de la iusticia conuiene mucho, que los Iuezes esten libres de todo temor: Porende estatuyamos y ordenamos; Que contra qualesquiere personas de qualquiere estado, y condicion que fueren, que à los Lugarestenientes del Iustitia de Aragon de hecho, o de palabra iniuriaren en presencia, o molestaren, o damnificaren: sea proceydo criminalmente à instancia de qualquiere singular persona del Reyno, a costas, y expensas del dicho Reyno. Y los tales delinquentes sean punidos segun la qualidad del delicto. Quedando empero facultad al dicho Lugarteniente de hazer causar notorio contra el tal delincente, en la forma fuero estatuyda. Quasi ad tuendam personam Magistratus omnia hæc ornamenta oportuerit ex ipsius muneris dignitate ad priuatam illius, qui ei præsit, personam redundare. Si quæ verò ab eodem Magistratu decernuntur vitiosè; estiam in eundem certa iniuriarum actio constituta. De qua infra suo loco. Vt institutum denique sermonem de Iustitiæ Aragonum iurisdictione absoluamus, hæc est omnis ipsius potestatis magnitudo, & vis: Vt legibus præsit; legibus pareat; legibus seruiat; ipsas denique leges exequatur. Quam tandem muneris dignitatem scitè, & appositè maiores nostri insigni, & pulchro, quo eum honestabant, titulo indicarunt; dum in publicis Inscriptionibus Iustitiam Aragonum vocabant, Circumspectum: ac si ad cognomentum hoc traducendam curarent argutam illam Ephorum nominis significationem: nempe quia eam tuebatur in Repub. nostra personam, quæ in speculis iccirco collocata est, vt diligentissimè, quemadmodum vnusquisque Regiorum Magistratum in conseruandis legibus se gerat, circumspeciat.*

DE LOCVM TENENTIBVS IUSTITIÆ ARAGONVM,

DE QVE ALIIS IMPERII EIVSDEM

Magistratus ministris.

CETERVM summa hæc in iureiurando istius Magistratus potestatis vis, ad eos iam pridem viros delata est, qui illius locum dicuntur tenere: siquidem gliscentibus negotiis necesse fuit consiliarios sibi, atq; ministros dari; idq; eò magis, posteaquam iis mandari consuevit Magistratus, quorum ratio, & voluntas à studiis longè, doctrinisque abhorrebat. Quamquam enim publica lege sic cautum est tit. *De Officio Iustitiæ Aragonum.* Vt semper Iustitia Aragonum sit Miles, id est, ne quis ad Magistratum hunc gerendum, qui non sit ex Equestri, ac Militari Ordine profectus, adsciscatur:

plures tamen olim Iustitiæ Aragonum cum Milites essent, Militiæq; authoramēto honestati, ipsa iuris ciuilibus intelligētia præstabāt. E quorum numero fuere, Salanoua, Ayeruius, Stephanus Egidii Tarinus, Berengarius Bardaxinus; & alii, qui ciuiliū legum scientiam habuerunt cum Equestris Ordinis splendore coniunctam. De quibus infra dicemus singulatim. Eteos videmus suis consiliis, ac studiis patriæ nostræ vehementer profuisse. Sed iamdiu Magistratus iste illiteratis prorsus mandatur hominibus. At verò ante Salanouam nonnullos Iustitias inter Ricos homines memoratos competio. Et propterea credimus fuisse publicam illam legem constitutam; non tam vt infimi, & plebeii tanto priuarentur honore, licet id ipsum etiam sit rogatum; quam vt Nobiles ab istius muneris gubernaculis repellerentur omnino. Quod ita graui Michaelis del Molino testimonio comprobatur. *Iustitia Aragonum (inquit) semper debet esse Miles. Et dicunt Forista: Quod Nobilis non potest prouideri de Officio Iustitiatus Aragonum: ex eo, quia Nobiles non possunt de Foro, & consuetudine Regni puniri pœnis corporalibus. Vnde si Iustitia Aragonum delinquat contra Foros, vsu, consuetudines, & libertates Regni incurrit in certis pœnis: quæ pœna non possent executari, si ipse Iustitia Aragonum esset Nobilis persona. Et per istam rationem dicunt Forista: Quod Nobilis non potest prouideri de dicto Officio Iustitiatus.* Nam qui modò Nobiles dicuntur, multis in rebus præferunt Ricorum hominum dignitatem; in ea præsertim, cuius supra meminuit Molinus. De qua idem alibi ita. *Nobiles Aragonum pro delictis eorum non puniuntur pœnis corporalibus. Vt in Obser. 2. tit. de pace. fol. 24. Et in For. 1. tit. Quod Regens Officium Gubernationis. fol. 18. Tamen Nobiles Aragonum pro delictis possunt capi, & capi detineri per dominum Regem: & stabunt ad mercedem domini Regis, quantum dominus Rex voluerit. Vt in For. 1. tit. De conseruatione pacis. fol. 182.* Vsq; eò maiores nostri patriæ libertati præcauerunt, dum, quem illius præsidem designabant, statuerunt, quibusuis periculis, à legibus impositis, subiectum esse oportere, si fidei suæ commissa neglexisset. Neque aliter æquè communi satisfacissent officio: si qui inter eos, ac Regem medius statuebatur Iudex futurus, non è medio etiam omnium Ordinum gradu, & conditione adsciretur: ne se infolentius efferret, si ex superioribus; aut si ex inferioribus, Magistratum extenuaret; cum angustia infimi pectoris nequaquam recipere potuissent tantam personam. At dum ex Equestri Ordine statuerunt, Iustitiam futurum; singularem quoque temperantiam in eo ipso videntur induxisse. Postquam igitur Magistratus cœpit multitudinē litium, & varietate causarum redundare: Iurisperiti eidem adhibiti fuere, quicquid loco, ac nomine controuersa iura iudicialibus formulis tractarent, ac legibus. Vnde Locumtenentes Iustitiæ Aragonum dicti sunt. Et hi olim ipsius Iustitiæ Aragonum pendebant ad nutum. Nunc autem à Regibus creari ius est. Ac primum quidem vnicum tantum sibi habere Locumtenentem licebat. Postea verò Ann. Chr. MCCCCLII. vt duos habere posset, publica huiusmodi lege: sub tit. *Quod Iustitia possit habere duos Locumtenentes.* concessum fuit. **DE VOLUNTATE Curie volumus, & ordinamus: Quod deinceps Iustitia Aragonum possit, & valeat præter dictum Locumtenentem, alium, quem voluerit, constituere, ac etiam ordinare. Qui, si contingat dictum primum Locumtenentem infirmari, vel absentem esse à dicta Ciuitate, vel aliàs quomodolibet impediri: regat, aut regere valeat officium supradictum, quorsusque dictus Iustitia, vel eius primus Locumtenens intendere poterit, seu vacare ad regimen dicti Officii. Qui secundus Locumtenens postquam deserit dictum officium regere; possit aduocare, & causas assumere, sicut prius. Quæ omnia debere, & posse fieri intendimus, tam in presentia, quam in absentia Iustitiæ. De hac autem facultate hæc idem Michael del Molino in suo Repertorio, sub verbo. *Iustitia Aragonum.* testata reliquit. *Iustitia Aragonum potest de Foro tenere duos Locumtenentes. Et hoc est speciale in Iustitia Aragonum. Aliàs regulariter nullus Iudex Ordinarius potest in Aragonia habere nisi vnum Locumtenentem. Quinimo etiam dominus Rex non potest, salua sua clementia, facere, seu creare in Aragonia, nisi vnum Locumtenentem Generalem.* Deinde Ann. Chr. MCCCXC. dum hanc eandem facultatem ipsi Iustitiæ Aragonum noua alia, tunc edita, lex prorogauit, officiique religionem constituit: hæc dedit præcepta de omnibus. **PROVIDEMVS: Quod Iustitia Aragonum, eiusque Locumtenentes non possint recipere, tenere, seu habere ab aliquibus Nobilibus, Vniuersitatibus, collegiis, seu aliis personis quibusuis beneficia, pensiones, vel subornaciones, nec etiam Cauallerias ab aliquo Nobili: (iam enim hoc tempore erat Ricorum hominum nomen antiquatum, Nobilesq; vocari consueuerant) nec possint recipere, nec facere maiorem exactiorem de, & pro literis, prouisionibus, & actis, quæ conceduntur, & actitantur in eius Curia, nisi prout antiquitus fuit constitutum. Contrarium verò facientes incurrant pœnas Fori. Præterea cum in Curia dicti Iustitiæ propter****

multorum concurrentiam negotiorum lites plus debito protelentur; pro ipsorum bona, & celeri expeditione statuimus, & ordinamus: Quod dictus Iustitia possit tenere duos Locumtenentes, quorum quilibet possit eodem tempore exercere officium, onera eiusdem inter se diuidendo. Et eorum alteri dictus Iustitia teneatur dare anno quolibet pensionem, de qua sufficienter possit contentari: & alii de dicto Generali C C C. Florenos. Quique patrociniū aliquod impendere non possint aliquibus personis in Curia dicti Iustitia. Immo omnibus postpositis negotiis, habeant intendere in, & circa bonam, & breuem expeditionem negotiorum Curia antedicta. Post autem Anni. Chr. ∞ C C C X C I I X. in For. prim. tit. De Iudiciis, statutum fuit: Quod Iustitia Aragonum, seu ipsius Locumtenentes teneantur celebrare, & tenere Curiam una die, & alia Consilium. Et diebus, quibus celebrabunt, ac tenebunt Curiam, audiant partes in omnibus causis, & litibus, in quibus procedere voluerint. Anno verò ∞ C C C C L X I. nouum in his morem fuisse inductum, ex publica huiusmodi lege apparet. Liber enim eandem transcribere; etsi longa sit. Nam quæ factæ fuerint mutationes, apertius hunc in locum conductæ, leges ostendent, quàm si sparsæ in Fororum volumine legerentur. P O R Q V E experiencia ha de mostrado seyer dannoso al Reyno, que los Lugartenientes del Iusticia de Aragon, sian puestos por el dito Iusticia, reuocables de voluntad suya; Prouidiendo por mas libera, è mas recta expedicion de la iusticia, que los ditos Lugartenientes se pongan por el Regno, de tres entres annos, è no por el dito Iusticia: Estatuimos de voluntad de la Cort: Que los ditos Lugartenientes de la edicion del present Fuero auant, hayan à seyer successiuament unos apries de otros triennales, electos, y creados en la forma infrascripta. Que por la dita Cort se haya de fazer una bolsa intitulata, Bolsa de los Lugartenientes del Iusticia de Aragon. En la qual sian insaculadas personas aptas, è sufficientes al exercicio del dito Officio: e aquella haya a seyer repuesta en la Caja, do las Bolsas de los Diputados del Regno son puestas. De la qual bolsa, en la primera apercion suya, los Diputados del Regno, que presentes seran en la ciudad de Galatayud (ad eam siquidem Urbem indicta fuere illa Comitia, in quibus ea lex ferebatur) dos dias apries que la present Cort sera finita, dentro los ditos dos dias sian tenidos abrir la dita Caja en la Iglesia de Sancto Pedro, presentes todos aquellos, que entreuenir hi querran; è de aquella sacar la dita Bolsa, è fazer extraccion de dos redolinos en dos vegadas, uno en cada vegada; por tal forma, è manera, como se faze en los Diputados, por virtud de las Ordinaciones cerca de la extraccion de aquellos tan solament prouidientes. La qual forma en la dita extraccion queremos sia seruada. Los quales assi sacados durant tiempo de tres annos continuament siguientes del dia de la dita extraccion auant sian, Lugartenientes del Iusticia de Aragon, è hayan todo aquel poder, que por Fuero han, è pueden hauer durant tiempo de los ditos tres annos. Los quales finidos, espiren los ditos Officios, è sian hauidos por personas priuadas, excepto en los casos infrascriptos, è no en otros algunos. È apries al ultimo dia de los ditos tres annos se haya a fazer extraccion de dos, o tres Lugartenientes, para otro triennio continuament siguiente: e de alli auant de tres en tres annos successiuament en el ultimo dia de cada triennio por los ditos Diputados. Los quales, o la mayor partida dellos, o aquellos que presentes seran en la ciudad de caragoca, en el dito dia de la dita extraccion hayan a comparecer de manana antes de medio dia en las casas de la Diputacion: do publicament, è presentes aquellos, entreuenir hi querran, hayan a abrir la dita Caja, è fazer la dita extraccion segun la forma sobredita. Los quales assi extractos sian Lugartenientes del dito Iusticia durant el triennio de cada unos: hayan todo aquel poder, que de Fuero han, è pueden hauer, durantes los ditos triennios. Pero los que un triennio hauran el dito Officio exercido; hayan a vaca al menos otro triennio, antes que puedan por la dita forma a los ditos Officios seyer assumptos. E si alguno, o algunos de los que sacado, o sacados seran, recusara, o recusaran acceptar el dito Officio por si, o procurador suyo: no puedan seyer compellidos a acceptar aquel. Antes de continent sia proceydo a extraccion de otro, o otros en lugar de aquellos. Empero los que el dito Officio acceptar recusaran; no sian mas a la dita Bolsa tornados. E si por ausencia, o en otra manera qualquier aquel, o aquellos que seyan sacados de la dita Bolsa, dentro de diez dias del dia de la extraccion contaderos personalmente en la dita Iglesia en su caso, o en las casas de la Diputacion en el suyo no acceptaran el dito officio con carta publica testificadera por el Notario de la present Corte en el caso de la primera extraccion, è de alli adelant por el Notario de los Diputados que la hora sera; de continent sia proceydo por los ditos Diputados, a extraccion de otro, o otros por al dito officio de Lugartenient. E esso mismo dezimos, si los ditos Lugartenientes, o alguno dellos por muert, o en otra qualquier manera vacaran. Que en los ditos casos se procida por la manera sobredita a extraccion de otro, o otros Lugartenientes en lugar de los muerto, o muertos, o en otra manera vacantes para regir el tiempo tan solament, que aquellos, en lugar de quien seran surrogado, o surrogados hauian a regir. Tentretanto que los ditos officios de Lugartenientes por alguna causa no seran acceptados; el tiempo que vacaran (si sera por de-

fecto de entramos los dos, que sacado hauram) rijan los ditos officios los Lugarrenientes del triennio proximately pasado. E si vacarà el vno tan solament: el otro dellos, durant el tiempo de la ausencia, o vacation del Colega suyo, sia tenido, è haya a regir el dito officio. E los proximately passados, en continent sian hauidos por prinadas personas. Pero antes que usen de los ditos sus officios, sian tenidos iurar en poder de los ditos Diputados, o de la mayor partida de aquellos, mediant su Notario de seruar Fueros, Privilegios, libertades, usos è costumbres del Regno, todo odio, è amor a part posados: è que no tenran, ni tomaràn pensiones, o Cauallerias algunas, ni aduocaràn en alguna Cort, ni tomaràn subornacion alguna, excepto cosas de comer, è de beuer, que en pocos dias versemblant mèt, el que las recibirà, las puedo consumir, è gastar. E porq, no de alguno en el dito officio vacar a proprios estipendios suyos, tachamos, è mandamos dar de salario a cada vno de los ditos Lugarrenientes en cada vn año durant el tiempo de los ditos tres años, seys mil sueldos: los quales mandamos pagar por tercias, en cada vn año, de las generalidades del dito Regno, sin otra cautela alguna. E si contecera por volúntad, ausencia, o en otra qualquiere manera fallecer todas las personas de los insaculados por al dito officio, o quedar en vna persona tan solament: que en tal caso hayan poder, è facultad los Diputados del Regno, que la hora seran, ò la mayor partida de aquellos (conquendi haya de cada vn braço) reformar la dita bolsa de aquellas personas mas aptas, e mas sufficientes, que a ellos sera visto: prestado por ellos primero iurament de insacular tales personas, por las quales la justicia scientificament, è recta sia administrada. Verumtamen nec diu post, Ann. Chr. ∞ CCCCLXVII. in Comitii Cæsaraugustanis quamplurima de huiusmodi immutata fuere: quæ fusiùs scripta in Foro primo, sub tit. *Forus Inquisitionis Officij Iustitiæ Aragonum*. continentur. Illud autem præcipuè cautum: Ne Locumtenentium hoc, plus annum esse posset, Officium. Atque illud etiam, quod nefas duxissem silentio præterire: *Que por los Diputados del Regno se hayan a fazer dos Bolsas intituladas: Bolsas de los Lugarenientes del Justicia de Aragon. Es a saber, Bolsa primera, è segunna. E en la primera Bolsa sian insaculadas personas Iuristas, letradas, aptas, è sufficientes al exercicio del dito Officio. E en la segunda Bolsa sian insaculadas personas legos, discretos, expertos, è dispuestos al exercicio del dito Officio.* quia in nostrorum mentibus magis inhæere visum est semper, vt ex æquo, & bono potius, quam ex callido, & versuto iure ipsarum fierent iudicia caussarum. Verumenimvero aliquamdiu, iis siquidem, de quibus proxime diximus, temporibus, publicum illud in foro vigeat, Extraordinarium, tantopere sermone omnium celebratum, Consilium: quod ex omnibus Iurisperitis; qui Cæsaraugustæ aderant, conflabatur. Excluis enim partium, quæ contendebant, Aduocatis, ceteri omnes legum periti duorum Locumtenentium euocabantur excitu, de vnoquoque iure, in quo singulæ vertebantur causæ, consulturi. Hi consilii locum ingressi, proposita illius causæ quæ in deliberationem veniebat, consultatione; quod res ipsa ferret, coram conferebant inter se, diligenterque omnia illius momenta perpendebant. Vt quisque autem primum attigerat forum; ita sententiam suam dicebat ex ordine. In eam verò partem Locumtenentes propendere ius erat, quæ ex pluribus suffragiis constaret. Vnde fiebat, vt eo tempore id Locumtenentis munus non tam artis indigere videretur, quam laboris: quandoquidem ad iudicarias omnes controuersias distrahendas, huiusmodi accedebat Extraordinarium Consilium: ne ipsum illud imperitos homines tanto muneri præpositos fuisse, absurdè à maioribus factum iudicemus. Itaque quotidiano illo omnium Iurisperitorum congressu istius Magistratus olim ornari consueuerunt iudicia, cognitionesque & exercitationes caussarum celebrari. Quarum quæ ita fiebant magnæ deliberationes, & maturæ, *Determinationes Consilij Iustitiæ Aragonum*, vocabantur. Hæ autem tanti sunt ponderis, ac momenti, tantamque auctoritatem habent in iudiciis; vt non minor illis, quam scriptis legibus tribuatur fides. Vix tamen earum vllam notitiam habuissimus, nisi Molinus eas in suo Repertorio, quasi semina quædam, sparsisset. In quo etiam pactio verborum continetur, quibus horum Consiliorum Iurisurandum comprehendebatur. At verò postmodum Ann. Chr. ∞ CCCCXCIII. quinque Iurisperiti ad consulendum in caussis criminalibus adhiberi fuere: eisq; Cæsaraugustana ciuitas sistendi locus circumscriptus, vel vbicumq; Iustitiæ Aragonum curia conuenerit. Anno tamen ∞ DXIX. nouum quoddam septem Iurisperitorum, quod Ordinarium vocarunt, Consilium ipsis Locumtenentibus Iustitiæ Aragonum adhibitum fuit: simulque etiam eodem ipso tempore vetus illud, Extraordinarium, sublatum. Hi autem septem Iurisperiti in priorum quinque locum ad consulendum etiam in caussis criminalibus suffecti fuere: ac vulgò, *Los siete de la Rota*, vocabantur. Sed hæc omnia fuerunt Ann. ∞ DXIIIX. nouis tunc editis legibus abrogata: constitutumque. Vt quinque Iurisperiti, Iustitiæ Aragonum sint Locumtenentes. Ad quos eo tempore fuit ampla illa in iuredicundo duorum

Locumtenentium, consiliique Ordinarii, & Extraordinarii potestas translata. Quæ tandem ratio vsque ad nostram viget ætatem. Atque hæc est omnis, quæ facta fuit in his ex alio in aliud vicissitudo, & mutatio. Incidunt enim tempora, cum ea quæ videntur consentanea, commutantur, fiuntque contraria: neque vix videtur arte vlla effici posse, vt vna, atq; eadem ratio in vno semper cursu conferretur: cum ita vitæ, & naturæ comparatum sit, vt naturales quoque iudicentur esse rerum plerumque publicarum conuersiones. Horum autem quinque Locumtenentium munus nequaquam vnus, nec trium, vt antea, annorum finitur spatio. Quinimmo concessum est ipsis, vt eodẽ perfungantur tãdium, q̃ diu nouis nullus in Comitibus nostris inducatur mos, vel ipsi se à grauissimo Septemdecim Virorum iudicio liberarint. Ius est enim, vt quotannis eorum animaduersionem, notationemque censoriam de iniuriis, si quæ fuerint, contra leges factis experiantur. Et vero ne Magistratus is vocationem vllam habere possit, quominus vtilem det operam Iuribus eius fidei commissis: publica hac lege sic cautum, & sancitum est. *CETERVM si contingat dictum Iustitiarum ipso Officio priuari, seu ipsum mori, aut alias quomodolibet dictum Officium vacare ipsius Iustitiarum Locumtenentes habeant regerere dictum Officium, vocando se, ipsum officium regentes eo vacante, tantum, & tandiu donec per nos de dicto officio bona, & sufficienti persona, & Militi Regni predicti fuerit prouisum. Quam prouisionem nos faciemus intra triginta dies, postquam nobis innotuerit vacatio officij supradicti. Sed recentiori postea huic tantæ rei cautius prouisum fuit iis verbis. LOS Lugartenientes del Iustitia de Aragon, vacant el dito officio, deuen regir el dito officio entro a tanto que por el Señor Rey del dito Officio sia proueydo a algun Cauallero del dito Regno. Los quales Lugartenientes se deuen clamar, Regientes el Officio del Iusticiado aquel vacant, segund que en el Fuero de aquesto hecho mas largament es ordenado. E por quanto en caso de muert de los ditos Regientes, e en las otras cosas dius escriptas por el dito Fuero no es plenariament proueydo: Por aquesto De voluntad de la dita Cort estatuyamos, e ordenamos. Que el Officio de los ditos Regientes el Officio del dito Iusticiado de Aragon dure tanto, e tan largament, entro a que por el dito Señor Rey del dito Officio sia proueydo a buena, e sufficient persona, Cauallero del dito Regno. E el dito Cauallero assi proueydo por si, o por Lugartenientes suyos rija el dito Officio de Iusticia de Aragon actualment. E que si los ditos Regientes el Iusticiado, o alguno dellos contescera morir, o seyer privado del dito Officio, antes que el dito Señor Rey aya proueydo del dito officio de Iusticia de Aragon a alguno, el qual por si, o sus Lugartenientes actualment use del dito Officio: que en los ditos casos, e cada vno dellos: si el dito Señor Rey personalment sera en el dito Regno de Aragon; o en ausencia suya del dito Regno su Primogenito; o Lugartenient (en el caso empero que pueda fazer Lugartenient) o en ausencia de aquellos la Reyna muller suya, o el Governador general de Aragon, personalmente estantes en el dito Regno; o en ausencia de todos los sobreditos los Diputados del dito Regno de Aragon, puedan, e sean tenidos dentro spacio de quinze dias, a pres que hauran noticia de la muert, o prinacion de los ditos Regientes, o de alguno dellos; poner, o crear otro, o otros Regient, o Regientes el dito Officio de Iusticia de Aragon. El Officio del qual, e de los quales dure tanto, e tant largament entro a que por el dito Señor Rey sia proueydo del dito officio del Iusticiado de Aragon; e el Iusticia proueydo por si, o sus Lugartenientes use actualment del dito officio en el dito Regno de Aragon, segun de seso dito es: el dito Fuero fablant de la vacacion del dito officio, quanto a las otras cosas en el contenidas remanient, en su firmeza eficacia, e valor. De reliquo forensium caussarum iudicia & cognitiones, quæ ad istum Magistratum deducuntur; per Abecedarium quoque sunt inter Locumtenentes ipsos adeo dilucidè, & apertè distributæ, vt nulla neque prætermitti possit, nec certè redundare. Earum porrò sic æquè descriptus ordo alia etiam temporum terminatione concluditur: nempe iccirco, vt litium aliquando finis sit, ne in ipsis caussis, & Foro fortunæ, atque ætates conteramus. Quamquam autem Locumtenentes ipsi quãprimùm assequuntur altiorè hunc istius tantæ dignitatis gradû; omni cautione, execratione, & fœdere deuinciuntur arctè, nihil eos contra leges, aut libertates esse facturos: ius tamen est, vt singulis mensibus, sollemni quoque iurisiurandi religione, vniuscuiusq; illorum fides constingatur. ac si eorum animos, penes quos totius nostræ existimationis versantur iudicia, eadem oporteat toties repetita cautione, ad ea, quæ restant, omnibus suis partibus explenda, renouari. Atqui certè plures nobis sunt de horum Locumtenentium munere rogatæ leges, præscriptumq; iam, tum quales ii esse debeant; tum vt manus suas ab alienis abstineant pecuniis; tum in ipsarum caussarum cognitione quid dicturi sint, quidue etiam responsuri: tum denique præfinitum est eis, vt quæq; faciant, seuero semper faciant legum imperio. Quæ præscripta seruantem licet magnificè viuere. Sunt enim annua ipsis stipendia decreta, quæ ex publicis vectigalibus persoluuntur, temporibus consentanea, & personis. Sed nihil attingam de iis*

rebus, ne videatur longius, quam fat sit, officii mei fines protulisse. Id enim esset graues omnes locos tractare, in quibus Forense nostrum versatur, concertatorium, ac iudiciale genus causarum. Vt ad reliqua igitur pergamus, præter Locumtenentes hosce, sunt sex alii, publici etiam imperii istius Magistratus ministri: quos Notarios appellare solemus. Inter quos ita sunt singula officia dispersita, vt quinque Forensibus stipulationibus præfint, ac vnusquisque eorum, adhibitis à se aliis quoque inferioribus Scribis, qui ipsis quasi vtuntur promagistris; vnus cuiusque Locumtenentium dicta perferbat. Sextus verò, quem priori loco nominare debuissim, nostrorum Comitiorum Scriba nuncupatur. Cuius hæc sunt præcipuæ partes; vt vna cum primario ac principe Regis Scriptore, quem Proto-notarium vocant, Comitiorum omnium decretorum auctoritatem publicis testetur monumentis. Etenim cum Iustitia Aragonum sit ipsorum, vt diximus, Comitiorum iudex, ad quam rem explicandam properamus; sic æquè statutum est, vt hi ambo, Proto-notarius scilicet Regis nomine, hic verò Regni, ac Magistratus, singulis suis Scribarum officiis in maxima illa supremi istius actus celebritate fungantur. Ac priores quinque à Regibus olim ipsis muneribus præponi solitos obseruauim. Postea verò Alfonso III. Magistratui irrogauit, vt ab eodem præponerentur in posterum: quæ admodum explicauimus supra suo loco. A quo tandem tempore à Iustitia Aragonum mandari consueuerunt. Sextum autem, nostrorum Comitiorum Scribam, ab ipso Magistratu, vel à Regno fortè adhiberi semper solitum fuisse, non aliunde planè, quam ex facto ipso, capio coniecturam. Verum non iam ariolans, sed prospiciens dico, nequaquam decere, quod nostra fieri video tempestate, vt ad hunc tantum Scribarum ordinem, quorum fidei tabulæ publicæ, ceterorumque omnium Magistratuum pericula committuntur; precio quemquam liceat peruenire: sed vt is debeat semper industria tantummodò præponi, ac dignitati. Neque oportere existimo, vt ipsis, quæ à legibus decreta sunt stipendia, coarctentur: ne tantum munus propter tenuitatem hominum à religionis auctoritate ad mercedem totum, aut quæstum abducatur; sed vt probitas, atque industria præmiorum mercedibus euocentur. Dico tamen æquum esse, ac decere, vt Iustitia Aragonum copiosius alatur, denturque eidem de publicis vectigalibus debita sui muneris dignitati stipendia. His ergo sex Scribis illud etiam, quod Locumtenentibus, summum immunitatis irrogatum est Priuilegium; Vt nemo, ne pecuniaria quidem de re minima, eorum iudex esse possit, nisi Iustitia Aragonum solus. Quod in duos tantum ex inferioribus conuenit ministris, qui Virgarii appellantur. Ob quam nimirum causam hi duo, Priuilegiati; alii autem sex, non Priuilegiati dicuntur. Sunt enim Virgarii hi, numero octo. De quibus omnibus, ac de his Virgariorum huiusmodi, qui dicuntur, Notariis, sic publica lege cautum est. *DE VOLUNTAD de la Cort estāt nymos: Que el Iusticia de Aragon, e sus Lugartenientes no puedan crear sino ocho vergueros: dos Priuilegiados, y seys no Priuilegiados. Los quales dos Priuilegiados hayan a seyr exprimidos, declarados, e escritos en el libro de la Cort. Los quales Vergueros hayan a seyr personas abonadas, e possedientes cada vno dellos bienes en el Regno de Aragon valientes tres mil sueldos. E que el Iusticia de Aragon haya a esleyr los Notarios de los ditos Vergueros. Los quales hayan a seyr personas abonadas, expertas en suero, e possedientes bienes cada vno dellos en el Regno valientes tres mil sueldos. E que con otros Notarios no puedan fazer actos algunos. E que los ditos Vergueros en el tiempo de la creacion hayan a dar fianças suficientes. E que los bienes de los ditos Vergueros, e fianças sean hauidos ipso Foro por emparados.* Nempe, vt iudicium magis sit, quod de eis fieri conueniat, expeditum. Atqui eorum genus nequaquam olim numero definitum erat. Nunc verò lex vetat huiusmodi, ne plures esse possint, quam octo. Quorū duo, qui Priuilegiati dicuntur, lictorū more singula præferre solent muneris dignitatis Insignia. Ceteri sunt apparitores. Sat enim visum est nostris, hos eidem esse lictores, ac satellites assignatos, cuius nos omnes, dū oporteat, necesse sit esse stipatores corporis Magistratus. Sed vt hæc omittamus, nunc iam videtur nobis de Comitibus dari exponendi tempus, quandoquidē Iustitiam Aragonum, eorum esse iudicē memorauimus. Ea enim quæ rationem habeant, non satis agnoscimus, tametsi vim, & euenta perspiciamus. Cumq; eorū duæ à nostris constituantur species; alia enim *Generalia*, alia verò *Particularia* Comitia dicuntur, omnia aut sub vno Curiarum vocabulo comprehendantur; de Particularibus nūc nobis dicere est institutum. Generales enim Curie vocantur ille, dum vno, atq; eodem tempore, & loco, maximi horum trium Regnorū aguntur conuentus. Vetus enim nostrum in Catalanos, ac Valentinos ius est, vt in opidum intra nostros fines constitutum à Regibus euocati his de rebus agendi causa teneantur accedere: tametsi Catalani vilitatam illā, quā diximus, adhibere solent exceptionem, ne videantur iuri suo in aliquo derogare. Sed nihilominus

venire solent ad nos, fortunasq; suas conferre in nostrorū temporū, ac loci cōmunionē. Nostri namque eorūque maiores in omnibus ferē arduis rebus non consilia modo cū cōsiliis, sed cum factis facta, ac fortunas etiam coniungendas duxerunt. Sic autem inter nos, ac ipsos, & Valentinus quoque huiusmodi est Comitiorum coniunctio, & societas constituta: vt quamquā cum omnibus simul de publicis negotiis decernatur; varie tamen id fiat, ac disiunctis sententiis: quæ tandem in exitu coniunguntur & confluunt, ac sub vna, & eadem magna illa, & suprema Regii, vt loquimur, Solii celebritate, separatim vnicuique ac seiunctim, etiam tenuissimarum rerum, iura statuuntur. Verū hoc Reges seiungere possunt; distincteq; nobis, ac ipsis singula Comitia celebrare. His itaq; cognitis, accedam nunc ad eam, quam proposuimus, Particularium explicandam Comitiorum rationem: quæ à nostris Generalia interdum nūcupari solent: quod generaliter, vt loquimur, omnes ex nostris, quos in illis interesse oportet, euocentur: eaq; ab aliis nihil differunt ea in re. Eorum autem non est tam facilis explicatio, quam videtur: cum multis modis variata versentur, & confusa. Variæ enim ipsorum Regum, ac nostrorum hominum voluntates adeò inter se distantia iura effecerunt: vt vix vlla tradi possint de eis firma, aut stabilia præcepta. Quamobrem non tam his, quam exemplis, necesse erit huiusmodi argumentum illustrare.

DE COMITIIS ARAGONVM.

VT in plurimis ergò fidibus si vlla earum non ita numeris contenta sit, vt æquè possit concentum seruare, ceteræ omnes videntur incontentæ: eodem prorsus modo nisi omnes in Comitiiis nostris assenserint ad vnum, omnes ad vnum censentur dissentire. Omnes enim ceterorum omnium actiones mancæ omnino sunt, & inchoatæ, nisi tenuissimi cuiusque non iam Ordinis, sed hominis etiam assensus consequatur. Verū enim verò vetus est nostrum, maximum, & præstantissimum ius, vt Comitia nobis a quoquam alio, præterquam ab ipsis Regibus haberi non possint. Ab eis autem indici tribus potissimum de causis consueuerunt: prima videlicet; suppetiarum ferendarum, exigendique (vt vulgò loquimur) *seruicij* causa; dum eos magna aliqua premit necessitas, Regiumque ærarium bellorum sumptibus est exhaustum. Tunc enim Regni Ordines aduocare solent, postulantes, vt ea apparentur ab omnibus, quæ videntur tempus, ac ipsa necessitas flagitare. Olim autem nostri non pecuniarium vt modò, sed militare pendebant seruicium. Sic namq; millia nummū, quos tunc Regibus impendimus, appellamus. Altera verò; in noua vniuscuiusq; Regis successione: vt par, & mutua illius in nos, & nostræ in illum Iureiurando deuinctæ fidei auctoritas intercedat. Non enim Regibus fas est, ad gubernacula Regni sedere, quo vsq; pro more solito iuris, ac legū adhibita cautione, & fœdere, Comitiiis institutis, mutua ipsa fides constringatur. Quorum habendorum hæc postrema solet esse vsitata, & notissima causa: vt pro temporum varietate leges dentur Reip. consentaneæ. Interdum namq; necesse est non temporibus solum, sed moribus etiam parere: stultissimum verò existimare, omnia quæ scita sunt in populorum institutis, aut formulis ciuiliū legum, æquè omnibus ætatibus conuenire. Animorum etenim motus probandi sunt legibusq; ad tempus accommodatis ad tranquillitatem, & pacem præparandi. qui tandem finis esse debet, quò omnium ferendarum legū ratio referatur. Maiores autē nostri, quæ de omnibus statuenda essent, noluerūt iuberi, vetari ve posse, nisi vocatis, descriptisq; Ordinibus, ac cunctis omnium adhibitis suffragiis, re ipsa cognita, & promulgata. Vnde perpetuum illud nobis comparatum est ius, vt communes, & publicæ leges neq; tolli, neq; rogari possint, nisi prius vniuersus populus, vna voce, Comitiiis institutis suum ea de re liberum suffragium ferat. idque postea ipsius Regis assensu comprobetur. Atq; inde vsitatus ille nostrarum legum ferendarum inductus est mos, qui facillimè potuit in tot à nobis appositis legibus obseruari. Earum namq; omnium initia hisce, aut eis similibus, more nostro, verbis concipiuntur. *El Señor Rey De voluntad de la Corte estatuesce, y ordena.* Nam apud nos quoq; omnis publica lex, ea sepra est difficultate, vt rogari, neq; abrogari nisi de Regis, ac Regni simul consensione non possit. Quod magnum vinculum, ac libertatis fundamentum est. Et id ipsum apud Longobardos viguisse olim, idem ille amicus noster Carolus Sigonius attestatur: vir quidem summa eruditione ornatus, & doctrina: qui suis scriptis nostra ætate, historico & eleganti sermone iam prope intermortuam illius gentis memoriam renouauit. Quorum mentionem non fecissem modò, nisi ii maioribus nostris principes existissent & ad suscipiendam, & ad ingrediendam hanc, qua nunc fruimur, Reipub. nostræ ra-

tionem: quemadmodum diximus suo loco. Itaq; ne longius labar, Particularia Comititia dicuntur, in quæ solius Aragonii Regni Ordines conducuntur tantum. Cumque eadem Generalia quoq; vt diximus, nuncupentur: parum alia vlla in re videntur differre à Generalibus iis, in quibus trium Regnorum conuentus coniunguntur. Quæq; verò ea sint, nobis intra nostros fines habenda sunt. Possunt autem Reges, quodcumq; voluerint, illa celebrare. Atqui olim quotannis ea Cæsaraugustæ nobis haberi ius erat. Sic enim in quodam Priuilegio generalis, An. ∞ CCLXXXIII. irrogati, Capite continetur. *ITEM quel Señor Rey faga Cort general de Aragoneses en cada vn año vna vegada, en la Ciudad de Caragoça.* Postea verò Ann. ∞ CCCVII. potestas hæc sic fuit, publica huiusmodi lege, prorogata. *CVM in Curias, quas Reges suis subditis celebrant; ea, quæ sunt ad & adseruationem pacis, ac iustitiæ, & statum pacificum Regni, & regimen subditorum, & ad tuitionem, & augmentum Reipub. ordinem, & disponant.* Nos Iacobus Dei gratia Aragonum Rex, licet iam per Illustrissimum dominum, Regem Petrum recolendæ memoriæ patrem nostrum, statutum fuisset in fauorem Aragonensium, Quod ipse, & sui successores quolibet anno eis Curiam celebrarent in Ciuitate Cæsaraugusta: quod etiam statutum fuit per dominum Regem Alfonso claræ memoriæ, fratrem nostrum; & per nos postmodum confirmatum. Nunc vero attendentes ad communem utilitatem totius Regni Aragonum, quia loca vbi Curia celebrantur, propter congregationem gentium magnum suscipiunt incrementum: De voluntate, & assensu Prelatorum, Religiosorum, Baronum, Mesnaderiorum, Militum, & Procuratorum Ciuitatum, Villarum, & Villariorum Aragonum in hac Curia congregatorum: statuimus, & perpetuo ordinamus: Quod de cetero nos, & successores nostri faciamus, & celebremus Curiam generalem Aragonum de biennio in biennium, in Festo omnium Sanctorum, in quacumq; Ciuitate, Villa, vel Villario Aragonum, vbi nobis, & successoribus nostris melius fuerit visum expedire: nõ obstantibus statuto, & ordinationibus prelibatis. In aliis verò, Priuilegio generali Aragonum, & Foris per nos iam editis, in suo robore duraturis. Et hæc iuramus per nos, & successores nostros perpetuo obseruare. Et prelati, & Religiosi, qui in dicta Curia erant, hæc firmarunt, & Barones, Mesnadarii, Milites, & Procuratores Ciuitatum, Villarum, & Villariorum similiter iurauerunt. Verumtamen postea, ne nostri ad Comititia habenda in paruum aliquem, angustumve locum concludi possent, de illius opportunitate sic, publica alia lege, cautum fuit. Passim namq; fit, vt habita ratione rerum, vitiosa prior lex, aut cõsuetudo emendetur. *EL Señor Rey conuoluntad de la Corte quiere. Que de aqui adelante, la Corte en el dito Regno, se haya a clamar, & conocar a Ciudad, villa, o lugar, do haya quatrozietas casas, si quiere fuegos de estiaantes, o de alli a su so. E q a menor Ciudad, Villa, o lugar, è de menor casas, se quiere fuegos, no sia, ni pueda seyer clamada, ni conocada. E si el contrario se farà: q el tal clamamiento, si quiere conocacio, sia nulla: ni pueda alli seyer reputados cotumaces: ni Cort hi pueda seyer formada: ni actos algunos de Cort hi pueda seyer feytos. Antes lo q se fiziesse en tal Ciudad, Villa, o lugar menor de quatrozietas casas, o fuegos, sia nullo, e no haya ninguna efficacia, o valor.* Quod si ad Cæsaraugustã Urbem indicuntur: ius est, vt in Deputatiõnis amplissima illa, ita vocata, domo, de qua supra, habenda sint. In ea autem & Regi, & Regni Ordinibus sunt iam singuli opportuni loci definiti. Sed tamen cum Reges serò ad Comititia sederent, ob eamq; causam plura caperet Resp. detrimenta: maiores nostri, sapientes illi, ac cordati viri, ad huiusmodi tarditatẽ aliquo modo subleuandam præmuni-erunt: vt Magistratus deputarentur, qui Regni Ordinum faciem præ se ferret, haberetq; publicorum quorundam officiorum, præcipue verò publicæ pecuniæ, quæ à vectigalibus cogeret, rationẽ, ac liberum ea de re præclarum recuperatorium iudicium. Neq; verò eos olim fors dabat, quemadmodum hodiẽ fieri videmus, cum pueri manu miscerentur, & ducuntur: sed in publicis Comititiis omnium deligebantur suffragiis. Eosq; tamdiu ius erat muneribus ipsis præesse, quamdiu Regibus nostris placeret vacationẽ esse Comitiorum: vt quodammodo, Intercomitiales, dici illis temporibus potuissent. Quatuor autẽ tantum, & aliquamdiu triennales extitisse, certum est. Verum hæc ratio postea cõmutata fuit, & decretum: vt Octo viri, ex singulis scilicet Regni Ordinibus bini, magnum hoc Reipub. munus sustineant. Quod, qui ex vna euecti fuerint, sortiantur quotannis. Ex eo autem, quod à Regno deputati fuere, & ex omnibus constantur Ordinibus: Deputatorum Regni nomen inuenerunt. Quorum fidei totius Regni procuratio est commissa, statutumq; vt ipsi sint Iustitiæ Aragonum custodes, propugnatores, ac præfides; illiusq; salutis, & mentis auctores, & principes paratissimi. Cui tandem muneri vos, Patres amplissimi, præpositi estis. Itaq; vt ad illud redeã, quod initio scripsi, Comititia nostra indici aut haberi, nisi ab ipsis Regibus non possunt. Qua de re exploratum hoc exstat eiusdem Molini, cuius toties mentionem fecimus, testimonium. *Curias generales non potest conuocare Aragonensibus Regina Aragonum, nec Locumtenens generalis domini Regis. Et si hoc aliquando factum fuit: illud factum fuit, seu dispensatum per Curiam generalem Aragonum cum magnis saluamentis, & protestatio-*

est auctoribus, ne in futurum cassaretur præiudicium Aragonensibus. Quia sine habilitatione, non potest conuocare, seu celebrare Curias Aragonensibus, nisi propria persona domini Regis. Idcirco autem tot in locis, vel ipsarum legum, vel earum interpretum fidem interpono; quòd huiusce nostræ scripturionis genus non euentis solum illustrare oporteat, sed argumentis, rationibus, ac publicis testimoniis, quare quidque ita sit, docere, & confirmare. Iam vero olim ex tribus tantum Ordinibus Comitibus constabant; Partitio scilicet: Equestri; Ciuicòq; & Municipali. Partitium quidem maiores nostri, Ricorum hominum: & Baronum Ordinem, nuncupabant. Sed iam eorum antiquata est, quæ magna viguit, nominis, ac muneris amplitudo: Nobiliumq; nunc Ordo appellatur. Quibus ita, Regum, ac Regni concessu, tributum est: vt per procuratores agere liceat in Comitibus. Equestri autem Ordini, in quem Milites, ac Infanciones conueniunt, haudquaquam. Hi enim si in Comitibus volunt interesse, ius est, vt presentes adsint, cognoscantq; & animaduertant, quæ fiant. Ciuicus autem, ac Municipalis Ordo, Vniuersitatum Ordo vocatur, vulgariq; sermone, *El brazo de Vniuersidades de las Ciudades, Villas, y Villeros de Aragon.* Neq; verò omnia Regni opida conueniunt. Sed iam definitum est, quæ adesse, & quæ aliis tum in subselliis, tum in ferendis suffragiis debeant præferre. His ergo tribus Ordinibus, Ann. ∞ CCC. vel circ. quartus accessit, Ecclesiasticus. In quem Cæsaraugustanus Archiepiscopus, & ceteri omnes Aragonenses Antistites cõfluunt; ac Cathedralium, & Collegiatarum Ecclesiarum, vt vocant, Capitula; Militariumq; Preceptores, vt vulgò loquimur, Commendarum. Atq; ab eo usq; tempore quatuor hi, qui nunc vigent, sunt nostrorum hominum Ordines ad adhibenda in Comitibus suffragia constituti: quos solemus, *Los quatro Braços del Reyno*, nuncupare. In Comitibus enim Respub. nostra, quasi integrum quoddam fingitur corpus: cuius caput, censetur Rex: truncus verò corporis, ac membra in eo locata, ipsi Ordines: Iustitia autem Aragonum; collum: quod vtrumq; coniungit; & corporis, & capitis faucibus adhærescit. Ad nostra igitur Comitibus hi quatuor Ordines euocandi sunt. Euocantur autem singulatim per literas: quas appellamus: *Las Cartas de llamamiento.* In his à Regibus proponitur ratio consilii, quo ductus Comitibus habenda decreuerit: tum ipsorum Comitiorum dicitur dies; ac opportunus designatur locus. De cuius mutatione, an fieri possit; ab eodem Molino hæc traduntur. *Si in aliquo loco sunt semel conuocata Curia Generales, & incepta: non potest illas mutare, seu continuare dominus Rex ad alium locum Regni, nisi tota Curia generali consentiente.* Et idem paulo post. *Tamen si Curia generales nondum sunt integrè congregata, seu incepta: tunc dominus Rex, etiam sine Curia, potest illas mandare continuari ad alium locum sibi bene visum. Et ista continuatio fiet per iustitiam Aragonum, seu eius Locumtenentem. Quibus poterit dominus Rex mandare, quod illas continuent ad locum domino Regi bene visum.* Ius est autem; Ne Comitibus nostra vltra quadraginta dies possint differri. Constituta vero die, Reges aduocata concione, ad quam frequens sit nostrorum, qui ibi adsunt, concursus; habere aliquam orationem solent; & in ea consiliorum suorum rationem fusius, & vberius explicare. Quæ à nostris, *Propositio Curiarum*, appellatur. Ea autem quo pacto antiquitus fieri consueuerit, non abs re erit hoc loco demonstrare, exemplumq; aliquod apponere, quo id magis perspicuum sit. Quandoque enim Reges solebant, purpura, sceptro, & aliis Insignibus Regiis ornati, vestibusq; pretiosis induti, publicum aliquem suggestum ascendere, ad eam rem aureis textilibus stragulis pulcherrimè structum; publiceq; orationem habere magna voce, & contenta, vt ab omnibus possent exaudiri. Cumq; plures essent huiusmodi, in priscis monumentis conscriptæ: quam hoc loco intexere decreui, nequaquam aliunde rogabo, nisi à publicis eorū Comitiorū, quæ à Martino Rege Cæsaraugustæ, Ann. Chr. ∞ CCCXCIX. habita fuere, Commentariis. Neq; enim potuissim temperare mihi, quominus hoc vnū afferrem nostræ antiquitatis exemplum. Quamquam autem illius argumentum supra in ipsius Martini rerum narratione perstrinximus; nihilominus statuimus eandem metipsam orationem huic nostro de Comitibus Aragonum proposito sermoni connectere: vt ne dum antiquæ res nostræ perpendantur, sed verba. Ita autem ea, quæ ab eodem Rege Martino tunc prolata fuerunt, omnibus ornamentis abundarunt, vt cunctis astantibus viderentur & sibi ipsis, ac eidem Regi publicam auctoritatem, consentaneamque, & præstantem capeßendi Regni disciplinam præscripsisse. Sic namque illum proditur, proposito sibi prius, vt loquimur, Themate, ac si de nostra sacra Religione concionaretur; nostros, qui ibi aderant, è superiore quodam loco affatum fuisse. Ac ne ipsis verbis eadem subtrahamus, hæc etiam à Comitiorum Scribis subiunguntur.

Lunes que se contaua a veint, & nueu, del mes de Abril del año de la natiuidad de nuestro Señor, de M C C C L X X X X V I I I. al qual la celebracion de las Cortes sobreditas

(iam enim nonnullæ stipulationes in eis antea factæ continentur) por el dito Señor Rey fue assignada: en la Esglesia de la Seu de la dita Ciudad de Caragoça, el sobredito Señor Rey don Martin, por la gracia de Valencia de Dios, Rey de Aragon, de Valencia, de Mallorca, de Cerdeña, de Corcega, & Compte de Barcelona, de Rossellon, & de Cerdeña, personalmente constituydo en aquella, & estando el dito Señor en su Solio, o Cadiella Real, delante el Altar mayor de la dita Seu, & present el muy honorable, & Circumspecto Varon don Ioan Ximenez Cerdan Cauellero, Consellero del dito Señor Rey, & Justicia de Aragon, & Iudge en las ditas Cortes; & encara present en aquellas el honrado, & discreto don Ferrant Ximenez de Callos Sabio en dreyto, & Procurador Fiscal del dito Señor Rey, parexieron por los quatro Braços del dito Regno de Aragon, los que se siguen. Hic nominatim proferuntur, qui his Comitibus ex nostrorum 10 Ordinum hominibus interfuerunt. Sequens autem oratio ita connectitur superiori. E presentes los sobreditos, & muytos del dito Regno de Aragon, el dito Señor Rey hizo su Proposicion prendiendo por thema: Hac est victoria, quæ vincit mundum, Fides vestra: continuado, & proseguiendo la dita materia, eleganter, & pulchriter. El tenor de la qual yes à tal.

HÆC EST VICTORIA, QUÆ VINCIT mundum, Fides vestra.

BUENA GENT. Las paraulas por nos proposadas son escritas en la primera Canonica de Sanct Ioan, al v. Cap. La exposicion de aquellas es esta.

ES LA VICTORIA, QUE VIENCE EL MUNDO, la fe vuestra.

Por esto los antigos fizieron question, la victoria del mundo en que estava. Algunos huvieron opinion, que estava en tres cosas, o en la una de aquellas.

Primo; en la fortaleza corporal:

Segundo; en la riqueza temporal:

Tertio; en multitud de gent cordial.

Del primero, se lie al libro de los Iudges al xvi. Capitol. Que como Sanson entrò en una Ciudad, que ha nom Gothra, è los Philistheus supieron, que el era entrado en la dita Ciudad; van lo environar, è pusieron guardas a la puerta de la dita Ciudad. E Sanson dormiò tro a la media nueyt. 30 Pues a la media nueyt espertose, & lieuse las puertas de la Ciudad al cuello, tro al mont, qui se guar da enta Ebron. Pues parese, que por la fortaleza de su persona es valido, è escapò la multitud de la gent, qui lo en cercaron. Assin mismo lo hauemos de otros; como de los Gigantes, qui fueron de grant estatura. Baruch tertio.

Al segundo, que en riqueza temporal sia victoria: Esto prueuan; Que Enabucodonosor por la grant riqueza, que huuo, vencio à Darfaxach. Segunt que se lie en el libro de Iudith al primer Capitol.

Al tercero, que en multitud de gent cordial: Exemplo de Antiocho; Que por multitud de companas obtuu muytas victorias. Segun que lo hauemos en el libro de los Machabeus al primer Capitol. 40

Mas cierto ellos erròron en nõ hauer verdadera opinion. Que la victoria non està en fortaleza corporal. Quia non in fortitudine equi voluntatem habebit, nec in tibiis viri beneplacitum erit ei. Psalm. CXLVI. Nõ se puede aconseguir victoria por fortaleza de Cavallos, nin por temprança de cuerpos. E desto hauemos exemplo de Dauit; è de Golias, Gigant fuert.

El segundo; Non està victoria en riqueza temporal. Porque muytas vezes ha hombre visto, que los pobres vencian los ricos. Segunt parese de Dametrio. primo Machabaorum. xi. Cap. Que en ayuda de Dametrio eran tres mil Iudios; è vencieron en la Ciudad de Antiochia a ciento, y veynte mil.

El tercero; que non en multitud de gent cordial: lie se en el libro de los Reyes, que el pueblo cantana: Saul percussit mille, & Dauit decem millia. Assin mismo se lie en las Historias de los Romanos, 50 que com Eugentius con grandes companas teniesse ocupados los passos, è las montanyas, que environan toda Italia; por do Theodosi Emperador denia passar. E quando Theodosi lo supo, el no havia adu comido. E luego pusose en oracion, & estuu assin tota la noxe. E la mañana se leuandò; & se armò; è fizose el senal de la Cruz: è la mayor partida de su Caualleria lo hauian de semparado. E ell en la mañana entrò al campo. E por la virtud Diuina leuantose tal viento, è tal tempesta, que las armas, assin como lancas, dardos, sayetas, è tales cosas, que sus enemigos lanzauan; tornaua contra ellos, en manera que ellos mismos se matauan. Por la qual cosa Theodosi fue vencedor de aquella batalla. Porque se puede dezir, que la suya grant ffe lo fizose vencedor.

Arcadio, è Honorio supiendo que su hermano se era rebellado con Africa, de feyto embieron contra el 6

ela Marcello concinco mil hombres. E el dit Marcello esmaginà las gracias, que Dios hauià feytas a su padre Theodosi: è fuefende a una Isla, que hauià nom Cabraca: En la qual hauià algunos Santos hombres, è deuotos seruidores de Dios, los quales hauià traydo con si. E la nueyt el se puso en oracion, e en deuunios por tres dias: e la quarta nueyt le aparecio Sanct Ambros: e dixol; Como el seria vencedor de la batalla, denunciandole el dia, è el lugar de la victoria. Porque aquel de feyto combatiò con el hermano, que era con ochenta mil, e el con cinco mil suyos vencio, e lo esbarató. Porque puedo dezir: *Non in fortitudine exercitus est victoria, sed in Domino.* De Gedeon, que con trezientos vencio el poble innumerabile. *Iudicum tert. Cap.*

Pues que victoria mundanal non troba en estas tres cosas; veamos, en que se trobarà. Cierta puedo dezir, que se troba en aquellos, que hã verdadera ffe, è coraçon leal. E estos soès, vosotros de Aragón: por los quales yo he presa la paraula començada. *Hac est victoria, que vincit mundũ, fides vestra.*

Alas quales paraulas, a loor de vosotros Aragonesos, podemos notar duas cosas. La primera: honor muy excellent por la tierra diuulgada; quia hac est victoria. La segunda; virtud muy trascendent en esti Regno fundada; quia fides vestra. Dezimos primerament; Que en los Aragonesos deue feyer notada; honor muy excellent, por la tierra diuulgada; en esto: que diçe, *Hac est victoria.* Ond grantes verdaderamet la honor, que los Aragonesos hã cõquistada por muytas victorias, que hã hauido, nõ con grant fortaleza corporal, mas que otros, nin con grandas riquezas, nin con multitud de geres: mas con grã virtud de fieldat, è de grã naturaleza, e bõdat hã de los enemigos victoria obtido. Que si queremos guardar nuestros predecesores, quãdo viniõron a las muntañas de Iacca, como hauiẽ pueca gent. E que esto sia verdat, bien ne fazen testimonio, muntañas, Ciudades, Villas, lugares, e planos, manifestan, a los que passan por aqui, las victorias, que vosotros hauez houido. E como subiõron totas las ditas muntañas de Iacca, e de Sobrarbe, manifesto es a vosotros; porque no lo cal muyto alegar: los feytos del Rey Don Sanxo, que apries vino a feyar a Huesca, do morio; e pues su fillo, combatiendo se con toto lo poder de los Moros, que era grant, e ell con puecos, los vencio, e hono a Huesca. Apries vino el Rey Don Alfonso su fillo. El qual conquistò esta Ciutat, e la Ciutat de Calatayud; e guaiõ tota la ribera de Tarragona; e poble Tudela. De los otros que viniõron apries, conquistõron toto el restant. Bien vos queremos dezir, quanta virtud fue en el Rey Don Pedro en tiempo de los Francesos: Que viniendo con la Cruzada, que dio el Papa contra el; esbarató toto su poder al Coll de Panizas. Asin mesmo el Señor Rey nuestro padre, que Dios perdone, quando passò a Valencia, esto es notorio a todos, como el era con pueca gent. E que el Rey de Castiella era con toto su poder. De nos mismo com fuymos en Sicilia con Cincientos Bacinetes, e ellos eram mas de quatro mil cauallos: con los quales con la ayuda de nuestro Señor Dios, somos venidos a fin de nuestra intencion, con la bondat de los Aragonesos, de e los otros, que allí eran. Porque podemos dezir aquello, que diçe el Apostol: *Per fidem vicerunt Regna, fortes facti sunt in bello.* E *verterunt Castra exterorum.* *Ad Hebr. eos. XI. Cap.*

Dezimos segondament, que las paraulas por nos comenzadas es; virtud muy excellent en esti Regno fundada e: *Quia fides vestra.* Loado sea Dios, que entre totas las naciones del mundo, la ffe de sti Regno es predicada e publicada por totas las naciones. Et por esto los Philosophes postõron, que hõbre non puede venir en alguna cõexença de las cosas, si nõ cõ su cõtrario: asin como cõ el blãco ha hõbre cõexençal del negro e asin cõ el negro del blanco. Poresto lo queremos dezir. Que asin seria necessario a Rey de Aragón, que houiẽse asayado otras señorias de Vassallos, para haue mellor connexença de los suyos. Que por cierto qui guarda la señoria, qui hombre ha a tener a los otros, e la que ha a tener a vosotros: seas ciertos, que hi de ha gran diferencia. E nos podemos dezir, com dixo San Ioan a XIX. capitulo; *Qui vidit testimonium perhibuit:* Nos, qui lo hauemos prouado, ne podemos fazer testimonio de verdat. E entre las otras gracias, que fazemos a nuestro Señor Dios de los asinos, e periglos, que nos ha preservados, e como nos hafeyto Rey: hi es, como nos hafeyto Rey de tales Vassallos, como vosotros soès. E a prouar esto, trahemos por testimonio Valerio Maximo, segun que se lie al segundo liuro, *Capit. De statutis antiquis:* Que los Celtiberios, es assaber los Aragonesos, e Catalães, hauiã tãta de ffe que reputabã a peccado, veyr, que su señor morisse en batalla, e ellos no hi morissen. E que esto sea verdat, que vosotros seas Celtiberios: asin lo diçe Ysidorus en el VIII. liuro *Ethymologiarum. II. Capitulo diçe.* Que aquellos son verdaderos Celtiberios, que son poblados cerca el rio de Ebro. Por esto Aragonesos, han hauidas siempre tres condiciones. Primerament; gran liberalidad. Pareçelo por los donos feytos en tiempo passado. Que por cierto qui ve los donos, que vosotros hauez feytos a nuestros predecesores, bien pueden diçir: que bienes, cuerpos, e algos, toto lo hauez abandonado por ellos. E qui guarda la ayuda que fue vosotros hauez feyta a la Conquista de Valencia; pon cierto que fue muy grãt, e notable; hom diçeste el Cinqueno de toto, quanto hauiẽ. E apries de los otros Reyes non lo cal dezir. De nos mismo bien ne podemos fazer testimonio: que estando nos en la Conquista de Sicilia, e non podiamos haue socor de ninguna parte: Vosotros por vuestra bondat nos embiaste cicut Bacinetes con Don Pedro de Castro, qui era Cap dellos pagados a VI. meses. Con los quales mediant la gracia de Dios, nos hauiẽmos toto lo Regno a nuestra mano. Paes bien podemos dezir: que en vosotros ha gran liberalidad.

Secundo; gran animosidad. Bien lo hauez demostrado en las guerras passadas. Como qui guarda vosotros, si hauez plañidos vuestros cuerpos por vuestros Señores, cierto podemos dezir, que non. Antes alli do el padre perdia el cuerpo; el fillo luego se hi ponía: e do el fillo; el padre asin mesmo. E quantos son, qui son muertos por lur señor natural? muytos: els qualis serie largo de recompiar. Quantos affollados de su cuerpo? assaz. E quantos esuarrigados, e espuñados? manifestament lo poder ver. Pues bien haemos pronado, que en vosotros es gran animosidad.

Tertio; gran humildad. Experiencia lo muestra enta vuestros Señores naturales. Que por cierto bien podemos dezir, que si Vassallos ha en el mundo, que se an humildes a su Señor: que soès vosotros. Car no soès constreñidos por señoria tyrannica: antes soès muy franchos, e libertados de muytas franquezas, e libertades. E los señores vuestros passados non vos han señoreado con crueldad, nin con malicia alguna. Antes faziendo vna pueca de iusticia, luego soès castigados. E pues que vosotros soès muy bien, e franchament libertados, e non cruelment regidos: bien podemos dezir, que esto faze la vuestra gran humildad.

Pues todo esto damunt dito que lo ha feyto: pro cierto la gran victoria, que nuestros predecesores han hauido. Bien donches podemos concluir nuestro thema comenzado: Hæc est victoria, que vincit mundũ, fides vestra. Porque por conseruar esta ffe, como es dito nos haemos applegado a vosotros. Primerament, que por vosotros nos sia feyta iura de ffieldad, asin como hi es acostumbrado. Seguidament pro rogárvos, que querades iurar nuestro fillo el Rey de Sicilia: al present, por vuestro Señor; e apres nuestros dias, pro vuestro Rey. Por manera que en tal punto se faga esta ffe, que nos, e vosotros puedamos vencer lenemigo del mundo: e que saliendo desta vida seamos coronados en la gloria perpetual.

Hæc itaque præclara illa concio est, tantopere à nostris maioribus celebrata: quæ tanta cum grauitate, copiaque dicendi, tanto silentio, tanta omnium approbatione à Martino Rege tunc habita fuit; nihil vt vñquam videretur tam populare ad nostrorum hominũ aurẽs accidisse; cum sic statuerent, vilius numquam neque sententiam auctoritate, neq; eloquentiam iucunditate fuisse maiorem. Habita igitur à Rege concione, statim redditur à Comitibus responsum. Illud autem respondendi munus primario committitur, qui tunc adsit ex nostris, Antistiti. In ipsa enim Communitate sunt iã singulorũ gradus Officiorum, Ecclesiasticum autem Ordinem merito suspicimus, tanquam ceteris aliis superiorem. At vero in ipsa responsione danda scitum est, causam esse in tempus conferendam. Consuevit autem responsio huiusmodi, & sententiis, & verbis illustrari. Quod vt veteri simillimo testimonio comprobetur, illius exemplum adiungam hoc loco, quæ eidem Martino Regi data fuit à Cæsaraugustanensi Archiepiscopo D. Garfia illo Ferdinandi Heredia, nomine, ac memoria dignissimo viro. Is enim Comitiorum voce, accomodatam habuit orationem, si non valde abundantem, non tamen inopem, sed interdum grauibus verbis ornatam, & refertam. Eorum autem hæc quoq; in eisdem Comamentariis constituitur sedes, ipsi nempe orationi Regiæ connexa.

E feyta la dita Proposicion el sobredito muy Reuerent Arçobispo de Caragoça (iam enim illius fuerat antea facta mentio) por toda la dita Cort general, e quatro Braços de aquella resposio a la proposicion por el dito Señor Rey feyta, prendiendo por Thema: Salus nostra in manu tua est tantum. Respiciat nos Dominus noster, & lati seruiemus Regi & continuo, & prosiguiẽ aquella aptissimè. La qual yes, dius a questa forma.

SALVS NOSTRA IN MANV TVA EST TANTVM. RESPI-
ciat nos Dominus noster, & lati seruiemus Regi.

Muy excellent Princep, e Señor muy poderoso. Las paraulas por mi proposadas, e escritas son. Gen. XXVII. Cap. E le sententia literal es a questa.

LA SALVD NUESTRA EN LA MANO TVYA ES TANSO-
lament. guardenos el senyor nuestro, & alegres
feruiremos al Rey.

Excellẽt Princep, e Señor muy poderoso. Sobre todos bienes mas cobdiciados, e preciados. siquiere en aqueste mũdo terrenal, hoc en cara en la gloria celestial; es la salut. Por la salut en paradiso, Dios por los Santos es loado. Dize San Ioan. Apoc. VII. Cap. Que los Santos cridan grandes bozes dixiendo, Salus Deo nostro, qui sedet super thronum, & agno: Salut sea a nuestro Señor, qui esta posado sobre el throno, & el anyel. La salut, Señor, en este mundo por todo naturalment hombre es deseada. E porque la salui del pueblo deualla de la salut del Princep: pro aquesto la salut del Princep es fuerẽt preciada, amada,